

การก่อรูปและการขยายตัวขององค์กรประชาสังคมท้องถิ่นในภาคตะวันออก :

กรณีศึกษามูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ

FORMATION AND EXPANSION OF LOCAL CIVIL SOCIETY ORGANIZATION
IN THE EASTERN REGION : CASE STUDY OF AGRI- NATURE FOUNDATION

ภาคนิพนธ์

ของ

ฐิติกรีย์ เกียวคุ้มภัย

ปริญญารัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครองท้องถิ่น
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

ตุลาคม 2556

การก่อรูปและการขยายตัวขององค์กรประชาสังคมท้องถิ่นในภาคตะวันออก :

กรณีศึกษามูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ

FORMATION AND EXPANSION OF LOCAL CIVIL SOCIETY ORGANIZATION
IN THE EASTERN REGION : CASE STUDY OF AGRI- NATURE FOUNDATION

ภาคนิพนธ์
ของ
จิตาธิษฐ์ เกี้ยวคุ้มภัย

เสนอต่อมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาตรี สาขาวิชาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครองท้องถิ่น

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

ตุลาคม 2556

ใบรับรองภาคนิพนธ์

เรื่อง

การก่อรูปและการขยายตัวขององค์กรประชาสังคมท้องถิ่นในภาคตะวันออก :

กรณีศึกษามูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ

Formation and Expansion of Local Civil Society Organization in the Eastern Region :

Case Study of Agri- Nature Foundation

จุติารีย์ เกี่ยวคุ้มภัย

คณะกรรมการสอบภาคนิพนธ์

ประธานสอบภาคนิพนธ์

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชัยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์)

ประธานกรรมการที่ปรึกษาภาคนิพนธ์

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชัยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์)

กรรมการที่ปรึกษาภาคนิพนธ์

(ดร.นกรบ เกียรติอำ)

กรรมการสอบภาคนิพนธ์

(ดร.ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์)

ได้รับอนุมัติ จากมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณีให้นับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาตรีวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครองท้องถิ่น

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(ดร.สุรียมาศ สุขกสิ)

วันที่ 31 เดือน ตุลาคม พ.ศ. 2556

ฐิตารีย์ เกี้ยวคุ้มภัย. (2556). การก่อรูปและการขยายตัวขององค์กรประชาสังคมท้องถิ่นในภาคตะวันออกเฉียง

: กรณีศึกษามูลนิธิกสิกรรมธรรมชาติ. ภาคนิพนธ์ ปร.ม. (การปกครองท้องถิ่น). จันทบุรี :

มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

คณะกรรมการที่ปรึกษาภาคนิพนธ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ ร.ด. (รัฐศาสตร์) ประธานกรรมการ

ดร.นักรบ เกียรติอำ ร.ค. (รัฐประศาสนศาสตร์) กรรมการ

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่องการก่อรูปและการขยายตัวขององค์กรประชาสังคมท้องถิ่นในภาคตะวันออกเฉียง
: กรณีศึกษามูลนิธิกสิกรรมธรรมชาติ โดยมีวัตถุประสงค์ในการศึกษา คือ เพื่อศึกษาให้ทราบถึง
ปัจจัยที่มีผลต่อการก่อเกิดมูลนิธิกสิกรรมธรรมชาติ และปัจจัยที่มีผลต่อการขยายตัวของมูลนิธิ
กสิกรรมธรรมชาติ การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพแนวประวัติศาสตร์ โดยใช้การวิจัย
เชิงเอกสารที่เกี่ยวข้องและใช้การสัมภาษณ์แบบประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่าในการวิเคราะห์ข้อมูล
ข้อค้นพบที่ได้ศึกษาพบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการก่อเกิดมูลนิธิกสิกรรมธรรมชาติ ได้แก่ วิกฤติเศรษฐกิจ
ในปี 2540 ภาวะธรรมชาติที่รุนแรงและภาวะผู้นำในการขับเคลื่อน ส่วนปัจจัยสำคัญที่ทำให้
มูลนิธิกสิกรรมธรรมชาติเกิดการขยายตัวจนเป็นเครือข่ายขนาดใหญ่ได้นั้น คือ ความสำเร็จจาก
การอบรม นโยบายวาระแห่งชาติเกษตรอินทรีย์

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

Titari kieokumpai. (2013). **Formation and Expansion of Local Civil Society Organization in the Eastern Region : Case Study of Agri- Nature Foundation.** Independent Study. M.P.A. (Local Government). Chanthaburi : Rambhai Barni Rajabhat University.

Advisory Committee

Assistant Professor Dr.Chaiyon Praditsil Ph.D. (Political Science) Chairman

Dr.Nakrob Tianam D.P.A. (Public Administration) Member

Abstract

The purpose of this research was to study the influential factors towards the establishment and expansion of Agri- Nature Foundation. The historical approach of qualitative research with the study of document papers, interviews, and historical hearsay was applied to this study. The major findings identified the influential factors towards the establishment of Agri- Nature Foundation were as follows: the economic crisis in the year of 1997, the discourse on the Self-Sufficiency Economy Theory, and the social movement leadership. The influential factors towards the expansion of Agri- Nature Foundation were the successful training project about the National Agenda of the Organic Farming Policy.

กิตติกรรมประกาศ

ภาคนิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยความช่วยเหลือของบุคคลหลายท่าน ซึ่งไม่อาจจะนำมากล่าวได้ทั้งหมด ซึ่งมีผู้มีพระคุณท่านแรกที่คุณศึกษาใคร่ขอกราบขอบพระคุณคือ ดร.ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ และคณะกรรมการสอบทุกท่านที่ไม่ได้เอ่ยนาม ที่ช่วยให้คำแนะนำจนภาคนิพนธ์ฉบับนี้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชัชยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ อาจารย์ที่ปรึกษาภาคนิพนธ์ที่ได้ให้ความรู้คำแนะนำตรวจทาน และแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ด้วยความเอาใจใส่ทุกขั้นตอน เพื่อให้ภาคนิพนธ์ฉบับนี้สมบูรณ์ที่สุด

ขอขอบคุณ อาจารย์วิวัฒน์ ศัลยกำธร อาจารย์ธีระ วงษ์เจริญ คุณศศิญา ศัลยกำธร วลีทิพย์ จันตะ ผู้ที่เกี่ยวข้องและเจ้าหน้าที่ในมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติทุกท่าน ที่เอื้อเฟื้อในการให้ข้อมูลรวมทั้งคุณพงษ์ ทองคำพันธ์ ที่ช่วยในการสืบค้นข้อมูลแลกเปลี่ยนความรู้ความคิด และให้กำลังใจในการศึกษาค้นคว้าตลอดมา

และขอขอบคุณคณาจารย์ในสาขาวิชาการปกครองท้องถิ่น และผู้มีพระคุณทุกท่านที่ไม่ได้กล่าวนาม ที่อยู่เบื้องหลังในความสำเร็จในการให้ความช่วยเหลือ สนับสนุนและให้กำลังใจจนภาคนิพนธ์นี้สำเร็จ

ฐิติารีย์ เกี้ยวคุ้มภัย

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ.....	1
ความเป็นมา.....	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	5
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	5
ขอบเขตของการวิจัย.....	5
นิยามศัพท์เฉพาะ	5
กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	6
สมมติฐานในการวิจัย	7
2 แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	8
ประชาสังคม.....	8
ความหมายของประชาสังคม	10
องค์ประกอบของประชาสังคม	17
พัฒนาการของประชาสังคมท้องถิ่น	22
พัฒนาการของประชาสังคมในประเทศไทย.....	23
การก่อรูปขององค์กรประชาสังคม	54
ปัจจัยที่มีผลต่อความเข้มแข็งขององค์กรประชาสังคม.....	60
ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม	61
ความหมายของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม.....	61
ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเดิม (Classical Social Movement)	62
ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ (New Social Movement).....	63
ขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคม (Civil Society Movement).....	67
ทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียง	69
นิยามและความหมาย.....	69
หลักการของทฤษฎีใหม่.....	77
ประโยชน์ของทฤษฎีใหม่.....	79
กลไกกรรมธรรมชาติ.....	80

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
2 (ต่อ)	
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	82
3 วิธีดำเนินการวิจัย	87
การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	87
การตรวจสอบข้อมูล.....	87
การวิเคราะห์ข้อมูล.....	88
กระบวนการบริหารการวิจัย.....	88
4 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล	89
บริบททางประวัติศาสตร์ของภาคตะวันออกเฉียง.....	89
ปัจจัยที่มีผลต่อการก่อรูปของมูลนิธิการศึกษาระดับมัธยมศึกษา.....	107
ปัจจัยที่มีผลต่อการขยายตัวของมูลนิธิการศึกษาระดับมัธยมศึกษา.....	146
5 สรุปผล อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ.....	171
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	171
สรุปผล.....	171
อภิปรายผล.....	172
ข้อเสนอแนะ.....	176
บรรณานุกรม.....	178
ภาคผนวก.....	186
ภาคผนวก ก แนวการสัมภาษณ์.....	187
ประวัติย่อผู้วิจัย.....	189

สารบัญตาราง

ตาราง	หน้า
1 ตารางฝึกอบรมหลักสูตรการพัฒนาบุคลากรสู่ระบบเศรษฐกิจพอเพียง เครือข่ายกิจกรรม ธรรมชาติ (กทช) มุลินธิกสิกรรมธรรมชาติ หลักสูตร (5 วัน 4 คืน)	151
2 สรุปหลักปฏิบัติ.....	160

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมา

พัฒนาการของประชาสังคมท้องถิ่นของประเทศไทยในอดีตนั้นพบว่า ส่วนใหญ่จะเกิดในเขตเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่กรุงเทพมหานคร ส่วนในต่างจังหวัดนั้นพบกลุ่มประชาสังคมเกิดขึ้นเป็นส่วนน้อย โดยมักจะเกิดจาก 2 ภาคส่วน คือ 1) ภาคชุมชนดั้งเดิม 2) ภาคองค์กรที่ได้รับการจัดตั้งของรัฐ (เช่น กลุ่มแม่บ้าน อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) เป็นต้น) แต่หลังจากที่ประเทศไทยประสบปัญหาความขัดแย้งทางการเมือง และมีการก่อตั้งคณะกรรมการปฏิรูปประเทศไทย โดยการนำของนายอานันท์ ปันยารชุน คณะกรรมการปฏิรูปประเทศไทย ซึ่งประกอบด้วยผู้เชี่ยวชาญและนักวิชาการอาวุโสต่างๆ ทั่วประเทศ เสนอว่าในการปฏิรูปประเทศไทยนี้ต้องให้ความสำคัญต่อการจัดการตนเองของท้องถิ่น โดยการขับเคลื่อนสององค์กรในท้องถิ่น คือ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และประชาสังคมองค์กรส่วนท้องถิ่น ดังนั้นประชาสังคมส่วนท้องถิ่นจึงได้กลายเป็นกลไกที่เป็นหลักในการพัฒนาท้องถิ่นในปัจจุบัน (“การปฏิรูปโครงสร้างอำนาจ”. ออนไลน์. 2554)

จากการสำรวจองค์ความรู้เกี่ยวกับประชาสังคมในประเทศไทยพบว่า พื้นที่การศึกษาเกี่ยวกับองค์กรประชาสังคมจะเน้นภายในกรุงเทพมหานคร และภาคกลางส่วนใหญ่ แต่ภาคที่มีการศึกษาน้อย หรือแทบจะไม่มีการวิจัยเลย ก็คือ ภาคตะวันออก ที่เป็นเช่นนี้เพราะนักวิชาการภายในประเทศมักจะเข้าใจว่า ภาคตะวันออกคือส่วนหนึ่งของภาคกลาง และเหมารวมว่าชีวิตของคนในภาคตะวันออกเหมือนคนภาคกลาง ทำให้การวิจัยในภาคตะวันออก ยังไม่เคยมีคนศึกษาเลยในเรื่องประชาสังคม

อย่างไรก็ดีถึงแม้จะไม่มีงานศึกษาเกี่ยวกับประชาสังคมภาคตะวันออก แต่การก่อรูปและขับเคลื่อนขององค์กรภาคประชาสังคมภาคตะวันออกก็เกิดขึ้นตามสถานการณ์ทางเศรษฐกิจการเมือง และสังคม กรณีตัวอย่างของประชาสังคมท้องถิ่นภาคตะวันออกที่เติบโตขึ้นมาหลังวิกฤตการณ์เศรษฐกิจ ปี 2540 และช่วงการขยายตัวของเศรษฐกิจพอเพียงก็คือ มูลนิธิสิทธิกรรมธรรมชาติมาบเอื้อง

การก่อรูปของมูลนิธิสิทธิกรรมธรรมชาติมาบเอื้อง เป็นผลผลิตจากการพัฒนาตามแนวทางทุนนิยม ตั้งแต่ยุคพัฒนา พ.ศ. 2500 ตามที่เริ่มมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นต้นมา จนถึงปี พ.ศ. 2540 ได้เกิดและประสบกับปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจเกิดขึ้นกลางปี พ.ศ. 2540 เป็นผลผลิตของการเกิดภาวะเศรษฐกิจฟองสบู่ ภายใต้กลยุทธ์การสะสมทุนในการพัฒนาอุตสาหกรรมส่งเสริมการส่งออก (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์. 2555 ก : 10)

เศรษฐกิจฟองสบู่เป็นภาวะการณ์เติบโตทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว จากการเก็งกำไร ในธุรกิจอสังหาริมทรัพย์และธุรกิจการซื้อขายหลักทรัพย์ เพื่อผลตอบแทนในระยะสั้น การเกิดเศรษฐกิจ ฟองสบู่ในประเทศไทยเป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก ได้แก่ การขยายตัว ของทุนการเงินระหว่างประเทศ และการก้าวขึ้นมาของรัฐบาลพลเรือนที่มีนโยบายเปิดเสรี ทางเศรษฐกิจการเมืองมากขึ้น

สถานการณ์เชิงโครงสร้างของวิกฤติเศรษฐกิจไทยนั้น ตั้งอยู่บนการเปลี่ยนแปลง ของโครงสร้างทุนหลัก 3 ขา ระหว่างทุนข้ามชาติ ทุนไทย และทุนรัฐวิสาหกิจ กล่าวคือ ในช่วงวิกฤติ เศรษฐกิจ ทุนข้ามชาติได้เข้ามามีบทบาทในเศรษฐกิจไทยมากขึ้น โดยบริษัทข้ามชาติญี่ปุ่นและ ประเทศนิกส์เอเชียได้ใช้ไทยเป็นฐานการผลิตเพื่อการส่งออก และทุนการเงินระหว่างประเทศ หลังกระแสโลกาภิวัตน์ก็ได้ก่อให้เกิดการขยายตัวของเศรษฐกิจฟองสบู่ จนถึงบทบาทของ IMF ในการจัดระเบียบเศรษฐกิจไทยใหม่หลังจากฟองสบู่แตก

ในทางตรงข้ามเมื่อวิกฤติเศรษฐกิจ ทุนหลักของไทยต้องประสบกับความชะงักงันในการ สะสมทุน ส่วนทุนรัฐวิสาหกิจในช่วงวิกฤติเศรษฐกิจก็ยังคงอยู่ในภาวะตกต่ำ เนื่องจากการกำหนด แผนแม่บทการปฏิรูปและพระราชบัญญัติทุนรัฐวิสาหกิจ บังคับให้แปรสภาพรัฐวิสาหกิจ โดยมีเป้าหมาย โอนหุ้นให้เป็นของเอกชนในขั้นต่อไป

จากเหตุการณ์วิกฤตการณ์ดังกล่าวที่เกิดขึ้น จึงทำให้แนวคิดทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียง จากพระราชดำรัสของพระเจ้าอยู่หัว ถูกกล่าวถึงและนำมาปรับใช้มากขึ้น เพื่อเป็นหลักคิดให้กับ ประชาชน เน้นการพึ่งพาตนเองเป็นหลัก และเพื่อเป็นทางออกอีกทางเลือกหนึ่งให้กับวิกฤตการณ์ ดังกล่าวที่เกิดขึ้นกับประเทศไทย

ชมรมกสิกรรมธรรมชาติไท ได้แนวคิดมาจากโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ วังน้ำเขียว ประกอบกับช่วงปี 2540 ประเทศไทยกำลังประสบปัญหาเกี่ยวกับวิกฤติเศรษฐกิจอย่างหนัก ทำให้ การขับเคลื่อนงานต่างๆ เป็นไปอย่างยากลำบาก โดยขณะนั้นอาจารย์วิวัฒน์ ศัลยกำธร (อาจารย์ยักษ์) ผู้เคยรับราชการในสำนักงานคณะกรรมการพิเศษ เพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจาก พระราชดำริ (กปร.) สำนักงานรัฐมนตรี และได้เข้าไปช่วยงานคุณอำนาจ หมายยอดกลาง ดูแลงาน ในโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ วังน้ำเขียว ซึ่งเป็นโครงการที่ชาวบ้านตั้งขึ้น ซึ่งไม่ใช่โครงการ ของหน่วยงานราชการเหมือนโครงการพระราชดำริที่อื่นๆ จากการทำงานที่ต้องตามเสด็จบ่อยๆ ในการติดตามการทำงานเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง จึงมีโอกาสดูแลสัมผัสกับชีวิตของเกษตรกรทั่วภูมิภาค ต่างๆของประเทศ และได้พบกับปัญหาต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่ดินทำกิน ความยากจน ความรู้ ในเรื่องการเกษตร ตลอดจนปัญหาสุขภาพ การศึกษาและอื่นๆ ทำให้พบจุดอ่อนของโครงการ พระราชดำริ (โครงการพระราชดำรินั้นเกี่ยวข้องกับการเกษตรเป็นส่วนใหญ่ ทั้งการเลี้ยงสัตว์

การปลูกพืช การทำนาข้าว การปรับปรุงดินและน้ำ ศึกษาการปลูกป่าพืชสมุนไพร การปลูกแฝก ไร่องุ่น และเทคโนโลยีชีวภาพ การวิจัยเรื่องพลังงาน และโครงการอื่นๆ อีกมากมาย) ที่เกิดจากหน่วยงานราชการทำนั้น ไม่สามารถขับเคลื่อนได้อย่างแท้จริง ไม่มีผลสู่การปฏิบัติเชิงลึก และไม่สามารถขยายผลงานที่ทำได้ จึงได้รวบรวมกลุ่มคนในหลายๆ อาชีพ ที่มีอุดมการณ์เดียวกัน มาจัดตั้งเป็นชมรมกสิกรรมธรรมชาติไท ในช่วงปีพ.ศ. 2541 - 2542 ชมรมฯ ได้เน้นทฤษฎีใหม่ ของแนวคิด เศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้กับการทำการเกษตร และการดำรงชีวิตให้อยู่รอดได้อย่างยั่งยืน รวมทั้งการณรงค์ให้เกษตรกรเลิกใช้สารเคมี เพื่อหยุดการพึ่งพาชาติตะวันตก แต่หันกลับมาพึ่งพาตนเอง โดยใช้เทคโนโลยีและภูมิปัญญาชาวบ้านที่สืบทอดกันมา เพื่อทำการเกษตรที่ยั่งยืนบนผืนแผ่นดินไทย ถึงการที่จะขับเคลื่อนในเรื่องของเศรษฐกิจพอเพียงและเรื่องเกษตรอินทรีย์ที่สามารถนำไปสู่การปฏิบัติจริง เห็นผลได้จริง และสามารถต่อยอด ขยายผลงานออกไปได้ โดยใช้กลไกที่ไม่ใช่ระบบราชการ (กลไกชาวบ้าน) ในการขับเคลื่อนงานของชมรม

ในการขับเคลื่อนงานของชมรมในช่วงแรกเริ่มจากกลุ่มคนเพียง 2 - 3 คน คือ อาจารย์วิวัฒน์ ศัลยกำธร นายอำนาจ หมายอดกลาง และหมอกุ ในการอบรมและสอนชาวบ้านตามที่ต่างๆ เน้นเรื่องเกษตรอินทรีย์ การเปลี่ยนเคมีให้เป็นอินทรีย์ เช่น น้ำหมัก ปุ๋ยหมัก ฮอร์โมนสมุนไพร ยาไล่แมลง ทั้งกุ้ง ทั้งพืช โดยใช้กรอบแนวคิดเกษตรกรรมยั่งยืนซึ่งเป็นพระราชดำริของในหลวง ได้มีการนำแนวคิดจากการดูงานที่ญี่ปุ่น (จังหวัดคิวเซ) ในเรื่องเกษตรกรรมธรรมชาติ (เกษตรอินทรีย์) และใช้รูปแบบจากการดูงานที่เยอรมัน ในการทำน้ำหมักโดยใช้ระบบสุญญากาศ ทำการเพาะหัวเชื้อเอง รวมถึงออกณรงค์เผยแพร่ และให้ความรู้ในเรื่องการทำกสิกรรมธรรมชาติ เพื่อพิสูจน์ให้เห็นว่าสามารถทำการเกษตร และอยู่อย่างพอเพียงได้จริง สิ่งที่ทำให้ชมรมกสิกรรมธรรมชาติประสบความสำเร็จและมีชื่อเสียงโด่งดัง คือ เรื่องการแก้ไขปัญหาดิน โดยวิธีการห่มดิน จากดินดาน จนกลายเป็นดินที่อุดมสมบูรณ์ สามารถทำการเกษตรได้ ซึ่งการแก้ไขปัญหาที่ดินนี้ได้ทดลองทำอยู่ที่มาบเอื้อง จังหวัดชลบุรี และเรื่องการแก้ปัญหาหูกุ้งจนประสบความสำเร็จ จากการแก้ปัญหาด้วยวิถีเกษตรอินทรีย์ (น้ำหมักชีวภาพ) จึงทำให้เกิดการยอมรับและมีการบอกต่อกันออกไป ในเครือข่ายจนเริ่มมีกลุ่มคนเลี้ยงกุ้งจากชมรมคนเลี้ยงกุ้งภาคใต้ ชมรมคนเลี้ยงกุ้งภาคตะวันออก เข้ามาศึกษาวิธีการและนำไปปฏิบัติใช้ในนาุ้งของตนเอง ดังนั้นจึงเกิดการขยายตัวของสมาชิกชมรมกสิกรรมธรรมชาติไท ที่พร้อมให้การสนับสนุนการดำเนินงานของชมรมฯ ทวีมากขึ้นเรื่อยๆ

การดำเนินกิจกรรมของชมรมกสิกรรมธรรมชาติไท ตลอดระยะเวลากว่า 4 ปีที่ผ่านมา ได้ให้ความรู้และช่วยเหลือเกษตรกรที่สนใจ จากการที่มีฐานการทำงานที่มีขนาดใหญ่ขึ้น จึงเกิดปัญหาในการขับเคลื่อน งานบางอย่างไม่สามารถขับเคลื่อนได้ เพราะไม่เป็นที่ยอมรับจากหน่วยงานต่างๆ จนกระทั่งสมาชิกในชมรมฯ เห็นพ้องต้องกันว่าเพื่อให้การดำเนินงานของชมรมฯ เป็นไปอย่างยั่งยืน

คลองตัว และเป็นทางที่ยิ่งขึ้น ทางชมรมฯ จึงได้จดทะเบียนขึ้นเป็นมูลนิธิกิจกรรมชมรมชาติ เมื่อวันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2544 เพื่อให้เป็นที่ยอมรับจากบุคคลภายนอกรวมทั้งหน่วยงานต่างๆ มีการระดมทุนจากเพื่อนฝูง และได้รับการสนับสนุนหลักในเรื่องของเงินทุนในช่วงเริ่มก่อตั้งมูลนิธิฯ จากนายมนตรี ลั่นเคราะห์ ซึ่งเป็นเพื่อนสมัยเรียนที่ต่างประเทศกับอาจารย์ยักษ์ นอกจากนี้ยังมีการทำบุญอินทรีขายและนำผลกำไรเข้ามามูลนิธิเพื่อให้มีเงินทุนหมุนเวียน เน้นการขับเคลื่อนที่แรงขึ้น พยายามดึงคนจากประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมให้มากที่สุด ในช่วงแรกที่ขับเคลื่อนยังไม่ได้ขยายวงกว้าง และยังทำงานร่วมกับกลุ่มเพื่อนตะวันออก ต่อมาช่วงปลายปี 2544 ทางมูลนิธิฯ ได้จัดงานเกษตรอินทรีย์ พลิกฟื้นวิถีไทย ที่จังหวัดปราจีนบุรี ร่วมกับองค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบจ.) ปราจีนบุรี นั่นเป็นจุดเริ่มต้นของความสัมพันธ์กับหน่วยงานราชการ และทางมูลนิธิฯ ได้รับเงินทุนสนับสนุนจาก อบจ. ปราจีนบุรี เป็นจำนวนสองล้านเก้าแสนบาท ทำให้มูลนิธิมีการปรับปรุงพัฒนา และจัดให้มีการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการที่มาบเอื้องอย่างเป็นทางการ โดยใช้งบประมาณของกองทุนเพื่อสังคม (SIF) เป็นตัวขับเคลื่อน และใช้ศูนย์กิจกรรมชมรมชาติมาบเอื้องเป็นศูนย์หลักของการจัดอบรม ในระยะแรกการฝึกอบรมใช้ระยะเวลา 15 วันต่อหลักสูตร ต่อมามีการปรับหลักสูตรของการอบรม เป็น 8 วัน 7 คืน และปัจจุบันเหลือ 5 วัน 4 คืน (ธีระ วงษ์เจริญ. สัมภาษณ์. 2555)

ในเนื้อหาการอบรม เน้นเรื่องการพัฒนาหลักกิจกรรมชมรมชาติสู่ระบบเศรษฐกิจพอเพียง เกิดเหตุผลเชิงประจักษ์ คือ หลายๆ บริษัทที่ส่งพนักงานเข้ารับการอบรมได้ให้การตอบรับกลับมาว่า สามารถปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของพนักงาน ทำให้พนักงานรักงาน รักองค์กรเพิ่มขึ้น มีประสิทธิภาพในการทำงาน ทางด้านผู้ที่ผ่านการอบรมก็เขียนจดหมายมาเล่าว่าพวกเขาสามารถนำกลับไปใช้ที่บ้านได้ สามารถเห็นผลได้จริง

จากที่มีผู้เข้ารับการอบรมจำนวนมาก เกิดผู้ที่สนใจอย่างจริงจังและขอจัดตั้งเป็นศูนย์กิจกรรมชมรมชาติในพื้นที่ของตนเอง โดยมีการดูแลและให้คำแนะนำจากศูนย์หลัก (ศูนย์กิจกรรมชมรมชาติมาบเอื้อง) โดยมีการขยายตัวจาก 1, 9, 10, 16, 40 และ 83 ศูนย์ ทั่วประเทศ โดยในภาคตะวันออกนั้น มีศูนย์อยู่ 13 ศูนย์

จากการที่มูลนิธิกิจกรรมชมรมชาติมาบเอื้อง ในฐานะประชาสังคมท้องถิ่นของภาคตะวันออก ที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางดังที่กล่าวมาข้างต้น ดังนั้นจึงเป็นที่น่าศึกษาว่ามูลนิธิกิจกรรมชมรมชาติมาบเอื้องก่อรูปและขยายตัวขึ้นมาได้อย่างไร และเพราะอะไรถึงเป็นเช่นนั้น ผลการศึกษา ดังกล่าวจะนำไปสู่การเป็นตัวอย่างขององค์กรประชาสังคมท้องถิ่นในภาคตะวันออกต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการก่อเกิดของมูลนิธิการรรมธรรมชาติ
2. เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการขยายตัวของมูลนิธิการรรมธรรมชาติ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เป็นการสรุปบทเรียนการทำงานของมูลนิธิการรรมธรรมชาติ เพื่อนำไปสู่การพัฒนาให้มูลนิธิการรรมธรรมชาติได้มีความยั่งยืนมากขึ้น
2. ผลการศึกษาจะช่วยเป็นฐานข้อมูลในการขับเคลื่อนนโยบายการจัดการตนเองของท้องถิ่นในภาคตะวันออก
3. จะนำผลการศึกษาไปเสนอหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการสนับสนุน การส่งเสริมภาคประชาสังคมต่อไป

ขอบเขตของการวิจัย

ขอบเขตในด้านช่วงเวลาของการศึกษา ในการศึกษาจะกำหนดช่วงเวลาตั้งแต่มีการก่อตั้งมูลนิธิการรรมธรรมชาติ ในปี พ.ศ. 2544 จนถึงพ.ศ. 2555

ขอบเขตในด้านพื้นที่ของการศึกษา ผู้วิจัยจะใช้แนวการศึกษาในเชิงกรณีศึกษา (Case Study Approach) ซึ่งเป็นการศึกษาจากจุดเล็กๆ (Micro Level) เพื่อสะท้อนภาพใหญ่ (Macro Level) โดยผู้วิจัยจะเลือกศึกษามูลนิธิการรรมธรรมชาติมาบเอื่อง เนื่องจากมูลนิธิการรรมธรรมชาติมีศูนย์หลักอยู่ที่ภาคตะวันออก และเครือข่ายที่ครอบคลุมจังหวัดในภาคตะวันออก

นิยามศัพท์เฉพาะ

เพื่อเป็นแนวทางในการเก็บรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยจะนิยามตัวแปรในตัวแบบการวิเคราะห์ ดังนี้

1. ประชาสังคม หมายถึง กระบวนการของประชาชนในการสร้างพื้นที่การเมืองสาธารณะของตนเอง ในรูปแบบการพัฒนา ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ และเป็นองค์กรที่ไม่แสวงหากำไร
2. การก่อรูป หมายถึง การจัดตั้งชมรมกิจกรรมธรรมชาติไทย
3. การขยายตัว หมายถึง ลักษณะกลุ่ม เครือข่ายที่เพิ่มขึ้นของศูนย์กลางกิจกรรมธรรมชาติภายใต้มูลนิธิการรรมธรรมชาติในจังหวัดต่างๆ

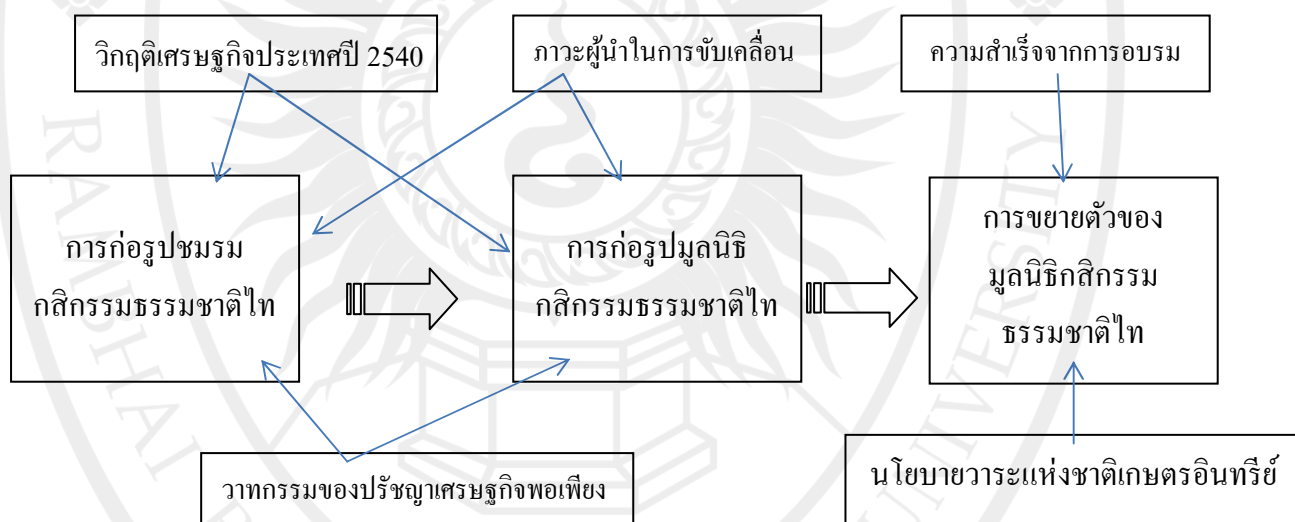
4. ปัจจัยทางเศรษฐกิจ หมายถึง สภาพแวดล้อมทางการผลิต การกระจาย และการบริโภค ที่มีผลต่อการก่อรูปกลุ่มและการขยายตัวของมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ

5. ปัจจัยทางการเมือง หมายถึง สภาพแวดล้อมทางนโยบายสาธารณะและกลไกของรัฐ ที่มีผลต่อการก่อรูปกลุ่ม และการขยายตัวของมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ

6. ปัจจัยทางสังคม หมายถึง สภาพแวดล้อมทางวิถีชีวิต ความเชื่อ ภาวะทางผู้นำ กระบวนการฝึกอบรม และระบบความสัมพันธ์ ที่มีผลต่อการก่อรูปกลุ่ม การขยายตัวของกลุ่มของมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ

กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากการวิพากษ์องค์ความรู้ทั้งทางด้านทฤษฎีและงานวิจัยที่ได้สำรวจมา ผู้ศึกษาสามารถกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัย ดังภาพประกอบ 1

ภาพประกอบ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากกรอบแนวคิดสามารถอธิบายถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อการก่อรูป และการขยายตัวของมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติได้ดังนี้

การก่อรูปของมูลนิธิฯ เริ่มต้นมาจากชมรมกิจกรรมธรรมชาติไท โดยชมรมได้เกิดขึ้นจากผลพวงของวิกฤติเศรษฐกิจ ในปี 2540 ประกอบกับน้อมรับกระแสพระราชดำริสภานำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ โดยมีผู้นำเป็นผู้ขับเคลื่อนหลักของชมรมฯ จนกระทั่งมาจดทะเบียนเป็นมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ และยังคงขับเคลื่อนงานภายใต้กรอบของนโยบายวาระแห่งชาติ

เกษตรอินทรีย์ โดยมีผู้เข้าร่วมรับการฝึกอบรมเป็นจำนวนมาก จากมูลนิธิฯ จึงขยายตัวออกเป็นเครือข่ายต่างๆ ในภาคตะวันออก

สมมติฐานในการวิจัย

จากแนวคิดหลักและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยสามารถกำหนดสมมติฐานการวิจัยชั่วคราว (Working Hypothesis) ได้ดังต่อไปนี้

1. ปัจจัยทางสังคม ปัจจัยทางเศรษฐกิจและปัจจัยทางการเมือง ส่งผลต่อการก่อรูปชมรมกสิกรรมธรรมชาติไท
2. ปัจจัยทางสังคม ปัจจัยทางเศรษฐกิจและปัจจัยทางการเมือง ส่งผลต่อการก่อรูปมูลนิธิกสิกรรมธรรมชาติ
3. ปัจจัยทางสังคม ปัจจัยทางเศรษฐกิจและปัจจัยทางการเมือง ส่งผลต่อการขยายตัวของมูลนิธิกสิกรรมธรรมชาติ

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการสำรวจองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย สามารถสรุปเป็นหัวข้อต่างๆ ได้ดังต่อไปนี้

1. ประชาสังคม
 - 1.1 ความหมายของประชาสังคม
 - 1.2 องค์ประกอบของประชาสังคม
 - 1.3 พัฒนาการของประชาสังคมท้องถิ่น
 - 1.4 พัฒนาการของประชาสังคมในประเทศไทย
 - 1.5 การก่อรูปขององค์กรประชาสังคม
 - 1.6 ปัจจัยที่มีผลต่อความเข้มแข็งขององค์กรประชาสังคม
2. ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม
 - 2.1 ความหมายของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม
 - 2.2 ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเดิม (Classical Social Movement)
 - 2.3 ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ (New Social Movement)
 - 2.4 ขบวนการเคลื่อนไหวทางประชาสังคม (Civil Society Movement)
3. ทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียง
 - 3.1 นิยามและความหมาย
 - 3.2 หลักการของทฤษฎีใหม่
 - 3.3 ประโยชน์ของทฤษฎีใหม่
4. กสิกรรมธรรมชาติ
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ประชาสังคม

“ประชาสังคม (Civil Society)” เป็นศัพท์ที่ค่อนข้างจะหาความลงตัวของความหมายที่ไม่ถ้อยหนัก เพราะการอธิบายในทางทฤษฎี ทั้งในแง่ของขอบเขต การก่อตัว และการดำรงอยู่ของประชาสังคม ในสังคมการเมืองร่วมสมัยของแต่ละสำนักคิดก็แตกต่างกัน นอกจากนี้ ยังพบด้วยว่าการใช้กรอบคิดเกี่ยวกับประชาสังคมที่ก่อตัวขึ้นในสังคมตะวันตกมาอธิบายถึงเพียงกัน ในสังคมนอกตะวันตก (Non-western Societies) ยังประสบกับปัญหาไม่น้อยของการให้ความหมาย

เนื่องจากมโนทัศน์ดังกล่าวนี้มีแง่มุมในเชิงปทัสสถาน (Normative) และเต็มไปด้วยคุณค่าของตะวันตกแฝงฝังไว้อย่างหนาแน่น

ดังที่เราจะเห็นได้ว่า ในสังคมนอกตะวันตกอย่างภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ หรือในสังคมมุสลิม หรือสังคมที่มีมุสลิมเป็นสมาชิกเป็นส่วนใหญ่ นั่น ก็พบว่า การให้ความหมายของสิ่งที่เกี่ยวข้องกับมโนทัศน์ประชาสังคมมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไป

อย่างไรก็ตาม โดยส่วนใหญ่แล้ว การพยายามทำความเข้าใจสิ่งที่เรียกว่าประชาสังคมนั้น มักเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความสัมพันธ์ที่ดำรงอยู่ในบริบทของความเป็นสมัยใหม่ กล่าวในอีกแง่ก็คือ ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐสมัยใหม่และพื้นที่อื่นๆ นอกเหนือจากขอบเขตของรัฐ ซึ่งเป็นที่ๆ ความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนก่อตัวขึ้น นอกจากนี้ประชาสังคมยังมักถูกพิจารณาอย่างเชื่อมโยงกับการดำรงอยู่ของรัฐประชาธิปไตยและการพัฒนาการของประชาธิปไตยภายในรัฐนั้นๆ ประชาสังคมจึงผูกพันกับกระบวนการทำให้เป็นประชาธิปไตย (Democratization) อย่างใกล้ชิด

ประชาสังคม อาจหมายถึง การรวมตัวพบปะของคนหลากหลาย ซึ่งไม่ใช่เฉพาะคนที่รู้จักคุ้นเคยเพียงกลุ่มเดียว แต่รวมถึงคนแปลกหน้าที่สนใจในประเด็นส่วนรวม (สาธารณะ) ประเด็นใดประเด็นหนึ่งร่วมกัน เพื่อดำเนินการให้บรรลุเป้าหมาย ไม่ใช่การรวมตัวกันเพื่อแก้ไขปัญหาเฉพาะของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง สถานที่รวมตัวพบปะเรียกว่า เวทีประชาคม ซึ่งมีลักษณะพหุภาคีเป็นสำคัญ ชุมชนฐานรากมักเกิดการรวมตัวกันเอง เบื้องต้นจากปัญหาปากท้องและเศรษฐกิจเรียกว่า กลุ่มปากท้อง (ให้พื้นออกดอก) อาจพัฒนาไปสู่การออมที่เรียกว่า กลุ่มออมทรัพย์ เพื่อแก้ไขปัญหาออกดอกที่อาจเกิดขึ้นเป็นครั้งคราว หรือออมเพื่อเป็นสวัสดิการทางสังคม เช่น การเจ็บป่วย ตาย กลุ่มปากท้องและกลุ่มออมทรัพย์ที่เข้มแข็งสามารถรวมตัวเป็นกลุ่มธุรกิจชุมชน ซึ่งศักยภาพด้านการตลาดที่พึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจได้ กลุ่มปากท้อง กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มธุรกิจ เป็นพื้นฐานเบื้องต้นที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกแบบพึ่งพา เป็นสำนึกในการมีส่วนร่วมพัฒนาไปเป็นชุมชนที่พึ่งตนเองและชุมชนเข้มแข็ง จะเริ่มพัฒนาไปสู่การมีจิตสำนึกสาธารณะ (สำนึกส่วนรวมที่ไม่ใช่เพื่อประโยชน์เฉพาะกลุ่ม) การเกิดเครือข่ายชุมชนพึ่งตนเองที่เข้มแข็งและมีเวทีประชาคมสำหรับชุมชนต่างๆ ที่หลากหลาย และผู้คนทั่วไปซึ่งสนใจในประเด็นสาธารณะต่างๆ ร่วมกัน จะนำไปสู่ความเป็นประชาคม อันเป็นอำนาจประชาชนที่แท้จริงในการทำให้เกิดดุลยภาพระหว่างอำนาจรัฐ อำนาจทุน และอำนาจประชาชน (ประชาสังคม) มีสภาพธรรมรัฐเกิดขึ้น (Good Governance)

ในการบริบทสังคมไทยซึ่งมีภาวะวิกฤตเศรษฐกิจและวิกฤตสังคมในปัจจุบัน การก่อรูปประชาสังคมควรเร่งพัฒนาชุมชนให้พึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ และมีความเข้มแข็งพร้อมไปกับการพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะและการมีส่วนร่วมในประเด็นสาธารณะต่างๆ ในเวทีประชาคม

แนวคิดเกี่ยวกับชุมชน-ประชาสังคม เกิดขึ้นจากสภาพปัญหาของสังคม การที่ประชาชนส่วนใหญ่ในสังคมไม่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับนโยบายและทิศทางการพัฒนา รวมทั้งกิจกรรมสาธารณะ ซึ่งในอดีตมักจะถูกครอบงำหรือชี้นำจากภาครัฐ แนวคิดนี้ปฏิเสธอำนาจรัฐซึ่งมีบทบาทอย่างมากมาต่อการตัดสินใจในกิจกรรมทางสังคม รวมทั้งปฏิเสธลัทธิปัจเจกชนที่มุ่งแต่แสวงหาผลประโยชน์ส่วนตน สาระสำคัญของแนวคิดนี้ ก็คือ การรวมกลุ่มของปัจเจกชนโดยมองว่า ประชาสังคมเป็นโครงสร้างทางสังคมที่อยู่กึ่งกลางระหว่างรัฐและปัจเจกชนที่เรียกว่า Mediating Structure (ชัชชนต์ ประดิษฐศิลป์, 2555 ก : 2)

ความหมายของประชาสังคม

1. ความหมายของประชาสังคมที่ใช้ในประเทศตะวันตก

ในทางประเทศตะวันตก ประชาสังคมมีความหมายแตกต่างกันตามพัฒนาการประวัติศาสตร์ (ชัชชนต์ ประดิษฐศิลป์, 2555 ก : 2)

1.1 ยุคคลาสสิก (กรีก/โรมัน) ใช้ในความหมายตรงกันข้ามกับระบบรัฐที่อาศัยอำนาจจากการใช้กำลัง การบังคับ ประชาสังคมบ่งชี้ลักษณะสังคมการเมืองที่บุคคลในสังคมมีส่วนร่วมกำหนดกฎเกณฑ์โดยกรอบกฎหมาย แนวคิดนี้นำไปสู่การแยกระหว่างรัฐกับสังคม สะท้อนให้เห็นการแยกระหว่างสิ่งที่เป็นสาธารณะ (Public) ออกจากเอกชนหรือส่วนตัว (Private)

วู้ด (Wood) วิเคราะห์ว่า วิวัฒนาการแนวคิดประชาสังคมในยุคนี้เกี่ยวข้องกับเรื่องกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินส่วนบุคคล ในฐานะเป็นรากฐานหรือต้นตอของอำนาจทางสังคม เป็นอิสระจากอำนาจดั้งเดิม เช่น จากระบบกษัตริย์ เป็นการยอมรับฐานะทางกฎหมายของทรัพย์สินส่วนบุคคลชัดเจนอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน สะท้อนจากกฎหมายยอมรับสิทธิหรือกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลในกฎหมายโรมัน

1.2 ศตวรรษที่ 16 - 18 ในงานเขียนของ Political Philosophers ของอังกฤษ อเมริกา มีการอภิปรายปัญหาของระบบอำนาจรวมศูนย์ (Despotism) อยู่ที่คนๆ เดียว และแนวทางการต่อต้าน มีการวิเคราะห์เสนอให้ประชาสังคมซึ่งแยกจากระบบรัฐ มีบทบาทเป็นตัวตรวจสอบอำนาจรัฐ การใช้แนวคิดในยุคนี้ มีลักษณะกำกวม และปนเปกันอยู่ โดยมีการกล่าวถึงกันว่ารัฐควรเป็นรองสังคมของผู้มีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินที่มีใช้เจ้า หรือประชาสังคม มีการให้ความสำคัญกับผู้สร้างความมั่งคั่งจากกลไกเศรษฐกิจในระบบตลาด แทนพวกเจ้าของที่ดิน หรือพวกที่ใช้ระบบบังคับโดยพละกำลังในระบบฟิวคัล หรือสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (Absolutism)

1.3 เฮกเกิล (Georg Friedrich Wilhelm HEGEL) ใช้คำว่า Civil Society หมายถึง สังคมกระฎุมพี (Bourgeois Society) เป็นสังคมที่เกิดจากชนชั้นใหม่ในระบบเศรษฐกิจใหม่ที่เป็นอิสระจากระบบฟิวคัลและสมบูรณาญาสิทธิราชย์ สังคมใหม่นี้เปิดช่องทางให้กับปัจเจกบุคคล เป็นอิสระจาก

การควบคุมของรัฐ สังคมกรรมพีนี้เองที่เป็นเวทีนำไปสู่การเจรจาต่อรองระหว่างส่วนที่เป็นสาธารณะ และส่วนที่เป็นเอกชน และระหว่าง “ส่วนย่อย” หรือปัจเจกบุคคลกับส่วนที่ “ครอบคลุม” หรือรัฐ ไม่ใช่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเป็นใหญ่หรือเป็นรอง

1.4 คาร์ล มาร์ก (Karl MARX) ถิกแนวไปจาก เฮเกล โดยชี้ว่า รัฐนั่นเองที่เป็นตัวกำหนด ลักษณะเฉพาะของประชาสังคมและความสัมพันธ์ทางชนชั้น จากแนวคิดนี้ มาร์ก ใช้เวลาเกือบตลอดชีวิต ทุ่มเทให้กับการแสวงหาความเป็นอิสระของประชาสังคม โดยวิพากษ์สังคมนิยมพี ในความคิดของ มาร์ก ทวิลักษณะหรือการดำรงอยู่ของรัฐและประชาสังคมแบบที่เป็นอิสระต่อกัน ตามแนวของ เฮเกล นั้นไม่มี รัฐส่วนหนึ่งของประชาสังคมและเป็นเครื่องมือของกรรมพี

1.5 กรัมชี (Antonio GRAMSCI) นำเอาแนวประชาสังคมมาปรับใช้เป็นแนวคิดหลักอันหนึ่งของทฤษฎีสังคมนิยม กรัมชี ชี้ให้เห็นถึงความซับซ้อนของอำนาจการเมืองในระบบรัฐสภาภายใต้กรอบรัฐธรรมนูญของตะวันตก เช่น อิตาลีในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง ซึ่งแตกต่างจากการใช้อำนาจโดยพลละกำลังเปิดเผย ในระบบอำนาจรวมศูนย์หรืออำนาจนิยมแบบพ่อบุน (Despotism) ในอิตาลีในขณะนั้นอำนาจของชนชั้นกรรมพียังไม่ชัดเจน และยังไม่สามารถครอบงำกลไกของรัฐได้ กระนั้นก็มีกระแสการแผ่กระจายอำนาจชนชั้น ไปสู่ทุกอนุของสังคมอย่างกว้างขวาง โดยผ่านปฏิบัติการทางวัฒนธรรม (Cultural Practices)

กรัมชี ชี้ว่าประชาสังคมมีบทบาทสร้างอุดมการณ์ของรัฐ ครอบงำคนทั่วไป (Hegemony) ฝ่ายซ้ายจึงต้องหาทางล้มอุดมการณ์หลักที่ครอบงำ โดยต้องสร้างอุดมการณ์ทางเลือกมาเป็นตัวต้าน (Counter Hegemony) ดังนั้น กรัมชีใช้แนวคิดประชาสังคมในฐานะเป็นเวทีของการต่อสู้หรือสงครามอุดมการณ์ (War of Position) เพื่อต่อต้านอุดมการณ์ทุนนิยม ไม่ใช่เป็นการยอมรับหรือประนีประนอมกับทุนนิยม

1.6 ความหมายที่ใช้ในคริสต์ทศวรรษ 1980s และ 1990s

ความเชื่อมโยงที่มีการล่มสลายของระบบการผลิต/การเมืองของโซเวียตและยุโรปตะวันออกได้มีการปรับใช้ในความหมายหลากหลาย แยกได้ดังนี้

1.6.1 ความหมายบนปริมณฑลแห่งอิสรภาพ (Arena of Freedom) นอกขอบข่ายของรัฐ ประชาสังคมเป็นปริมณฑล/เวทีสำหรับองค์กรอิสระ สมาคมอาสาสมัคร และการจัดตั้งในรูปแบบอื่นๆ ของสังคมพหุนิยม (Pluralism) หลักประกันความเป็นอิสระจากรัฐคือ กรอบประชาธิปไตยที่พัฒนาจากสังคมตะวันตก เวทีประชาสังคมมุ่งหวังให้ลดอำนาจระบบทุนนิยม โดยให้ความสัมพันธ์ทางสังคม (Social Relations) ที่หลากหลาย ความสัมพันธ์ภายใต้ระบบทุนนิยมและตัวระบบทุนนิยมเอง เป็นเพียงเสี้ยวหนึ่งของความหลากหลาย (Cohen. 1982 : 167)

1.6.2 ประชาสังคม / สังคมประชา (Civil Society) เป็นปฏิปักษ์กับรัฐ ประชาสังคมต่อต้านรัฐ แนวคิดนี้มีจุดเริ่มมาจากการแยกประชาสังคมจากรัฐ อันเป็นแนวคิดของยุคคลาสสิก ประชาสังคมมีบทบาทต่อต้านรัฐ ซึ่งสะท้อนให้เห็นการต่อสู้กันระหว่าง 1) ระบบรัฐ รวมถึงกลไกรัฐ เช่น กองทัพ ตำรวจ ระบบกฎหมาย ระบบบริหาร องค์กรการผลิต และองค์กรด้านวัฒนธรรม และ 2) ระบบนอกรัฐ รวมทั้งระบบตลาด องค์กรควบคุมโดยเอกชน หรือที่ก่อตั้งโดยอาสาสมัคร (Cohen, 1982 : 167)

ในแนวคิดนี้กล่าวถึง อำนาจสังคม (Social Power) เป็นคู่ต่อสู้กับอำนาจการเมือง (Political Power) สาธารณะ (Public) เป็นคู่ต่อสู้กับเอกชน (Private) การโฆษณาชวนเชื่อของรัฐ เป็นคู่ต่อสู้กับข้อมูลอิสระ

ดังนั้น ประชาสังคมจะรวมสถาบันและความสัมพันธ์ทางสังคมอันหลากหลาย ตั้งแต่ครัวเรือน สหภาพแรงงาน สมาคมอาสาสมัคร โรงพยาบาล โบสถ์ วัด ไปถึงตลาดธุรกิจนายทุน หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ สังคมกรรมสิทธิ์ทั้งหมด คู่ขัดแย้งสำคัญคือ รัฐกับนอกรัฐ หรือการเมืองกับสังคม

แนวนี้เห็นว่า ประชาสังคมต้องมีอิสรภาพและมีสิทธิเป็นปฏิปักษ์ต่ออำนาจนิยมโดยรัฐ แนวคิดนี้สะท้อนให้เห็นการแยกรัฐออกจากประชาสังคมอย่างชัดเจน ซึ่งเห็นได้ในสังคมตะวันตก และเป็นรูปแบบที่พลเมือง (Citizen) มีอิสรภาพจากการเมือง (รัฐ) มากที่สุด

ขณะนี้แนวคิดนี้เป็นกระแสนำในกลุ่มผู้ใช้คำว่าประชาสังคม ผู้สนับสนุนชี้ให้เห็นประโยชน์สำคัญ 2 ประการ คือ

1.6.1 ทำให้มองเห็นอันตรายของการครอบงำโดยรัฐ และความจำเป็นต้อง “จำกัด” การกระทำของรัฐในทางการเมือง (Political Action) ซึ่งทำได้โดยจัดตั้งองค์กรเคลื่อนไหว ส่งแรงผลักดันไปยังรัฐในบริบทสังคมปัจจุบัน

วูด (Wood) ชี้ว่าเป็นการฟื้นแนวคิดเสรีนิยมทางการเมือง ที่จำกัดอำนาจรัฐ โดยยอมให้มีการจัดตั้งองค์กรอิสระจากรัฐ แต่ฝ่ายซ้ายกลับมองว่าเป็นจุดอ่อน ทำให้ละเลยอิสรภาพอันนี้ไป

1.6.2 เน้นข้อดีของความแตกต่างหลากหลายในสังคม ผู้สนับสนุนได้เสนอแนวคิด “พหุนิยม” ซึ่งแตกต่างจากแนวคิดมาร์กซิสต์ที่เน้นหลักการหนึ่งเดียว ให้ความสำคัญกับตัวกำหนดทางเศรษฐกิจ และมีลักษณะลดทอน (Reductionist) ทำเรื่องซับซ้อนให้เป็นเรื่องง่าย ๆ ธรรมดา

ต้นตอแนวคิด “รัฐ Vs นอกรัฐ / การเมือง Vs สังคม” ซึ่งกำลังได้รับความสนใจอยู่ นี้มาจากยุโรปตะวันออก ซึ่งกำลังใช้แนวคิดประชาสังคมเป็นอาวุธต่อต้านการครอบงำโดยรัฐ ดังนั้น Civil Society Vs State จึงใกล้เคียงกับ Solidarity Vs Party and State

วิกฤตการณ์รัฐคอมมิวนิสต์ในยุโรปตะวันออกกระทบต่อศรัทธาของกลุ่มฝ่ายซ้ายในยุโรปต่อบทบาทรัฐในฐานะเป็นผู้มีบทบาทที่ทำให้สังคมสมัยใหม่ขึ้น ความคลางแคลงใจอันนี้ รวมถึงการตระหนักถึงอันตรายจากอำนาจรัฐ นำไปสู่การก่อตัวของกลุ่มเคลื่อนไหวด้านนิเวศการต่อต้านสงคราม รวมถึงกระบวนการปฏิรูปรัฐธรรมนูญ กลุ่มต่างๆ นี้ล้วนใช้คำว่า ประชาสังคม

2. ความหมายของประชาสังคมที่ใช้ในประเทศไทย

คำว่า “ประชาสังคม” มาจากภาษาอังกฤษว่า Civil Society และมีผู้ใช้คำภาษาไทยเทียบเคียงกันหลายคำ อาทิ “สังคมประชาธรรม” (ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม) “สังคมนายรุ้ง” (เสนห์จามริก) “วิถีประชา” (ชัยอนันต์ สมุทวณิช ใช้คำนี้โดยมีนัยยะของคำว่า Civic Movement) “อารยสังคม” (อเนก เหล่าธรรมทัศน์) และ “สังคมเข้มแข็ง” (ธีรยุทธ บุญมี) เป็นต้น ทั้งนี้ นักคิดสำคัญ ๆ ของสังคมไทยได้อธิบายขยายความคำว่า ประชาสังคม นี้ในบริบทเงื่อนไขและการให้น้ำหนักที่แตกต่างกัน ดังนี้ (ชัยอนันต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2555 ก : 4-8)

ประเวศ วะสี นับเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการจุดประกายการคิดถกเถียง ในเรื่อง “ประชาสังคม” ให้มีความเข้มข้นอย่างมากในช่วงระยะ 5 - 6 ปีที่ผ่านมา โดยผ่านงานเขียนชิ้นสำคัญคือ “สังคมสมานภาพและวิหชา” โดยในงานเขียนดังกล่าวประกอบกับบทความย่อยๆ และการแสดงปาฐกถาและการอภิปรายในที่ต่างๆ พอประมวลเป็นความคิดรวบยอดได้ว่า ในสภาพของสังคมไทยปัจจุบัน ภาคส่วนหลัก (Sectors) ของสังคมที่มีความเข้มแข็ง และมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างมาก คือ ภาครัฐ หรือ “รัฐานุภาพ” และภาคธุรกิจเอกชน หรือ “ชนานุภาพ” ซึ่งปรากฏการณ์นี้ส่งผลทำให้สังคมขาดคุณภาพ และเกิดความล่าช้าในการพัฒนาของฝ่ายประชาชนหรือภาคสังคม ซึ่งเรียกว่า “สังคมนานุภาพ”

ดังนั้นการนำเสนอแนวคิดของ ประเวศ วะสี จึงมุ่งไปที่การทำอย่างไรที่จะเกื้อหนุนให้ภาคสังคมหรือภาคประชาชน มีความเข้มแข็งและเกิดคุณภาพทางสังคมขึ้น ที่เรียกว่าเป็น “สังคมสมานภาพ” โดยนัยยะนี้ ประเวศ วะสี เชื่อว่าจะต้องพัฒนาให้เกิดความเข้มแข็งที่ชุมชน (Community Strengthening) จนเกิดคำขยายความตามมา อาทิ ชุมชนเข้มแข็ง ความเป็นชุมชน เป็นต้น ดังการให้ความหมายของการเป็น “ชุมชน” ในที่นี้ ว่าหมายถึง “การที่ประชาชนจำนวนหนึ่งมี วัตถุประสงค์ร่วมกัน มีอุดมคติร่วมกันหรือมีความเชื่อร่วมกันในบางเรื่อง มีการติดต่อสื่อสารกัน หรือมีการรวมกลุ่มกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความรัก มีมิตรภาพ มีการเรียนรู้ร่วมกันในการ ปฏิบัติบางสิ่งบางอย่าง และมีระบบการจัดการในระดับกลุ่ม” ซึ่งโดยนัยยะนี้ประชาสังคมที่เข้มแข็ง ต้องมีรากฐานที่เกิดจากการมีชุมชนที่หลากหลายและเข้มแข็งด้วย

มีข้อพึงสังเกตสำคัญต่อเรื่องการเกื้อหนุนภาคสังคม ที่เสนอแนวคิดในเชิงกลยุทธ์ที่ว่าด้วย “ความร่วมมือเบญจภาคี” (ต่อมาใช้คำว่า “พหุภาคี”) โดยมองว่าชุมชนในปัจจุบันอ่อนแอมาก

การที่จะทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งได้นั้น จะต้องเกิดจากความร่วมมือและการทำงานร่วมกันของภาคสังคมต่างๆ ซึ่งรวมทั้งภาครัฐและภาคธุรกิจเอกชนด้วย “สังคมสมบูรณ์แบบ” จะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยกระบวนการถักทอความรักของคนในสังคม ของคนในชุมชน ถักทอทั้งแนวดิ่ง อันหมายถึงโครงสร้างอำนาจที่เป็นทางการ และแนวนอน ซึ่งหมายถึง พันธมิตร/เพื่อน/เครือข่ายเข้าหากัน ซึ่งหากพิจารณาจากประเด็นนี้ การให้ความหมายหรือความสำคัญของ “ประชาสังคม” ของประเวศ วะสี นั้นมิได้กล่าวถึง “การปฏิเสธรัฐ” หรือ State Disobedience แต่อย่างใด

ธีรยุทธ บุญมี และอเนก เหล่าธรรมทัศน์ สองนักคิดทางสังคมคนสำคัญ ที่ได้ให้ความสนใจกับเรื่อง “ประชาสังคม” อย่างมากเช่นเดียวกัน ธีรยุทธ บุญมี มองว่าการแก้ปัญหาพื้นฐานทางสังคมนั้น ควรให้ความสำคัญกับ “พลังที่สาม” หรือพลังของสังคม หากแม้ว่าสังคมโดยรวมมีความเข้มแข็ง นักธุรกิจ นักวิชาชีพ นักศึกษา ปัญญาชนชาวบ้าน สามารถร่วมแรงร่วมใจกันผลักดันสังคม ปัญหาต่างๆ ที่เป็นพื้นฐาน ก็จะสามารถเปลี่ยนแปลงได้ ทั้งนี้ สังคมที่เข้มแข็งในความหมายของ ธีรยุทธ บุญมี นั้น จะเน้นที่ลักษณะที่กระจัดกระจาย (Diffuse) พลังทางสังคมที่มาจากทุกส่วน ทุกวิชาชีพ ทุกระดับ รายได้ ทุกภูมิภาคของประเทศ ซึ่งโดยนัยยะนี้ จะมีความแตกต่างจากแนวคิดประชาชนเป็นส่วนใหญ่ หรืออำนาจของประชาชน ดังเช่นขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองในอดีตเป็นอย่างมาก

อเนก เหล่าธรรมทัศน์ ได้ให้ความหมายของ “ประชาสังคม” หรือ “อารยะสังคม” ที่ครอบคลุมทุกชนชั้นของสังคม เน้นเรื่องความสมานฉันท์ ความกลมเกลียว ความกลมกลืนในภาคประชาสังคมมากกว่าการดูที่ความแตกต่าง หรือความแตกแยกภายใน อย่างไรก็ตามมุมมองของอเนก เหล่าธรรมทัศน์ ได้ให้ความสนใจเป็นพิเศษกับประเด็นของ “คนชั้นกลาง” “การมีส่วนร่วม” “ความผูกพัน” และ “สำนึกของความเป็นพลเมือง” กล่าวคือ “ประชาสังคม” โดยนัยยะนี้ มิได้หมายถึงความเป็นชุมชนของสังคมชนบทเท่านั้น แต่กินความรวมไปถึงคนชั้นกลางภาคเมืองที่ไม่จำเป็นต้องมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดเป็นเครือญาติ หรือเป็นแบบคู่หน้า (Face to Face Relationship) แต่เป็นความผูกพัน (Bond) ของผู้คนที่หลากหลายต่อกัน บนฐานแห่งความร่วมมือและการแสวงหาการมีส่วนร่วม และด้วยสำนึกที่มีต่อความเป็นพลเมือง หรือ Citizenship นั้นเอง นอกจากนี้ อเนก เหล่าธรรมทัศน์ ยังได้ตั้งข้อสังเกตที่สำคัญถึงรากฐานของคนไทย และสังคมไทยว่า คนไทยส่วนมากยังมีระบบวิธีคิดว่าตนเองเป็นไพร่ (Client) หรือคิดแบบไพร่ ที่จะต้องมีมูลนายที่ดี โหยหากันดี จึงมักขาดสำนึกของความเป็นพลเมืองและมองปัญหาในเชิงโครงสร้างไม่ออก

ชยอนันต์ สมุทวณิช และชูชัย ศุภวงศ์ เป็นนักคิดอีก 2 ท่านที่กล่าวถึง “ประชาสังคม” โดยเน้นที่การปรับใช้ในระบบของสังคมไทยค่อนข้างมาก โดยที่ ชยอนันต์ สมุทวณิช มองว่า “ประชาสังคม” หมายถึง ทุกๆ ส่วนของสังคม โดยรวมถึงภาครัฐ ภาคประชาชนด้วย ถือว่าทั้งหมด

เป็น Civil Society ซึ่งแตกต่างจากความหมายแบบตะวันตกที่แยกออกมาจากภาครัฐ หรือนอกภาครัฐ แต่หมายถึงทุกฝ่ายเข้ามาเป็น Partnership กัน โดยนัยยะนี้ ชัยอนันต์ สมุทวณิช ให้ความสำคัญกับ Civic Movement หรือ “วิถีประชา” ที่เป็นการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มองค์กรต่างๆ โดยเอาตัวกิจกรรมเป็นศูนย์กลางปราศจากการจัดตั้ง ดังข้อเสนอที่สำคัญในเชิงยุทธศาสตร์การพัฒนา ในช่วงของการจัดทำแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 คือ Area-Function-Participation - AFP กล่าวคือจะต้องเน้นที่กระบวนการมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาของทุกฝ่ายร่วมกันในระดับพื้นที่ (ย่อยๆ) ซึ่งในที่นี้อาจเป็นพื้นที่จังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน หรือพื้นที่ในเชิงเศรษฐกิจ เช่น เขตพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก เป็นต้น

ชูชัย ศุภวงศ์ ให้ความสำคัญหมายของ “ประชาสังคม” ที่กว้างขวางและผนวกเอาแนวคิดที่กล่าวมาข้างต้น มาผสมผสานกันอย่างกลมกลืนกับบริบทของสังคมไทยว่า หมายถึง “การที่ผู้คนในสังคม เห็นวิกฤตการณ์ หรือสภาพปัญหาในสังคมที่สลับซับซ้อน ยากแก่การแก้ไข มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน ซึ่งนำไปสู่การก่อจิตสำนึก (Civic Consciousness) ร่วมกัน มารวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือองค์กร (Civic Group) ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ ภาคธุรกิจเอกชน หรือภาคสังคม (ประชาชน) ในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนกัน (Partnership) เพื่อร่วมกันแก้ปัญหา หรือกระทำการบางอย่างให้บรรลุวัตถุประสงค์ ทั้งนี้ ด้วยความรัก ความสามัคคี ความเอื้ออาทรต่อกันภายใต้ระบบการจัดการโดยมีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย (Civic Network)”

ทั้งนี้ ชูชัย ศุภวงศ์ ยังได้เสนออีกว่าปัจจุบันขบวนการประชาสังคมของไทย ได้มีพัฒนาการและความเข้มแข็งเชื่อมโยงเครือข่ายกันมากพอสมควร โดยเฉพาะเครือข่ายของชาวบ้าน และเครือข่ายขององค์กรพัฒนาเอกชนต่างๆ ที่กำลังมีบทบาทสำคัญต่อกระบวนการแสวงหาทางเลือก เพื่อการแก้ปัญหาในด้านต่างๆ ของสังคม เช่น ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาเอดส์ ปัญหาสาธารณสุข การทำเกษตรทางเลือก เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ชูชัย ศุภวงศ์ ได้ตั้งข้อสังเกตที่สำคัญไว้ว่า ในเดือนใจของสังคมไทยปัจจุบัน ยังคงมีกระแสหนึ่งยวรุ่งที่จะผลักดันให้กระบวนการสร้างความเข้มแข็งของสังคมเติบโตขึ้น อันได้แก่ ระบบพรรคการเมือง รัฐไทยและระบบราชการ ระบบการศึกษา ความสัมพันธ์แบบแนวดิ่ง และสื่อมวลชนที่ขาดอิสระ เป็นต้น

ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม นักคิดนักพัฒนาอาวุโสอีกท่านหนึ่ง ซึ่งมีบทบาททางความคิดและการเชื่อมโยงภาคต่างๆ ของสังคม เพื่อการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ได้ให้ความสำคัญของประชาสังคมว่าหมายถึง สังคมที่ประชาชนทั่วไปต่างมีบทบาทสำคัญในการจัดการเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตของประชาชน โดยอาศัยองค์กร กลไก กระบวนการ และกิจกรรมอันหลากหลาย ที่ประชาชนจัดขึ้น โดยนัยยะของความหลากหลายขององค์กรนี้ ไม่ว่าจะเป็นกลุ่ม องค์กร ชมรม สมาคม ซึ่งล้วนแต่มีบทบาทสำคัญต่อการผลักดันการเปลี่ยนแปลงทางสังคมทั้งสิ้น จึงเป็นเสมือน “สังคม” ของ “ประชา”

หรือ Society ของ Civil นั้นเอง อย่างไรก็ตาม ไรท์ดี โปบูลย์ วัฒนศิริธรรม ยังเสนอต่ออีกด้วยว่า “ประชาสังคม” นั้นเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ที่ไม่ใช่ภาครัฐ ซึ่งดำเนินงานโดยอาศัยอำนาจตามกฎหมายและก็ไม่ใช่ภาครัฐกิจ ซึ่งดำเนินงานโดยมุ่งหวังผลกำไรเป็นสำคัญ

ประชาสังคม คือ เวทีแห่งการต่อสู้ทางอุดมการณ์ของฝ่ายต่างๆ ไม่ว่าจะเป็ยทุนนิยม สังคมนิยม โดยรัฐหรือทุนที่พยายามครอบงำพื้นที่ดังกล่าว แต่ไม่สามารถครอบงำได้ทั้งหมด เวทีแห่งนี้ จึงมีความหลากหลาย ซับซ้อน ทั้งขัดแย้งและร่วมมือ ขึ้นอยู่กับยุทธศาสตร์การต่อสู้ของฝ่ายต่างๆ ซึ่งอาจจะใช้ความรุนแรงหรือสันติวิธี ก็ขึ้นอยู่กับคุณภาพของประชาสังคมนั้นๆ ประชาสังคมจึงไม่ได้มีความหมายเป็นเวทีแห่งความสมานฉันท์อย่างเดียว

ประชาสังคม คือ กลุ่มปฏิบัติการ (Actors) ในภาคประชาสังคมไม่จำเป็นต้องเป็นไปตามเกณฑ์ “ชนชั้น” ที่ใช้ผลประโยชน์ (Economic Interest) เป็นตัวแบ่งตามแนวการวิเคราะห์ มาร์กซิสต์แบบเก่า แต่เป็นไปตามแนวที่กริมซีเสนอ คือ “กลุ่มทางประวัติศาสตร์” (Historical Block) ที่เกิดจากกลุ่มต่างๆ ของชนชั้นต่างๆ มาร่วมมือกันเพื่อต่อสู้กับกลุ่มอื่น ทั้งนี้โดยกลุ่มต่างๆ ที่ต้องการเปลี่ยนแปลงสังคม จะพยายามครอบครองความเป็นเจ้าทางอุดมการณ์ (Hegemony) โดยการครอบงำความคิดของประชาชน และกำหนดวัฒนธรรมหลักในสังคม ดังนั้น เราจึงเห็นการเกาะตัวของกลุ่มต่างๆ ข้ามชนชั้นมาจากฐานอุดมการณ์ความคิดมากกว่าเรื่องฐานผลประโยชน์ แต่เพียงอย่างเดียว

จากนิยามประชาสังคมในทัศนะนักคิดหลายคนดังที่กล่าวมา พอจะมองเห็นความแตกต่างด้านมุมมองและการให้ความสำคัญอยู่บางอย่าง นั่นคือ นักคิดในสายชุมชน เช่น ประเวศ วะสี, ชูชัย ศุภวงศ์ ใช้แนวคิดความเป็นชุมชนเป็นพื้นฐานสำคัญในการสร้างประชาสังคม การร่วมมือถักทอด้วยความสมานฉันท์ การทำงานร่วมกันแบบพันธมิตรหรือเครือข่าย รวมทั้งประเด็นการทำงานร่วมกับรัฐ โดยไม่ได้กล่าวถึง “การปฏิเสธรัฐ” (Civil Disobedience) ซึ่งในประเด็นนี้เป็นไปในทิศทางเดียวกับมุมมองของ ชัยอนันต์ สมุทวณิช ที่กล่าวถึงการผนวกรัฐเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างประชาสังคมด้วย ขณะที่นักคิดในสายเสรีนิยมเน้น “จิตสำนึกพลเมือง” ที่เป็นจิตสำนึกทางการเมืองในสังคมประชาธิปไตย ซึ่งไม่ใช่เพียงการเป็นพลเมืองที่ดีในความกำกับของรัฐ

นอกจากนี้ยังกล่าวถึงการให้ความสำคัญกับชนชั้นกลางในเมือง กิจกรรมที่หลากหลาย และการลดบทบาทรัฐต่อกิจกรรมสาธารณะ

จากตัวอย่างความหมายและแนวคิดข้างต้น จะเห็นถึงความต่าง ความเหมือน และการวางน้ำหนักในการอธิบายที่แตกต่างกันออกไป อย่างไรก็ตาม ไรท์ดี จะสังเกตเห็นได้ว่าคำอธิบายจากนักคิดนักวิชาการของไทย ในข้างต้น เป็นคำอธิบายที่วางอยู่บนพื้นฐานของสถานการณ์ หรือบริบทของสังคมไทยร่วมสมัย (Contemporary Situation) อีกทั้งยังมีลักษณะของความคาดหวังต่อการเปลี่ยนแปลง

ของสังคมไทยในอนาคตทั้งสิ้น ซึ่งที่จริงปรากฏการณ์นี้ก็ไม่ต่างไปจากประเทศในซีกโลกตะวันตก แม้แต่น้อย อย่างไรก็ตาม ความเคลื่อนไหวเรื่องประชาสังคมในประเทศตะวันตกนั้น ก้าวหน้าและเป็นรูปธรรมกว่าในเมืองไทยมากนัก อีกทั้งกระแสการรื้อฟื้น “ความเป็นประชาคม” หรือ “ความเป็นชุมชน” ในความหมายใหม่นั้นจะเป็นทางออกที่ลงตัวสำหรับสังคมที่มีความพร้อมของ “พลเมือง” จริงๆ

หากพิจารณาถึงความลึกซึ้งของแนวคิดภายใต้กระแสการสร้างชุมชนดังกล่าว จะพบว่าชุมชนในที่นี้ หมายถึง ชุมชนแห่งสำนึก (Conscious Community) ที่สมาชิกของชุมชนต่างเป็นส่วนหนึ่งของระบบ โดยรวมที่มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น อาจจะใช้พื้นฐานของระบบคุณค่าเก่าหรือเป้าประสงค์ใหม่ของการเข้ามาทำงานร่วม ดังนั้น คำว่า “ประชาคม” หรือ “ชุมชน” จึงอาจมีขนาดและลักษณะที่แตกต่างกันออกไป ตั้งแต่บริษัทขนาดเล็ก บริษัทหนึ่ง ถนนสายหนึ่ง หมู่บ้านๆ หนึ่ง เมืองๆ หนึ่ง หรือกลุ่มสนใจเรื่องๆ หนึ่ง เป็นต้น ความเป็นชุมชนจึงมีลักษณะเป็นพลวัตที่บุคคลและกลุ่มคน ต่างมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมที่สนใจร่วมกัน มีความสัมพันธ์และตัดสินใจร่วมกัน โดยมีพันธะเชื่อมโยงกับระบบใหญ่ บนพื้นฐานแห่งความเป็นอยู่ที่ร่วมกันและหัวใจสำคัญอันหนึ่งที่จะเป็นเงื่อนไขของการสร้างความเป็นชุมชนที่แข็งแกร่งก็คือ การสื่อสาร (Communication) นั่นเอง

ขณะเดียวกัน กฤษฎา บุญชัย ได้สรุปภาพของประชาสังคมเป็นประเด็นต่างๆ ไว้ดังนี้

ประชาสังคม คือ พื้นที่การเมืองสาธารณะ (Public Sphere) ของประชาชนซึ่งกำเนิดมาจากการก่อตัวของวัฒนธรรมคนชั้นกลาง และขยายปริมณฑลไปสู่ชนชั้น กลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ ที่หลากหลาย และสนใจเข้าร่วมในพื้นที่การเมืองสาธารณะนี้ ดังนั้นประชาสังคมจึงเป็นพื้นที่ที่เกิดกิจกรรม มิได้หมายถึงประชาชนทั้งหมด หรือสังคมทั้งหมด ที่ไม่ได้มีการเคลื่อนไหวทางการเมืองสาธารณะ

ประชาสังคม คือ กระบวนการของประชาชนในการสร้างพื้นที่การเมืองสาธารณะของตนเอง โดยไม่ตกอยู่ภายใต้พื้นที่การเมืองของรัฐ (Political Society) ของทุน ดังนั้นประชาสังคมจึงต้องเป็นอิสระจากรัฐและทุน

องค์ประกอบของประชาสังคม

จากงานวิจัยที่เมืองทูเปโล มลรัฐมิสซิสซิปปี ประเทศสหรัฐอเมริกา ของกริชแฮม (Vaughn Grisham) และงานวิจัยของ โรเบิร์ต พัทนัม (Robert Putnam) ที่ประเทศอิตาลี และงานวิจัยที่อื่นๆ ซึ่งเดวิด แมทิวส์ ได้สรุปและชี้ให้เห็นถึงองค์ประกอบที่สำคัญของประชาคม และสามารถใช้เป็นเกณฑ์ในการวัดความเข้มแข็งของประชาสังคม ในบริบทของสังคมตะวันตกได้จาก องค์ประกอบ 6 ประการ คือ (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2555 ก : 9)

1. โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะและช่องทางการสื่อสาร ประชาสังคมต้องการพื้นที่สาธารณะ และโอกาสที่จะพบปะ ซึ่งสถานที่ดังกล่าวมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการก่อเกิดเจตจำนงทางการเมือง (Political Will) เพื่อที่จะสร้างความเป็น “พลเมือง” ให้กับประชาชน ประชาสังคมจะเข้มแข็งหรือไม่ สามารถตรวจสอบได้จากพื้นที่สาธารณะ (Public Space) และองค์รวมของพื้นที่สาธารณะ ก็คือ โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะ (Civic Infrastructure) ของชุมชน โดยสามารถแยกโครงสร้างพื้นฐาน สาธารณะได้เป็น 3 ระดับ คือ 1) ระดับพื้นฐานล่าง คือ การพบปะกันของผู้คนเป็นครั้งคราว (Ad Hoc Associations) การพบปะนี้อาจเป็นการพบปะกันในสภาพพัฒนาท้องถิ่นหรือเพื่อนบ้าน 2) ระดับกลาง คือ การรวมกันเป็นกลุ่มเพื่อนร่วมงานด้านใดด้านหนึ่งหรือเป็นองค์กร 3) ระดับสูงสุด คือ “องค์กรร่วม” (Umbrella Organizations) ที่เชื่อมองค์กรสมาชิกและสมาชิกเข้าหากัน การพบปะหรือองค์กรเหล่านี้ คือ ช่องทางการสื่อสาร (Channels of Communication)

โครงสร้างพื้นฐานจะอิงอยู่กับระบบสังคมที่ไม่เป็นทางการ อาจจะเป็นงานเทศกาล เป็นต้น ที่ดึงให้ผู้คนมาพบกัน ซึ่งนอกจากจะเป็นเหตุการณ์ทางสังคม (Social Events) แล้ว ยังเป็นการเชื่อมผู้คนให้เข้าใกล้ชิดกัน ได้พูดคุยกัน ซึ่งเรย์ โอเคนเบอร์ก เรียกสถานที่เกิดการพูดคุยนี้ว่า “แหล่งที่ยิ่งใหญ่ที่ดีที่สุด” หรือ “The Great Good Place” ของชุมชน นอกเหนือจากนั้นก็จะเป็นที่ให้ได้พบกับคนแปลกหน้านอกชุมชน ซึ่ง อเล็กซิส เดอ ทอกเกอวิล พบในศตวรรษที่ 19 ว่า การพบปะของคนแปลกหน้าเกิดขึ้นบ่อยในการสมาคมแบบไม่เป็นทางการ การพบปะของผู้คนที่หลากหลาย และสามารถให้เขาเข้ามามีส่วนร่วมในการเสนอความคิด แนวทาง เป็นการสร้างเครือข่าย ทำให้เกิดสายสัมพันธ์ระหว่างคนที่ต่างฐานะ ต่างชนชั้นกัน

2. กระบวนการสำคัญของชุมชน ชีวิตสาธารณะของชุมชนหนึ่ง สามารถที่จะวัดได้ด้วยกระบวนการตัดสินใจภายในชุมชนในเรื่องสาธารณะ สิ่งหนึ่งที่จะต้องเกิดก่อนการตัดสินใจ สาธารณะ คือ “กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน” เพื่อให้คนในชุมชนมีความรู้ความเข้าใจในการตัดสินใจ เนื่องจากในอดีตผู้นำเท่านั้นที่ เป็นผู้ตัดสินใจ หรือเป็นผู้ชักนำคนในชุมชนให้เห็นคล้อยตาม ความคิดของตน ด้วยการแสวงหาหลักฐาน ข้อมูลต่างๆ มาโน้มน้าวให้คนตัดสินใจตามมากกว่า เป็นการตัดสินใจของคนในชุมชนเอง ดังนั้น การเรียนรู้ของชุมชนจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนา ชุมชนในวิถีทางที่ทำให้ชุมชนรู้สึกเป็น “เจ้าของ” ชุมชน การสร้างความเป็นชุมชนจึงเป็นหนึ่งเดียวกับการกระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ชุมชน ชุมชนที่เข้มแข็งคือชุมชนแห่งการเรียนรู้นั่นเอง

3. ภาวะการนำและผู้นำชุมชน ชุมชนที่เข้มแข็งจะอยู่ในวิถีทางที่ผู้นำสัมพันธ์กับคนอื่น นอกไปจากความเป็นผู้นำที่โดดเด่น หรือผู้กระทำคนสำคัญของชุมชน ชุมชนที่เข้มแข็งจะต้องมี สมาชิกที่มีความสามารถที่จะคิดริเริ่มสร้างสรรค์ อย่างที่ วอน กริสแฮม ได้อ้างคำพูดของผู้นำคนหนึ่ง ของเมืองทูเปโลว่า “หากคุณต้องการชุมชนที่ดี คุณต้องทำหน้าที่เป็นผู้นำด้วยตัวคุณเอง” ผู้นำที่ดี

จะต้องเป็นผู้ที่มีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล มีผู้นำที่หลากหลาย และตัวผู้นำจะต้องไม่แตกต่างจากชาวบ้านคนอื่น ๆ

4. กรอบแนวคิดหรือภาพที่อยู่ในหัวของคนในชุมชน โดยเฉพาะกรอบแนวคิดในการแก้ปัญหาและการมองความเป็นไปของสรรพสิ่ง วอน กริชแฮม (Vaughn Grisham) เรียกกรอบแนวคิดนี้ว่า “หลักนำการปฏิบัติ” (Guiding Principles) จะต้องเป็นกรอบแนวคิดที่เน้นการมีส่วนร่วมของภาคสาธารณะ และการทำงานเพื่อส่วนรวม ดังหลักนำการปฏิบัติของชาวทูเปโลที่ว่า “อย่าเบี่ยงงานของชุมชนไปให้คนอื่นที่ไม่เกี่ยวข้องกับชุมชน” หรือ “สร้างทีมงานยึดแนวทางของทีมงาน” และ “จงถือว่ามนุษย์ทุกคน คือ ทรัพยากรที่ล้ำค่า” เป็นต้น และต้องมองอำนาจว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่ในตัวคน ซึ่งอำนาจที่แท้จริงต้องมาจากประชาชน และทำให้เกิดความมั่นใจว่า “ประชาชนในท้องถิ่นเท่านั้นที่สามารถแก้ปัญหาท้องถิ่น” นั่นคือคนในชุมชนทุกคนจะต้องรับผิดชอบต่อปัญหาของชุมชน ดังที่ แฮร์รี่ บอย สรุปลงไว้ว่า “เจตจำนงที่จะเข้ารับผิดชอบต่อปัญหาชุมชน เป็นใจแกนสำคัญในการก่อเกิดอำนาจสาธารณะ” และ เดวิด เมอร์ริต ก็สรุปว่า “วิถีทางเดียวที่จะทำให้ชุมชนเป็นชุมชนที่น่าอยู่ก็คือประชาชนในชุมชนต้องเข้าใจและยอมรับความรับผิดชอบของตนต่อทุกเรื่องที่เกิดขึ้นกับชุมชน”

5. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสถาบัน พัทนัม (Putnam, 1993 : 78 ; อ้างถึงใน ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2555 ก : 10) สรุปว่า ความสัมพันธ์กันในแนวระนาบ (เท่าเทียม) นำไปสู่เมืองที่มีระบบการปกครองที่ดีและเศรษฐกิจมั่งคั่ง ความสัมพันธ์ในแนวตั้งก่อให้เกิดการปกครองแบบมาเฟีย และทำให้เศรษฐกิจของเมืองล้าหลัง สถาบันและคนจะต้องมีความสัมพันธ์กันทุกกลุ่ม ทั้งกลุ่มธุรกิจ กลุ่มองค์กรประชาชน โรงเรียน องค์กรชุมชน ฯลฯ

6. สำนึกความเป็นชุมชนและขนบแห่งการแบ่งปัน ความเป็นชุมชนไม่ได้เริ่มด้วยธรรมเนียมแห่งความร่วมมือร่วมใจ ในทางตรงกันข้าม ธรรมเนียมแห่งความร่วมมือร่วมใจเป็นสิ่งที่ก่อรูปขึ้นที่ละน้อยจากกระบวนการทำงานร่วมกันของคนในชุมชน แฮร์รี่ บอย กล่าวไว้ว่า ประชาชนจำต้องร่วมมือร่วมใจกันทำงานก่อน แล้วจึงจะสามารถสร้างขนบแห่งการทำงานร่วมกัน และจะค่อยๆ สร้างความสัมพันธ์ให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ (ออนไลน์, 2555) ได้ให้ความหมายประชาสังคมไว้ว่า ประชาสังคม หมายถึง การที่คนในสังคม ซึ่งมีจิตสำนึกร่วมกันมารวมตัวในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนกัน แต่ไม่ต้องขึ้นตรงต่อกัน เพื่อกระทำบางอย่างที่เป็นประโยชน์สาธารณะ องค์กรประกอบของประชาสังคมประกอบด้วย

องค์กรประกอบที่ 1 โครงสร้างชีวิตชุมชน (Structure of Association) เป็นโครงสร้างที่ทุกคนมารวมกันใช้ชีวิตสาธารณะร่วมกัน เช่น งานบุญในหมู่บ้านชนบท การทำบุญแห่เทียน การลงแขกทำงานใช้แรงงานร่วมกัน

องค์ประกอบที่ 2 ค่านิยมประชาสังคม (Norm of Communication) การที่จะสร้างเครือข่ายนั้น นอกเหนือจากมีโครงสร้างที่ผู้คนเกาะกลุ่มกันแล้ว ยังต้องมีทุนทางด้านค่านิยมด้วย คือ ความไว้วางใจ (Trust) ถ้าใครสามารถสร้างความไว้วางใจในเครือข่ายภาคีของตนได้มากกว่าคนนั้นก็สามารถระดมพลังสังคมมาร่วมงานกันได้มากกว่า

องค์ประกอบที่ 3 เครือข่ายการสื่อสาร (Network of Communication) เป็นโครงสร้างที่เอื้อให้ผู้คนมีโอกาสสื่อสาร พูดคุยถึงปัญหาาร่วมกัน ทั้งที่เป็นทางการ หรือไม่เป็นทางการ การสื่อสารเป็นจรรยาบรรณของการสร้างเครือข่าย

องค์ประกอบที่ 4 เครือข่ายที่ประสบความสำเร็จและยั่งยืน จะใช้เวลามากกว่า 10 ปี ในการพัฒนา เพราะต้องมีการบ่มเพาะและให้เวลาเพื่อความสำเร็จ

องค์ประกอบที่ 5 การสร้างความสัมพันธ์บนความไม่เป็นที่ทางการ เพราะการทำงานที่ไม่เป็นที่ทางการ แต่อยู่บนความไว้วางใจกัน เกิดฉันทะที่จะทำงานแล้วเกิดปิติ และมีความยั่งยืน

อนุชาติ พวงสำลี และวีรบูรณ์ วิสารทสกุล (2541 : 27) ได้นำเสนอลักษณะและองค์ประกอบของประชาสังคมในมุมมองของการวิเคราะห์ และประยุกต์ใช้ภายใต้บริบทสังคมไทย ไว้ดังต่อไปนี้ มีความหลากหลายทั้งในเชิงรูปแบบและเชิงเนื้อหา ได้แก่

1. ความหลากหลายเชิงพื้นที่ในการรวมตัว ทั้งพื้นที่ทางการปกครอง ขอบเขตเชิงภูมินิเวศ และเขตเศรษฐกิจ
2. ความหลากหลายของการรวมตัว เช่น กลุ่ม ชมรม องค์กร สมาคม สถาบัน มูลนิธิ สภา สมาพันธ์ สหกรณ์ คณะกรรมการ เป็นต้น
3. ความหลากหลายของกลุ่มคนที่มารวมตัวกัน ตั้งแต่ วัย อายุ เพศ เชื้อชาติ ศาสนา ความเชื่อ การศึกษา ฐานะ อาชีพ รวมกระทั่งถึงคนพิการ และผู้ด้อยโอกาสทางสังคมอื่นๆ
4. ความหลากหลายในรูปแบบของกิจกรรม กิจกรรมที่แยกออกตามความถนัดของแต่ละกลุ่ม แต่ก็อาจจะมีบางกลุ่มที่ผสมผสานกิจกรรมหลายๆ ด้าน เข้าด้วยกันตามความเหมาะสม
5. ความหลากหลายในเชิงประเด็นความสนใจ/ปัญหา เจือปนใจของการรวมกลุ่ม แยกไปตามความสนใจ และดำเนินกิจกรรมไปบนพื้นฐานความสนใจร่วมกัน

1. มีความเป็นชุมชน ซึ่งอาจมีความหมายกว้างหรือครอบคลุมถึงอาณาบริเวณหรือบริบทขนาดใหญ่ กระทั่งถึงกลุ่มองค์กรเล็กๆ และไม่ยึดติดอยู่กับความเป็นชนบทหรือเมือง แต่ให้ความสำคัญกับความรัก ความผูกพัน ความเอื้ออาทร ความสนใจ หรือผลประโยชน์ร่วมกัน

2. บนสำนึกสาธารณะ จิตสำนึกเพื่อส่วนรวม (Public Consciousness) เป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้เกิดการเข้ามารับผิดชอบปัญหาสาธารณะร่วมกัน บนสำนึกแห่งความเป็นพลเมือง (Citizenship) ซึ่งเป็นประชาธิปไตยขั้นพื้นฐาน

3. มีกิจกรรมและความต่อเนื่อง หนทางที่จะทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน หรือเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ (Learning Society) นั้นก็ด้วยการเรียนรู้ที่มีการปฏิบัติการร่วมกัน (Interactive Learning through Action) อย่างต่อเนื่อง

4. มีเครือข่ายและการติดต่อสื่อสาร ต้องมีการสร้างเครือข่ายแห่งการเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อให้เกิดการยึดโยงความสามารถและพลังย่อยๆ ในแต่ละส่วนของสังคม เข้ามาเชื่อมต่อประสานกัน

จะเห็นได้ว่า องค์ประกอบของประชาสังคมที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ให้ความสำคัญกับมิติทางโครงสร้าง มิติด้านการปฏิสัมพันธ์ของผู้คน และการพัฒนาศักยภาพภายในตนเองของผู้คนและชุมชน โดยแสดงออกผ่านรูปธรรม การคิด วิเคราะห์ การตัดสินใจ การลงมือกระทำร่วมกันอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งยังชี้ให้เห็นความเชื่อมโยงสัมพันธ์ของมิติต่างๆ นั่นคือ โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะต่างๆ ทั้งแง่พื้นที่ด้านกายภาพ การไหลเวียนของข้อมูลข่าวสาร มีส่วนสำคัญในการสร้างความสัมพันธ์ที่เอื้อให้เกิดความเป็นชุมชน การมีจิตสำนึกสาธารณะ จนเกิดกระบวนการคิด ตัดสินใจ ลงมือกระทำร่วมกันของคนในชุมชนนั้น องค์ประกอบแต่ละด้าน แต่ละมิติ ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ล้วนมีความสัมพันธ์และส่งผลต่อกัน และองค์ประกอบที่กล่าวถึงนั้นหาได้หยุดนิ่งตายตัว หากดำรงอยู่และเปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางสังคมที่เชื่อมโยงถึงกันทุกระดับ

กิจกรรมหรือกระบวนการที่จะเรียกว่าเป็นประชาสังคมได้นั้น จะต้องประกอบด้วย องค์ประกอบที่สำคัญ 3 ส่วน คือ

1. จิตสำนึกประชาคม (Civic Consciousness) หมายถึง ความคิดและความยอมรับ เรื่องการรวมตัวกันอย่างอิสระด้วยความรัก ความเอื้ออาทร ความยอมรับในความคิดเห็นของกันและกัน ในอันที่จะเรียนรู้ร่วมกัน หรือแก้ไขปัญหาก็เผชิญอยู่ การรวมตัวกันจึงเป็นลักษณะหุ้นส่วน (Partnership) เป็นความสัมพันธ์ในแนวราบ (Horizontal) มีอิสระเท่าเทียมกัน และมีการเรียนรู้ร่วมกัน

2. โครงสร้างองค์กรประชาสังคม (Civic Organization) หมายถึง กลุ่มการรวมตัว ซึ่งอาจเป็นองค์กรที่เป็นทางการ (นิติบุคคล) หรือไม่เป็นทางการก็ได้ เป็นกลุ่มที่รวมตัวกันเฉพาะคราว เฉพาะเรื่องหรือต่อเนื่องก็ได้ สมาชิกของกลุ่มอาจเป็นบุคคลในภาครัฐ ภาคธุรกิจ หรือประชาชน หรือรวมกันอยู่ก็ได้ จำนวนสมาชิกไม่จำกัด มีสมาชิกเพียง 2 - 3 คน ก็ได้ รูปแบบที่เห็นได้มากที่สุดก็คือ องค์กรเอกชนสาธารณะประโยชน์ในลักษณะต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นมูลนิธิ สมาคม ชมรม สมาพันธ์ สหพันธ์ ชุมนุม สหกรณ์ กลุ่มออมทรัพย์ หรือกลุ่มอื่นๆ ประเด็นสำคัญการรวมกลุ่มต้องมีจิตสำนึก ประชาคมครบถ้วน การรวมกลุ่มที่มีลักษณะจัดตั้ง ขึ้นมา ขาดการสร้าง Partnership ไม่มีการเรียนรู้ร่วมกัน และมีลักษณะความสัมพันธ์ในแนวตั้ง แม้จะเกิดอยู่ในชุมชนไม่อาจจะสนับสนุน โดยภาครัฐ หรือองค์กรเอกชน ก็ไม่สามารถนับเป็นประชาสังคมได้ เพราะขาดจิตสำนึกประชาสังคม

3. เครือข่ายประชาคม (Civic Network) หมายถึง โครงสร้างและกระบวนการซึ่งเชื่อมโยงสมาชิกในกลุ่ม หรือเชื่อมโยงองค์กรประชาสังคมต่างๆ เข้าด้วยกัน ปัจจัยสำคัญของ เครือข่ายประชาสังคม คือ ระบบการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพและการประชาสัมพันธ์ด้วยความสมานฉันท์ เครือข่ายประชาสังคมจะเป็นสิ่งที่ช่วยรวมจิตสำนึกของสมาชิกและองค์กรประชาสังคมต่าง ๆ ให้เกิด “อำนาจที่สาม” ที่มีความเข้มแข็งในสังคมขึ้นมา

จะเห็นได้ว่า องค์ประกอบของประชาสังคมที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ให้ความสำคัญกับมิติทางโครงสร้าง มิติด้านการปฏิสัมพันธ์ของผู้คน และการพัฒนาศักยภาพภายในตนเองของผู้คนและชุมชนโดยแสดงออกผ่านรูปธรรมการคิด วิเคราะห์ การตัดสินใจ การลงมือกระทำร่วมกันอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งยังชี้ให้เห็นความเชื่อมโยงสัมพันธ์ของมิติต่างๆ นั่นคือ โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะต่างๆ ทั้งแง่พื้นที่ด้านกายภาพ การไหลเวียนของข้อมูลข่าวสาร มีส่วนสำคัญในการสร้างความสัมพันธ์ที่เอื้อให้เกิดความเป็นชุมชน การมีจิตสำนึกสาธารณะ จนเกิดกระบวนการคิด ตัดสินใจ ลงมือกระทำร่วมกันของคนในชุมชนนั้น องค์ประกอบแต่ละด้านแต่ละมิติทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมล้วนมีความสัมพันธ์และส่งผลต่อกัน และองค์ประกอบที่กล่าวถึงนั้นหาได้หยุดนิ่งตายตัว หากดำรงอยู่และเปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางสังคมที่เชื่อมโยงถึงกันทุกระดับ

พัฒนาการของประชาสังคมท้องถิ่น

ประชาสังคม (Civil Society) ในสายตาของคนกลุ่มหนึ่งอาจเป็น “Evil Society” ของคนอีกกลุ่มหนึ่ง (ถ้าพูดในความหมายตรงที่สุดคือ คนพวกหนึ่งมองว่า การเคลื่อนไหวของชาวบ้านเป็นพวก “ปรตขอส่วนบุญ”) ดังเช่น การระบุว่า พวกสมัชชาคนจนเป็นพวกใช้กำลัง ไม่ใช่ปัญญา ในขณะที่ชาวบ้านสมัชชาคนจนกล่าวว่า กลุ่มพวกคนมีข้อมูลปัญหา ความเดือดร้อน อยู่อย่างพร้อมสรรพ หากแต่การเคลื่อนไหวด้วยความ “สมานฉันท์” ผ่านเวทีกลไกในระบบปกติที่รัฐจัดวางไว้ก็มักไม่ได้รับความสนใจ เพราะอำนาจของคนในวงเจรจาไม่เสมอหน้ากัน ดังนั้น การเคลื่อนไหวโดยการชุมนุมประท้วง โดยการนำ “เท้า” จำนวนมากๆ หรือจำนวนผู้คนมากๆ มารวมกันเพื่อสร้างพลังต่อรอง จึงเป็นสิ่งจำเป็นพื้นฐานที่สุดของประชาสังคมสำหรับผู้คนไม่มีทรัพยากรทางการเมืองในระบบปกติ

คำ “ประชาสังคม” ปรากฏในสังคมไทยในราวกลางทศวรรษที่ 2520 ซึ่งมีคำอื่นๆ ที่ใช้ในความหมายเดียวกันคือ “ภาคประชาชน” “ภาคพลเมือง” ปรากฏการณ์ที่นำมาสู่ “ประชาสังคม” หรือ “การเมืองภาคประชาชน” ที่ชัดเจนก็คือ ในยุคที่เริ่มเกิดการเดินขบวน เรียกร้องของชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นต่างๆ อย่างกว้างขวาง ช่วง ครม.สัญญาบุญศรีรัฐบาลพลเอกชาติชาย ราวปี 2531 กับอีกด้านหนึ่งก็คือ การเกิดปัญหาทุจริต คอร์รัปชัน และการเคลื่อนไหวของสังคมในการตรวจสอบอำนาจ และกระแสการปฏิรูปการเมืองในช่วงหลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ 2535

การปรากฏตัวของคำ “ภาคประชาสังคม” “ภาคประชาชน” เกิดขึ้นเพื่อนำมาใช้ในการอธิบายกลุ่มก้อนของผู้คนที่ไม่ใช่ “ภาครัฐ” หรือภาคราชการและไม่ใช่ “ภาคธุรกิจ” ที่เติบโตในช่วงรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นต้นมา ดังนั้น ในแง่มุมทางทฤษฎี การอธิบายผ่านแนวคิดประชาสังคมจึงเป็นการท้าทายต่องานของ ริกก์ (Riggs. 1970 : 68) เรื่อง “รัฐราชการ” (Bureaucratic Polity) และข้อจำกัดของตัวแบบภาคี รัฐสังคมนิยมเสรี (Liberal Corporatism) โดย อนเนก เหล่าธรรมทัศน์ ที่มองว่า มีองค์กรนอกภาครัฐเกิดขึ้น แต่องค์กรที่มีพลังต่อรองและบทบาทในกระบวนการนโยบายสาธารณะ ก็คือ ภาคธุรกิจ ในขณะที่องค์กร/กลุ่มก้อนอื่นๆ ถึงแม้จะมีอยู่บ้างก็ตาม แต่ก็มีลักษณะที่เป็นกลุ่มจัดตั้งและกำกับ ควบคุม โดยรัฐ

บริบทสำคัญในช่วงทศวรรษ 2520 ที่นำมาสู่การก่อตัวของแนวคิดและขบวนการประชาสังคมก็คือ การเกิดแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนที่ก่อร่างสร้างตัวขึ้น โดยนักพัฒนาภาคเอกชน (NGO) ซึ่งเป็นนักกิจกรรม นักเคลื่อนไหวทางสังคมที่เริ่มถอยห่างจากอุดมการณ์สังคมนิยม พุทธิสถาน ชุมพล (2546 : 18) จึงมองว่า “แนวคิดประชาสังคมได้ค่อยๆ ถูกสร้างขึ้นโดย NGO ของไทย เพื่อใช้เป็นเครื่องมือ หรือโครงการของการจัดตั้งที่คิดและปฏิบัติอยู่ให้เชื่อมโยงกันอย่างเป็นองค์ เพื่อเป็นประโยชน์ทั้งในการอธิบายปรากฏการณ์ของการเปลี่ยนแปลงสังคม และการสร้างจินตนาการสังคมในอุดมคติ” ซึ่งนี่ก็คือ การตอกย้ำให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ประชาสังคมจึงเป็นแนวคิดเชิงยุทธศาสตร์

พัฒนาการของประชาสังคมในประเทศไทย

องค์กรประชาสังคม (ในสังคมไทยได้เรียกขาน “องค์กรพัฒนาเอกชน” หลายอย่างด้วยกัน เช่น องค์กรประชาสังคม, องค์กรเอกชน, องค์กรเอกชนเพื่อการพัฒนา แต่ทั้งหมดมีความหมายเดียวกัน) หรือชื่อที่คนทั่วไปรู้จักกันว่า “องค์กรพัฒนาเอกชน” ในภาษาอังกฤษคือ (Non-Government Organizations : NGOs) ได้ก่อกำเนิดในสังคมไทยมาช้านาน และมีพัฒนาการที่โดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ควบคู่กับพัฒนาการทางสังคม ทั้งนี้การทำความเข้าใจถึงกระบวนการทำงานขององค์กรประชาสังคมย่อมเล็งไม่ได้ที่จะต้องทำความเข้าใจถึงพัฒนาการของสังคมไทย ซึ่งในรอบศตวรรษที่ผ่านมา มีวิวัฒนาการที่น่าสนใจดังนี้ เดิมทีประเทศไทยปกครองด้วยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ การตัดสินใจในภาครัฐขึ้นอยู่กับสถาบันกษัตริย์ จนกระทั่งเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยในปี พ.ศ. 2475 ซึ่งสถาบันกษัตริย์ได้อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ แต่ยังคงอำนาจในฐานะที่สักระและทรงอยู่เหนือการเมือง สำหรับการปกครองได้ถ่ายไปยังรัฐบาล ซึ่งในช่วงเริ่มต้น มักมีการรัฐประหารโดยกลุ่มทหารอย่างบ่อยครั้ง เพื่อเข้าสู่อำนาจสูงสุด คือ ตำแหน่งนายกรัฐมนตรี (ลิขิต ธีรเวคิน. 2541 : 73) โดยต่างเชื่อว่า กลุ่มตนเองและพวกพ้องมีประสิทธิภาพสูงกว่ารัฐบาลชุดเดิมทั้งสิ้น อย่างไรก็ตามภาคประชาชนก็เข้มแข็งขึ้นโดยมีการเคลื่อนไหวที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงผู้นำประเทศครั้งแรกคือ เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516

และบทบาทของทหารในการปกครองประเทศค่อยๆ ลดน้อยลง จนกระทั่งการรัฐประหาร คือ 23 กุมภาพันธ์ 2534 โดยคณะทหารกลุ่มที่เรียกตนเองว่า คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รสช.) ได้ทำการยึดอำนาจจากรัฐบาล พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ แต่ก็ไม่สามารถรักษาอำนาจไว้ได้ เมื่อภาคประชาชนชุมนุมประท้วงใหญ่อย่างต่อเนื่อง จนเกิดการปะทะกันระหว่างทหารกับประชาชน ในระหว่างวันที่ 17 - 19 พฤษภาคม พ.ศ. 2535 และได้ก่อให้เกิดกระบวนการยกร่างรัฐธรรมนูญใหม่ ซึ่งประกาศใช้เมื่อ ปี พ.ศ. 2540 ที่มีลักษณะพิเศษคือ การคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน และให้อำนาจกับภาคประชาชนในการตรวจสอบและถ่วงดุลกับภาคการเมือง

ภายใต้บริบททางสังคมดังกล่าว ได้มีอิทธิพลโดยตรงต่อองค์กรประชาสังคม ทั้งในด้านของการก่อเกิดกิจกรรม และกระบวนการทำงาน ซึ่งแตกต่างกันตามยุค ตามสมัย ทั้งนี้ได้มีผู้จำแนกไว้หลายท่าน (การจำแนกยุคสมัยขององค์กรประชาสังคม ได้มีการจำแนกไว้หลายท่านโดยท่านแรกๆ ที่แบ่งแบบหลวมๆ ได้แก่ ภูมิธรรม เวชยชัย (2527 : 36) แบ่งเป็น 4 ช่วง เอนก นาคะบุตร (2540 : 75) แบ่งเป็น 3 ช่วง คือ ช่วงที่ 1 ระหว่าง 2524 - 2527 ช่วงที่ 2 ระหว่าง 2527 - 2529 และ ช่วงที่ 3 ระหว่าง 2530 เป็นต้นไป เรือง สุขสวัสดิ์ (2540 : 48) แบ่งเป็น 3 ช่วง คือ ช่วงที่ 1 ระหว่าง 2510 - 2520 ช่วงที่ 2 ระหว่าง 2521 - 2530 ช่วงที่ 3 ระหว่าง 2531 - 2540) ซึ่งในช่วงก่อนทศวรรษที่ผ่านมา คำว่า “องค์กรประชาสังคม หรือองค์กรพัฒนาเอกชน” ยังไม่แพร่หลายมากนัก ดังนั้นจึงเป็นช่วงที่เอกสารดังกล่าวมีไม่มากนัก และการรับรู้ของผู้คนยังจำกัดอยู่ในแวดวงวิชาการ และบุคคลที่เกี่ยวข้อง จนกระทั่งคำว่า องค์กรประชาสังคม ได้ถูกบรรจุไว้ในกฎหมายครั้งแรกคือ ใน พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 ซึ่งในกฎหมายดังกล่าวเรียกว่า องค์กรเอกชนด้านสิ่งแวดล้อม ในช่วงนี้ความเข้าใจเรื่ององค์กรประชาสังคมจึงเพิ่มมากขึ้น มีการศึกษาวิจัย และเผยแพร่งานวิจัย ทำให้การรับรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับองค์กรประชาสังคมเพิ่มสูงขึ้น

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2546 : 45-76) มุ่งเน้นตอบคำถามสำคัญดังนี้ องค์กรประชาสังคมในสังคมไทยมีความเป็นมาอย่างไร ในปัจจุบันองค์กรประชาสังคมมีศักยภาพด้านการบริหารจัดการ การดำเนินการ ความมั่นคง ความโปร่งใส และความรับผิดชอบอย่างไร การทำให้เห็น โขบายกฎหมายที่มีอยู่เอื้อต่อการทำงานขององค์กรประชาสังคมได้อย่างไร ตลอดจนการสร้างความสำเร็จและความเชื่อถือจากสาธารณชน อย่างไรก็ตาม สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เน้นเฉพาะการค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารงานวิจัย และจำกัดขอบเขตเนื้อหาไว้เพียงประเด็นคำถามข้างต้น จึงอาจไม่ครบถ้วนทุกประเด็น

การแบ่งยุคขององค์กรประชาสังคม ในปัจจุบันจึงนิยมแยกเป็น 7 ยุคด้วยกัน ได้แบ่งยุคขององค์กรประชาสังคม โดยใช้เครื่องมือสำคัญคือ 1) การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญด้านการเมือง และ 2) การเปลี่ยนแปลงที่เด่นชัดขององค์กรประชาสังคม จากนั้นได้แพร่หลายไปยังภาคนิพนธ์

ของคณะพัฒนาสังคม ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับองค์กรประชาสังคม และปรากฏในงานเล่มต่างๆ อีกหลายเล่มที่แบ่งยุคขององค์กรประชาสังคมด้วยวิธีดังกล่าว เช่น (เบญจมาศ ศิริภัทร และสุรพล มุละดา. 2545 : 75) ซึ่งเพิ่มอีกหนึ่งยุคคือ ก่อนปี 2475 รวมเป็น 8 ยุค (สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2546 : 45-76) คือ

1. องค์กรประชาสังคมยุคแรก : ยุคแห่งการสังคมนสงเคราะห์ (พ.ศ. 2475 ถึง พ.ศ. 2504)
2. องค์กรประชาสังคมยุคสอง : ยุคแห่งการพัฒนา (พ.ศ. 2504 ถึง พ.ศ. 2516)
3. องค์กรประชาสังคมยุคสาม : ยุคประชาธิปไตยผลิบาน (พ.ศ. 2516 ถึง พ.ศ. 2519)
4. องค์กรประชาสังคมยุคสี่ : ยุคหลังไหล (พ.ศ. 2519 ถึง พ.ศ. 2522)
5. องค์กรประชาสังคมยุคห้า : ยุคก่อนรูปองค์กรพัฒนาเอกชน (พ.ศ. 2522 ถึง พ.ศ. 2526)
6. องค์กรประชาสังคมยุคหก : ยุคการขยายตัวขององค์กรพัฒนาเอกชน (พ.ศ. 2526

ถึง พ.ศ. 2533)

7. องค์กรประชาสังคมยุคเจ็ด : ยุคการเชื่อมร้อยเครือข่าย (พ.ศ. 2533 ถึงปัจจุบัน)
8. อนาคตของประชาสังคม

1. องค์กรประชาสังคมช่วงแรก : ยุคแห่งการสังคมนสงเคราะห์ (พ.ศ. 2475 ถึง พ.ศ. 2504)

เหตุที่นับก่อนปี 2504 เป็นช่วงแรกขององค์กรประชาสังคม เพราะเป็นรอยต่อทางประวัติศาสตร์จากยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่สิ้นสุดลง ในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 และเปลี่ยนมาเป็นการปกครองระบอบประชาธิปไตย แต่การพัฒนาประเทศยังคงขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของคนระดับบน ซึ่งเมื่อเปลี่ยนผู้ครองอำนาจแต่ละครั้ง นโยบายรัฐบาลก็จะเปลี่ยนแปลงไป กระทั่งธนาคารโลก (World Bank) และกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (International Monetary Fund : IMF) ได้เข้ามาช่วยเหลือทางด้านวิชาการ โดยช่วยร่างแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับแรกในปี พ.ศ. 2504 ดังนั้นจึงใช้ก่อนปี พ.ศ. 2504 เป็นช่วงแรกขององค์กรประชาสังคมในประเทศไทย

1.1 ลักษณะการก่อเกิดขององค์กรประชาสังคมช่วงแรก

การก่อเกิดขององค์กรประชาสังคม มีความสัมพันธ์กับบริบททางสังคมไทย ในขณะที่ประเทศไทยยังปกครองด้วยระบอบกษัตริย์ (ก่อนปี พ.ศ. 2475) เป็นช่วงที่สถาบันกษัตริย์และบรรดาเชื้อพระวงศ์ได้ริเริ่มตั้งองค์กรประชาสังคม โดยมีองค์กรแรกในประเทศไทย ได้แก่ “สภาอุณาโลมแดง” (ร.ศ. 112) สถาปนาโดยสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินี (พระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี) ในรัชกาลที่ 5 ในปัจจุบันคือ “สภาภาษาชาติไทย” ในช่วงสมัยเดียวกัน พระวิมาดาเธอกรมพระสุทธาสินีนาฏ ได้ทรงบริจาคทรัพย์สนับสนุนพระองค์สร้าง “สถานสงเคราะห์เด็กกำพร้าอนาถา” (ORPHANAGE) ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2433 (ภูมิธรรม เวชยชัย. 2527 : 37) ในสมัยหนึ่งเคยดำรงตำแหน่งรองผู้อำนวยการมูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคม (ประมาณปี 2526 - 2528) และถือว่าเป็น

นักวิชาการรายแรกๆ ที่นำเสนอการดำเนินงานขององค์กรพัฒนาเอกชน) ในเวลาต่อมาชาวตะวันตกที่เข้ามารับราชการ และดำเนินธุรกิจในประเทศสยาม ในช่วงปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ประชุมกันครั้งแรกเมื่อ 10 มีนาคม พ.ศ. 2447 และร่วมกันจัดตั้งเป็น “สยามสมาคมในพระราชูปถัมภ์” สมาชิกส่วนใหญ่เป็นผู้มีความรู้ความสามารถ รับราชการในระดับสูง ลักษณะการดำเนินงานที่สำคัญคือ การจัดตั้งห้องสมุด พิพิธภัณฑ์ จัดพิมพ์เอกสารเผยแพร่ ฯลฯ เอกสารเล่มนี้เป็นทำเนียบนามขององค์กรประชาสังคมเล่มแรก ที่ลงรายละเอียดเกี่ยวกับสถานที่ทำงานขององค์กรประชาสังคม รวมถึงประวัติขององค์กรประชาสังคมต่างๆ รายหน่วยงาน ซึ่งถึงแม้ในปัจจุบัน ข้อมูลบางหน่วยงานได้มีการปรับเปลี่ยนไปมากแล้ว โดยเฉพาะการเชื่อมโยงการก่อเกิดและกิจกรรมขององค์กร จะเห็นได้ว่า องค์กรประชาสังคมช่วงนี้ มักถูกก่อตั้งหรือร่วมสนับสนุนโดยสถาบันกษัตริย์และเชื้อพระวงศ์ ซึ่งถือว่าการสงเคราะห์ (ให้ทาน) เป็นการสร้างบุญกุศลตามคติความเชื่อของศาสนาพุทธ

ทั้งนี้เมื่อพิจารณาความเชื่อและความศรัทธาของศาสนิกชน โดยเฉพาะผู้นับถือศาสนาคริสต์ที่ทุ่มเททำงานพัฒนาสังคมมนุษย์ การทำให้มนุษย์บรรลุถึงความสมบูรณ์ครบครันในทุกด้าน และเป็นคนที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนำไปสู่ความยุติธรรมในสังคมมนุษย์ขึ้น เป็นงานที่พระศาสนจักรต้องทำ ส่วนสำคัญคือ “การประกาศข่าวดี” นั่นเอง (บุญเลื่อน หมั่นทรัพย์. 2529 : 48 ; อ้างถึงใน ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์. 2555 ก : 16) กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ความศรัทธาในพระเจ้า (ศาสนาคริสต์) สามารถกระทำได้โดยการเผยแพร่ศาสนา ซึ่งเข้ามาสู่สังคมไทยนานพอสมควร ในลักษณะขององค์กรประชาสังคมที่เด่นชัด คือ “มูลนิธิคริสตจักรวันเสาร์แห่งประเทศไทย” ก่อตั้งในปี พ.ศ. 2449 โดยมีวัตถุประสงค์หลัก คือ การเผยแพร่ศาสนาคริสต์ จัดตั้งโรงเรียน โรงพยาบาล หน่วยบรรเทาสาธารณภัย

ผู้มีจิตใจด้านการรับใช้สังคมไทยไม่ได้มีแต่เพียงองค์กรด้านศาสนาเท่านั้น ดังจะเห็นได้จากการก่อตั้งมูลนิธิฮั่วเยวปอเต็กเซียงตึ้ง หรือที่รู้จักกันในนามว่า “ปอเต็กตึ้ง” ซึ่งก่อตั้งในปี พ.ศ. 2480 และก็ยังคงดำเนินงานมาจนถึงปัจจุบัน

อย่างไรก็ดี เมื่อระบบสังคมไทยเริ่มเปิดกว้างมากขึ้น ในปี พ.ศ. 2491 กลุ่มนิสิตเก่าจุฬาลงกรณ์ ได้ร่วมกันก่อตั้ง “สมาคมสตรีอุดมศึกษาแห่งประเทศไทย” โดยรวบรวมสตรีซึ่งได้รับการศึกษาสูง เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ความสามารถ และนำความรู้ดังกล่าวเพื่อบำเพ็ญกรณียกิจเพื่อประโยชน์ส่วนรวม หลังจากนั้นก็ได้มีองค์กรต่างประเทศมาจัดตั้งองค์กรประชาสังคมในประเทศไทย เช่น “The World Association of Girl Guides Girl Scouts” ได้ตั้ง “สมาคมผู้บำเพ็ญประโยชน์แห่งประเทศไทยในพระราชนิอุปถัมภ์” ในปี พ.ศ. 2501 ภายใต้กระแสการพัฒนาประเทศแผนใหม่ รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ผลักดันให้มีการประชุมร่วมกันระหว่างหน่วยงานเอกชน

ต่างๆ ในปี พ.ศ. 2502 และได้ก่อตั้ง “สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย” ขึ้น โดยหวังว่าให้เป็นหน่วยงานกลาง ทำหน้าที่ประสานงานระหว่างหน่วยงานพัฒนาและสงเคราะห์ของเอกชนต่างๆ นอกจากนี้ รัฐบาลก็ได้ตั้งองค์กรประชาสังคมด้านศาสนาขึ้นภายใต้การควบคุมดูแลของหน่วยเผยแพร่ศีลธรรม กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ คือ “สภาอุพุทธิกสมาคมแห่งชาติในพระราชูปถัมภ์” ในปี พ.ศ. 2503 เพื่อส่งเสริมและเผยแพร่พุทธศาสนาให้แก่เยาวชน

ดังนั้น สรุปได้ว่าองค์กรประชาสังคมที่ก่อเกิดในช่วงนี้ มีเหตุปัจจัยดังนี้

1.1.1 ความประสงค์ในการสร้างบุญกุศลของสถาบันกษัตริย์ เชื้อพระวงศ์ และชนชั้นสูงในสังคมไทย ตามคติความเชื่อของชาวพุทธที่ว่า ทำดีได้ดี หรือการทำกรรมดีในชาตินี้แล้วจะได้บุญติดตัวไปถึงชาติหน้า

1.1.2 การจัดตั้งขององค์กรต่างประเทศ เพื่อดำเนินกิจกรรมตามวัตถุประสงค์ขององค์กรต้นกำเนิด โดยเฉพาะองค์กรทางศาสนาคริสต์ทั้งนิกายคาทอลิกและโปรเตสแตนต์

1.1.3 การผลักดันของภาครัฐบาลเพื่อให้เกิดองค์กรประสานงานขององค์กรประชาสังคม ตลอดจนผลักดันให้มีองค์กรที่รักษาจารีตประเพณีและศาสนาของชาติ

1.2 บทบาทและกิจกรรม

บทบาทขององค์กรประชาสังคมในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2504 เป็นเรื่องของ การบรรเทาสาธารณภัยเป็นหลัก บทบาทรองลงมาได้แก่ การสงเคราะห์ผู้ยากไร้ นอกนั้นจะเป็นเรื่องของการบริการสมาชิก ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

1.2.1 บทบาทด้านสังคมสงเคราะห์ ได้มีการก่อตั้งองค์กรเพื่อทำหน้าที่รวบรวมทรัพย์สินของคนที่เหลือใช้ คนที่มีจิตกุศล ตลอดจนเงินบริจาคที่ได้จากองค์กรต่างประเทศเพื่อแจกจ่ายให้กับผู้ยากไร้ ผู้ด้อยโอกาสทางสังคมในรูปแบบของการสังคมสงเคราะห์

1.2.2 บทบาทด้านการบริการสมาชิก ซึ่งภารกิจสำคัญมักถูกกำหนดขึ้นตามความต้องการของสมาชิก ส่วนใหญ่จะใช้เป็นที่พบปะกัน และมีกิจกรรมอื่นๆ เป็นผลสืบเนื่อง

1.2.3 บทบาทด้านการให้ความรู้ โดยเฉพาะผู้ที่จบการศึกษาจากต่างประเทศ มีความชำนาญเฉพาะด้าน จึงพยายามถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้อื่น

ทางการดำเนินการดำเนินกิจกรรมขององค์กรประชาสังคมในช่วงแรกค่อนข้างสอดคล้องกับบทบาทหลักและมีกิจกรรม ดังนี้

1.2.1 บำเพ็ญประโยชน์ ซึ่งส่วนใหญ่มักจะเป็นการจัดงานของชนชั้นสูงเพื่อระดมสิ่งของ ทรัพย์สินในรูปแบบของการบริจาคให้แก่ผู้ยากไร้ เช่น กิจกรรมของสมาคมผู้บำเพ็ญประโยชน์ ที่เน้นการมอบของใช้จำเป็น ได้แก่ อาหารแห้ง ยารักษาโรค เสื้อผ้า ผ้าห่ม ให้แก่ผู้ด้อยโอกาส หรือผู้ที่อยู่ห่างไกลความเจริญ

1.2.2 บริการสมาชิก บางองค์กรตั้งขึ้นเพื่อเป็นที่พบปะกันของสมาชิก ซึ่งมักเป็นในรูปแบบของสมาคมต่างๆ หลายแห่งมีอุปกรณ์การกีฬาไว้ให้บริการแก่สมาชิกด้วย เช่น สนามเบดมินตัน โต๊ะบิลเลียด ฯลฯ

1.2.3 พิมพ์เอกสารวิชาการ เป็นอีกกิจกรรมหนึ่งของกลุ่มนักเรียนนอกที่นิยมจัดทำกัน กลุ่มที่มีกิจกรรมด้านนี้ได้แก่ สมาคมนิยมไพร ซึ่งจัดตั้งขึ้นโดย นายแพทย์บุญตง เลขะกุล

1.2.4 กิจกรรมด้านสัมมนา อภิปราย แม้จะเป็นวงแคบๆ แต่ก็เป็นที่กิจกรรมที่ได้รับความนิยมมาก

1.3 ผลการดำเนินงาน

เน้นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า การจัดหาปัจจัย 4 ให้กับผู้ด้อยโอกาสทางสังคม เช่น การแจกเสื้อผ้า อาหาร ยารักษาโรค ฯลฯ ให้กับผู้ด้อยโอกาส ทั้งในรูปแบบสังคมสงเคราะห์ และนอกสังคมสงเคราะห์ แม้ว่าบทบาททางวิชาการในการสังคมสงเคราะห์ จะถูกพัฒนาขึ้นโดยมีรูปธรรมสำคัญคือ มหาวิทยาลัยมหิดลได้จัดตั้งคณะสังคมสงเคราะห์ ในปี พ.ศ. 2497

อย่างไรก็ตาม การให้ความช่วยเหลือแก่ผู้ด้อยโอกาสทางสังคม รวมทั้งการทำนุบำรุง ทำกุศล เป็นงานที่เปิดกว้าง จึงทำให้การดำเนินการของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ทั้งองค์กรประชาสังคม และอาสาสมัคร ค่อนข้างออกมาในรูปแบบการหยิบยื่นให้มากกว่าการเน้นให้ผู้รับบริการสามารถช่วยตัวเองตามปัญหาทางการสังคมสงเคราะห์ ในส่วนของการรวมตัวกันขององค์กรประชาสังคม ได้มีการจัดตั้งสภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ เพื่อเป็นการประสานงาน การส่งเสริมศักยภาพ และพัฒนาศักยภาพขององค์กรประชาสังคมในช่วงดังกล่าว

2. องค์กรประชาสังคมช่วงที่สอง : ยุคแห่งการพัฒนา (พ.ศ. 2504 ถึง 14 ตุลาคม 2516)

ช่วงที่สองขององค์กรประชาสังคม ได้นับตั้งแต่ช่วงหลังปี พ.ศ. 2504 จนถึง เหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 เนื่องจากเป็นรอยต่อของการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับแรกถึงฉบับที่สาม ช่วงเวลาดังกล่าวอยู่ในยุค “ทหารเป็นใหญ่” เนื่องจากผู้นำกองทัพก็คือ หัวหน้าคณะรัฐบาล ทางด้านสถานการณ์โลกมีการต่อสู้กันระหว่าง “ขบวนการคอมมิวนิสต์สากล” มีประเทศจีน รัสเซีย เป็นแกนนำ กับ “ประเทศเสรีนิยม” มีสหรัฐอเมริกาเป็นแกนนำ ส่วนภายในประเทศไทยก็มี “พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย” ที่ประกาศสงครามปฏิวัติกับรัฐบาลไทย ตามแนวทางสังคมนิยม ประกอบกับคณะรัฐบาลที่เป็นเผด็จการได้กดขี่ประชาชนเป็นอย่างมาก จนเกิดการเดินขบวนเรียกร้องรัฐธรรมนูญครั้งใหญ่ครั้งแรกของประวัติศาสตร์การเมืองไทย ในช่วงต้นเดือนตุลาคม พ.ศ. 2516 และมีการปราบปรามประชาชนครั้งแรกคือวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 แต่ผู้ปราบปราม (ผู้นำรัฐบาลที่สำคัญขณะนั้น ได้แก่ จอมพลถนอม กิตติขจร จอมพลประภาส จารุเสถียร พันเอกณรงค์ กิตติขจร) ก็ไม่อาจอยู่ในประเทศไทยได้ ต้องหนี

ออกนอกประเทศ วันดังกล่าวเรียกว่า “วันมหาวิปโยค” เป็นช่วงเวลาที่รัฐบาลลดการเติบโตขององค์กรประชาชนทุกรูปแบบ

2.1 ลักษณะการก่อเกิดขององค์กรประชาสังคมช่วงที่สอง

การก่อเกิดขององค์กรประชาสังคมในช่วงที่สอง เป็นช่วงของการนำแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับแรกไปสู่การปฏิบัติ เกิดการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างพื้นฐานการพัฒนาในชนบท มีถนนหลายสายตัดสู่หมู่บ้าน ทำให้เดินทางสะดวกขึ้น ในช่วงเวลาดังกล่าวสำหรับองค์กรประชาสังคมแล้วถือว่าเป็นยุคทองของการทำงานแบบสังคมสงเคราะห์ แต่ก็ไม่เสมอไป เช่น “สมาคมศูนย์กลางทewa” ซึ่งก่อตั้งในปี พ.ศ. 2509 ที่แม่จะมีกิจกรรมด้านการสังคมสงเคราะห์เป็นหลัก ก็เริ่มให้ความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนในการแก้ไขปัญหาของตนเอง นอกจากนี้ มีการจัดตั้งขององค์กรต่างประเทศ ได้แก่ “องค์กร แตร้ เด ซอม” ในปี พ.ศ. 2510 ซึ่งถือกำเนิดที่เมืองโลซาน สวิตเซอร์แลนด์ เพื่อช่วยเหลือเด็กที่ได้รับบาดเจ็บจากสงครามกลางเมืองในแอลจีเรีย เมื่อปี พ.ศ.2510 และสงครามเวียดนาม ในปี พ.ศ. 2516 เป็นการช่วยเหลือโดยปราศจากอคติทางด้านการเมือง ศาสนา และเชื้อชาติ เป็นการให้ความช่วยเหลือในรูปแบบของการสังคมสงเคราะห์

กระทั่ง ดร.ปิวย อึ้งภากรณ์ ได้ร่วมกับบุคคลในแวดวงราชการและธุรกิจเอกชนจำนวนหนึ่ง ก่อตั้ง “มูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทยในพระราชูปถัมภ์” ขึ้นเมื่อวันที่ 14 ธันวาคม พ.ศ. 2510 และเริ่มงานลงพื้นที่เมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2512 หลักการทำงานเป็นแนวทางของ “ไปสู่อู่ด้วย ช่วยคิด จิตประสาน” หมายถึง การไปหาชาวบ้านในชนบทอยู่อาศัยกับชาวบ้าน ร่วมคิดกับชาวบ้าน และประสานให้เกิดโครงการพัฒนาในหมู่บ้านนั้นๆ ทางด้านบุคลากรที่นำเอาแนวคิดดังกล่าวมาเป็นกระบวนการทำงาน ได้แก่ สมพงษ์ สุทธิวงศ์ เรือง สุขสวัสดิ์ และบำรุง บุญปัญญา (ทั้งหมดยังคงมีบทบาทสำคัญในแวดวงองค์กรประชาสังคม) ซึ่งความคิดดังกล่าว ดร. วาย ซี เชน ผู้จัดตั้งมูลนิธิบูรณะชนบทประเทศฟิลิปปินส์ ซึ่งแนบดังนี้ “ไปหาประชาชน อยู่กับประชาชน เรียนรู้จากประชาชน รักประชาชน ช่วยเหลือประชาชน วางแผนร่วมกับประชาชน เริ่มต้นจากภูมิปัญญาของประชาชน สร้างขึ้นจากสิ่งที่ประชาชนมี อย่าทำงานเป็นเสี่ยงเสีย แต่บูรณาการเป็นภาพรวมอย่าแสดงตัวอย่างเพียงรูปแบบ ให้การศึกษาด้วยการดำเนินงานอย่างมีส่วนร่วม เรียนรู้จากการทำงาน และสั่งสอนด้วยการกระทำ”

ทั้งนี้ แม้กระแสการพัฒนาจะเริ่มให้ความสำคัญที่ชุมชนในฐานะผู้รับการพัฒนา แต่ยังมีโครงการที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมอาชีพการพัฒนาฝีมือให้ชนกลุ่มน้อยคือ “มูลนิธิแม่ฟ้าหลวง” ที่ตั้งขึ้นที่วังสระประทุม กรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. 2515 โดยใช้เงินพระราชทานกับเงินบริจาคทั่วไป เพื่อส่งเสริมด้านการศึกษาแก่เด็กชาวเขา อนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม และแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมในชุมชนที่เสื่อมโทรม ตลอดจนให้การช่วยเหลือการสาธารณสุขและอื่นๆ แก่ราษฎร

อย่างไรก็ตาม ภาคธุรกิจเอกชนเริ่มให้ความสำคัญต่อการมีองค์กรประชาสังคม โดยจะเห็นได้จากการก่อตั้ง “สมาคมส่งเสริมเทคโนโลยีไทย-ญี่ปุ่น” ในวันที่ 24 มกราคม พ.ศ. 2516 โดยอาจารย์ ใงอิจิ โฮซุมิ ในฐานะประธานกรรมการสมาคมความร่วมมือทางเศรษฐกิจญี่ปุ่น-ไทย ได้ติดต่อขอเงินช่วยเหลือจากกระทรวงการต่างประเทศและอุตสาหกรรมญี่ปุ่น มาใช้ในนามสมาคมฯ เพื่อเป็นการส่งเสริมเทคโนโลยีมาเผยแพร่ในวงการธุรกิจและอุตสาหกรรมไทย

กล่าวโดยสรุปการก่อเกิดขององค์กรประชาสังคมช่วงที่สอง เกิดจากเหตุและปัจจัยสำคัญ ดังนี้

2.1.1 การนำแนวทางการพัฒนาจากต่างประเทศมาใช้โดยนักวิชาการที่ก้าวหน้า และถ่ายทอดความรู้ด้วยการตั้งองค์กรประชาสังคม

2.1.2 การจัดตั้งขององค์กรทางด้านศาสนจักร โดยเฉพาะกลุ่มของศาสนาคริสต์ นิกายคาทอลิก

อย่างไรก็ดี องค์กรประชาสังคมในช่วงนี้ยังมีจำนวนน้อย และไม่สามารถขยายตัวได้มากนัก เนื่องมาจาก

2.1.1 ระดับความรู้และความตื่นตัวของประชาชนในเรื่องความจำเป็นที่ประชาชนจะต้องเข้าไปมีบทบาทในการช่วยเหลือพัฒนาสังคม ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ในการแก้ปัญหาสังคม ยังอยู่ในระดับค่อนข้างจำกัด เพราะประชาชนส่วนใหญ่มีความเชื่อว่า ควรเป็นหน้าที่ของหน่วยงานรัฐ หรือหน่วยงานราชการเท่านั้น

2.1.2 รัฐบาล หน่วยงานราชการ ยังไม่เข้าใจหรือยอมรับในปรัชญาความคิด การพัฒนาเรื่องการเมืองมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา ดังนั้น รัฐบาลจึงไม่ได้กำหนดนโยบาย และแนวปฏิบัติที่จะระดมประชาชน ตลอดจนทรัพยากรต่างๆ จากฝ่ายเอกชนให้เข้ามามีบทบาทในการพัฒนาสังคมร่วมกัน

2.2 บทบาทและกิจกรรม

บทบาทขององค์กรประชาสังคมในช่วงหลังปี พ.ศ. 2504 ก่อนที่จะเกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ยังเป็นบทบาทของการสังคมสงเคราะห์กันเป็นส่วนใหญ่ มีเพียงบางองค์กรที่เริ่มให้ความสำคัญกับการพัฒนา โดยยกระดับพื้นฐานของประชาชน สรุปได้ดังนี้

2.2.1 บทบาทด้านการพัฒนาชนบท ภายหลังจากที่ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ได้จัดตั้ง โครงการบัณฑิตอาสาสมัคร ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง ได้ส่งนักศึกษาและบัณฑิตใหม่ ไปอยู่กับชาวบ้านในชุมชนชนบท เพื่อศึกษาชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ตลอดจนประสานกับหน่วยงานราชการเพื่อให้เกิดการพัฒนาในชนบท

2.2.2 บทบาทด้านการวิพากษ์วิจารณ์สังคม โดยกลุ่มที่มีบทบาทมาก ได้แก่ กลุ่มของ อ.สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ที่ออกหนังสือสังคมศาสตร์ปริทัศน์ มีชมรมสังคมศาสตร์ปริทัศน์ เป็นเวทีวิพากษ์วิจารณ์ และเป็นที่ยกเถียงกันของปัญญาชน ก่อให้เกิดนักคิดนักเขียนขึ้นหลายคน อาทิเช่น ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์, สุชาติ สวัสดิ์ศรี ฯลฯ

2.2.3 บทบาทด้านการวิจัย โดยการสนับสนุนให้นักศึกษาหรือบัณฑิตจบใหม่ ได้ทำการวิจัยที่เกี่ยวกับปัญหาชนบทและแนวทางแก้ไข

ด้านการดำเนินกิจกรรมขององค์กรประชาสังคมช่วงที่สอง ส่วนใหญ่จะมีเอกสารงานวิจัย บันทึกรายงานด้านสังคมสงเคราะห์มาก แต่กิจกรรมของอาสาสมัครที่ไปทำงานกับชาวบ้านก็มีมากไม่แพ้กัน จะต่างกันตรงที่การรับรู้ของสาธารณชน ซึ่งพอประมวลได้ดังนี้

2.2.1 การจัดประชุมชาวบ้านในพื้นที่ต่างๆ กระตุ้นให้ชาวบ้านได้อธิบายปัญหาของตนเอง เพื่อค้นหาว่าชาวบ้านมีปัญหาเช่นใด

2.2.2 การทำวิจัยในพื้นที่ เพื่อค้นหาปัญหา แนวทางแก้ไขและนำเสนอต่อหน่วยงานราชการที่รับผิดชอบให้ดำเนินการ

2.2.3 การจัดสัมมนาวิชาการ มักร่วมมือกับกระบวนการของนักศึกษาและปัญญาชน

2.2.4 กิจกรรมแจกของกินของใช้ในที่ทุรกันดาร ยังคงได้รับความนิยมอยู่ซึ่งมักไปเป็นหมู่คณะใหญ่ๆ มีชนชั้นสูงหรือบุคคลที่สังคมยกย่องเป็นประธาน มีสื่อมวลชนคอยติดตามทำข่าว

2.3 ผลการดำเนินงาน

การดำเนินงานขององค์กรประชาสังคมในช่วงนี้ไม่เห็นรูปธรรมที่ชัดเจนมากนัก โดยเฉพาะในพื้นที่ชนบท เนื่องจากการดำเนินงานหลักยังเป็นกลไกของระบบราชการ แต่จากการเริ่มต้นของ ดร.ป๊วย อึ้งภากรณ์ และคณะถือเป็นความพยายามนำเสนอแนวคิดของการพัฒนาเข้าสู่ความเข้าใจของผู้มีอำนาจในการกำหนดนโยบาย อาจจะเรียกได้ว่าเป็นก้าวแรกที่สำคัญของบทบาทการพัฒนาสังคมขององค์การสาธารณประโยชน์ ซึ่งผลกระทบที่สำคัญประมวลได้ ดังนี้

2.3.1 ภาครัฐบาลเริ่มให้ความสนใจในบทบาทขององค์กรประชาสังคม

2.3.2 สร้างนักพัฒนาเอกชนที่มีจิตสำนึกและมีคุณภาพขึ้นได้จำนวนหนึ่ง และนักพัฒนาเอกชนที่ถูกสร้างขึ้นในยุคนี้ได้ขยายแนวคิด และก่อตั้งองค์การสาธารณประโยชน์ขึ้นอีกเป็นจำนวนมาก

2.3.3 สร้างสำนึกที่อิสระในหมู่นักวิชาการ ปัญญาชน และนักกิจกรรม อาจจะเรียกว่าเป็นส่วนหนึ่งในการเคลื่อนไหวเรียกร้องประชาธิปไตย จนเกิดการเดินขบวนใหญ่ต่อเนื่องจนถึงเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516

3. องค์การประชาสังคมช่วงที่สาม : ยุคประชาธิปไตยผลิบาน (พ.ศ. 2516 ถึง พ.ศ. 2519)

การก่อเกิดขององค์การประชาสังคมในช่วงที่สาม คือช่วงตั้งแต่หลัง 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 จนถึง 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 เนื่องจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 เป็นการรวมตัวกันเพื่อเรียกร้องประชาธิปไตยครั้งยิ่งใหญ่ที่สุดครั้งแรกของประเทศไทย และประชาชนเป็นฝ่ายชนะ มีการขับไล่ผู้นำรัฐบาลออกนอกประเทศ ทำให้ประชาชนที่ถูกกดขี่ไม่มีกิจกรรมมานานได้รับการปลดปล่อยมากขึ้น มีการเดินประท้วงบ่อยครั้งขึ้น ได้มีการจัดตั้งสหภาพแรงงาน สมาพันธ์ชาวนาชาวไร่ ฯลฯ มีการพูดถึงเสรีภาพมากขึ้น จนกระทั่งวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 เกิดการล้อมปราบนักศึกษาและประชาชนในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีการชนฆ่ากันด้วยวิธีที่รุนแรง มีการใส่ร้ายว่าเป็นผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ และมีผลต่อการยุติการเคลื่อนไหวของภาคประชาชนลง

3.1 ลักษณะการก่อเกิดขององค์การประชาสังคมช่วงที่สาม

ลักษณะการก่อเกิดขององค์การประชาสังคมหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ได้เกิดการรวมตัวกันของประชาชนหลายกลุ่มหลายพื้นที่ โดยมักเริ่มจากวงสนทนาในเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการเมือง ตลอดจนกระบวนการทางด้านแรงงาน ชาวนาชาวไร่ ที่เห็นความไม่เป็นธรรมว่ามีอยู่ในสังคม จึงรวมตัวกันประท้วงเรียกร้องผลประโยชน์จากรัฐบาล ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการประกันราคาผลผลิต การเรียกร้องค่าแรงขั้นต่ำ ฯลฯ

องค์การประชาสังคมแรกที่ก่อตั้งขึ้นในช่วงนี้ ได้แก่ “สหภาพเพื่อสิทธิเสรีภาพของประชาชน” โดยมีนักวิชาการ นักศึกษา ทนายความ ร่วมกันก่อตั้งอย่างเป็นทางการในวันที่ 24 พฤศจิกายน พ.ศ. 2516 (ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นสมาคมสิทธิและเสรีภาพเพื่อประชาชน หรือ สสส.) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับสิทธิและเสรีภาพของประชาชน ขจัด การรุกรอนสิทธิและเสรีภาพ ส่งเสริมให้ประชาชนท้องถิ่นต่างๆ ตื่นตัวในเรื่องของสิทธิเสรีภาพ เพื่อกระจายความคิดและการปฏิบัติออกไปจนถึงระดับท้องถิ่น ในปี พ.ศ. 2517 สมาชิกของเกสัชกรรมสมาคมแห่งประเทศไทย ซึ่งประกอบวิชาชีพ โดยการเปิดร้านขายยา ได้รวมตัวกันจัดตั้งเป็น “กลุ่มเกสัชชุมชน” (ในปัจจุบันได้เปลี่ยนไปเป็นบริษัทธุรกิจทำการค้าเวชภัณฑ์) เพื่อให้บริการทางวิชาชีพเภสัชกรรมและการสาธารณสุขแก่ประชาชนอย่างถูกต้อง ปลอดภัยและเป็นธรรม ตลอดจนร่วมมือและประสานงานกับองค์กร สมาคมและหน่วยงานอื่นๆ ในการพัฒนาสังคมไทย ช่วงเดียวกันก็ได้มีการก่อตั้ง “มูลนิธิศุภนิมิตแห่งประเทศไทย” ในวันที่ 22 สิงหาคม พ.ศ. 2517 เพื่อรองรับปัญหาผู้ลี้ภัยสงครามชาวอินโดจีน (เวียตนาม เขมร ลาว) เป็นการก่อตัวโดยศาสนิกชนชาวคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ เน้นงานด้านเด็กและครอบครัวเป็นการพัฒนาสู่การพึ่งตนเอง บรรเทาทุกข์แก่ผู้ประสบภัยและสนับสนุนการเผยแพร่ธรรม

อย่างไรก็ดี บุคคลที่ต้องกล่าวถึงคือ คุณมิชัช วีระไวทยะ (ในปัจจุบัน แม้จะมีภาพลักษณ์ของการเป็นนักการเมือง นักบริหาร แต่ก็ได้รับการยอมรับในแวดวงนักพัฒนาเอกชน) ที่ได้ผลักดันให้ก่อตั้ง “สมาคมพัฒนาประชากรและชุมชน” ในปี พ.ศ. 2517 มีกิจกรรมหลักด้านการวางแผนครอบครัวในระบบอาสาสมัคร โดยเน้นการให้ประชาชนมีส่วนร่วมดำเนินงาน เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่เป้าหมายให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

3.2 บทบาทและกิจกรรม

บทบาทขององค์กรประชาสังคมในช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 จะมีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น และสามารถแสดงบทบาทได้อย่างชัดเจน ซึ่งประมวลได้ดังนี้

3.2.1 บทบาทด้านการวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาล โดยเฉพาะกลุ่มนักวิชาการ จากสถาบันการศึกษาต่างๆ โดยมุ่งประเด็นที่โครงสร้างการบริหารงานของรัฐบาล การทุจริตคอร์รัปชัน ฯลฯ

3.2.2 บทบาทด้านการขึ้นรัฐบาล โดยเฉพาะเรื่องของค่าแรงขั้นต่ำ ราคาพืชผลการเกษตร ฯลฯ โดยมักเรียกร้องแทนผู้ด้อยโอกาสกว่า บางองค์กรยังกล่าวหาว่าผู้ประกอบการเอาเปรียบผู้ใช้แรงงานมากเกินไป

3.2.3 บทบาทด้านการพัฒนาประชาธิปไตย โดยการส่งอาสาสมัครที่คัดเลือกแล้วไปอบรมกระบวนการทางประชาธิปไตยในท้องถิ่น

3.2.4 รณรงค์ในปัญหาสิทธิมนุษยชนต่างๆ เช่น สิทธิในที่ดินทำกิน สิทธิในการปกครองตนเอง สิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

3.2.5 บทบาทส่งเสริมการรวมกลุ่ม เป็นการส่งเสริมให้มีการรวมกลุ่มของเกษตรกร ทนายความ เพื่อรักษาสิทธิของตนเองและกลุ่ม ไม่ให้มีการเอาเปรียบ

ด้านกิจกรรมขององค์กรประชาสังคมในช่วงที่สาม จะเป็นกิจกรรมที่ทำทนายอานาจของรัฐบาล และมักร่วมรณรงค์กับประชาชน สรุปได้ดังนี้

3.2.1 จัดพิมพ์เอกสารด้านแนวความคิดพัฒนา ไปสเตอร์รณรงค์ต่างๆ และเอกสารเหล่านี้ถูกผลิตและนำออกมารณรงค์กันอย่างมากมาย

3.2.2 จัดตั้งมวลชนโดยมีการปลุกระดมมวลชนที่เป็นผู้ใช้แรงงาน โดยการชี้ให้เห็นว่าการกดขี่ค่าแรงเป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้อง ซึ่งกรรมกรจะต้องรวมพลังกันเพื่อให้มีสิทธิมีเสียงมากพอที่จะต่อรองเรื่องค่าแรงขั้นต่ำได้

3.3 ผลการดำเนินงาน

ผลการดำเนินงานขององค์กรประชาสังคมในช่วงที่สามเด่นชัดมากในเรื่องเกี่ยวกับการพัฒนาประชาธิปไตย แต่จะถือเป็นผลงานทั้งหมดขององค์กรประชาสังคมเพียงอย่างเดียว

ไม่ได้ เพราะเป็นกระแสทั้งสังคมที่ทำให้เกิดการตื่นตัว โดยเฉพาะเรื่องประชาธิปไตย และถือว่าเป็นส่วนร่วมในการสร้างคนรุ่น 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ซึ่งถือว่ามีจิตสำนึกและอุดมการณ์ในการรับใช้ประชาชนอย่างสูงสุด ทั้งนี้คนเหล่านี้ยังคงมีบทบาทอยู่ในสังคมในสถานภาพต่างๆ เช่น นักวิชาการ อาจารย์ นักวิจัย นักการเมือง และนักพัฒนาในองค์กรประชาสังคม

4. องค์กรประชาสังคมช่วงที่สี่ : ยุคหลังไหล (พ.ศ. 2519 ถึง พ.ศ. 2522)

การก่อเกิดขององค์กรประชาสังคมในช่วงที่สี่ คือช่วงตั้งแต่หลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 จนถึง พ.ศ. 2522 เหตุที่นับช่วงเวลาดังกล่าวเพราะเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 บรรดาเหล่าทหารและลูกเสือชาวบ้านถูกลุกรดุมให้เชื่อว่า นักศึกษาเป็นคอมมิวนิสต์ที่ต้องการล้มล้างสถาบันกษัตริย์ จึงพากันล้อมปราบนักศึกษาและประชาชนจนสำเร็จ และยังคงไล่ล่าไปยังสถานที่ต่างๆ ทำให้เหล่าปัญญาชนไม่มีทางออก จึงต้องมุ่งหน้าเข้าป่าไปร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) และจับอาวุธเพื่อต่อสู้กับรัฐบาล ซึ่งช่วงเวลาดังกล่าวถือว่าการต่อสู้ที่รุนแรงมาก จนกระทั่งหลัง พ.ศ. 2522 มีนโยบาย 66/2523 ความรุนแรงจึงค่อยๆ ค่อยๆ คลี่คลายลง

4.1 ลักษณะการก่อเกิดขององค์กรประชาสังคมช่วงที่สี่

แม้ว่าช่วงเวลาระหว่างหลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 จนถึง พ.ศ. 2522 จะเป็นระยะเวลาสั้นๆ เพียง 3 ปีกว่าๆ แต่ที่ต้องนับเป็นช่วงที่สี่ขององค์กรประชาสังคมนั้น เพราะเป็นช่วงที่สังคมไทยเกิดความสับสนทางการเมือง มีการลอบฆ่าผู้นำชาวนา กรรมกร นักศึกษา ฯลฯ อย่างแพร่หลาย ทางด้านองค์กรประชาสังคมส่วนใหญ่ไม่กล้าเปิดตัวขึ้นใหม่ อาจจะเรียกช่วงเวลาดังกล่าวนี้ว่าเป็นช่วงที่องค์กรประชาสังคมแตกสลายก็ได้ ถูกเพ่งเล็งจากอำนาจมืดและมีภัยคุกคามนานัปการ ที่สำคัญคือ การประกาศกฎอัยการศึกที่ให้อำนาจแก่ทหาร ตำรวจ ในการจับกุมผู้ที่มีความคิดทางการเมืองแตกต่างไปจากรัฐบาล อย่างไรก็ดี มูลนิธิ สมาคม ที่ดำเนินการโดยกลุ่มทหาร กลุ่มราชการ และชนชั้นสูง ก็ยังมีกิจกรรมด้านสังคมสงเคราะห์เป็นหลัก และไม่ได้รับผลกระทบแต่ประการใด ส่วนองค์กรประชาสังคมที่มีกิจกรรมท้าทายอำนาจรัฐ มีการวิพากษ์วิจารณ์ทางการเมือง จะถูกเพ่งเล็งและกดดันแกล้ง มีการขัดเขียนข้อหาสารพัด โดยเฉพาะคดีหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ มีการนำมาใช้อย่างพร่ำเพรื่อเพื่อจัดการกับฝ่ายตรงข้าม การลงไปช่วยพัฒนาชาวบ้านถูกห้ามปรามจากสารพัดวิธีการ

อย่างไรก็ดี พบว่า ยังมีองค์กรประชาสังคมที่ไม่ได้รับผลกระทบจากการล้อมปราบนักศึกษาที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 อยู่จำนวนหนึ่ง สามารถก่อตั้งและดำเนินงานได้เช่น “มูลนิธิเกียรติร่วมมิตรเพื่อการศึกษา” ที่ตั้งขึ้นในปลายปี พ.ศ. 2519 เพื่อส่งเสริมการศึกษา มุ่งเน้นไปที่เยาวชน โดยเฉพาะพื้นฐานถึงระดับประถม ระดับมัธยม ที่มีอาคารสถานที่ไม่เพียงพอ เป็นกิจกรรมด้านการให้ทุนการศึกษาแก่เยาวชนที่ขาดแคลน “สมาคมไม้ประดับ

แห่งประเทศไทย” ก่อตั้งในปี พ.ศ. 2519 ที่วังสวนผักกาด โดยมีหม่อมพันธุ์ทิพย์ บริพัตร เป็นนายกสมาคมคนแรก มีวัตถุประสงค์สำคัญคือ ส่งเสริมอาชีพการปลูกไม้ดอกไม้ประดับ

นอกจากนี้ ยังมีองค์กรด้านศาสนา ได้แก่ “สภาเยาวชนคาทอลิกแห่งประเทศไทย” ก่อตั้งในปี พ.ศ. 2520 เพื่อส่งเสริมให้เยาวชนได้พัฒนาตนเองทางด้านจิตใจ สติปัญญา อารมณ์และสังคมอย่างต่อเนื่อง พร้อมทั้งสำนึกและตระหนักถึงหน้าที่ความรับผิดชอบต่อตนเอง พระศาสนจักร สังคมและประเทศชาติ อีกองค์กรหนึ่ง ได้แก่ “คณะกรรมการยูติธรรมและสันติแห่งประเทศไทย” ที่ก่อตั้งในปี พ.ศ. 2520 ตามเจตนารมณ์ของสันตะปาปาสำนักวาติกัน เพื่อส่งเสริมให้ศาสนิกชนมีความตื่นตัวและสนใจปัญหาความอยุติธรรมที่ละเมิดสิทธิมนุษยชนในสังคม และ “คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา” ที่ก่อตั้งในปี พ.ศ. 2522 โดยมีอาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ร่วมกับผู้นำศาสนาอื่นๆ เพื่อประสานงานระหว่างบุคคลและหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับศาสนาและการพัฒนาร่วมกัน “มูลนิธิหนังสือพิมพ์ไทยรัฐ” ที่ตั้งขึ้นจากเงินบริจาคของคุณกำพล วัชรพล เป็นจำนวนเงิน 11 ล้านบาท เมื่อวันที่ 27 ธันวาคม พ.ศ. 2522 เพื่อส่งเสริมการศึกษาระดับประถมศึกษา

4.2 บทบาทและกิจกรรม

บทบาทขององค์กรประชาสังคมในช่วงที่สี่ เป็นช่วงที่ไม่อาจแสดงบทบาทได้ตรงกับความต้องการมากนัก เนื่องจากความไม่สงบเรียบร้อยทางการเมือง มีการกวาดล้างปราบปรามกันค่อนข้างมาก บทบาทที่แสดงออกมามีเป็นบทบาทที่เรียบง่าย ไม่ทำทนายต่ออำนาจทางการเมือง ประมวลได้ดังนี้

4.2.1 บทบาทที่ปรึกษา เป็นบทบาทที่สามารถแสดงได้โดยเปิดเผย ได้แก่ องค์กรประชาสังคมที่ให้คำปรึกษาทางด้านวิชาชีพ การประกอบธุรกิจ

4.2.2 บทบาทผู้ให้การพึ่งพิง เป็นบทบาทที่ต้องดำเนินงานด้วยความรอบคอบและระมัดระวัง เช่น บทบาทของทนายความอาสาสมัครเพื่อว่าความแก่ต่างให้กับผู้ต้องหาและนักโทษทางการเมือง

ด้านกิจกรรมขององค์กรพัฒนาช่วงที่สี่ ส่วนใหญ่มักถูกขัดขวางจากหน่วยงานราชการ ไม่ได้ได้รับความร่วมมือ ถูกเพ่งเล็ง ดังนั้น หลายองค์กรจึงยุติบทบาท กิจกรรมและเลิกการดำเนินงาน ส่วนองค์กรที่ยังสามารถดำเนินกิจกรรมได้ก็มักจะไม่มีข่งเกี่ยวกับการเมือง หรือเป็นการดำเนินกิจกรรมแบบใช้ความระมัดระวังเป็นพิเศษ ดังนี้

4.2.1 เป็นทนายความอาสาสมัคร เพื่อพิสูจน์และว่าความให้ผู้ถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ ให้ได้รับความเป็นธรรม ทั้งการลงโทษที่สมควรกับความผิดที่กระทำ และยังป้องกันการจับกุมคุมขังและลงโทษผู้บริสุทธิ์

4.2.2 กิจกรรมด้านการส่งเสริมอาชีพ สามารถดำเนินงานได้โดยเปิดเผย เช่น การส่งเสริมการเพาะเลี้ยงต้นไม้ โดยเฉพาะไม้ดอกไม้ประดับ

4.2.3 การสังคมสงเคราะห์ เช่น การมอบทุนการศึกษาให้เด็กยากจนเรียนดี ที่ต่างจังหวัด หรือที่ห่างไกลความเจริญ

4.3 ผลการดำเนินงาน

การดำเนินงานขององค์กรประชาสังคมในช่วงที่มีน้อยมาก เนื่องจากองค์กรประชาสังคมจำนวนมากได้ยุติการดำเนินกิจกรรมลง ส่วนที่ดำรงอยู่ก็ต้องดำเนินงานด้วยความระมัดระวัง การเข้าหาชาวบ้านก็ไม่ดีเท่าที่ควร มีความหวาดระแวง เมื่อองค์กรประชาสังคมลงพื้นที่ชาวบ้านก็มักไม่ให้ความร่วมมือ และตั้งข้อสงสัยว่าอาจจะเป็นผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ ซึ่งประมวลได้ดังนี้

4.3.1 จากกิจกรรมพิมพ์เอกสารขององค์กรประชาสังคม และนักวิชาการอิสระต่างๆ ในช่วงก่อนเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ได้ออกสิ่งพิมพ์จำนวนมากที่ส่งเสริมความคิด ความเชื่อเรื่องของการปกครองระบอบสังคมนิยม ส่งเสริมเรื่องสิทธิและเสรีภาพ เมื่อทหารทำการรัฐประหารสำเร็จ จึงให้รัฐบาลประกาศให้เอกสารจำนวนประมาณ 100 เล่ม เป็นเอกสารต้องห้าม ที่สามารถเอาผิดกับผู้จำหน่ายและผู้มีไว้ในครอบครองได้

4.3.2 การดำเนินงานขององค์กรประชาสังคม ส่วนหนึ่งในลักษณะของทนายความอาสาสมัคร ได้ว่าความแก้ต่างให้ผู้ต้องหาคดีหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ คดีก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ ฯลฯ โดยให้ความช่วยเหลือให้ผู้ต้องหารับโทษน้อยกว่าที่ถูกกล่าวโทษ และช่วยเหลือประชาชนผู้บริสุทธิ์ไม่ให้รับโทษในสิ่งที่ตนไม่ได้ทำ

5. องค์กรประชาสังคมช่วงที่ห้า : ยุคก่อรูปองค์กรพัฒนาเอกชน (พ.ศ. 2522 ถึง พ.ศ.2526)

จุดเริ่มต้นขององค์กรประชาสังคมในช่วงที่ห้า คือระหว่างปี พ.ศ. 2523 - 2526 เนื่องจากรัฐบาลได้ประกาศนโยบาย 66/2523 ที่เน้นการทำความเข้าใจกันระหว่างผู้ที่เข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) โดยเปิดโอกาสให้มีการวางอาวุธ และกลับคืนสู่เมือง โดยไม่เอาผิด สำหรับนักศึกษาที่เข้ารับการศึกษต่อ จากนโยบายดังกล่าวได้มี พคท. จำนวนมากวางอาวุธและกลับเข้าสู่เมืองไทยในฐานะ “ผู้ร่วมพัฒนาชาติไทย” จากปี พ.ศ. 2523 มีผู้ทยอยกลับคืนเมืองเป็นจำนวนมาก และองค์กรประชาสังคมก็เริ่มต้นตัวขึ้น จนกระทั่งปลายปี พ.ศ. 2526 องค์กรประชาสังคมที่ต่างคนต่างทำงาน มีความคิดที่จะทำงานในลักษณะการรวมศูนย์ขึ้น

5.1 ลักษณะการก่อเกิดขององค์กรประชาสังคมช่วงที่ห้า

การก่อเกิดขององค์กรประชาสังคมช่วงที่ห้า อาจจะเรียกว่าตื่นตัวมาก เช่น ในปี พ.ศ. 2523 มีการก่อตั้งองค์กรประชาสังคมหลายองค์กร เช่น “โครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชุมชน” ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องของการสัมมนาร่วมกันระหว่างข้าราชการ นักพัฒนา นักวิชาการ

เพื่อแก้ปัญหาให้กับเกษตรกรรายย่อย เสริมสร้างบุคคล กลุ่มเป้าหมายให้เกิดเป็นเครือข่ายระหว่างพื้นที่ ตลอดจนประสานความร่วมมือกับรัฐบาล ทางด้านสาธารณสุขก็มีการตั้ง “โครงการสมุนไพรรักษาตัวเอง” โดยเป็นกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่เชื่อว่าไม่อาจจะพึ่งพาการแพทย์แผนปัจจุบันเพียงอย่างเดียวได้ การใช้สมุนไพรรักษาจะเป็นการพึ่งพาภูมิปัญญาดั้งเดิมของชาวไทย ตลอดจนยังสามารถที่จะเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรรักษาเพื่อการรักษาสุขภาพได้ ทางด้านองค์กรสตรีก็มีการก่อตั้ง “มูลนิธิเพื่อนหญิง” โดยกลุ่มคนที่เห็นว่าสถานภาพผู้หญิงอยู่ในฐานะผู้ด้อยโอกาสทางสังคม เพื่อที่จะพัฒนาความเชื่อ ค่านิยม ความคิดของสังคมให้ตั้งอยู่บนพื้นฐานที่ว่าหญิงชายย่อมเสมอกัน ในธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ ทางด้านองค์กรต่างประเทศได้สนับสนุนให้มีการตั้ง “มูลนิธิคอลฟิลด์เพื่อคนตาบอด” (ต่อมาได้รับพระกรุณาธิคุณอยู่ในพระราชูปถัมภ์ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เมื่อ 9 กรกฎาคม พ.ศ. 2535) เพื่อส่งเสริมและให้บริการด้านการศึกษาและวิชาชีพ นอกระบบแก่คนตาบอดเป็นการกุศล และ “องค์กรอนุเคราะห์เด็ก” ซึ่งองค์กรเอกชนในประเทศ นอร์เวย์ที่มีชื่อว่า REDD BARNA ได้ตั้งสาขาในประเทศไทย เพื่อดำเนินกิจกรรมที่ไม่ยุ่งเกี่ยวกับการเมือง แต่จะเน้นเรื่องการสงเคราะห์เด็ก สร้างความเข้าใจอันดีระหว่างเด็กกับประชาคมโลก

ในปี พ.ศ. 2524 อ.บัณฑิต อ่อนคำ นักพัฒนาอาวุโสท่านหนึ่งได้ร่วมกับคณะผลักดันให้มีการตั้ง “โครงการสื่อชาวบ้าน” เพื่อผลิตและเผยแพร่สื่อเพื่อการศึกษา เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของคน ทางด้านศิลปะและวัฒนธรรม มีการตั้ง “สถาบันศิลปวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนา” (มาซา) กลุ่มละครเร่ “มาซา” คณะนี้ได้เน้นการศึกษาเรียนรู้ด้วยกระบวนการทางศิลปะและการแสดง ต่อเยาวชน ในช่วงเดียวกันปัญหาเรื่องแม่และเด็กก็เริ่มมีมากขึ้น จึงได้มีการก่อตั้ง “มูลนิธิเด็กอ่อนในสลัม ในพระอุปถัมภ์สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา” เพื่อช่วยเหลือแม่ที่ต้องออกทำงานหาเงินช่วยเหลือครอบครัว ต้องทิ้งให้เด็กๆ อยู่ตามลำพัง หรืออยู่กับเด็กในวัยใกล้เคียงกัน เป็นการช่วยเหลือเพื่อไม่ให้เด็กต้องขาดความรัก ขาดสารอาหารและสนับสนุนการเลี้ยงดูอย่างถูกต้องทางด้านสภากาชาดไทย ซึ่งตั้งมานานก็เริ่มขยายงาน โดยตั้ง “มูลนิธิสงเคราะห์เด็กของสภากาชาดไทย” ซึ่งเป็นพระราชดำริของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เพื่อทำหน้าที่สืบหาบิดามารดา หรือญาติของเด็กและผู้เยาว์ ดำเนินการช่วยเหลือเด็กและเยาวชนให้มีชีวิตที่มั่นคง ผาสุก ในครอบครัวของตนเอง ตลอดจนอุปการะเด็กที่ขาดผู้อุปการะ ทางด้าน นพ.ประเวศ วะสี และคณะแพทย์ได้ผลักดันให้ก่อตั้ง “มูลนิธิหมอชาวบ้าน” เพื่อให้ความรู้ด้านการรักษาพยาบาล โดยพยายามทำสื่อที่เข้าใจง่าย เผยแพร่ออกไปให้กับประชาชนให้เกิดจิตสำนึกเชื่อมั่นในการพึ่งตนเอง และขยายไปสู่ชุมชนพึ่งตนเอง

ในปี พ.ศ. 2525 ได้มีการก่อตั้ง “สมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม” โดยคณาจารย์ และนิสิตคณะวิศวกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมกับวิศวกรอาชีพ เป็นการดำเนินงาน

ที่สืบเนื่องจากการทำงานของกลุ่มเทคโนโลยีเพื่อชาวบ้าน (Adaptive Technology Group) เพื่อวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีให้เหมาะสมกับสภาพชุมชนของไทย โดยที่เทคโนโลยีดังกล่าวควรถูกสร้างได้ง่าย ค่าใช้จ่ายต่ำ และนำไปสู่ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ ตลอดจนปลอดภัยต่อชุมชนด้วย มีการก่อตั้ง “สมาคมส่งเสริมสถานภาพสตรีในพระอุปถัมภ์พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าโสมสวลีฯ พระวรราชทินนิตตามาตุ” โดยมีวิวัฒนาการมาจากกลุ่มส่งเสริมสถานภาพสตรีที่ดำเนินงานมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2517 เพื่อส่งเสริมบทบาทของสตรีให้มีสิทธิและศักดิ์ศรีอย่างสมบูรณ์ และมีการตั้ง “หน่วยพัฒนาและบรรเทาทุกข์” โดยองค์กรต่างประเทศที่ทำงานด้านผู้ลี้ภัยสงครามภายใต้มูลนิธิคริสตจักรวันเสาร์ (ADRA INTERNATIONAL) เพื่อบรรเทาทุกข์ให้กับผู้ประสบภัย ช่วยเหลือผู้ที่ขาดแคลน เช่น ทางเศรษฐกิจ น้ำ และสาธารณสุข

ในปี พ.ศ. 2526 กลุ่มของนักพัฒนารุ่นแรกๆ ที่ทำงานกับมูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทย ได้ร่วมกันก่อตั้ง “ชมรมศิษย์เก่าบูรณะชนบทและเพื่อน” เพื่อเสริมสร้างพัฒนาบุคลากรให้สามารถดำเนินงานพัฒนาชนบทที่ต่อเนื่องและมีประสิทธิภาพทางด้านองค์กรต่างประเทศ ได้จัดตั้ง “มูลนิธิไทย-เยอรมันเพื่อการพัฒนา” เพื่อให้การช่วยเหลือเงินทุนแก่โครงการเล็กๆ ที่ทำงานพัฒนาชนบท อีกบุคคลหนึ่งที่ต้องกล่าวถึงคือ นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล ที่ทำงานด้านการอนุรักษ์สัตว์ป่ามาตั้งแต่ก่อนปี พ.ศ. 2510 ได้ผลักดันให้เกิดการก่อตั้ง “มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทยในพระราชูปถัมภ์” เพื่อประสานให้เกิดดุลยภาพในการพัฒนาการเศรษฐกิจ กับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติของประเทศ ตลอดจนคุ้มครองและรักษาไว้ซึ่งสภาพตามธรรมชาติต่างๆ ที่มีผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์

ภูมิธรรม เวชยชัย ชี้ว่า นับแต่ปี พ.ศ. 2522 - 2526 ได้มีหน่วยงานอาสาสมัครเล็กๆ ขึ้นเป็นจำนวนมาก ทั้งที่จดทะเบียนและไม่ได้จดทะเบียน มีลักษณะการดำเนินงานในแบบต่างคนต่างทำ จนประมาณปี พ.ศ. 2523 จึงมีแนวโน้มการร่วมมือกันมากขึ้น เกิดหน่วยงานและคณะกรรมการ ขึ้นมามากมาย เช่น คณะกรรมการติดตามผลการสัมมนา คณะกรรมการส่งเสริมและเผยแพร่งานพัฒนา คณะกรรมการฝึกอบรมเพื่อการพัฒนา กลุ่มศึกษาทางเลือกการพัฒนา กลุ่มศึกษาปัญหาสล้ม เงื่อนไข และปัจจัยที่สนับสนุนให้เกิดการขยายตัวขององค์กรประชาสังคมในช่วงนี้มีดังนี้

5.1.1 สภาพความยากจนของประเทศไทยยังคงดำรงอยู่ การกระจายรายได้และผลประโยชน์ในสังคม ยังคงมีความไม่เท่าเทียมกัน มีความเหลื่อมล้ำกันสูงระหว่างชนบทกับเมือง

5.1.2 ช่วงปี พ.ศ. 2522 เป็นช่วงเวลาการเคลื่อนไหวของหน่วยงานและขบวนการพัฒนาสังคมระหว่างประเทศ เพื่อทบทวนปัญหาและประสบการณ์การดำเนินการพัฒนาประเทศในโลกที่สาม เช่น การประชุมขององค์การระหว่างประเทศเรื่อง “การปฏิรูปสถาบันการเกษตรและพัฒนาชนบทของโลก” ที่กรุงโรม ประเทศอิตาลี ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2522 ได้ข้อสรุปว่า

“การดำเนินการพัฒนาสังคม หรือพัฒนาชนบทนั้นจะต้องยึดถือกลยุทธ์ที่ทำให้ประชาชน ก่อตั้งหรือดำเนินการพัฒนาด้วยตนเอง และต้องพยายามสนับสนุนให้มีการสร้างสถาบันหรือองค์กรของประชาชน รวมทั้งองค์กรอาสาสมัครต่างๆ ด้วย” การเคลื่อนไหวและผลักดันแนวคิดดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อไปยังประเทศโลกที่สาม รวมทั้งประเทศไทยด้วย

5.1.3 หน่วยงานของราชการที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้เคลื่อนไหวและทบทวนแนวความคิดการพัฒนาสังคมไทยและเห็นว่า ภาคเอกชนน่าจะมีบทบาทต่อการส่งเสริมและเกื้อกูลรัฐในการพัฒนาชนบทด้วย

5.1.4 หน่วยงานอาสาสมัครเอกชนในประเทศไทยจำนวนหนึ่ง ได้ประชุมสัมมนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน และพยายามร่วมมือประสานงานเสริมสร้างและพัฒนาการดำเนินงานพัฒนาสังคมให้ขยายออกไปอย่างกว้างขวาง เช่น การสัมมนาที่ต่อเนื่องนับแต่ปี พ.ศ. 2522 จนกระทั่งเมษายน พ.ศ. 2523 จึงได้ร่วมกันก่อตั้ง โครงการอาสาสมัครเพื่อสังคม เพื่อเป็นหน่วยงานฝึกอบรมอาสาสมัคร บริการแก่องค์กรประชาสังคมต่างๆ (ปัจจุบันได้จดทะเบียนเป็นมูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคม และดำเนินงานต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน)

5.1.5 สถานการณ์ทางการเมืองระหว่างปี พ.ศ. 2522 - 2523 ได้ก่อให้เกิดบรรยากาศแห่งวิกฤตศรัทธาต่อการดำเนินงานของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย และแนวทางการต่อสู้ด้วยความรุนแรง เพื่อเปลี่ยนประเทศให้เป็นสังคมนิยม ได้ส่งผลกระทบต่อการเติบโตของขบวนการสันติวิธีในประเทศ ประกอบกับการแตกแยกของรัฐบาลสังคมนิยมในอินโดจีน การแตกสลายของขบวนการคอมมิวนิสต์ในประเทศไทย และการไหลกลับเข้าเมืองของขบวนการปัญญาชนหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516

5.2 บทบาทและกิจกรรม

บทบาทขององค์กรประชาสังคมในช่วงที่ห้า จะเปิดกว้างมากขึ้น มีลักษณะที่อ่อนนุ่มมากขึ้นเมื่อเทียบกับหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 มีลักษณะประสานงานขอความช่วยเหลือกันมากขึ้นประมวลบทบาทได้ดังนี้

5.2.1 บทบาทวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาล พอมีให้เห็นอยู่ในช่วงปี พ.ศ. 2525 - 2526

5.2.2 บทบาทการริเริ่มสร้างสรรค์ เป็นการค้นหาแนวทางการพัฒนาประเทศ ซึ่งส่วนหนึ่งได้ค้นพบคำตอบว่าแนวทาง “เกษตรทางเลือก” จะเป็นทางออกสำหรับการพัฒนาได้ ดังนั้นองค์กรประชาสังคมส่วนหนึ่งจึงนำแนวทางเกษตรทางเลือกออกมาขยายผล

5.2.3 บทบาทด้านการให้ความร่วมมือ แทบจะเรียกได้ว่าเป็นบทบาทสำคัญ เช่น การสนับสนุนอาสาสมัครไปยังองค์กรพัฒนาต่างๆ

ส่วนกิจกรรมขององค์กรประชาสังคมในช่วงที่ห้านี้ มีลักษณะพิเศษคือ เป็นกิจกรรมที่แต่ละองค์กรคิดขึ้น และทำงานไปตามแนวทางของแต่ละองค์กร บางกิจกรรมอาจจะซ้อนทับพื้นที่กันบ้าง เรียกได้ว่าเป็นความหลากหลายของแต่ละองค์กร ประมวลได้ดังนี้

5.2.1 กิจกรรมพิมพ์เอกสารเผยแพร่ แนวความคิดได้รับความนิยมนีกครั้ง หลังจากเสื่อมถอยไประหว่างปี พ.ศ. 2519 - 2522 โดยองค์กรประชาสังคมได้ตั้งสำนักพิมพ์เป็นของตนเอง และนำรายได้จากสำนักพิมพ์มาดำเนินกิจกรรม เช่น มูลนิธิโกลดคิมทอง มูลนิธิหมอชาวบ้าน

5.2.2 การสัมมนา อภิปราย กิจกรรมที่จัดขึ้นมักจะได้รับความร่วมมือจากองค์กรนักศึกษาสถาบันต่างๆ และจัดขึ้นตามมหาวิทยาลัยต่างๆ เช่น มหาวิทยาลัยรามคำแหง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

5.3 ผลการดำเนินงาน

ผลการดำเนินงานขององค์กรประชาสังคมในช่วงปี พ.ศ. 2523 - 2526 ที่สำคัญคือรัฐบาลเริ่มเห็นความสำคัญในบทบาท และคัดสรรนำเอาข้อเสนอขององค์กรประชาสังคมมาเป็นแนวทางการพัฒนาประเทศ ซึ่งประมวลได้ดังนี้

5.3.1 รัฐบาลได้พิจารณาเลือกสรรข้อเสนอขององค์กรประชาสังคมมาเป็นนโยบายของรัฐบาล

5.3.2 นักพัฒนาเอกชนหลายองค์กรที่ทำงานอย่างหนึ่งอย่างใดต่อเนื่องมาเป็นเวลานาน จนเกิดความชำนาญเฉพาะด้าน

5.3.3 เกิดการถกเถียงกันอย่างกว้างขวางในแวดวงราชการและนักวิชาการว่าแนวทางเกษตรทางเลือกจะมีความสอดคล้องและเหมาะสมกับสังคมไทยหรือไม่

5.3.4 ประชาชนเริ่มเข้าใจองค์กรประชาสังคมมากขึ้น และสนับสนุนการดำเนินงานขององค์กรประชาสังคมรูปแบบต่างๆ มากขึ้น

6. องค์กรประชาสังคมช่วงที่หก : ยุคการขยายตัวขององค์กรพัฒนาเอกชน (พ.ศ. 2526 ถึง พ.ศ. 2533)

จุดเริ่มต้นขององค์กรประชาสังคมในช่วงที่หก คือระหว่างปี พ.ศ. 2527 - 2533 เหตุที่นับช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงที่หก เพราะมีการก่อตั้ง “คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบท” (กป.อพช.) เพื่อเป็นศูนย์รวมขององค์กรประชาสังคม มีสมาชิกเป็นองค์กรประชาสังคม มีสิทธิ์ในการเสนอชื่อนักพัฒนาเอกชนมาเป็นผู้บริหารในรูปแบบของคณะกรรมการ มีการเลือกตั้งประธาน และให้ถือว่าเป็นตัวแทนขององค์กรประชาสังคมในการติดต่อประสานงานกับหน่วยงานราชการ และเหตุที่นับเอาปี พ.ศ. 2533 เป็นช่วงปลายเนื่องจากการลดบทบาทลงของ กป.อพช. และ

ได้เกิดรูปแบบการรวมตัวขององค์กรประชาสังคมอีกลักษณะหนึ่งที่เรียกว่า เครือข่าย ในช่วงต้นปี พ.ศ. 2533

6.1 ลักษณะการก่อเกิดขององค์กรประชาสังคมช่วงที่หก

การก่อเกิดขององค์กรประชาสังคมในช่วงนี้ ได้ขยายตัวเพิ่มมากขึ้น และเริ่มมีกิจกรรมเชิงประสานงานกันมากขึ้น โดยมีการก่อตั้งคณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบท (กป.อพช.) เพื่อเป็นศูนย์กลางในการประสานงานกันเองระหว่างองค์กรประชาสังคม

ในปี พ.ศ. 2527 มีคณะทำงานชุดหนึ่ง ได้ทำโครงการเล็กๆ คือ “ศูนย์ข่าวผู้หญิง” (ต่อมาในปี พ.ศ. 2530 ได้เปลี่ยนเป็นมูลนิธิผู้หญิง) เพื่อให้คำปรึกษาแก่หญิงที่เดินทางออกไปทำงานต่างประเทศ และต่อมาได้ขยายงานเป็นการช่วยเหลือผู้หญิงที่ตกยากและด้อยโอกาสในสังคม ทางด้านการพัฒนาชนบทมีการก่อตั้ง “มูลนิธิเพื่อนร่วมพัฒนา” (FIAM) ขึ้นเพื่อสนับสนุนงานพัฒนาชุมชน โดยยึดหลักการมีส่วนร่วมของประชาชนและการพึ่งตนเอง ส่วนทางด้านผู้ประกอบการวิชาชีพด้านวิศวกรรมนั้น คงต้องกล่าวถึง ดร.ธงชัย พรรณสวัสดิ์ อาจารย์คณะวิศวกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ได้ผลักดันและก่อตั้ง “สมาคมวิศวกรสิ่งแวดลอมแห่งประเทศไทย” เพื่อเป็นศูนย์กลางในการประสานงานทางวิชาการและการประกอบอาชีพ เป็นศูนย์เผยแพร่ความรู้ด้านวิศวกรรม สิ่งแวดลอม และเป็นตัวแทนของวิศวกรสิ่งแวดลอมไทยในการประสานงานทางวิชาการร่วมกับสถาบันอื่นๆ อีกท่านหนึ่งคือ คุณหญิงชดช้อย โสภณพานิช ที่ริเริ่ม “โครงการดาวพิเศษ” เพื่อรณรงค์ไม่ให้ประชาชนทิ้งขยะไม่เลือกที่ และได้พัฒนามาเป็น “มูลนิธิสร้างสรรค์ไทย” ในเวลาต่อมา มีการเน้นการรณรงค์เพื่อปลูกฝังให้ประชาชนและหน่วยงานต่างๆ มีจิตสำนึกและตระหนักในความรับผิดชอบต่อการรักษาความสะอาดและสภาพแวดลอมที่ดีของบ้านเมืองและสังคม

ในปี พ.ศ. 2529 พญ.อรพรรณ เมธาติลกุล แพทย์ด้านอาชีวเวชศาสตร์ ได้ร่วมกับคณะแพทย์ จัดตั้ง “สมาคมแพทย์อาชีวเวชศาสตร์และสิ่งแวดลอมแห่งประเทศไทย” เพื่อส่งเสริมวิชาชีพเป็นศูนย์รวมของแพทย์สาขาอาชีวเวชศาสตร์และสิ่งแวดลอมในประเทศไทย เพื่อจะได้นำไปป้องกันปัญหาอันเกิดจากการทำงานและสิ่งแวดลอม นอกจากนั้นในปีเดียวกัน พญ.อรพรรณ ยังผลักดันให้จัดตั้ง “ชมรมป้องกันโรคจากการทำงาน” เพื่อเผยแพร่ความรู้เรื่องการป้องกันโรคจากการประกอบอาชีพ ผลิตเอกสาร คู่มือเรื่องการป้องกันโรคจากการทำงาน

ในปี พ.ศ. 2531 ได้มีการก่อตั้ง “โครงการส่งเสริมองค์กรพัฒนาเอกชนไทย” เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนในด้านการบริหารการวางแผนโครงการและการจัดการโครงการ รวมถึงสนับสนุนความร่วมมือประสานงานกันแก่องค์กรประชาสังคม ทางด้านคุณหญิงอัมพร มีสุข ซึ่งดำเนินกิจกรรมด้านการพัฒนามานานก็ได้ผลักดันให้เกิด “มูลนิธิเพื่อการศึกษาตลอดชีวิต” เพื่อส่งเสริมการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนทุกรูปแบบ ส่วน ดร.เสรี พงศ์พิศ นักวิชาการ

ด้านการพัฒนาชนบทแนววัฒนธรรมชุมชนท่านหนึ่งก็ได้ผลักดันให้จัดตั้ง “สถาบันพัฒนาชนบท” เพื่อส่งเสริมการพึ่งตนเองของชาวบ้านทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม การพึ่งพาตนเองระหว่างเครือข่าย โดยมีกิจกรรมหลักด้านการเกษตรพึ่งตนเอง ทางด้าน คุณคมสัน หุตะแพทย์ ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านการผลิตสื่อเพื่อการพัฒนาชนบท ได้ก่อตั้ง “ศูนย์สื่อเพื่อการพัฒนา” เพื่อเป็นองค์กรผลิตรวบรวมสื่อต่างๆ ได้แก่ สไลด์ วีดีโอ เพื่อสนับสนุนให้องค์กรประชาสังคมอื่นๆ ได้นำไปใช้ในงานพัฒนา

ในปี พ.ศ. 2532 สมาคมการศึกษาแห่งประเทศไทยได้ผลักดันให้ก่อตั้ง “ชมรมทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมศึกษา” เพื่อส่งเสริมความรู้ความเข้าใจและการอนุรักษ์ การพัฒนาที่คำนึงถึงผลกระทบเพื่อนำไปสู่รูปแบบการพัฒนาที่ยั่งยืน แม่ชีประพิศ หงสกุล ซึ่งได้บริจาคที่ดินให้แก่มูลนิธิมิ่งกุฎราชวิทยาลัย ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2506 ได้ทำการขอคืนเพื่อเป็นสมบัติของ “มูลนิธิสำนักสวนจิตต์ แม่ชีไทย” เพื่อให้การอุปการะแก่แม่ชีที่ขาดแคลนเครื่องอุปโภค บริโภค และสนับสนุนการส่งแม่ชีออกไปบิณฑบาตเพื่อประโยชน์ในชนบทและถิ่นทุรกันดาร

ในปี พ.ศ. 2533 ศ.ดร.เสน่ห์ จามริก ได้ร่วมกับ ศ.นพ.ประเวศ ก่อตั้ง “สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา” ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องจากการที่รัฐบาลแคนาดาและรัฐบาลไทยได้จัดตั้งกองทุนพัฒนาท้องถิ่นไทย (Local Development Assistance Programme : LDAP) โดยจัดสรรเป็นเงินราว 100 ล้านบาทไปยังโครงการต่างๆ ขององค์กรประชาสังคม ม.ร.ว.นริศรา จักรพงษ์ ได้ก่อตั้ง “มูลนิธิโลกสีเขียว ในพระอุปถัมภ์สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา” เพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในหมู่ประชาชน บริษัท บางกอก มอเตอร์ เวคส์ จำกัด ในเครือกลุ่มบริษัทสยามกลการ ตัวแทนจำหน่ายรถยนต์นิสสันในประเทศไทย โดยคุณพรเทพ พรประภา ได้ร่วมก่อตั้ง “สมาคมซิงค์เอิร์ธ (Think Earth) คิดห่วงใยในผืนโลก” เพื่อรณรงค์ให้ประชาชนได้ตระหนักถึงความสำคัญของคุณค่าในสิ่งแวดล้อมบนโลกนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมุ่งเน้นไปที่การอนุรักษ์แหล่งธรรมชาติ อันเป็นต้นกำเนิดของความอุดมสมบูรณ์ของสรรพสิ่งทั้งหลาย ส่วนเหตุการณ์ที่น่าสลดใจคือ วันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2533 คุณสืบ นาคะเสถียร หัวหน้าเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง จังหวัดอุทัยธานี ภายได้สังกัศกรมป่าไม้ที่สาธารณชนต่างรู้จักกัน โดยทั่วไปว่าเป็นผู้มี อดุมการณ์แรงกล้าในการรักษาผืนป่า ได้ทำการอัตวินิบาตกรรม บรรดาญาติมิตรและประชาชนทั่วไปจึงได้ร่วมกันก่อตั้ง “มูลนิธิสืบ นาคะเสถียร” เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนการอนุรักษ์สัตว์ป่า ทรัพยากรธรรมชาติ และดูแลคุณภาพสิ่งแวดล้อมของประเทศตามเจตนารมณ์ของคุณสืบ นาคะเสถียร

6.2 บทบาทและกิจกรรม

บทบาทสำคัญขององค์กรประชาสังคมในช่วงนี้ มีความโดดเด่นค่อนข้างมากพอประมวลได้ดังนี้

6.2.1 บทบาทด้านผู้นำรัฐบาล จะเห็นได้จากการนำเสนอทางเลือกการพัฒนาต่างๆ ให้กับรัฐบาล ในรูปแบบของงานวิจัย งานศึกษา เขียนบทความลงหนังสือพิมพ์ ฯลฯ

6.2.2 บทบาทด้านการรณรงค์ โดยจะร่วมกับกลุ่มเป้าหมายที่ดำเนินงานรณรงค์ในกิจกรรมต่างๆ เช่น กิจกรรมสัปดาห์ความปลอดภัยในการทำงาน

ส่วนในด้านกิจกรรมนั้น ยังคงเป็นในลักษณะที่ต่างองค์กรต่างคิด ต่างดำเนินงาน และมีอิสระต่อกัน ประมวลได้ดังนี้

6.2.1 การจัดสัมมนาเชิงวิชาการ แทบทุกองค์กรมักมีกิจกรรมสัมมนา ซึ่งอาจจะเป็นเวทีขนาดเล็ก มีผู้เข้าร่วมจำกัด หรือเวทีใหญ่ที่เปิดให้สาธารณชนเข้าร่วมรับฟังและนำเสนอความคิดเห็น

6.2.2 การรณรงค์ ซึ่งสอดคล้องกับวิสัยทัศน์ของแต่ละองค์กร เช่น การรณรงค์ในประเด็นเกษตรทางเลือก การพัฒนาที่ยั่งยืน ฯลฯ

6.2.3 การจัดพิมพ์เอกสาร ซึ่งมักจะเป็นกิจกรรมหลักขององค์กรที่ทำงานด้านสื่อ เช่น คณะกรรมการส่งเสริมและเผยแพร่งานพัฒนา (ศสพ.) มูลนิธิหมอชาวบ้าน มูลนิธิโกมลคีมทอง ฯลฯ

6.2.4 การวิจัยและพัฒนา เป็นอีกกิจกรรมหนึ่งที่ได้มีการดำเนินการกันบ้าง และมักเป็นกิจกรรมขององค์กรทางวิชาการ หรือองค์กรที่ก่อตั้งโดยอาจารย์ นักวิชาการ

6.2.5 การชุมนุมประท้วง ได้เริ่มมีการชุมนุมประท้วงกันอีกครั้ง ซึ่งองค์กรประชาสังคมมักจะอยู่เบื้องหลัง และให้การสนับสนุนกลุ่มผู้ชุมนุมในฐานะพันธมิตร เช่น สนับสนุนเรื่องอาหาร เครื่องเสียง กฎหมาย การเป็นตัวแทนเข้าร่วมเจรจา ฯลฯ

6.3 ผลการดำเนินงาน

ผลการดำเนินงานขององค์กรประชาสังคมช่วงที่ 6 สามารถเห็นได้อย่างชัดเจนมากขึ้น เมื่อกระบวนการยกร่างแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 สนับสนุนให้องค์กรประชาสังคมมีบทบาทในการพัฒนาประเทศด้วย ซึ่งประมวลได้ดังนี้

6.3.1 เกิดกระแสอนุรักษ์และห่วงหาชนชาติมากยิ่งขึ้น หลังจากคุณสืบ นาคะเสถียร เสียชีวิต

6.3.2 ประชาชนรู้จักองค์กรประชาสังคมมากขึ้น และให้ความร่วมมือมากขึ้น เช่น การชี้เบาะแสเกี่ยวกับการใช้แรงงานเด็ก การทรมานเด็ก และเห็นประโยชน์ของการมีองค์กรประชาสังคมมากขึ้น

6.3.3 รัฐบาลและหน่วยงานราชการ ยอมรับว่าองค์กรประชาสังคมมีบทบาทมากขึ้น แม้บางรัฐบาลจะไม่ชอบการดำเนินงานขององค์กรประชาสังคมเท่าไรนัก

7. องค์การประชาสังคมช่วงที่เจ็ด : ยุคการเชื่อมร้อยเครือข่าย (พ.ศ. 2533 ถึง ปัจจุบัน)

จุดเริ่มต้นขององค์การประชาสังคมในช่วงที่เจ็ด คือระหว่างปี พ.ศ. 2534 - 2541 โดยในปี พ.ศ. 2534 องค์การประชาสังคมด้านสิ่งแวดล้อมได้รวมกลุ่มกันทำงาน โดยใช้รูปแบบของเครือข่าย หลังจากนั้นคำว่า “เครือข่าย” ก็ถูกใช้กันในหลายกิจกรรม เช่น เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก เครือข่ายองค์การประชาธิปไตย เครือข่ายผู้หญิง เครือข่ายประชาสังคมไทย ฯลฯ

7.1 ลักษณะการก่อเกิดขององค์การประชาสังคมช่วงที่เจ็ด

การก่อเกิดขององค์การประชาสังคมในช่วงที่ 7 มีลักษณะพิเศษกว่าช่วงอื่นๆ คือ นอกจากเป็นการก่อเกิดตามปกติอันเป็นผลต่อเนื่องมาจากปีก่อนๆ แล้ว ในระหว่างปี พ.ศ. 2534 ดร.สาทิส อินทรกำแหง ซึ่งดำเนินงานกับสมาชิกในรูปแบบของชมรมทางสุขภาพ ด้านการเปลี่ยนความรู้ด้านอาหารธรรมชาติ น้ำดื่มบริสุทธิ์ แสงหาและรักษาธรรมชาติบริสุทธิ์ ได้ก่อตั้ง “มูลนิธิชีวิต” เพื่อส่งเสริม คั้นคว่ำ และเผยแพร่ความรู้ด้านสุขภาพอนามัยที่สมบูรณ์ด้วยวิถีธรรมชาติ คุณสมชาย ช่วยเกลี้ยง ได้จัดตั้ง “ศูนย์ฝึกอบรมเพื่อพัฒนาคนจนเมือง” เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรชาวบ้านในชุมชนแออัด และ นพ.เสม พริ้งพวงแก้ว ก็ได้ผลักดันให้มีการก่อตั้ง “มูลนิธิสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา” เพื่อส่งเสริมความเข้มแข็งให้กับองค์กรชุมชน และเสริมสร้างให้องค์กรประชาสังคมได้เพิ่มศักยภาพมากขึ้น

ทั้งนี้ จุดเด่นของการก่อเกิดขององค์การประชาสังคมช่วงนี้คือ ระหว่างปี พ.ศ. 2534 - 2535 ขณะที่นายอานันท์ ปันยารชุน ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ได้มีการตราพระราชบัญญัติเป็นจำนวนมาก ในส่วนนี้ อ.พนัส ทศนิยานนท์ ได้ร่วมกับนักวิชาการทางกฎหมายก่อตั้ง “มูลนิธิศูนย์กฎหมายสิ่งแวดล้อมไทย” เพื่อสนับสนุนให้มืองค์กรประชาสังคมเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะประเด็นกฎหมาย และได้ถือว่าเป็นส่วนสำคัญในการร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2535

ขณะเดียวกัน กลุ่มองค์กรประชาสังคมก็เริ่มแสดงความไม่เห็นด้วยกับการยึดอำนาจ พล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ ด้วยวิธีการอันไม่เป็นประชาธิปไตย จึงร่วมกันก่อตั้งเป็น “คณะกรรมการรณรงค์เพื่อประชาธิปไตย” (ครป.) และมีบทบาทเป็นแกนนำเรียกร้องให้ พล.อ.สุจินดา คราประยูร ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ก่อนที่จะเกิดเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ พ.ศ. 2535

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ องค์การประชาสังคมด้านสิ่งแวดล้อม และด้านประชาธิปไตยมีการก่อเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก เช่น ดร.พิจิตต์ รัตตกุล ได้ก่อตั้ง “มูลนิธิป้องกันควันพิษและพิทักษ์สิ่งแวดล้อม” ขึ้นเพื่อรณรงค์เรื่องอากาศเป็นพิษ และรณรงค์ให้ประชาชนรู้จักการป้องกันตนเองจากควันพิษและอากาศเสีย คุณสมพงษ์ พัดบุย ได้ก่อตั้ง “สถาบันการพัฒนาพื้นฐาน” ขึ้นเพื่อสนับสนุนให้ชาวชุมชนแออัดได้แก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมได้ด้วยตนเอง

ปี พ.ศ. 2536 คุณโชโรคา ซาลวาลา ได้ย้ายออกจากมูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชฯ ไปก่อตั้ง “มูลนิธิเพื่อนช้าง” เพื่อดำเนินการช่วยเหลือช้างในลักษณะต่างๆ ช่วงเวลาดังกล่าว รัฐบาลก็สนับสนุนการก่อตั้ง “มูลนิธิวิเทศพัฒนา” เพื่อช่วยเหลือการดำเนินการขององค์กรประชาสังคม โดยเฉพาะการสนับสนุนงบประมาณ

ปี พ.ศ. 2537 ศูนย์สื่อเพื่อการพัฒนา ได้ขยายงานจากการทำสื่อรณรงค์ ไปก่อตั้ง “โครงการกระดาษเพื่อต้นไม้” เพื่อรณรงค์กับชนชั้นกลางในเมือง ในเรื่องการนำกระดาษซึ่งถูกทิ้งเป็นขยะมาสู่กระบวนการหมุนเวียน (Recycle) นำกลับมาใช้ใหม่ และเป็นการลดการตัดไม้เพื่อนำมาทำเยื่อกระดาษ

ปี พ.ศ. 2538 อ.สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ได้ผลักดันให้ก่อตั้ง “เสมสิกขาลัย” เพื่อสนับสนุนการศึกษาผ่านทางเลือกใหม่เพื่อการพัฒนา ส่วน อ.ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม ก็ได้ผลักดันให้ก่อตั้ง “ภาคีความร่วมมือเพื่อสนับสนุนการพัฒนา” เพื่อระดมเงินทุนจากองค์กรนานาชาติและภาคธุรกิจมาสนับสนุนงานพัฒนา และสนับสนุนกลไกระดมทุนในภูมิภาค ช่วงเดียวกันนี้ กลุ่มองค์กรชาวบ้านที่ชุมนุมประท้วงที่หน้าทำเนียบรัฐบาลในนามของ “สมัชชาคนจน” ได้ผลักดันให้ก่อตั้ง “กลุ่มเพื่อนประชาชน” เพื่อเป็นองค์กรสนับสนุนด้านข้อมูลสำหรับการเรียกร้องความเป็นธรรมด้านต่างๆ จากรัฐบาล

จะเห็นได้ว่า การก่อเกิดขององค์กรประชาสังคมในระหว่างปี พ.ศ. 2534 - 2541 มีหลายลักษณะ ประมวลได้ดังนี้

7.1.1 ก่อเกิดจากการที่รัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2535 ซึ่งส่วนหนึ่งได้เปิดช่องให้องค์กรประชาสังคมสามารถเขียนโครงการเพื่อขอรับการสนับสนุนจากกองทุนสิ่งแวดล้อมได้

7.1.2 ภาคธุรกิจหลายแห่งได้ก่อตั้งองค์กรประชาสังคมขึ้น ส่วนหนึ่งเพื่อรักษาภาพพจน์ของตนเองในการดำเนินกิจกรรมทางธุรกิจ และอีกส่วนหนึ่งเพื่อเป็นการคืนกำไรให้กับสังคม เช่น ห้างสรรพสินค้าเซ็นทรัล ได้ก่อตั้งมูลนิธิเพื่อสิ่งแวดล้อม กลุ่มบริษัทสยามกลการได้ก่อตั้งสมาคมซิงค์เอิร์ธ กลุ่มบริษัทแปลน ได้ก่อตั้ง มูลนิธิसानแสงอรุณ ฯลฯ

7.1.3 ในช่วงที่ทหารชุด รตช. ยึดอำนาจคณะรัฐบาล ทางกลุ่มประชาชน นักวิชาการ นักธุรกิจ และองค์กรประชาสังคมจำนวนมากไม่เห็นด้วย จึงจัดตั้งองค์กรประชาสังคมขึ้นเพื่อรณรงค์เรียกร้องประชาธิปไตย เช่น คณะกรรมการรณรงค์เพื่อประชาธิปไตย สมาพันธ์ประชาธิปไตย กลุ่มแนวร่วมศิลปินเพื่อประชาธิปไตย กลุ่มนักธุรกิจเพื่อประชาธิปไตย ฯลฯ

7.1.4 เกิดจากการผลักดันขององค์กรประชาชนที่เข้ามาเคลื่อนไหวเรียกร้องขอความเป็นธรรมจากรัฐบาล เช่น กลุ่มเพื่อนประชาชน

7.2 บทบาทและกิจกรรม

บทบาทขององค์กรประชาสังคมในช่วงที่เจ็ด เริ่มเป็นที่แจ่มชัดมากขึ้น กล่าวแสดงออกต่อสาธารณะ โดยไม่มีลักษณะการแอบอยู่เบื้องหลัง มีความมั่นใจในบทบาทของตนเอง และถือว่าเป็นองค์กรที่มีศักดิ์ศรี ทัดเทียมกับวิชาชีพอื่นๆ ประมวลบทบาทได้ดังนี้

7.2.1 การรณรงค์ เป็นบทบาทหลักขององค์กรประชาสังคมในช่วงนี้ ที่มีค่านิยมการในรูปแบบต่างๆ ตามความพร้อมและลักษณะเฉพาะของแต่ละองค์กร

7.2.2 การติดตามเฝ้าระวังการดำเนินงานของรัฐบาล เป็นบทบาทใหม่ที่เกิดขึ้น โดยกลุ่มองค์กรด้านสิทธิมนุษยชน และองค์กรด้านประชาธิปไตย ที่มีบทบาทในการเฝ้าดูการทำงานของรัฐบาล และอาจวิพากษ์วิจารณ์บ้างในกรณีที่รัฐบาลดำเนินการอย่างไม่สอดคล้องกับวิสัยทัศน์ขององค์กรประชาสังคม

7.2.3 การผลักดันประชาธิปไตย เป็นบทบาทที่เด่นชัดมากในช่วงเดือนเมษายน ถึงเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2535 ที่องค์กรประชาสังคมได้เรียกร้องให้ พล.อ.สุจินดา คราประยูร ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เนื่องจากไม่เข้าสู่ตำแหน่งตามระบอบประชาธิปไตย ตลอดจนร่วมผลักดันให้เกิดรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน พ.ศ. 2540 ขึ้นมาได้

7.2.4 การระดมมวลชน เป็นบทบาทอีกด้านหนึ่งที่องค์กรประชาสังคมได้ใช้ในกรณีที่มิข้อเสนอแนะถึงรัฐบาลแล้วไม่ได้รับความสนใจ การระดมมวลชนอาจจะทำในลักษณะของการชุมนุมประท้วง เช่น พฤษภาคม พ.ศ. 2535 หรือการรวบรวมรายชื่อประชาชน ฯลฯ

กิจกรรมขององค์กรประชาสังคมในช่วงที่เจ็ดนี้ จะเป็นกิจกรรมที่มีความหลากหลายมากที่สุด เนื่องจากการเปิดกว้างทางการเมือง ประมวลได้ดังนี้

7.2.1 การยื่นหนังสือถึงรัฐบาล ใช้ในกรณีที่รัฐบาลมีโครงการใดๆ ซึ่งทางกลุ่มองค์กรประชาสังคมไม่เห็นด้วย ก็จะมีการระดมรายชื่อที่ไม่เห็นด้วยนั้น และนำข้อเสนอแนะเสนอต่อคณะรัฐบาล

7.2.2 การเจรจาต่อรองกับรัฐบาล มักเป็นกิจกรรมขององค์กรประชาสังคม ที่ได้รับการยอมรับว่ามีบทบาทสูง หรือเป็นกลุ่มองค์กรที่มีพลังขับเคลื่อนทางการเมือง เช่น กลุ่มเพื่อนประชาชน สมัชชาคนจน ฯลฯ ที่จะเสนอตัวแทนเข้าเจรจากับรัฐบาลเพื่อเรียกร้องตามความต้องการของแต่ละกลุ่ม

7.2.3 การจัดพิมพ์เอกสารเผยแพร่ มักใช้กับกรณีที่ต้องการสื่อสารกับสาธารณชน เพื่อให้รับทราบว่าจุดยืนและวิสัยทัศน์เป็นเช่นใด อาจจะอยู่ในรูปของเอกสารเผยแพร่ ใบปลิว ฯลฯ ส่วนองค์กรที่ทำหน้าที่พิมพ์หนังสือก็ยังคงดำเนินการอยู่เช่นเดิม

7.2.4 การชุมนุมประท้วง มักเกิดขึ้นหลังจากการยื่นหนังสือถึงคณะรัฐบาล และการเสนอตัวแทนเข้าเจรจาแล้วไม่ได้ผลตอบรับเป็นที่น่าพอใจ ก็จะมีการชุมนุมประท้วง ซึ่งเป็นรูปแบบที่สงบ เปิดเผย และปราศจากอาวุธ

7.2.5 การล่ำรายซื้อประชาชน เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางหนึ่งทางใด เช่น การล่ำรายซื้อประชาชน 50,000 คน ขององค์กรด้านสาธารณสุขในช่วงปลายปี พ.ศ. 2541 เพื่อให้มีการลงโทษข้าราชการในกระทรวงสาธารณสุขที่คอร์รัปชั่นเกี่ยวกับยาและเวชภัณฑ์

7.3 ผลการดำเนินงาน

ผลจากการดำเนินงานขององค์กรประชาสังคมที่มองเห็นได้อย่างชัดเจนในช่วงนี้ประมวลได้ดังนี้

7.3.1 พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2535 ซึ่งเป็นข้อเสนอของกลุ่มองค์กรประชาสังคมในการสัมมนาวิชาการ “สิ่งแวดล้อม’33” และผู้ที่ร่วมร่างพระราชบัญญัตินี้ คือ มูลนิธิศูนย์กฎหมายสิ่งแวดล้อมไทย

7.3.2 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ซึ่งเป็นการผลักดันอย่างต่อเนื่องขององค์กรด้านประชาธิปไตย แม้แต่ผู้ที่เป็นสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ (สสร.) หลายท่านก็คือนักพัฒนาในองค์กรประชาสังคม

7.3.3 การประกาศกฎกระทรวงในเรื่องการรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เช่น การห้ามนำเข้าสารพิษทางการเกษตรหลายชนิด การลดสารตะกั่วในน้ำมันเชื้อเพลิง

7.3.4 ประชาชนรักและหวงแหนสิ่งแวดล้อมมากขึ้น เห็นได้จากการเข้าร่วมในกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมที่องค์กรประชาสังคมจัดและมีผู้สนใจเข้าร่วมงานมากขึ้น

7.3.5 เกิดการรวมตัวของประชาชนมากขึ้น เกิดจากการที่ประชาชนมีความคิดเห็นใกล้เคียงกัน ดำเนินกิจกรรมคล้ายๆ กัน ก่อตัวเป็นกลุ่มประชาคมขึ้น

ในปัจจุบันองค์กรประชาสังคมมีการขยายตัวอย่างกว้างขวางในที่นี่ เราจะแบ่งองค์กรประชาสังคมออกเป็นประเภทต่างๆ ได้ 7 เครือข่าย ดังนี้ (สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546 : 19-25)

7.1 องค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานด้านสตรีแยกได้เป็นกลุ่มใหญ่ ตามลักษณะการทำงาน และเป้าหมายขององค์กร กลุ่มที่มีบทบาทมากกลุ่มหนึ่งคือ กลุ่มที่เป็นสมาชิกของสภาสตรีแห่งชาติ ซึ่งเดิมใช้ชื่อว่า สโมสรวัฒนธรรมหญิง และจดทะเบียนเป็นสภาสตรีแห่งชาติกับสำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ ในปี พ.ศ. 2499 ต่อมาเข้าอยู่ภายใต้พระบรมราชูปถัมภ์และเป็นสมาชิกของ International Council of Women ซึ่งมีสถานภาพเป็นที่ปรึกษา (Consultative Status Category 1) คณะกรรมาธิการเศรษฐกิจสังคมของสหประชาชาติ (United Nations Economic and Social Council

: Ecosoc) สมาชิกของสภาสตรีฯ ส่วนใหญ่มีกิจกรรมด้านการให้บริการสังคม เมื่อหน่วยงานขององค์การสหประชาชาติหน่วยงานต่างๆ ต้องการประสานงานด้านการพัฒนาสตรี สภาสตรีฯ จะทำหน้าที่เชื่อมโยงกับองค์กรต่างประเทศ และบางครั้งก็เป็นตัวแทนขององค์การพัฒนาเอกชนด้านสตรีสำหรับประเทศไทย จากการทำงานมายาวนาน ในระยะ 20 ปีที่ผ่านมา สภาสตรีฯ ได้พยายามปรับปรุงยุทธศาสตร์การทำงานให้เพิ่มมิติของงานพัฒนา นอกเหนือจากองค์กรที่เป็นสมาชิกของสภาสตรีฯ แล้ว ยังมีองค์กรด้านสตรีที่ไม่ได้เป็นสมาชิกของสภาสตรีฯ ที่มีบทบาทสูงในสังคมไทย อีกหลายองค์กร ในกระบวนการร่างรัฐธรรมนูญในช่วง พ.ศ. 2535 - 2540 กลุ่มที่ทำงานด้านณรงค์เพื่อสร้างจิตสำนึกด้านสิทธิรวมตัวเป็นเครือข่าย เช่น เครือข่ายผู้หญิงกับรัฐธรรมนูญ ซึ่งรวมองค์กรที่จดทะเบียนและองค์กรท้องถิ่นที่ทำงานด้านสตรีด้วย กลุ่มนี้มีบทบาทสูงในการเรียกร้องให้บรรจุประเด็นเรื่องประชาธิปไตยและสิทธิสตรีในรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 รายละเอียดจะได้กล่าวถึงต่อไป

7.2 เครือข่ายองค์กรด้านเด็ก

องค์กรเครือข่ายด้านเด็ก มีการรวมตัวกันชัดเจนในรูปของสภาองค์กรพัฒนาเด็กและเยาวชน (สอ.คย.) ซึ่งก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2528 โดยมีคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานเด็กและเยาวชนแห่งชาติ (สยช.) เป็นผู้สนับสนุน ผู้บริหารองค์กรด้านเด็กและนักวิชาการรวมตัวกันร่างโครงการจัดตั้งสภาองค์กรด้านเด็ก เพื่อทำหน้าที่ประสานงานกับองค์กรลูกข่ายต่างๆ และมีมติจัดตั้ง สอ.คย. โดยมีกรรมการบริหารชั่วคราวชุดแรก 21 คน วัตถุประสงค์เพื่อเป็นองค์กรประสานงานเกี่ยวกับนโยบายแผนงานและโครงการขององค์กรที่ทำงานด้านเด็กและเยาวชน เป็นศูนย์ข้อมูลเกี่ยวกับกิจกรรมด้านเด็ก ส่งเสริมการดำเนินกิจกรรมและเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารสู่สาธารณะ ตลอดจนสนับสนุนให้มีการประสานงานระหว่างหน่วยงานรัฐและหน่วยงานเอกชน สอ.คย. กำหนดนโยบายในการทำงานโดยแบ่งออกเป็นส่วนใหญ่ๆ คือ 1) การประสานงาน 2) การวิจัยและติดตามผล และ 3) การส่งเสริมและสนับสนุน สอ.คย. มีสมาชิก 63 องค์กร เป็นสมาชิกสามัญ 31 องค์กร และสมาชิกร่วม 32 องค์กร นอกเหนือจากคณะกรรมการบริหาร 14 คน และคณะที่ปรึกษา 12 คน สอ.คย. มีคณะอนุกรรมการอีก 11 คน คณะและเจ้าหน้าที่สำนักงานอีก 6 คน

7.3 เครือข่ายองค์กรด้านสังคมสงเคราะห์

สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทยก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2503 โดยจดทะเบียนกับกรมประชาสงเคราะห์ วัตถุประสงค์หลักของสภาสังคมสงเคราะห์ฯ คือเพื่อเป็นศูนย์ประสานงานให้กับองค์กรที่ทำงานด้านสังคมสงเคราะห์ และได้รับพระบรมราชานุญาตเมื่อปี พ.ศ. 2504 สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถทรงเป็นองค์สภานายิกาอดีตติมศักดิ์สภาสังคมสงเคราะห์ นับเป็นตัวแทนขององค์กรภาคเอกชนที่ทำงานร่วมมือกับกรมประชาสงเคราะห์ และเป็นตัวแทนเข้าร่วมประชุมในกิจการด้านสังคมในนามภาคเอกชนอย่างสม่ำเสมอ กรมประชาสงเคราะห์จัดสรร

งบประมาณประจำปี เพื่อสนับสนุนองค์กรที่ทำงานด้านสังคมเรื่อยมาจนปัจจุบัน สมาชิกของสภาสังคมสงเคราะห์มีสมาชิกสามัญและสมาชิกสมทบกระจายอยู่ทั่วประเทศ สมาชิกสามัญมีจำนวนมากกว่า 500 องค์กร และสมาชิกสมทบมีสมาชิกประมาณ 150 องค์กร อย่างไรก็ตามขององค์กรในกลุ่มนี้มีลักษณะที่ทำให้การสงเคราะห์มากกว่าการพัฒนา เมื่อมีการตั้งคำถามว่างาน “สงเคราะห์” เหมาะสมกับสภาพสังคมไทยหรือไม่ และควรมีการเปลี่ยนแปลงหรือไม่ ในช่วงต่อมาก็ได้ปรับวิธีการทำงานให้มีรูปแบบของการพัฒนามากขึ้น องค์กรในกลุ่มนี้มีทั้งองค์กรช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาส คนพิการ ผู้สูงอายุ เด็กและสตรี รวมทั้งองค์กรที่อิงศาสนา ตลอดจนองค์กรด้านสุขภาพอนามัยและวางแผนครอบครัว ทั้งนี้บางองค์กรมีกิจกรรมหลายด้าน

7.4 เครือข่ายองค์กรพัฒนา

กลุ่มองค์กรที่ทำงานพัฒนาชนบทมีหลายกลุ่ม องค์กรกลุ่มนี้เน้นให้ความสำคัญกับงานพัฒนา และพยายามแยกให้เห็นข้อแตกต่างของงาน “สงเคราะห์” และงานพัฒนา เอนก นากะบุตร (2540 : 75) แบ่งกิจกรรมของการพัฒนาชนบทตามกระแสการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจสังคมโดยรวมควบคู่กับกระแสการหาทางออกของประชาชน ดังนี้

ช่วงที่ 1 (พ.ศ. 2524 - 2527) มุ่งแก้ปัญหาพื้นฐานปากท้องและความยากจนของคนชนบท

ช่วงที่ 2 (พ.ศ. 2527 - 2529) ช่วงราคาวิกฤตราคาค้าวและฝนแล้งในภาคอีสานอย่างต่อเนื่องจึงมีการคิดค้นหาทางออกแก้วิกฤตโดยเสนอ “ทางเลือกการพัฒนา” ระดับหมู่บ้าน และเริ่มกระแสการเคลื่อนไหวในระดับภูมิภาค

ช่วงที่ 3 (พ.ศ. 2530 - 2535) จุดเปลี่ยนของระบบเศรษฐกิจไทย รัฐบาลเน้นการพัฒนาไปสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ ทำให้เกิดความขัดแย้งในประเด็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

เหตุการณ์พฤษภาคม 2535 เป็นปรากฏการณ์ที่แสดงให้เห็นชัดเจนว่า งานขององค์กรพัฒนาปรับสู่การสร้างขบวนการเคลื่อนไหว การพัฒนาทางความคิดขององค์กรที่ทำงานพัฒนา กลุ่มนี้คือ การปรับจากความคิดที่ว่า “การพัฒนาอยู่ที่หมู่บ้าน” มาสู่ยุคของการปรับเข้าสู่การทำงานระดับนโยบาย จนกลายเป็นการผนึกกำลังรวมเป็นขบวนการประชาชน (Civil Movement) เกิดเครือข่ายระดับชุมชน เครือข่ายระบบนิเวศชุมชน และเครือข่ายสมัชชา องค์กรที่มีบทบาทในการสร้างเครือข่ายที่ควรกล่าวถึง มี 3 องค์กร ดังนี้

7.4.1 โครงการอาสาสมัครเพื่อสังคม (คอส.) (ต่อมาเปลี่ยนเป็นมูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคม มอศ.) เริ่มก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2523 โดยองค์กรพัฒนา 19 องค์กร เป็นโครงการคัดเลือกและอบรมอาสาสมัคร และจัดส่งให้ไปทำงานกับองค์กรพัฒนาเอกชนในเครือข่ายโดยปริยาย และเนื่องจากมีการคัดเลือกและอบรมอาสาสมัครทุกปีๆ ละ 1 - 2 รุ่น เครือข่าย คอส./มอศ. จึงเป็นเครือข่ายที่มีสมาชิกกระจายอยู่ทั่วประเทศ ปัจจุบันมีอาสาสมัคร 23 รุ่น จำนวนมากกว่า 500 คน

7.4.2 โครงการชุมชนท้องถิ่นพัฒนา (Local Development Assistance Project - LDAP) ต่อมาเปลี่ยนเป็น มูลนิธิ/สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา (LDF/LDI) เป็นโครงการที่เริ่มจากความช่วยเหลือของรัฐบาลแคนาดา เมื่อปี พ.ศ. 2523 ในระยะแรกเป็นโครงการพัฒนาที่มีสำนักงานอยู่ที่สถานทูตแคนาดา ให้ความช่วยเหลือโครงการ/องค์กรพัฒนาขนาดเล็กที่ทำงานในพื้นที่ โครงการปรับเป็นมูลนิธิ/สถาบัน ในปี พ.ศ. 2534 โดยมีแนวคิดที่มุ่งพัฒนาให้เกิดผลกระทบทั้งในระดับชุมชนและระดับนโยบาย โดยการเสริมสร้างศักยภาพและความคิดริเริ่มขององค์กรชุมชนในท้องถิ่นให้สามารถพึ่งตนเองได้ วัตถุประสงค์ของมูลนิธิ/สถาบัน โดยรวมคือการเสริมสร้างเครือข่ายขององค์กรทั้งองค์กรชาวบ้านและองค์กรพัฒนาเอกชน ภาครัฐ ภาคธุรกิจ สื่อมวลชนและสถาบันการศึกษา มูลนิธิ/สถาบันชุมชนท้องถิ่น พัฒนา จัดสรรทุนและสนับสนุนองค์กรในพื้นที่ทำให้มีองค์กรเครือข่ายกระจายอยู่ทั่วประเทศ

7.4.3 คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนเพื่อการพัฒนา (กป.อพช.) เกิดขึ้นเมื่อองค์กรพัฒนา 106 องค์กร รวมตัวกันเมื่อปี พ.ศ. 2528 โดยการสนับสนุนของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ที่มองเห็นบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนในการพัฒนา วัตถุประสงค์ของการจัดตั้ง กป.อพช. คือ การประสานงานระหว่างองค์กรภาคเอกชนด้วยกันเองและการประสานกับภาครัฐด้วย เนื่องจากองค์กรสมาชิกมีจำนวนมากและมีความหลากหลาย จึงได้แบ่งเป็น กป.อพช. ภาคที่มีกิจกรรมมากในระยะแรก คือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ องค์กรสมาชิกของ กป.อพช. มีทั้งองค์กรจดทะเบียนและไม่จดทะเบียน

7.4.4 นอกจากนี้ยังมีองค์กรพัฒนาชนบทอื่นๆ ที่มีขนาดใหญ่พอสมควร แต่ไม่ได้เป็นสมาชิกของเครือข่ายทั้ง 3 ที่กล่าวมาข้างต้น เช่น 1) สมาคมพัฒนาประชากรและชุมชน (PDA) 2) มูลนิธิริรักษ์ไทย (CARE (Thailand)) หรือ 3) มูลนิธิศุภนิมิต (World Vision) และ 4) อื่นๆ องค์กรเหล่านี้มีสาขาตั้งอยู่ในหลายจังหวัดทั่วประเทศ

7.5 เครือข่ายองค์กรด้านสุขภาพอนามัย

ทางด้านสุขภาพอนามัย กล่าวได้ว่ากลุ่มศึกษาปัญหาฯ (กศย.) เป็นกลุ่มแรกๆ ที่เริ่มบทบาทในการพัฒนาในรูปแบบของกลุ่มศึกษาวิจัยทางด้านยาในมหาวิทยาลัย เพื่อต้องการเผยแพร่ผลงานและข้อค้นพบด้านยาสู่สาธารณะ จากนั้นจึงเกิดกลุ่มสุขภาพอนามัยอื่นๆ ตามมา เมื่อรัฐเริ่มโครงการสาธารณสุขมูลฐานในปี พ.ศ. 2524 กลุ่มแพทย์ เกษัชกร ทันตแพทย์และพยาบาลที่ต้องไปทำงานในชนบทเพื่อใช้ทุนการศึกษา พบปัญหาความยากจนและสุขภาพอนามัยในชนบท จึงรวมตัวกันเป็นกลุ่ม โครงการเครือข่ายที่เห็นชัดเจนโครงการแรกๆ คือ โครงการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชนสาธารณสุขมูลฐาน (คปอศ.) ซึ่งเกิดขึ้นจากการรวมตัวของกลุ่มศึกษาปัญหาฯ กลุ่มแพทย์ชนบท (รวมเกษัชกร ทันตแพทย์และพยาบาลด้วย) หมอชาวบ้าน โครงการพยาบาลชุมชน ฯลฯ

วัตถุประสงค์หลักของการรวมตัว คือ การหาผู้ทำงานเพื่อแก้ปัญหาความยากจนและสุขภาพอนามัยของผู้ที่อยู่ในชนบท

องค์กรด้านสาธารณสุขทำงานตามปัญหาที่เกิดขึ้น เมื่อเริ่มทำงานด้านสาธารณสุขมูลฐาน ซึ่งเป็นงานที่ให้ความสำคัญกับการป้องกันและการรักษาทั้ง 2 ด้าน จึงเกิดความสนใจเรื่องการแพทย์พื้นบ้าน รวมทั้งการนวดแผนโบราณและสมุนไพร ตลอดจนปัญหาทางสุขภาพอนามัยเรื่องที่เป็นปัญหาที่ป้องกันได้ 2 เรื่อง คือ ปัญหาสุขภาพอนามัยจากการสูบบุหรี่ และปัญหาการแพร่กระจายของ HIV/AIDS นอกจากนี้ยังมีองค์กรด้านสุขภาพอนามัยที่ทำงานทางด้านแพทย์พื้นบ้าน จนเกิดเป็นเครือข่ายแพทย์พื้นบ้าน เครือข่ายคุ้มครองผู้บริโภค โครงการณรงค์เพื่อการไม่สูบบุหรี่ และเครือข่าย HIV/AIDS โดยที่องค์กรสมาชิกของเครือข่ายต่างๆ จะเข้ากันดีได้ว่าเครือข่ายใหม่ๆ แรกถูกออกมาจาก กศย. และ คปอศ.

7.6 เครือข่ายองค์กรด้านสิ่งแวดล้อม

จากการที่องค์กรพัฒนาเอกชนมีข้อสรุปว่า นโยบายของรัฐที่มุ่งพัฒนาเพื่อการส่งออกและพัฒนาเข้าสู่ประเทศอุตสาหกรรมใหม่ ทำให้เกิดโครงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่มีผลกระทบต่อด้านสิ่งแวดล้อมและสังคม องค์กรพัฒนาที่ทำงานด้านสิ่งแวดล้อมจึงรวมพลังกันเพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลปรับนโยบายการพัฒนาและให้ความสำคัญทางด้านสิ่งแวดล้อม การรวมตัวที่เป็นรูปธรรมเห็นชัดในงานมหกรรมด้านสิ่งแวดล้อมภายใต้ชื่อ “สิ่งแวดล้อม 33” โดยในปี พ.ศ. 2533 องค์กรด้านสิ่งแวดล้อม 32 องค์กรร่วมกันจัด ในปีต่อๆ มา ก็มีงาน “สิ่งแวดล้อม 34” “สิ่งแวดล้อม 35” ตามลำดับ

สมฤดี และคณะ ได้กล่าวเกี่ยวกับปรากฏการณ์ที่มีส่วนสร้างพลังในกระบวนการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมว่า ความเคลื่อนไหวที่สำคัญอีกประการหนึ่งในยุคนี้ คือ การที่ประเด็นสิ่งแวดล้อมและความขัดแย้งเชิงทรัพยากรธรรมชาติทวีความสำคัญมากขึ้น เห็นได้จากสถานการณ์ในท้องถิ่น เช่น ในกรณียูคาลิปตัส (2532) กรณีการทำนาเกลือที่น้ำเสีย (2533) กรณีแพนทาลัมที่ถูกกัด (2529) การคัดค้านการสร้างเขื่อนน้ำโจน (2529) การเสียชีวิตของสืบ สาอะเสถียร (2533) ที่ทำให้เกิดความตื่นตัวเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในประเทศไทยอย่างมาก นอกจากนั้นกระแสความเคลื่อนไหวในระดับโลก ในเรื่องแนวคิดการพัฒนาแบบยั่งยืนก็มีส่วนสำคัญในการชูประเด็นสิ่งแวดล้อมให้เติบโตขึ้นเป็นขบวนการในประเทศไทย องค์กรด้านสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในช่วงนี้มีตัวอย่างเช่น มูลนิธิสืบ นาคะเสถียร มูลนิธิโลกสีเขียว เป็นต้น

ในปีพ.ศ. 2535 มีการรวมตัวกันขององค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อประชุมที่กรุงเทพฯ ฯ และมีองค์กรจากต่างประเทศเข้าร่วมจัด “People’s Plan for the 21st Century Campaign” โดยจัดที่กรุงเทพฯ ฯ พร้อมๆ กับการจัดประชุมของธนาคารโลกและกองทุนการเงินระหว่างประเทศ เนื้อหา

ในงานของภาคเอกชน เน้นในเรื่องผลกระทบทางสังคมของโครงการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานของขนาดใหญ่ที่ได้รับการสนับสนุนจากธนาคารโลกและกองทุนการเงินระหว่างประเทศ มีการนำเสนอข้อมูลของเขื่อนปากมูล และเชิญชวนผู้แทนธนาคารโลกและกองทุนการเงินระหว่างประเทศเข้าเยี่ยมชมโครงการปากมูลด้วย งานนี้กล่าวได้ว่าเป็นกิจกรรมที่เกิดจากความร่วมมือของภาคองค์กรเอกชนระดับนานาชาติด้วย และเป็นงานแรกๆ ที่ชี้ให้เห็นว่าที่ระดับสูงของธนาคารโลกและองค์การการเงินระหว่างประเทศ ได้รับรู้ประเด็นเรื่องผลกระทบทางสังคมและสิ่งแวดล้อม

7.7 เครือข่ายองค์กรด้านศาสนาวัฒนธรรม

งานด้านศาสนาและวัฒนธรรมในอดีตเป็นงานที่ต่างคนต่างทำ และมีลักษณะของการอนุรักษ์ศาสนาวัฒนธรรม หรืองานการกุศลที่ให้บริการแก่ผู้ที่นับถือศาสนาเดียวกันหรือผู้ยากไร้ ก่อน พ.ศ. 2523 องค์กรประชาสังคมกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่มีบทบาทมากที่สุดในกลุ่มองค์กรประชาสังคมในประเทศไทย ในช่วง พ.ศ. 2523 - 2535 เป็นช่วงของการตั้งคำถามเรื่องทิศทางการพัฒนาประเทศ ทิศทางของศาสนา และบทบาทของศาสนาในสังคมในหมู่ขององค์กรพุทธสำนักต่างๆ เริ่มมีบทบาทในการมุ่งหาคำตอบเรื่องสังขธรรม และการพยายามตีความพระไตรปิฎก พร้อมๆ กับเกิดกลุ่มศาสนาที่ทำงานเพื่อสังคมเพิ่มมากขึ้น เช่น สำนักสันติอโศก ธรรมกาย วัดป่าต่างๆ ในภาคอีสาน มีการตั้งคำถามถึงบทบาทของเถระสมาคม เป็นต้น ในระดับสากลเกิดการหันมาเข้าหลักการศาสนาเดิมอย่างเคร่งครัดในทุกศาสนา (Fundamentalism Movements) เห็นได้ชัดเจนมากในกลุ่มศาสนาอิสลาม และกลุ่มคริสตศาสนาทั้งคาทอลิกและ โปรเตสแตนต์ รวมทั้งกลุ่มศาสนาพุทธด้วย

นอกเหนือจากการพยายามปรับตัวเองภายในองค์กรแล้ว ในช่วงประชาธิปไตยเติบโต กลุ่มองค์กรด้านศาสนาได้พยายามรวมตัวกันด้วย องค์กรเครือข่าย คือ กลุ่มประสานงานศาสนาเพื่อสังคม ก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2519 เป็นการรวมตัวในระดับองค์กรด้านศาสนา มีตัวแทนกลุ่มโปรเตสแตนต์คาทอลิก พุทธ อิสลาม ที่สนใจงานพัฒนา สภาคาทอลิก เป็นแกนจัดทำวารสารสังคมพัฒนา เพื่อเผยแพร่แนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชน เพราะประเด็นเรื่องการถูกลิดรอนสิทธิด้วยเหตุผลทางศาสนา และชาติพันธุ์คือประเด็นร่วมที่เห็นกันอยู่ กลุ่มองค์กรที่มีฐานที่ศาสนาอิสลามในระยะแรกมีจำนวนไม่มาก เพราะเดิมใช้ฐานโรงเรียนปอเนาะ ต่อมาจึงมีการรวมตัวกันในรูปแบบอื่นมากขึ้น เช่น กลุ่มแม่บ้านมุสลิม กลุ่มยุวมุสลิม เป็นต้น

นอกจากนี้องค์กรด้านศาสนายังปรับกิจกรรมเข้าสู่งานทางด้านการอนุรักษ์ธรรมชาติและวัฒนธรรมเพิ่มมากขึ้น มีแนวทางของการผสมผสานเรื่องการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติอย่างสงบ การดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมโดยใช้วัฒนธรรมท้องถิ่น และขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิม เช่น การบวชต้นไม้เพื่อรักษาต้นไม้ เป็นต้น

สถานะและบทบาทสามารถมองได้หลายมิติด้วยกัน ในบทนี้จะพิจารณาที่ 4 มิติใหญ่ๆด้วยกัน คือ สถานะรองรับทางกฎหมาย ด้านการส่งเสริมความเข้มแข็งด้านการจัดการ ด้านความมั่นคงของการทำงาน และด้านการยอมรับและความเข้าใจในการดำเนินงานของประชาชนที่มีต่อองค์กรประชาสังคม

8. อนาคตขององค์กรประชาสังคม

จากการศึกษาที่ผ่านมาเราจะพบว่า องค์กรประชาสังคมจะมีการขยายตัวมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ในที่นี้จะชี้ให้เห็นถึงบทบาทในอนาคตขององค์กรประชาสังคมท้องถิ่นในประเทศไทยไว้บางประการ คือ การพัฒนาไปสู่ประชาสังคมข้ามชาติ (Transnational Civil Society) เราพบว่าขณะนี้โลกใบใหม่เป็นโลกที่สลับซับซ้อน เป็นโลกที่ไม่มี ความมั่นคงแน่นอนว่าจะเกิดอะไรขึ้นในวันพรุ่งนี้ เป็นโลกที่ไม่มีเสถียรภาพ เป็นโลกที่กำลังเกิดความรุนแรงของสังคม เพราะฉะนั้นความสำเร็จและความตื่นตัวของภาคประชาสังคมไทย จะไม่มีความสามารถที่จะตั้งรับกับกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกาภิวัตน์ที่กำลังเกิดขึ้นทั่วโลก และในเอเชียได้

สิ่งที่ท้าทายก็คือ การก้าวไปสู่การเป็น Transnational Civil Society ขึ้นในภูมิภาคเอเชีย และเชื่อมโยงเข้ากับกลุ่มประชาคมต่างๆ ในประเทศไทย ในบริบทที่จะต้องมองข้ามพรมแดนของเชื้อชาติ ศาสนา กลุ่มชาติพันธุ์ และความเป็นรัฐ หรือผลประโยชน์ของชาติใดชาติหนึ่งออกไป เพราะขณะนี้ปัญหาการอพยพแรงงานข้ามชาติ การไหลบ่าของทุนข้ามชาติ การแทรกแซงของตลาดการมีปัญหาลิ่งแวดล้อมร่วมกัน และปัญหาความยากจนของกลุ่มคนชายขอบ ล้วนไม่สามารถแก้ไขได้โดยประเทศใดประเทศหนึ่ง ภายใต้กลไกของรัฐใดรัฐหนึ่งอย่างโดด ๆ

เพราะฉะนั้น สิ่งท้าทายประชาสังคมไทยในศตวรรษที่ 21 คือ การสร้างภาวะการไร้พรมแดน หรืออยู่เหนือพรมแดนของภาคประชาสังคมเข้าไปสู่จิตวิญญาณสากล ที่เป็นการคิดริเริ่มของคนในเอเชียร่วมกัน ที่จะเผชิญชะตากรรมและประเด็นสาธารณะร่วมกัน และจากนี้ไปสิ่งที่ท้าทายก็คือ 4 ประเด็น ซึ่งภาคประชาสังคมต้องช่วยกันสรรหาและสร้างสรรค์ ได้แก่

8.1 การต้องสร้างและขยายปัญญาชนที่มีอยู่ในท้องถิ่น ให้สามารถรับมือกับกระแสโลกาภิวัตน์ที่ไร้พรมแดน โดยการร่วมมือกับองค์กรประชาสังคมในประเทศอื่น ๆ

8.2 การต้องวิเคราะห์สถานการณ์ที่เป็นปัญหา ในระดับของปัญหาข้ามพรมแดน เช่น ปัญหาเสพติดระหว่างประเทศ ปัญหาลิ่งแวดล้อมระหว่างประเทศ หรือปัญหาการอพยพข้ามพรมแดน เป็นต้น

8.3 จะต้องปลูกจิตสำนึกให้สื่อมวลชนในแต่ละประเทศทำงานในระดับข้ามชาติ ซึ่งเป็นมิติใหม่ของสื่อมวลชน

8.4 ต้องสร้างกลไกประชาสังคมข้ามชาติ เพื่อจัดการปัญหาที่อยู่นอกเหนืออำนาจของรัฐใดรัฐหนึ่ง เช่น ปัญหาชายขอบระหว่างไทยกับพม่า หรือปัญหาในเขตลุ่มแม่น้ำโขง เป็นต้น

การก่อรูปขององค์กรประชาสังคม

การก่อรูปขององค์กรประชาสังคมสามารถอธิบายได้ด้วยทฤษฎี 4 ทฤษฎี คือ (ชัยยงค์ ประดิษฐศิลป์, 2555 ก : 46-51)

1. ทฤษฎีรัฐสวัสดิการ หรือ Welfare State Theory ทฤษฎีนี้เชื่อว่า สถานภาพและบทบาทขององค์กรประชาสังคม ขึ้นอยู่กับการที่รัฐสามารถให้สวัสดิการสังคมแก่ประชาชนมากน้อยเพียงใด ทฤษฎีสอดคล้องกับมติดการมองมิติที่สองที่กล่าวถึงแล้ว ถ้าสังคมใดมีการพัฒนาทางเศรษฐกิจสูง และรัฐสามารถจัดสวัสดิการทางสังคมให้แก่ประชาชนได้ บทบาทขององค์กรประชาสังคมก็จะน้อย เพราะสังคมไม่มีความต้องการ ในขณะเดียวกัน ในสังคมที่พัฒนาแล้วและรัฐบาลจัดเก็บภาษีได้ รวมถึงประชาชนมีเงินเหลือใช้ ปัจเจกชนหลายคนก็ยังคงต้องการจะตอบสนองความต้องการของสังคมด้วยตนเอง มีการบริจาคให้แก่ผู้ยากจน ในกรณีนี้สวัสดิการทางสังคมจะเห็นได้ทั้งในรูปของภาครัฐและภาคเอกชน แต่ในประเทศด้อยพัฒนาที่รัฐไม่สามารถตอบสนองความต้องการของประชาชนได้ บางครั้งบทบาทและสถานภาพขององค์กรทางสังคมก็ยังไม่ได้รับการยอมรับเนื่องจากนโยบายของรัฐด้านอื่นที่เข้ามาสกัดกั้นการเติบโตขององค์กรทางสังคม กรณีของประเทศไทย ช่วงรัฐบาลเผด็จการ นโยบายเรื่องความมั่นคงของชาติ ทำให้รัฐควบคุมการจัดตั้งสมาคม มูลนิธิ และองค์กรทางสังคมรูปแบบอื่น

2. ทฤษฎีพหุลักษณะ หรือ Heterogeneity Theory ในสังคมที่มีกลุ่มคนที่หลากหลายทางวัฒนธรรม โดยทั่วไปรัฐไม่สามารถตอบสนองความต้องการของประชาชนและสังคมได้อย่างทั่วถึง เพราะมีความต้องการที่แตกต่างกัน ส่วนในสังคมที่มีระบบเศรษฐกิจแบบตลาด กลไกตลาดควรทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการทางสังคมโดยการจัดบริการ แต่ถ้ากลไกตลาดล้มเหลวและรัฐก็ล้มเหลว องค์กรทางสังคมที่จัดตั้งขึ้น โดยและ/หรือเพื่อกลุ่มทางสังคมนั้นๆ จะช่วยตอบสนองความต้องการเฉพาะกลุ่มได้ดี ถ้ารัฐให้อิสระให้องค์กรทางสังคมเกิดได้ องค์กรทางสังคมเหล่านี้จะช่วยเสริมงานที่รัฐทำแต่ทำไม่ได้เป็นอย่างดี ในกรณีประเทศไทยแม้ในช่วงที่องค์กรทางสังคมถูกควบคุมโดยรัฐในช่วงเผด็จการ องค์กรทางศาสนาคริสต์ และสมาคมแห่งของคนจีน สามารถทำหน้าที่ให้บริการทางสังคมค่อนข้างดี โรงพยาบาลที่ก่อตั้งโดยกลุ่มคริสต์ เช่น โรงพยาบาลคริสเตียน โรงพยาบาลเซนต์หลุยส์ และโรงพยาบาลแมคเคน ที่รักษาผู้ป่วยโรคเรื้อน คือตัวอย่างที่เห็นได้ชัด โรงเรียนคริสต์ที่มีชื่อเสียงก็เช่นเดียวกัน ในระยะแรกๆ โรงเรียนเหล่านี้เก็บค่าเล่าเรียนในอัตราเดียวกับโรงเรียนของรัฐ และทำหน้าที่ให้บริการทางสังคมได้ดี

คนจีนที่อพยพมาจากเมืองจีนต้องการที่พึ่ง ทั้งในเรื่องที่อยู่อาศัยและการมีงานทำ สมาคม/มูลนิธิจีนที่ก่อตั้งตามกลุ่มภาษาพูด เช่น สมาคมไหหลำ สมาคมจีนแคะ ฯลฯ หรือสมาคมตระกูล โจ้ว ตระกูลจิว ฯลฯ ให้ความช่วยเหลือแก่ผู้ยากไร้ในกลุ่มของตนได้เป็นอย่างดี ทรายไคที่กิจกรรมอยู่ในรูปการกุศล รัฐบาลเผด็จการยอมให้ดำเนินการ

3. ทฤษฎีผู้ประกอบการกิจการ หรือ Social Entrepreneur Theory ที่มีสำนักทางสังคม ถ้าความต้องการทางสังคมมีมาก และรัฐไม่สามารถตอบสนองได้ ขณะเดียวกันองค์กรทางสังคมบางองค์กรไม่สามารถดำเนินการในลักษณะการกุศลได้ การจัดตั้งองค์กรเพื่อให้บริการ โดยคิดค่าบริการราคาต่ำ (Fee for Service) ก็เป็นทางเลือกได้ องค์กรทางสังคมในลักษณะนี้อาจมีลักษณะคาบเกี่ยวกับกลุ่มหนึ่งและสองที่กล่าวมาแล้ว แต่มีการจัดการในลักษณะกึ่งธุรกิจกึ่งการกุศล องค์กรเหล่านี้จะค่อยๆ กลายเป็นองค์กรเชิงธุรกิจ ถ้าการพัฒนาทางเศรษฐกิจเติบโตมากขึ้น

4. ทฤษฎีประชาสังคม หรือ Civil Society Theory ในสังคมที่มีลักษณะเป็นประชาสังคม องค์กรประชาสังคมจะทำหน้าที่เป็นกลไกตรวจสอบการงานของหน่วยงานต่างๆ ประชาสังคม คือ สังคมที่มีองค์ประกอบย่อยแยกต่างหากจากกลไกรัฐ และกลุ่มย่อยหรือกลุ่มองค์กรสังคมเหล่านี้ มีวิสัยทัศน์ในเรื่องการพัฒนาทางสังคมที่ให้ความสำคัญกับเรื่องจริยธรรม คนในฐานะสมาชิกของสังคมเป็นปัจเจกบุคคลและสาธารณชนพร้อมๆ กัน บางครั้งปัจเจกชนต้องเสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม ความสัมพันธ์ระหว่างส่วนที่เป็นสาธารณะและส่วนที่เป็นปัจเจก อาจส่งผลให้ปัจเจกชนเข้าร่วมในกิจกรรมสาธารณะ ในฐานะสมาชิกขององค์กรประชาสังคม เพื่อตรวจสอบการทำงานของหน่วยงานภาครัฐและภาคธุรกิจ ไม่ให้เอาใจเอาเปรียบ ละเมิดสิทธิส่วนบุคคล หรือค้ำกำไรเกินควรได้ ความคิดเรื่องประชาสังคมกับรัฐธรรมนูญ และบทบาทขององค์กรประชาสังคมมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เพราะมีองค์ประกอบร่วมกันหลายองค์ประกอบ ที่เห็นได้ชัดคือการยอมรับว่าสังคมมีความหลากหลาย ความซับซ้อน และองค์กรประชาสังคมควรเป็นตัวจักรช่วยสร้างพลวัตให้เกิดการขับเคลื่อนเพื่อนำสังคมไปสู่ภาวะที่ดีกว่าเดิม องค์กรประชาสังคมเป็นรูปแบบหนึ่งของการรวมพลังของปัจเจกเป็นกลุ่มย่อยๆ อีกระยะจากภาครัฐ และภาคธุรกิจเอกชน ทำหน้าที่ตรวจสอบการทำงานของภาครัฐและภาคธุรกิจเอกชน

การก่อรูปประชาสังคมในประเทศไทยมีพัฒนาการที่แตกต่างกันตามทฤษฎีที่กล่าวไว้ข้างต้น โดยเราสามารถแบ่งการก่อรูปองค์กรประชาสังคมได้เป็น 3 ช่วงใหญ่ คือ

1. การก่อรูปองค์กรประชาสังคม ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 และรัฐบาลเผด็จการทหาร องค์กรประชาสังคมทำหน้าที่บริการสังคม ให้ความช่วยเหลือให้รูปการกุศลเป็นส่วนใหญ่ องค์กรทำงานในช่วงนี้เป็นองค์กรขนาดเล็ก ดำเนินการโดยชนชั้นสูงในรูปขององค์กรทางศาสนา เพื่อการทำบุญเป็นงานการกุศล มีลักษณะสนับสนุนรัฐบาล เนื่องจากรัฐบาลไม่สามารถให้สวัสดิการ

สังคมแก่ประชาชนได้เพียงพอ องค์กรเหล่านี้จึงช่วยเสริมภาพลักษณ์ของรัฐบาลให้ดูดีขึ้น แต่มีบทบาทต่อสังคมโดยรวมไม่มาก เพราะจำนวนองค์กรมีจำกัด ดำเนินกิจกรรมเป็นครั้งคราว เช่น เมื่อเกิดอุบัติเหตุหรือเหตุฉุกเฉิน หรือในรูปของการให้ทุนการศึกษาและการบริจาคให้โรงพยาบาล ผู้ด้อยโอกาส หรือผู้ยากไร้เป็นครั้งคราว อาจวิเคราะห์บทบาทของกิจกรรมสาธารณประโยชน์ ในช่วงนี้ด้วยทฤษฎีรัฐสวัสดิการ หรือ Welfare State Theory ซึ่งมองว่าองค์กรสาธารณประโยชน์ ทำหน้าที่ให้บริการในสังคมที่รัฐให้สวัสดิการแก่ประชาชนไม่ได้เพียงพอเพียง

นอกจากนี้ ในช่วงนี้ยังมีสมาคมแชนและสมาคมจีนที่จัดตั้งขึ้นตามภาษาพูด ซึ่งมีบทบาทคอยให้ความช่วยเหลือแก่กลุ่มต่างๆ ที่เป็นพวกเดียวกัน เช่น แชนเดียวกัน พูดภาษาเดียวกัน หรือนับถือศาสนาเดียวกัน บทบาทขององค์กรเหล่านี้อธิบายได้ด้วยทฤษฎีพหุลักษณะ หรือ Heterogeneity Theory ซึ่งมองว่าในสังคมที่มีกลุ่มคนที่หลากหลายทางวัฒนธรรม การตอบสนองความต้องการของประชาชนและสังคมโดยรัฐทำได้ไม่ทั่วถึง เพราะมีความต้องการที่แตกต่างกัน ในขณะเดียวกัน เมื่อประเทศชาติยังยากจน กลไกตลาดก็ไม่สามารถทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการทางสังคมได้ กลุ่มทางสังคมจึงทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการให้แก่กลุ่มของตน

กล่าวโดยสรุปคือ ในช่วงของการสร้างรัฐชาติในสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่สอง นโยบายของรัฐเน้นเรื่องการสร้างความมั่นคงของชาติพร้อมๆ กับการนำอุดมการณ์พัฒนาแนวทุนนิยมมาใช้ รัฐบาลจึงควบคุมองค์กรประชาสังคมให้ทำหน้าที่ส่งเสริมอำนาจรัฐบาลเท่านั้น เห็นได้ชัดในการควบคุมพฤติกรรมของสมาคมศาสนาและสมาคมคนจีน ที่ถูกควบคุมให้มีบทบาททางด้านการให้บริการทางสังคมเท่านั้น ทั้งนี้เพื่อป้องกันไม่ให้องค์กรเหล่านี้ทำหน้าที่ทางการเมือง โดยดำเนินการช่วยเหลือฝ่ายตรงข้าม คือ กระบวนการคอมมิวนิสต์ซึ่งแพร่หลายอยู่ทั่วไปในขณะนั้น

2. การก่อรูปองค์กรประชาสังคมในช่วง พ.ศ. 2510 - 2535

การเคลื่อนไหวขององค์กรประชาสังคมเกิดขึ้นอย่างช้าๆ ภายใต้รัฐบาลทหาร กลายเป็นการรวมตัว เพื่อต่อต้านอำนาจรัฐและอำนาจเผด็จการ จนเกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 และการเปิดตัวขององค์กรพัฒนาเอกชน หลัง 6 ตุลาคม 2519 หลายองค์กรปิดตัวลง และหลายองค์กรเปิดตัวใหม่ เมื่อรัฐบาลประกาศนโยบาย 66/23 ช่วงนี้คือช่วงการเรียนรู้ หาความหมาย หาคำตอบ เกี่ยวกับการพัฒนา ระยะหนึ่งมองว่าคำตอบอยู่ที่ชุมชน อยู่ที่หมู่บ้าน กิจกรรมเน้นที่การพัฒนาชนบท และเมือง รวมทั้งการดูแลกลุ่มด้อยโอกาสต่างๆ แต่เกิดการปรับแนวคิดจากการใช้ความช่วยเหลือ ผู้ยากไร้ในระดับปัจเจกบุคคล หรือเฉพาะกลุ่มเป็นการขยายขอบเขตการทำงานปัจเจกบุคคลสู่ชุมชน และสังคม เปลี่ยนจากการพัฒนาคนเป็นการพัฒนาชุมชนและสังคม

การทำงานขยายตัว มีองค์กรใหม่ๆ เกิดขึ้น และมีการทำงานเป็นเครือข่าย เกิดคณะทำงานและองค์กรเครือข่าย ทำหน้าที่ประสานงานและผลักดันนโยบายด้านต่างๆ ตัวอย่างคือ

เครือข่ายองค์กรด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งเริ่มจากกิจกรรมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและขยายเพิ่มเป็นการคัดค้านโครงการพัฒนาที่ทำลายสิ่งแวดล้อม เครือข่ายองค์กรด้านเด็ก ซึ่งเริ่มจากกิจกรรมเรื่องการศึกษา ให้ความรู้ การศึกษา คุณแลสุขภาพอนามัยและภาวะโภชนาการของเด็ก และขยายเพิ่มไปทำงานด้านสิทธิเด็กในภาวะยากลำบาก เด็กถูกทารุณ แรงงานเด็ก ตลอดจนการจัดการศึกษารูปแบบต่าง ๆ สำหรับชุมชนและสังคม กรณีกิจกรรมด้านเด็กเกิดการขยายงาน โดยการขยายประเด็นในมิติที่เกี่ยวกับเด็กเพิ่มมากขึ้น และขยายขอบเขตของการให้นิยามกลุ่มเด็ก เพิ่มจากเด็กในโรงเรียนเป็นเด็กในชุมชน ซึ่งอาจอยู่ในโรงเรียนและนอกโรงเรียน และขยายเพิ่มจากการดูแลการศึกษาสำหรับเด็กเป็นการจัดการศึกษาให้กับทุกคนในสังคม

การวิเคราะห์กิจกรรมในช่วงนี้ คือ การวิเคราะห์ด้วยทฤษฎีประชาสังคม (Civil Society Theory) ซึ่งมองว่าในสังคมประชาธิปไตยหรือกึ่งประชาธิปไตย องค์กรทางสังคมจะทำหน้าที่เป็นกลไกตรวจสอบการทำงานของหน่วยงานต่างๆ องค์กรเหล่านี้ให้ความสำคัญกับเรื่องจริยธรรมหรือความถูกต้องทางสังคม ตลอดจนเน้นเรื่องความรับผิดชอบทางสังคม บางครั้งปัจเจกชนต้องเสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม ความสัมพันธ์ระหว่างส่วนปัจเจกบุคคลและส่วนสาธารณะต้องสอดคล้องกัน ปัจเจกชนสามารถเข้าร่วมในกิจกรรมสาธารณะและมีสำนึกสาธารณะ ทำหน้าที่ตรวจสอบการทำงานภาครัฐและภาคธุรกิจไม่ให้เอาใจเอาเปรียบผู้อื่น ขจัดคอร์รัปชัน และสร้างสังคมที่สงบสุข

ในช่วงนี้ ปรากฏการณ์ที่สำคัญคือ การปรับแนวคิดการทำงานแบบต่างคนต่างทำ ระดับองค์กร ซึ่งเน้นการพัฒนาองค์กรทั้งที่เป็นองค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรการกุศลเป็นการรวมตัวเป็นเครือข่ายเพื่อเคลื่อนไหวร่วมกัน ทำให้มีพลังและเป็นจุดเริ่มของการเกิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement) ผลงานที่เห็นชัดเจนคือ การเคลื่อนไหวต่อต้านพลเอกสุจินดา คราประยูร และเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ รวมไปถึงการเคลื่อนไหวให้เกิดกระบวนการแก้ไขรัฐธรรมนูญที่ตามมาหลังจากนั้น

3. การก่อรูปองค์กรประชาสังคมช่วง พ.ศ. 2535 - ปัจจุบัน

เมื่อนายอานันท์ ปันยารชุน เป็นนายกรัฐมนตรี และมีนโยบายสนับสนุนองค์กรประชาสังคม การเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมมีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น เครือข่ายทำงานทั้งระดับชาติและระดับข้ามชาติ ในระดับชาติการเคลื่อนไหวเรียกร้องรัฐธรรมนูญ กระบวนการร่างรัฐธรรมนูญ คือตัวอย่างที่เป็นรูปธรรม การเคลื่อนไหวระดับข้ามชาติเกิดจากการขยายตัวของทุนนิยมข้ามชาติ หรือกระบวนการโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจที่มีผลกระทบทางสังคมสูงภายในประเทศเดียวกันความเหลื่อมล้ำระหว่างคนรวยกับคนจนมีเพิ่มมากขึ้น ระดับระหว่างประเทศ ช่องว่างระหว่างประเทศพัฒนาแล้ว กับประเทศกำลังพัฒนาหรือด้อยพัฒนามีเพิ่มมากขึ้น

แต่ที่จริงแล้วสหประชาชาติได้ยอมรับว่า การพัฒนาแนวเสรีนิยมและกระบวนการโลกาภิวัตน์ (ทางเศรษฐกิจ) มีผลต่อการพัฒนาของประเทศต่างๆ ในโลกทั้งทางบวกและทางลบ UNDP ให้นิยามกระบวนการโลกาภิวัตน์ในรายงาน Human Development Report 1999 ของ UNDP (1999 : 25 ; อ้างถึงใน ชัยชนต์ ประดิษฐ์ศิลป์. 2555 ก : 49) ดังนี้

กระบวนการโลกาภิวัตน์ คือ การเปลี่ยนแปลงที่มีพลังมากในช่วงทศวรรษสุดท้ายของ สหัสวรรษที่ 20 และมีอิทธิพลในยุคสมัยใหม่ในการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐชาติระหว่างระบบเศรษฐกิจและผู้คน โลกาภิวัตน์ช่วยเพิ่มการติดต่อของผู้คนระหว่างรัฐชาติทั้งทางด้านเศรษฐกิจ เทคโนโลยี วัฒนธรรม และธรรมาภิบาล ในขณะที่เดียวกัน โลกาภิวัตน์ทำให้เกิดการแยกส่วนในกระบวนการผลิต ตลาดแรงงาน องค์กรการเมืองและสังคม และมีผลในด้านลบโดยผลักดันคนบางกลุ่มออกจากกระบวนการทางสังคมด้วย (UNDP. 1999 : 25 ; อ้างถึงใน ชัยชนต์ ประดิษฐ์ศิลป์. 2555 ก : 49)

สหประชาชาติได้เสนอแนวคิดเรื่องการพัฒนาโดยใช้คนเป็นศูนย์กลางในหลายรูปแบบผ่านองค์กรต่างๆ ขององค์กรสหประชาชาติ จุดแรกๆ ที่สำคัญคือ การประกาศส่งเสริมการรวมตัวและขยายตัวขององค์กรพัฒนาเอกชนด้านสิ่งแวดล้อม ในการประชุมสหประชาชาติเรื่องสิ่งแวดล้อมมนุษย์ที่กรุงสต็อกโฮล์ม ในปี ค.ศ. 1972 การส่งเสริมขององค์กรสหประชาชาติผ่านเครือข่ายองค์กรต่างๆ ได้รับการสนับสนุนจากประเทศมหาอำนาจหลายๆ ประเทศด้วย ดังจะเห็นได้ว่า องค์กรพัฒนาเอกชนได้รับการสนับสนุนจากองค์กรระหว่างประเทศ เช่น UNICEF, UNIFEM, FAO, ILO, UNDP ฯลฯ จากสถานทูตหรือรัฐบาลของประเทศมหาอำนาจผ่านหน่วยงาน เช่น USAID, CIDA, SIDA, NOVIB, DANCED/DANIDA, GTZ ฯลฯ รวมทั้งจากองค์กรสาธารณประโยชน์เอกชนที่เป็นองค์กรศาสนาที่มีเครือข่ายอยู่ทั่วโลก เช่น Christian Aid, Catholic Relief ฯลฯ

เป็นที่ชัดเจนว่า การเคลื่อนไหวขององค์กรพัฒนาเอกชนในประเทศต่างๆ เป็นการเคลื่อนไหวระดับโลกในรูปของกระบวนการโลกาภิวัตน์ทางสังคม โดยการสนับสนุนทางงบประมาณจากองค์กรข้ามชาติ ทั้งระดับทวิภาคี พหุภาคี สหประชาชาติ องค์กรศาสนา/ สาธารณประโยชน์ข้ามชาติ เครือข่ายอาจก่อตัวขึ้นภายในประเทศและขยายตัวเพื่อประสานกับองค์กรต่างชาติ หรือเครือข่ายอาจเริ่มจากนอกประเทศและมาตั้งองค์กรสมาชิกสาขาขึ้นในประเทศ ในภายหลัง การรวมตัวจัดตั้งเครือข่ายทำให้เกิดขบวนการทางสังคมที่เคลื่อนไหวในมิติต่างๆ เช่น สิ่งแวดล้อม สิทธิมนุษยชน สุขภาพอนามัย และเป็นส่วนย่อยของกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมข้ามชาติ

กิจกรรมของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ปรากฏชัดเจนมาก ในขณะนี้คือ ขบวนการต่อต้านโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจ และอำนาจเหนือรัฐ โดยเฉพาะสถาบันการเงินระหว่าง

ประเทศ เช่น ธนาคารโลก องค์การการเงินระหว่างประเทศ และธนาคารการพัฒนาแห่งเอเชีย กิจกรรมในช่วงนี้เคลื่อนตัวจากการต่อต้านอำนาจรัฐในช่วงก่อน มาเป็นการต่อต้านทุนนิยมในรูปแบบของบริษัทข้ามชาติและอำนาจเหนือรัฐ แนวทางการทำงานคือ การส่งเสริมการสร้างและเพิ่มอำนาจต่อรองให้กับองค์กรประชาชน สร้างความเข้มแข็งให้องค์กรท้องถิ่น กรณีประเทศไทย ตัวอย่างที่ชัดเจนคือ ขบวนการสมัชชาคนจน และเครือข่ายองค์กรท้องถิ่นที่ผนึกพลังเพื่อต่อต้านโครงการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่

ในงานศึกษาของประภาส ปิ่นตบแต่ง (2541 : 61) พบว่า องค์กรประชาสังคมด้านสุขภาพและสมัชชาสุขภาพได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับกระบวนการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะในลักษณะต่างๆ ให้ความสำคัญด้านการสร้างเครือข่ายนโยบายสาธารณะ (Policy Network) ในลักษณะพันธมิตรเชิงนโยบาย เพื่อขับเคลื่อนเป็นฐานก่อให้เกิดเป็นเครือข่ายตามประเด็น เช่น เกษตร สิ่งแวดล้อม และแพทย์ทางเลือก เป็นต้น โดยมีบทบาทตั้งแต่การเชื่อมโยงต่อยอดกันเอง/ข้ามพื้นที่ เกิดเครือข่าย/พันธมิตรด้านสุขภาพ เป็นกลไกเชื่อมต่อวาระ/ยุทธศาสตร์ของประชาสังคมในพื้นที่ โดยในบางพื้นที่มีลักษณะเป็นการติดตามตรวจสอบนโยบาย (Policy Watching and Warning) ให้การปรึกษาเชิงนโยบาย (Policy Consultation) รวมทั้งมีหลายพื้นที่เช่นกันที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับกระบวนการสาธารณะในลักษณะของการคัดค้านนโยบาย (Policy Protest)

ในกระบวนการนโยบายสาธารณะ จึงเกิดเครือข่ายนโยบายสาธารณะขึ้น กล่าวคือ เครือข่ายขององค์กรประชาสังคมที่เกิดขึ้นในพื้นที่ ได้เชื่อมประสานกลายเป็นเครือข่ายนโยบายที่เข้ามาทำหน้าที่ในการสร้างประเด็นนโยบายสาธารณะร่วมกัน เครือข่ายนโยบายสาธารณะที่เกิดขึ้นได้ทำหน้าที่ในหลายมิติ ทั้งด้านการสร้างนโยบาย การติดตามตรวจสอบนโยบาย การกำหนดประเด็นและพัฒนานโยบาย เมื่อเป็นดังนี้ บทเรียนสำคัญที่เกิดขึ้นจึงอยู่ที่ว่า ปฏิบัติการในกระบวนการก่อเกิดนโยบายสาธารณะ จึงควรเป็นการเข้าไปหนุนเสริมเครือข่ายนโยบาย (Policy Network) ซึ่งสำคัญกว่าการแสวงหาเทคนิคการวิเคราะห์นโยบาย การอบรมผู้รู้และสร้างนักเทคนิค และมากกว่าแค่เพียงการไปเน้นการสร้างกลไกกระบวนการมีส่วนร่วมให้กลุ่มต่างๆ ได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็น เสนอผลประโยชน์ ความต้องการของกลุ่มตัวเอง และสามารถเข้ามาต่อรองผลประโยชน์ของตัวเอง

ดังนั้น บทเรียนสำคัญของการวิเคราะห์นโยบายสาธารณะและปฏิบัติการที่สอดคล้อง จึงควรมีลักษณะเป็นการวิเคราะห์นโยบายแบบถกเถียง ปรึกษาหารือ (Deliberative Analysis of Policy) และปฏิบัติแบบถกเถียงปรึกษาหารือ (Deliberative Action) โดยมีจุดเน้นอยู่ที่ภาคสังคม สร้างพื้นฐานให้ภาคส่วนต่างๆ เข้ามาร่วมถกเถียง ปรึกษาหารือ มากกว่าการวิเคราะห์เพื่อหาทางเลือก

มากกว่าการตั้งคำถามเพื่อหา นโยบายที่ดี (Analysis for Policy) บนฐานของการวิเคราะห์นโยบายแบบเส้นตรง และปฏิบัติการทางนโยบายที่มีจุดเน้นอยู่ที่รัฐและระบบราชการ

ปัจจัยที่มีผลต่อความเข้มแข็งขององค์กรประชาสังคม

การขยายตัวขององค์กรประชาสังคมโดยทั่วไปจะมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องที่สำคัญ 5 ปัจจัย ดังนี้ (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2555 ก : 52-53)

1. จิตสำนึกประชาสังคม (Civic Consciousness) คือ สำนึกว่าตนเป็นเจ้าของปัญหาของชุมชนและมีเจตจำนงที่จะเข้าร่วมรับผิดชอบและร่วมแก้ไขปัญหากับฝ่ายต่างๆ ยอมรับในการรวมตัวและความคิดเห็นอย่างเท่าเทียมกัน ด้วยมิตรภาพในการเรียนรู้ร่วมกันหรือแก้ไขปัญหานั้นเผชิญอยู่ ให้ความสำคัญกับศักยภาพของปัจเจกชนในชุมชน ยอมรับและเห็นคุณค่าความแตกต่างหลากหลายของสมาชิกในชุมชนในการร่วมทำงานด้วยกัน การมีส่วนร่วมในกิจกรรมการแก้ปัญหาชุมชนเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดจิตสำนึกความเป็นชุมชน

2. โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะและช่องทางสื่อสาร หมายถึง โครงสร้างที่เอื้อให้ผู้คนมีโอกาสสื่อสารพูดคุยถึงปัญหาร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นการพูดคุยที่เป็นทางการหรือไม่เป็นทางการเวทีประชาคม (Civic Forum) ในรูปแบบต่างๆ จึงเป็นที่ที่สร้างความเป็นพลเมืองให้กับประชาชนในการร่วมมือกันแก้ไขปัญหของชุมชนและสาธารณะ โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะ (Civic Infrastructure) แยกได้หลายระดับ พื้นฐานที่สุด ก็คือ การพบปะของผู้คนเป็นบางครั้งบางคราว (Adhoc Association) เช่น การพบปะของเพื่อนบ้านในวัด ซึ่งเปิดโอกาสให้คนมาสัมพันธ์กันและพูดคุยถึงประเด็นสาธารณะ ระดับถัดมาคือ การรวมตัวเป็นกลุ่มงานด้านใดด้านหนึ่ง หรือเป็นองค์กร เช่น กลุ่มเกษตรกร กลุ่มออมทรัพย์ มูลนิธิชุมชน ชมรม ระดับสูงสุดคือ องค์กรร่ม (Umbrella Organization) ที่เชื่อมองค์กรสมาชิกและสมาชิกเข้าหากันเป็นเครือข่ายชุมชน องค์กรต่างๆ ในประชาสังคมที่เข้มแข็ง การพบปะกันในเวทีประชาคม ต้องขยายไปถึงการให้โอกาสคนแปลกหน้าที่สนใจในเรื่องเดียวกันด้วย ประชาชนมีโอกาสเข้าร่วมในการพูดคุยถึงปัญหาความเป็นอยู่ของชุมชนไม่เพียงในเวทีวงเล็ก แต่รวมไปถึงเวทีสาธารณะขนาดใหญ่ด้วย

3. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนและการตัดสินใจ การตัดสินใจในกิจกรรมสาธารณะ จำต้องดำเนินการหลังกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งหมายถึง สิ่งที่ประชาชนเรียนรู้ซึ่งกันและกันผ่านการแลกเปลี่ยนข้อมูลความคิดกับคนในชุมชนสาธารณะ สิ่งที่น่ามักทำกันเป็นนิจคือการรวบรวมหลักฐานข้อมูลชักจูงให้ประชาชนเชื่อว่า ข้อเสนอของผู้นำถูกต้อง ชอบธรรมเหมาะสมที่สุด อย่างไรก็ตาม กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมิใช่การรับฟังข้อเสนอและข้อมูลเท่านั้น ประชาชนจำต้องพูดคุยถกเถียง แลกเปลี่ยนข้อมูลความคิดเห็นซึ่งกันและกัน เพราะไม่มีใครมีประสบการณ์

เหมือนกันในเรื่องเดียวกัน ต่างคนต่างมีประสบการณ์และมองสิ่งเดียวกันจากมุมมอง และการให้คุณค่าที่แตกต่างกัน ชุมชนที่มีประชาสังคมเข้มแข็งจึงเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้

4. ภาวะการนำและผู้นำชุมชน ลักษณะเด่นของชุมชนที่เป็นประชาสังคม มิได้เกิดจากจำนวนและแหล่งที่อยู่ของผู้นำ แต่อยู่ที่วิถีทางที่ผู้นำสัมพันธ์กับคนอื่น ผู้นำเช่นนี้จะทำหน้าที่เป็นผู้ให้โอกาสแก่ผู้คนเข้ามามีส่วนร่วมและริเริ่มสร้างสรรค์ และไม่ผูกขาดความคิดหรือการเป็นเจ้าของปัญหาหรือเจ้าของชุมชน ชุมชนจะเต็มไปด้วยภาวะการนำจากผู้คนหลากหลายที่มีความสามารถต่างๆ กัน มีวิสัยทัศน์ก้าวไกล มองปัญหาชุมชนทั้งชุมชนอย่างเชื่อมโยง พร้อมทั้งจะเรียนรู้แลกเปลี่ยนข้อมูลความคิดเห็น ผู้นำที่หลากหลายเหล่านี้จะไม่ค่อยแตกต่างจากชาวบ้านคนอื่น คือ ไม่มีชนชั้นผู้นำที่แยกจากผู้ตามและคอยปกป้องฐานะของตนเอง รวมทั้งควบคุมการกระทำของคนอื่นอย่างเข้มงวด หากแต่จะเป็นผู้นำที่ผนึกตัวเองเข้ากับชุมชนอย่างแนบแน่นและร่วมทำประโยชน์เพื่อชุมชน การเข้าร่วมพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาสาธารณะในเวทีประชาคม และมีส่วนร่วมในกิจกรรมแก้ปัญหาของชุมชน จะทำให้ประชาชนจำนวนมากเกิดภาวะการนำภายในตนเอง กลายเป็นผู้นำตามธรรมชาติที่หลากหลายในชุมชน

5. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสถาบัน ชุมชนที่เป็นประชาสังคมมักจะไม่ใช่พึ่งพาสถาบันของรัฐอย่างเดียว ตรงข้ามกับชุมชนที่ไม่เข้มแข็งมักจะพึ่งพารัฐ ส่งผลให้รัฐมีภาระรับผิดชอบชุมชนทุกด้าน จนไม่สามารถตอบสนองความต้องการได้ทั้งหมด นำมาซึ่งความไร้ประสิทธิภาพในที่สุด ในประชาสังคม ความสัมพันธ์ของคนไม่ว่าจะเป็นรูปองค์กร หรือเครือข่ายทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ มักเป็นความสัมพันธ์ต่อกันในแนวระนาบ ในชุมชนที่ไม่เป็นประชาสังคม ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน และคนกับสถาบันทางสังคม เป็นความสัมพันธ์ในแนวตั้งหรือแบบอุปถัมภ์ข้อมูลที่ไหลตามช่องทางความสัมพันธ์ในแนวตั้งมักเชื่อถือได้น้อย ความสัมพันธ์ในแนวตั้งก่อให้เกิดการปกครองแบบมาเฟียและเศรษฐกิจการเมืองล่าหลัง

การพัฒนาทุนทางสังคมซึ่งเป็นแบบพื้นฐานของความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจที่ยั่งยืนจะต้องกำหนดวิธีการสร้างเสริมและพัฒนาองค์ประกอบประชาสังคมทั้งทำให้เข้มแข็ง การกำหนดยุทธวิธีดังกล่าวจำเป็นต้องเข้าใจจุดอ่อน จุดแข็งของวิถีชีวิตและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้อง

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม

ความหมายของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement)

มีการอธิบายแตกต่างกันไปตามแนวคิดที่ผู้อธิบายใช้ในการศึกษาสังคม สำหรับการให้ความหมายอย่างกว้างๆ หมายถึง การกระทำรวมหมู่ของกลุ่มคนที่มีเป้าหมายบางอย่างร่วมกัน เพื่อผลักดันสังคมให้เคลื่อนไหวไปในทิศทางที่ต้องการ หรือเพื่อตอบสนองข้อเรียกร้องที่เป็นผลประโยชน์ร่วมกันของกลุ่มคนที่เข้าร่วมขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ความแตกต่าง

ทางธุรกิจและพรรคการเมือง อยู่ที่ความต่อเนื่องของการกระทำที่มีระยะเวลายาวนานพอสมควร มีการระดมผู้เข้าร่วมที่มีอุดมการณ์หรือเป้าหมายในการเปลี่ยนแปลงในแนวทางเดียวกัน ไม่ใช่การรวมตัวกันในลักษณะเฉพาะกิจหรือการทำงานร่วมกันภายในสถาบัน องค์กร เพื่อให้บรรลุเป้าหมายของหน่วยงาน โดยไม่มีปฏิบัติการเคลื่อนไหวผลักดันสังคมในลักษณะที่เป็นขบวนการเคลื่อนไหว

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากการนิยามหรือให้ความหมายของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม มีความแตกต่างกันไป ตามกรอบแนวคิดทฤษฎีที่ผู้ให้ความหมายใช้ในการศึกษาสังคม ดังนั้น นิยามของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมจึงมีหลายแบบ ซึ่งจะกล่าวถึงในรายละเอียดต่อไป

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเดิม (Classical Social Movement)

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเดิม หมายถึง ขบวนการเคลื่อนไหวที่เคยมีบทบาทในการผลักดันสังคมในอดีต สำหรับในสังคมตะวันตก แฟรงค์ และฟวันเทส (Frank and Fuentes. 1990 : 139-140) ได้อธิบายว่าหมายถึง ขบวนการเคลื่อนไหวในช่วงศตวรรษที่ 19 จนถึงประมาณกลางศตวรรษที่ 20 ซึ่งประกอบด้วย

1. ขบวนการเสรีนิยมหรือขบวนการชาตินิยมที่มีเป้าหมายในการต่อสู้ เพื่อความเป็นเอกราชของชาติและสร้างระบอบการเมืองแบบประชาธิปไตย
2. ขบวนการแรงงานซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการต่อสู้ทางชนชั้น เพื่อสร้างความเสมอภาคทางเศรษฐกิจ
3. ขบวนการสังคมนิยมแบบมาร์กซิสต์ (Marxist) เพื่อสร้างสังคมภราดรภาพและสมานฉันท์

แม้ว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเดิมทั้ง 3 ขบวนการ จะมีบทบาทที่สำคัญในประวัติศาสตร์สังคมของโลกตะวันตก แต่นักทฤษฎีอย่าง แฟรงค์ และฟวันเทส มีความเห็นว่า ขบวนการเคลื่อนไหวทั้ง 3 ล้มเหลวในการบรรลุเป้าหมายของขบวนการ เพื่อสร้างเสรีภาพ ความเสมอภาค และภราดรภาพ ดังจะเห็นได้จากการที่รัฐและพรรคการเมืองของประเทศต่างๆ ในโลกไม่สามารถสร้างหลักประกันของเสรีภาพ และระบอบประชาธิปไตยทางการเมือง ส่วนขบวนการแรงงานก็ล้มเหลวในการต่อสู้ เพื่อให้เกิดความเสมอภาค และประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจ ในขณะที่ระบอบสังคมนิยมแบบ Marxist ล้มเหลวในการสร้างหลักประกันด้านเสรีภาพและความเสมอภาค ความล้มเหลวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเดิม ทำให้เกิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ที่ยังคงมีเป้าหมายเพื่อเสรีภาพ ความเสมอภาค และภราดรภาพ เช่นเดียวกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเดิม แต่ใช้การต่อสู้ในวิถีทางใหม่ในการบรรลุเป้าหมาย แฟรงค์ และฟวันเทส (Frank and Fuentes. 1990 : 139-140)

สำหรับขบวนการแรงงานซึ่งเป็นหนึ่งในสามของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเดิม ตามการอธิบายของ แฟรงค์ และฟันทอส ถือได้ว่าเป็นตัวแทนของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ในแนวมาร์กซิสต์ เนื่องจากมีลักษณะเป็นขบวนการทางชนชั้น ซึ่งในการปฏิบัติเปลี่ยนแปลงสังคม จากระบบทุนนิยมไปสู่สังคมนิยม จะต้องนำโดยกรรมกรที่มีจิตสำนึกของชนชั้นกรรมาชีพ แต่ในทัศนะของ Alan Scott ขบวนการแรงงานเป็นศูนย์กลางของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม แบบเดิมในสังคมยุคอุตสาหกรรม (Industrial Society) ซึ่งไม่มีอุดมการณ์ของการปฏิวัติสังคม ในแนวทางมาร์กซิสต์ เนื่องจากขบวนการแรงงานมีเป้าหมายจำกัดอยู่ที่สิทธิและผลประโยชน์ ของชนชั้นแรงงาน โดยอาศัยกลไกทางการเมือง เช่น การจัดตั้งพรรคการเมือง และสหภาพแรงงาน สก็อตต์ (Scott. 1990 : 16)

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่

ทฤษฎีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ (New Social Movement) เป็นกรอบแนวคิด ที่ปฏิเสธการอธิบายขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในแนวมาร์กซิสต์ ซึ่งให้ความสำคัญกับบทบาท ของชนชั้นกรรมาชีพในการต่อสู้เพื่อเปลี่ยนแปลงสังคม ฟิลเลียน (Phillion. 1998 : 86) และเป็นส่วนหนึ่ง ของขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคม (Civil Society Movement) ซึ่งเริ่มปรากฏขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม ชัดเจน ราวต้นทศวรรษ 1920 ในประเทศอุตสาหกรรมก้าวหน้าในยุโรปและอเมริกา (ไชยรัตน์ เจริญสิน โอปาร. 2540 : 72)

กำเนิดของขบวนการทางสังคมใหม่ คือ การวิพากษ์ทฤษฎีการระดมทรัพยากรว่า สนใจ เฉพาะการตอบคำถามว่าขบวนการทางสังคมเกิดขึ้นอย่างไร ขณะเดียวกันก็วิพากษ์ทฤษฎีมาร์กซิสต์ ว่า มีข้อจำกัดในการอธิบายปรากฏการณ์/ขบวนการทางสังคมใหม่ๆ เช่น ขบวนการสิ่งแวดล้อม ขบวนการสิทธิสตรีและอัตลักษณ์ทางเพศ สภาพที่เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษที่ 1960s และ 1970s ซึ่งได้ทำให้เกิดคำถามในหมู่นักทฤษฎีในยุโรปกลุ่มหนึ่งว่า เหตุใดจึงเกิดขบวนการซึ่งมิได้มีฐาน จากความขัดแย้งทางชนชั้นเหล่านี้ขึ้นมาอย่างกว้างขวาง

Melucci (1985 : 174) ได้ชี้ให้เห็นถึงการก่อตัวขึ้นของปรากฏการณ์ความขัดแย้งทางสังคม หลังสมัยใหม่เหล่านี้ และเห็นว่าทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ที่ใช้อธิบาย คือ ทฤษฎีทางชนชั้นและทฤษฎี แนวการกระทำรวมหมู่ของสำนักอเมริกา หรือทฤษฎีการระดมทรัพยากรนั้นมีข้อจำกัด เนื่องจาก สนใจแต่เพียงองค์การเคลื่อนไหว ยุทธศาสตร์ ยุทธวิธี และความสำเร็จหรือความล้มเหลว การทำความเข้าใจปรากฏการณ์ของขบวนการทางสังคมโดยนักทฤษฎีซึ่งอธิบายภายใต้ ทฤษฎี สังคมศาสตร์เท่าที่มีอยู่จึงให้คำตอบได้เพียงว่าขบวนการทางสังคมเกิดขึ้น “อย่างไร” (How) แต่ไม่อาจให้คำตอบได้ว่าเหตุใด หรือทำไมขบวนการทางสังคมจึงเกิดขึ้น การตระหนักถึง ความไม่เพียงพอของแนวการวิเคราะห์แบบชนชั้นดั้งเดิมนี้เอง ได้เป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญ

ของกรอบการวิเคราะห์ของสำนักคิดที่เรียกว่า “ขบวนการทางสังคมใหม่” เหตุที่ความขัดแย้งและการต่อสู้ทางชนชั้นเกิดจากลักษณะความสัมพันธ์ทางชนชั้นดังกล่าวนี้ ขบวนการทางสังคมที่เกิดขึ้น เช่น ขบวนการกรรมกร จึงถูกมองว่าเป็นการต่อสู้ทางชนชั้น ในที่สนะของมาร์กซิสต์ต่อสู้ดังกล่าว จะเกิดขึ้นเมื่อตำแหน่งทางภววิสัย (Objective Location) และอัตลักษณ์ของจิตสำนึก (Conscious Identity) สอดคล้องต่อกัน สำนักมาร์กซิสต์ได้วิเคราะห์ว่าแหล่งที่มาสำคัญของการสร้างประวัติศาสตร์ ความขัดแย้งหรือเชื้อปะทุของการกระทำรวมหมู่ คือผลประโยชน์ทางวัตถุอันก่อให้เกิดตำแหน่งทางชนชั้น ซึ่งเชื่อมโยงการปะทะ-ประสานเข้ากับการเคลื่อนไหวทางสังคม การวิเคราะห์ของมาร์กซิสต์ที่พยายามเชื่อมโยงผลประโยชน์ของชนชั้น (Class Interests) เข้ากับความขัดแย้งทางสังคมและการเรียกร่องผลประโยชน์ (Articulation) อย่างเป็นเหตุเป็นผล จึงเป็นเรื่องของชนชั้น

ในสายตาของกรอบการวิเคราะห์แบบขบวนการทางสังคมใหม่ จึงเห็นว่าข้อถกเถียงในเรื่องชนชั้นเริ่มตกต่ำลงหลังจากมีขบวนการทางสังคมใหม่ๆ เช่น ขบวนการเคลื่อนไหวสิทธิแห่งความเป็นพลเมืองของชาวอเมริกัน (Civil Rights Movements) ขบวนการสิ่งแวดล้อมในยุโรป ขบวนการศาสนาแบบยึดมั่นในคัมภีร์ศาสนาอิสลาม (Fundamentalist Movement) ในตะวันออกกลาง ขบวนการผู้หญิง (Feminist Movement) ฯลฯ ซึ่งขบวนการเหล่านี้เกิดขึ้นโดยเชื่อมโยงกับกระบวนการพัฒนาประชาธิปไตย และได้เปลี่ยนจากความขัดแย้งเดิม คือระหว่างชนชั้นนายทุนกับชนชั้นกรรมกร มาเป็นการต่อสู้บนความต้องการผลประโยชน์และการจัดหาสวัสดิการ การต่อสู้เพื่อให้รับรองความแตกต่างหลากหลาย เพื่อให้รับรองสิทธิทางการเมือง สิทธิในการปกป้องรูปแบบและวิถีการดำเนินชีวิต สิทธิในอัตลักษณ์ของปัจเจกบุคคล สิทธิในการดำรงอยู่ของชุมชน ฯลฯ โดยใช้วิธีการต่อสู้ผ่านสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง ความขัดแย้งและปรากฏการณ์ทางสังคมใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นนี้เอง ได้นำมาสู่การขยายกรอบการวิเคราะห์แบบ “ขบวนการทางสังคมใหม่” (New Social Movement) การเกิดขึ้นของขบวนการทางสังคมเหล่านี้จึงใหม่ในแง่ที่ว่า ไม่ได้ใช้อำนาจหรือชนชั้นเป็นตัวเชื่อมประสาน

Offer (1984 : 67) ได้กล่าวว่า ในการพัฒนาอุตสาหกรรม ระบบการเมืองจำเป็นต้องเพิ่มการควบคุมระบบเศรษฐกิจ และตรงพื้นที่รอยต่อระหว่างระบบการเมืองกับส่วนของสังคมประชา ซึ่งยังไม่ได้ ถูกทำให้เป็น “การเมือง” “พื้นที่สีเทา” ที่กำลังจะกลายเป็น “ส่วนการเมือง” นี้เองที่ขบวนการทางสังคมได้ปรากฏตัวขึ้นมา ขบวนการทางสังคมเป็นปรากฏการณ์ในช่วงเปลี่ยนผ่านและ/หรือขบวนการทางสังคม คือตัวกระทำทางสังคม ซึ่งช่วยทำให้พื้นที่อันเป็นของสังคมประชาได้เป็น “การเมือง” กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ขบวนการทางสังคมช่วยทำให้ระบบการเมืองขยายกิจกรรมไปสู่สังคมประชา และทำให้ระบบการเมืองสามารถปรับตัวเข้ากับการท้าทายใหม่ที่เป็นผลพวงมาจากการพัฒนาอุตสาหกรรม

บริบทแห่งลักษณะสำคัญของขบวนการทางสังคมใหม่ สามารถแบ่งได้ 3 ประการ คือ

1. ขบวนการเหล่านี้ไม่ได้ตั้งอยู่บนฐานของชนชั้นเดียวเหมือนในอดีต แต่เป็นการตอบโต้กับปัญหาและความขัดแย้งใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคม ซึ่งวางอยู่บนฐานหลากหลายชนชั้น
2. เป็นขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องที่ไม่ผ่านกลไกทางการเมืองที่ดำรงอยู่ เช่น พรรคการเมือง นักการเมือง หรือหวังพึ่งกลไกรัฐ เนื่องจากความขัดแย้งใหม่เหล่านี้ มีความซับซ้อนเกินกว่าที่สถาบันทางการเมืองในระบบจะจัดการได้
3. ไม่ได้เป็นเรียกร้องผลประโยชน์เฉพาะกลุ่ม เหมือนทฤษฎีกลุ่มผลประโยชน์ แต่ขบวนการทางสังคมใหม่นี้ต้องการสร้าง “คติกาหรือกฎเกณฑ์ชุดใหม่ในการดำรงชีวิต” อันเป็นการช่วงชิงการนำ ในการสร้างค่านิยม/ความหมายชุดใหม่ให้กับสิ่งที่ต่อสู้ หรือเป็นการเคลื่อนไหวเพื่อสร้างวาทกรรมชุดใหม่ในเรื่องนั้นๆ (ไชยรัตน์ เจริญสิน โอปาร. 2540 : 54)

พฤทธิสาณ ชุมพล (2546 : 339-341) ได้สรุปให้เห็นลักษณะสำคัญซึ่งเป็นความใหม่ของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมใหม่ไว้ 3 ประการ คือ

1. เป็นขบวนการทางสังคมมากกว่าที่จะเป็นขบวนการทางการเมือง เพราะให้ความสำคัญในเรื่องค่านิยมและวิถีชีวิต หรือเรื่องเชิงวัฒนธรรมมากกว่า และไม่ได้มุ่งที่จะเข้าไปมีส่วนในอำนาจรัฐหรือครองอำนาจรัฐ
2. มีฐานที่มั่นอยู่ในสังคมประชา โดยเน้นไปที่ลักษณะการอ้อมรัฐ (Bypass the State) หรือเรียกได้ว่าไม่สนใจติดต่อหรือทำทลายอำนาจรัฐโดยตรง จึงมีลักษณะการทำกิจกรรมและลักษณะอุดมการณ์เชิงสัญลักษณ์ (Symbolic) เป็นหลัก
3. มีความพยายามที่จะนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงสังคม ทั้งโดยเปลี่ยนแปลงค่านิยม และโดยการพัฒนาวิถีชีวิตขึ้นมาเป็นทางเลือก (Alternative Life-styles) หรือเป็นการสร้างสรรค์วิถีชีวิตใหม่โดยการท้าทายค่านิยมแบบเดิมๆ

ขบวนการสังคมใหม่ในประเทศโลกที่สาม สามารถกล่าวได้ดังนี้

1. ขบวนการทางสังคมใหม่ในโลกที่สาม มักถูกให้ความหมายว่าเป็นการตอบโต้ของประชาชนอย่างหลากหลายและกว้างขวางต่อวิกฤตการณ์ที่เกิดจากการพัฒนา ซึ่งเข้าไปรุกรานชีวิตชุมชนท้องถิ่น Kothari (1985 : 86) ได้ชี้ให้เห็นปรากฏการณ์ของขบวนการทางสังคมในโลกที่สามว่าเป็นความล้มเหลวของระบบการเมืองปกติ ทั้งสถาบันนิติบัญญัติ สถาบันบริหารหรือรัฐบาลที่ตั้งอยู่บนทฤษฎีการมีส่วนร่วมแบบที่เน้นการเลือกตั้ง โดยการมีส่วนร่วมนี้เป็นเพียงมายาคติ (Myth)
2. การพัฒนาที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตชาวบ้าน โดยรัฐและทุนได้บุกเข้าไปในชนบทมากขึ้น ทำให้บทบาทของรัฐเพิ่มขึ้น รัฐจึงเข้าไปใช้อำนาจควบคุมขบวนการทางสังคมแบบรากหญ้า (Grass

Roots Movements) โดยที่ขบวนการเคลื่อนไหวระดับรากหญ้า ไม่ได้เปิดพื้นที่ในการต่อสู้ของรัฐ แต่เป็นความพยายามที่จะเปิดพื้นที่ของการเมืองนอกเวทีปกติ เพื่อที่จะจัดความสัมพันธ์กับรัฐใหม่

3. ขบวนการทางสังคมรากหญ้าถูกมองว่าเป็นความพยายามที่จะสลายการครองความเป็นเจ้า สลายความโดดเด่น หรืออาจพูดได้ว่า ขบวนการทางสังคมในโลกที่สามคือวาทกรรมแห่งการต่อต้านการพัฒนา (Anti-Development Discourse)

ความแตกต่างระหว่างขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่และแบบเดิม

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่แตกต่างจากขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเดิมอย่างไร นักทฤษฎีหลายท่านได้พยายามอธิบายความแตกต่างและความเชื่อมโยงของขบวนการเคลื่อนไหวทั้ง 2 แบบ ท่านแรกคือ อลัน สก็อตต์ (Alan Scott) สรุปว่า ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเดิมเป็นขบวนการทางสังคมยุคอุตสาหกรรม แต่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่เป็นขบวนการทางสังคมในยุคหลังอุตสาหกรรม (Post – industrial Society) ซึ่งไม่ใช่ขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองที่มุ่งเน้นการยึดอำนาจรัฐเหมือนขบวนการทางสังคมแบบเดิม แต่เป็นขบวนการทางสังคมหรือวัฒนธรรมที่ต้องการปกป้องประชาสังคม (Civil Society) โดยไม่ได้ท้าทายกับอำนาจรัฐโดยตรง แต่เน้นการเปลี่ยนแปลงค่านิยมและพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในแนวทางใหม่ที่แตกต่างจากเดิม (Alternative Life Styles) องค์กรจัดตั้งของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ก็ไม่ได้มีลักษณะเป็นทางการเหมือนขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเดิม แต่เป็นรูปแบบของเครือข่าย/องค์กรระดับรากหญ้า โดยวิธีการต่อสู้จะเน้นปฏิบัติการโดยตรงของประชาชนมากกว่าการเคลื่อนไหวผ่านองค์กรที่เป็นตัวแทนเหมือนขบวนการเคลื่อนไหวแบบเดิมที่กระทำการผ่านพรรคการเมืองหรือสหภาพแรงงาน (Scott. 1990 : 17-19)

ส่วน แฟรงค์ และฟวันเตส มีความเห็นว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่และแบบเก่าไม่ได้แตกต่างกัน ในเรื่องมิติของเวลา (อายุหรือความเก่าแก่) เนื่องจากขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ถูกเรียกว่าเป็น “แบบใหม่” บางขบวนการ เช่น ขบวนการผู้หญิง (Feminist/ Women’s Movements) เกิดขึ้นมานับร้อยๆ ปี ตลอดช่วงประวัติศาสตร์ของสังคมยุโรป ส่วนขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ที่ถือว่าเกิดขึ้นใหม่จริงๆ ได้แก่ ขบวนการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อม ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อสันติภาพ เนื่องจากเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการของประชาชนในการมีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาที่เกิดจากพัฒนาการของโลกในยุคปัจจุบัน ส่วนขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเดิม เช่น ขบวนการกรรมกรและขบวนการสหภาพแรงงานกลับเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เพิ่งเกิดขึ้นเมื่อศตวรรษที่แล้ว และยังเป็นขบวนการทางสังคมร่วมสมัยอยู่ในสังคมทุนนิยมอุตสาหกรรมในปัจจุบัน แฟรงค์ และฟวันเตส (Frank and Fuentes. 1990 : 179-180)

สำหรับขบวนการกรรมกรและขบวนการสหภาพแรงงานนั้น แมื่อนักทฤษฎีแนวขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่หลายท่าน จะมีความเห็นว่าเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเดิมที่มีบทบาทน้อยลงในการเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงสังคม และกำลังถูกแทนที่ด้วยขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ แต่ก็มีนักทฤษฎีอีกหลายท่าน เช่น โรนัลด์ มังก์ (Ronald Munck) คิม มูดี้ (Kim Moody) และ ปีเตอร์ เวเทอร์แมน (Peter Waterman) ได้เสนอความเห็นว่าเป็นปัจจุบันขบวนการสหภาพแรงงานในหลายประเทศได้มีการปรับบทบาทใหม่ โดยไม่ได้เป็นเพียงขบวนการทางสังคมที่มีบทบาทคับแคบอยู่ที่การพิทักษ์ผลประโยชน์เฉพาะด้านของแรงงานเท่านั้น แต่มีการร่วมมือกับประชาชนและขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ที่อยู่ในชุมชนอย่างกว้างขวาง โดยนักทฤษฎีเหล่านี้ได้นำเสนอกรอบแนวคิดใหม่ในการวิเคราะห์บทบาทของสหภาพแรงงานซึ่งไม่ใช่กรอบแนวคิดแบบมาร์กซิสต์ แต่เป็นแนวคิด “สหภาพแรงงานเพื่อสังคม” หรือ Social Movement Unionism (นภาพร อติวานิชยพงศ์, 2546 : 33-36)

ขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคม

เช่นเดียวกับคำว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ความหมายของประชาสังคม (Civil Society) ได้ถูกนิยามแตกต่างกันไปตามความเข้าใจและกรอบแนวคิดทางทฤษฎีที่ผู้ให้ความหมายยึดถือแต่ความหมายดั้งเดิมของ Civil Society เป็นคำศัพท์ที่ แมกซ์ และเอ็นเงิลส์ (Max and Engels) ใช้ซึ่งแตกต่างจากความหมายที่ถูกนำมาใช้ในปัจจุบัน โดยหมายถึงสังคมในยุโรปช่วงเปลี่ยนผ่านจากสังคมศักดินามาเป็นสังคมทุนนิยมเป็นสังคมที่ปัจเจกชนมีความสำคัญมากขึ้น และก่อตั้งเป็นสังคมภายใต้ระบบกฎหมายธรรมชาติของสังคม Civil Society มีลักษณะกระจัดกระจาย ขัดแย้งกัน ทำให้เกิดระบบการเมืองและระบบรัฐแบบใหม่ คือ สังคมทุนนิยมหรือสังคมของชนชั้นกฏุมพี (Russell, 1980 : 16 และวิฑายกร เชียงกุล, 2545 : 37-38) สำหรับความหมายที่ถูกนำมาใช้ในปัจจุบันเป็นการอธิบายพฤติกรรมของปัจเจกชนในสังคมที่มาร่วมกันในการทำกิจกรรมเพื่อสังคมส่วนรวม จึงมีนัยยะในเชิงที่แตกต่างจาก Civil Society ที่ มาร์ก (Marx) กล่าวถึงในที่นี้จะขอกกล่าวถึงการอธิบายความหมายของ Civil Society หรือประชาสังคมของนักวิชาการไทย 2 ท่าน คือ อเนก เหล่าธรรมทัศน์ และไชยรัตน์ เจริญสิน โอฟาร

อเนก เหล่าธรรมทัศน์ (2542 : 35-38) ได้ให้ความหมายของประชาสังคมว่า หมายถึงเครือข่าย กลุ่มชมรม สมาคม มูลนิธิ สถาบัน และชุมชนที่มีกิจกรรมหรือมีการเคลื่อนไหวอยู่ระหว่างรัฐ (State) กับปัจเจกชน (Individuals) โดยมีความเห็นว่า “กลุ่มผลประโยชน์” “ชนชั้น” และ “ขบวนการทางสังคม” เป็นส่วนหนึ่งของประชาสังคม แต่การศึกษาบทบาทของกลุ่มเหล่านี้ในอดีตมักเน้นด้านความขัดแย้งกับรัฐ ความพยายามผลักดัน แข่งชิงเอากฎหมาย นโยบายและทรัพยากรจากรัฐ ส่วนบทบาทของประชาสังคมในความคิดของอเนก เหล่าธรรมทัศน์ ไม่ได้มี

เพียงการซื้อแย่งเอานโยบายและผลประโยชน์จากรัฐ แต่อยู่ที่การรณรงค์ลดขนาด อำนาจ และ บทบาทของรัฐโดยกลุ่มหรือสถาบันต่างๆ ในประชาสังคม อาจเข้าไปมีอำนาจและบทบาทในงาน ส่วนรวมของสังคมแทนรัฐหรือทำงานร่วมกับรัฐก็ได้ นอกจากนี้ เมื่อเปรียบเทียบกับบทบาท ของชุมชนในแนวของสำนักวิวัฒนาการชุมชน แนวคิดประชาสังคมของอเนก เหล่าธรรมทัศน์ แตกต่างจากแนวคิดวิวัฒนาการชุมชน โดยอเนก วิเคราะห์ว่าแนวคิดวิวัฒนาการชุมชนมักมองว่า การรวมกลุ่มของประชาชนเพื่อทำกิจกรรมส่วนรวม จะเกิดขึ้นในชนบทเท่านั้น เมื่อชนบท เปลี่ยนแปลงไปกลายเป็นเมือง คนจะสูญเสียสำนึกความเป็นชุมชนกลายเป็นปัจเจกชน โดดเดี่ยว เห็นแก่ตัว ดังนั้น แนวคิดวิวัฒนาการชุมชน จึงมักมองว่าเมืองเป็นศัตรูของการรวมกลุ่ม ส่วนชนบท เป็นฐานที่มั่นของชุมชน แต่อเนกไม่เชื่อว่า เมืองและการพัฒนาเป็นอุปสรรคขัดขวางการสร้างชุมชน ประชาสังคมเสมอไป โดยถ้าศึกษาจากประวัติศาสตร์ของประชาสังคมในยุโรปจะพบว่า ประชาสังคม เกิดในเมืองหรือนคร ส่วนในกรณีของสังคมไทย จะพบว่า ในระยะแรกที่สังคมเข้าสู่ความทันสมัย และใช้ชีวิตแบบชาวเมืองสมัยใหม่ คนจะมีความเป็นปัจเจกชนที่ไม่สนใจสังคมส่วนรวม แต่ต่อมา คนเมืองจะเปลี่ยนแปลงตัวเองจากการอยู่อย่างปัจเจกชน มาเป็นสมาชิกของประชาสังคมได้ ดังจะเห็น ได้จากการรวมตัวเป็นสมาคมต่างๆ ของกลุ่มนักธุรกิจ การเกิดขบวนการ จ.ส.100 ขบวนการลานคนเมือง ประชาชนกรุงเทพฯ เป็นต้น

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2540 : 55, 71-73) นักวิชาการไทยอีกท่านหนึ่งที่ศึกษาเรื่อง ขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคม ได้แยกลักษณะของขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคม ในประเทศอุตสาหกรรมก้าวหน้าในตะวันตกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ 1) ในฐานะที่เป็นกลุ่ม หรือองค์กรอาสาสมัคร และ 2) ในฐานะที่เป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม บรรดากลุ่มและ องค์กรอาสาสมัครต่างๆนั้น ในอดีตถือเป็นฐานรากของประชาสังคมและระบอบประชาธิปไตย เสรีนิยมในประเทศสหรัฐอเมริกาและอังกฤษ แต่ในปัจจุบันกลุ่มเหล่านี้ กำลังลดบทบาทและ ความสำคัญลงอย่างมาก ส่วนประชาสังคม ในรูปของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ถือว่าเป็น พัฒนาการที่สำคัญของประชาสังคมในประเทศอุตสาหกรรมก้าวหน้าในยุโรปและอเมริกา เพราะ เป็นการกลับมาของประชาสังคมในรูปของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ ดังนั้น ในทัศนะของไชยรัตน์ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ จึงเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการ เคลื่อนไหวประชาสังคม ความแตกต่างของประชาสังคมในฐานะที่เป็นกลุ่มหรือองค์กรอาสาสมัคร และในฐานะที่เป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ มี 3 ประการ คือ ประการแรก กลุ่มหรือองค์กรอาสาสมัครจะมองรัฐในแง่ดี ตามวิถีคิดของสำนักพหุนิยม (Pluralism) ส่วนขบวนการ เคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่จะตั้งข้อสงสัยกับความเป็นกลางและความสามารถของรัฐในการ ตอบสนองข้อเรียกร้องและความต้องการของประชาชน ประการที่ 2 กลุ่ม หรือองค์กรอาสาสมัคร

มีฐานอยู่ที่ชุมชน (Community) ซึ่งแคบกว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ที่มีฐานอยู่ที่อาณาบริเวณสาธารณะ (Public Sphere) ประการที่ 3 กลุ่ม หรือองค์กรอาสาสมัครจะมีภาพความเป็นพลเมืองที่เข้มข้นแข็งในการมีส่วนร่วมทำกิจกรรมของชุมชน/ท้องถิ่นในฐานะหน้าที่พลเมืองแบบหนึ่ง แต่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่มีภาพของพลเมืองที่มีความตื่นตัว มีจิตสำนึกทางการเมืองสูง ซึ่งรูปแบบการเคลื่อนไหวที่สำคัญมากของขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองแบบใหม่ที่ถูกใช้เพื่อแสดงบทบาททางการเมืองและความเป็นการเมืองของประชาสังคม คือ การใช้สิทธิในการไม่เชื่อฟังรัฐของประชาชน (Civil Disobedience) ที่ในปัจจุบันเรียกว่า การทำ “อารยะขัดขืน”

ทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียง

เศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาซึ่งถึงการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและการบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียงหมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีความคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควร ต่อการมีผลกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอก ภายใน ทั้งนี้ต้องอาศัยความรู้ ความรอบคอบและความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่างๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน และขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎีและนักธุรกิจทุกระดับให้มีจิตสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริตและให้มีความรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติปัญญาและความรอบคอบ เพื่อให้สมดุล และรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง ทั้งในด้านวัตถุ สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาซึ่งถึงแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชนจนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์

นิยามและความหมาย

ประเวศ วะสี (2538 : 67) ได้ให้ความหมายไว้ว่า เศรษฐกิจพอเพียงมีลักษณะเป็นเศรษฐกิจสายกลาง หรือเศรษฐกิจแบบมัชฌิมาปฏิปทา ที่เชื่อมโยง/สัมพันธ์กับความเป็นครอบครัว ชุมชน วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม เป็นเศรษฐกิจที่บูรณาการเชื่อมโยงชีวิต จิตใจ สังคม สิ่งแวดล้อมและความเป็นประชาสังคม ดังนั้นจึงอาจเรียกชื่อปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงได้ในชื่ออื่นๆ เช่น เศรษฐกิจพื้นฐาน เศรษฐกิจดุลยภาพ เศรษฐกิจบูรณาการ หรือเศรษฐกิจศีลธรรม

เศรษฐกิจพอเพียงจึงมีความหมายถึงความพอเพียงอย่างน้อย 7 ประการ คือ

1. พอเพียงสำหรับทุกคน ทุกครอบครัว ไม่ใช่เศรษฐกิจแบบทอดทิ้งกัน
 2. จิตใจพอเพียง รักเอื้ออาทรผู้อื่น
 3. สิ่งแวดล้อมพอเพียง อนุรักษ์และเพิ่มพูนสิ่งแวดล้อมที่จะเป็นพื้นฐานในการประกอบอาชีพ
 4. ชุมชนเข้มแข็งพอเพียง รวมตัวกันแก้ไขปัญหาต่างๆ เช่น ปัญหาสังคม ปัญหาความยากจน ปัญหาสิ่งแวดล้อม ฯลฯ
 5. ปัญญาพอเพียง เรียนรู้ร่วมกัน เท่าทันกับการเปลี่ยนแปลงของโลก
 6. ตั้งอยู่บนพื้นฐานวัฒนธรรมพอเพียง เพราะเศรษฐกิจที่สัมพันธ์และเติบโตจากฐานทางวัฒนธรรม อันหมายถึง วิถีชีวิตของกลุ่มคนที่สัมพันธ์อยู่กับสิ่งแวดล้อม จึงเป็นเศรษฐกิจที่มั่นคง
 7. มีความมั่นคงพอเพียง ไม่ผันผวนอย่างรวดเร็วจนกระทั่งมนุษย์ไม่สามารถรับได้
- แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงตั้งอยู่บนห้ากระแสใหญ่ คือ

1. กระแสพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตรัสเตือนสติคนไทยให้มีความพอเพียง พร้อมทั้งพระราชทานเกษตรทฤษฎีใหม่ให้เป็นตัวอย่าง
 2. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 ที่เน้นส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนและความเป็นประชาคม
 3. รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ที่ต้องการปฏิรูปสังคมให้มีรากฐานที่แข็งแรง
 4. พระพุทธศาสนา ที่ยึดหลักมัชฌิมาปฏิปทา ความเอื้ออาทร ความสงบ ความสว่าง
 5. วิถีไทยแต่ดั้งเดิมที่เน้นการเอื้ออาทร การมีวิถีชีวิตร่วมกัน หรือการเป็นวัฒนธรรมชุมชน
- กล่าวโดยสรุป แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงได้รับความสนใจในฐานะมรรค วิธีที่จะช่วยให้ประเทศไทยพ้นจากวิกฤติที่เกิดจากเศรษฐกิจฟองสบู่ที่สร้างความเป็น “เศรษฐกิจเทียม” หรือ “เศรษฐกิจแบบแยกส่วน” ที่ค้ำอิงถึงแต่เงินแต่ละเลยมิติทางด้านจิตใจ ครอบครัว ชุมชน วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และการเมือง จนนำไปสู่ความล่มสลายทางเศรษฐกิจ อันเป็นผลลัพธ์ที่เกิดจากการสั่งสมของการเมืองการปกครองที่รวมศูนย์อำนาจ ประสิทธิภาพต่ำ คอร์รัปชันสูง ระบบการศึกษาที่อ่อนแอทางสติปัญญา และสังคมที่อ่อนแอขาดความเป็นประชาสังคม

อภิชาติ พันธเสน (2549 : 78) ได้ให้ความหมายแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงออกเป็น 4 ความหมายด้วยกัน ประกอบด้วย

กลุ่มที่หนึ่ง อธิบายว่าปรัชญาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง เป็นแนวคิดที่อยู่เหนือแนวคิดเศรษฐศาสตร์ เป็นภูมิปัญญาไทย เป็นทุนทางสังคมของประเทศ เนื่องมาจากปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมีพื้นฐานมาจากวัฒนธรรมชุมชน และเป็นพื้นฐานระบบเศรษฐกิจของสังคมไทย ซึ่งเป็นวัฒนธรรม

ของคนส่วนใหญ่ทั้งประเทศ เป็นปรัชญาแนวคิดที่ประยุกต์นำศาสนามาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ที่ลด “ความอยาก” ลงมาสู่ระดับที่สามารถพึ่งตนเองได้

กลุ่มที่สองอธิบายว่า ปรัชญาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมีส่วนประกอบที่สำคัญสามส่วน ที่เกี่ยวข้องกัน และจะขาดส่วนหนึ่งส่วนใดไม่ได้ คือ ความพอดี ความเสี่ยงและการพึ่งตนเอง

ความพอดี ในทรรศนะของนักเศรษฐศาสตร์กลุ่มนี้จะมีลักษณะใกล้เคียงกับดุลยภาพ ในวิชาเศรษฐศาสตร์ แต่จะเป็นดุลยภาพที่เป็นพลวัต ปรับตัวอยู่ตลอดเวลา ขึ้นอยู่กับสถานะ และความเหมาะสมของแต่ละบุคคล

ความเสี่ยง เกี่ยวข้องกับความพยายามในการลด/กระจายความเสี่ยง เพื่อให้เกิดความพอดี อย่างยั่งยืน

การพึ่งตนเอง คือ ความพยายามในการเพิ่มขีดความสามารถในการควบคุมปัจจัยเสี่ยง ที่ก่อให้เกิดความไม่แน่นอน และลดต้นทุนในการแลกเปลี่ยน (Transaction Cost) ไม่ให้สูงเกินไป

กลุ่มที่สาม ให้ความเห็นว่าแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวคิดที่สอดคล้องกับเศรษฐกิจ กระแสหลัก เพราะเป็นการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ภายใต้ข้อจำกัดของรายได้ (Budget Constraints) ภายใต้การบริหาร การกระจายความเสี่ยงอย่างสมดุลและมีการแลกเปลี่ยนอย่างมีประสิทธิภาพ (Efficiency)

นักเศรษฐศาสตร์กลุ่มนี้ได้ให้ข้อสังเกตว่าการพึ่งพิงตนเองนั้น อาจทำให้สูญเสียโอกาส ที่จะได้รับประสิทธิภาพที่เกิดจากการเน้นความชำนาญเฉพาะอย่าง การพึ่งตนเองในทรรศนะ ของนักเศรษฐศาสตร์ กลุ่มนี้จึงหมายถึง ความสามารถในการควบคุมปัจจัยเสี่ยงต่างๆ เพื่อลด ความเสี่ยงลงให้ได้มากที่สุด และเห็นว่าแม้จะมีการติดต่อค้าขายกับภายนอกและต่างประเทศ หรือการใช้เทคโนโลยีจากต่างประเทศ หากสามารถควบคุมและรู้เท่าทัน ก็ยังถือว่าเป็นการพึ่งตนเอง เพื่อให้เกิดความพอเพียง ประกอบกับการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเน้นการให้น้ำหนัก แก่ความเสี่ยงด้านต่ำ (Downside Risk) ที่จะช่วยให้กลุ่มที่มีอำนาจต่อรองต่ำ สามารถเผชิญและ รับแรงกระแทกจากการเปลี่ยนแปลงสภาวะแวดล้อมได้อันจะส่งเสริมให้ระบบเกิดเสถียรภาพ

กลุ่มที่สี่ เป็นกลุ่มที่ให้ความสำคัญเห็นอื่นๆ ที่เป็นประโยชน์ในการดำเนินชีวิตและการพัฒนา ประเทศบนพื้นฐานความเป็นอยู่อันควร ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับประเทศ ตามศักยภาพของประเทศ

ในทรรศนะของอภิชาติ พันธเศรษฐ (2549 : 79) แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงไม่อยู่เหนือ พุทธเศรษฐศาสตร์หรืออีกนัยหนึ่งแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมีสาระสำคัญที่เกี่ยวข้องกับ พุทธเศรษฐศาสตร์ และพุทธเศรษฐศาสตร์นั้นมีสถานภาพไม่แตกต่างจากแนวคิดเศรษฐศาสตร์อื่นๆ หากแต่รากฐานวิธีคิดระหว่างพุทธเศรษฐศาสตร์นั้นแตกต่างจากเศรษฐศาสตร์กระแสหลักอื่นๆ คือ

เชื่อว่ามนุษย์เกิดมาพร้อมกับวิชาหรือความรู้ อันเป็นต้นเหตุของความไร้เหตุผล “ปัญญา” ที่เกิดจากการรักษาศีลและมีสมาธิ จะทำให้ความไร้เหตุผลของมนุษย์ลดลง

เศรษฐกิจพอเพียงในทศวรรษของ สุเมธ ตันติเวชกุล (2542 : 69) ว่าด้วยการวางรากฐานอันมั่นคง ยั่งยืนของบุคคลและสังคมที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระมหากรุณาธิคุณพระราชทานแก่พสกนิกรชาวไทย โดยไม่จำกัดเฉพาะเกษตรกรเท่านั้น เศรษฐกิจพอเพียงในฐานะระบบเศรษฐกิจที่สามารถอุ้มชูตนเอง (Relative Self-sufficiency) อยู่ได้ในระดับพื้นฐาน โดยไม่ต้องเดือดร้อนได้จึงจะสามารถสร้างความเจริญก้าวหน้า และฐานะทางเศรษฐกิจขั้นสูงต่อไปได้ ความสามารถในการอยู่ได้ในระดับพื้นฐานนั้นต้องยึดแนวทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) เป็นหลักในการดำรงชีวิต เพื่อสร้างความสามารถในการพึ่งตนเองอันประกอบไปด้วย

1. พึ่งตนเองทางจิตใจ มีจิตใจที่เข้มแข็งไม่ท้อแท้แม้ประสบความล้มเหลวหรือความยากลำบาก
2. พึ่งตนเองทางสังคม ช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในสังคม
3. พึ่งตนเองได้ทางทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งทรัพยากรสังคมและทรัพยากรทางเศรษฐกิจ
4. พึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยี วิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับภูมิประเทศและสังคมไทย
5. พึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ สามารถอยู่ได้ด้วยตนเองในระดับเบื้องต้น ซึ่งจะสามารถนำไปสู่การพัฒนาประเทศในระดับมหภาคต่อไปได้ด้วย

ในการที่จะทำให้ได้ผลดังกล่าวบุคคลต้องละลดความฟุ้งเฟ้อ ประกอบอาชีพด้วยความสุจริต การแสวงหาผลประโยชน์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของจริยธรรม ปฏิบัติตนในทางดีและไม่หยุดนิ่งที่จะใฝ่หาความรู้ เพื่อหาหนทางให้ตนเองหลุดพ้นจากความทุกข์ยากที่เป็นอยู่ได้

ในมุมมองของ เสน่ห์ จามริก (2542 : 32) ได้เห็นว่าเศรษฐกิจพอเพียง เป็นเสมือนสิ่งที่มาจุดประกายให้เกิดความตื่นตัว ร่วมมือ ร่วมใจ กัดค้นแสวงหา และทำความเข้าใจทั้งในระดับความคิดและปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมที่เหมาะสมกับสภาพความเป็นจริงของสังคมไทย ส่วนในระดับความคิดนั้น เป็นหลักการอันยั่งยืนของสังคม ในความหมายที่เป็นอุดมการณ์และเกณฑ์คุณค่า เช่นเดียวกับอุดมการณ์ประชาธิปไตย เสรีนิยม สังคมนิยม ฯลฯ เป็นหลักการที่เป็นองค์รวมและเป็นสากลและเป็นอุดมการณ์คู่ขนาน เป็นปฏิสัมพันธ์กับอุดมการณ์ต่างๆ เป็นแกนกลางของคุณค่าและจิตสำนึกใหม่ กระบวนทัศน์ใหม่ และวัฒนธรรมการเรียนรู้ใหม่บนพื้นฐานของหลักการสังคมอันเป็นรูปธรรมที่จำเป็นต่อการปรับเปลี่ยนแนวคิดและทิศทางของการปฏิรูปพัฒนา โดยมีฐานอยู่ที่เกษตรกรรวมอยู่พอกัน พร้อมด้วยกระบวนการเรียนรู้ยกระดับสู่เกษตรกรยั่งยืน โดยมีไร่่นาระดับครัวเรือน เป็นหน่วยพื้นฐานที่กระจายออกไปเป็นเครือข่ายกว้างขวางยิ่งขึ้นตามลำดับ และพัฒนา

ให้มีบทบาทรอบด้านมากขึ้น เป็นช่องทางส่งเสริมให้พัฒนาตนเองเป็นอิสระ กลไกตลาดภายใต้
อำนาจกำกับและควบคุมจากภายนอก

ในระดับหลักการหรืออุดมการณ์ “เศรษฐกิจพอเพียง” กระตุ้นให้เกิดการทบทวน รื้อฟื้น
หลักทฤษฎีเศรษฐกิจและสังคมต่างๆ ขึ้นใหม่ ดังนี้

1. นิยามความหมาย “เศรษฐกิจ” ซึ่งโดยสาระมีความหมายเพื่อสนองความต้องการ
ภายใต้ความจำกัดของทรัพยากร มิใช่เป็นเพียงเรื่องของธุรกิจเพื่อแข่งขัน ช่วงชิง แสวงหากำไรสูงสุด
เท่านั้น
2. รื้อฟื้น ทบทวน แยกแยะระหว่าง “การพัฒนา” ที่หมายถึง การยกฐานะของคนส่วนใหญ่
หรือทั้งหมดกับ “การจำเริญทางเศรษฐกิจ” ซึ่งมุ่งแต่เพียงการสร้างตัวเลขและอัตราการเจริญเติบโต
โดยไม่คำนึงถึงการกระจายไปสู่คนส่วนใหญ่ของประเทศ
3. ทบทวนเรื่องคนและคุณค่าของคน ที่พึงมีโอกาสเรียนรู้ พัฒนาขีดความสามารถ
พึ่งตนเอง
4. ทบทวนความเข้าใจเรื่องกองทุน ที่ควรรวมความไปถึงคน ชุมชนชาติ และระบบนิเวศ
ที่เป็นทุนของชีวิตและสังคมด้วย
5. “ตลาดเสรี” ต้องถูกตีกรอบของสำนึกแห่งธรรมะ
6. วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานการเคารพและยอมรับในคุณค่า
ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และธรรมชาติ
7. “การบริโภคนิยม” พึงอยู่ในขอบข่ายของความจำเป็นและคุณประโยชน์ต่อชีวิตและ
ความยั่งยืนของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม
8. “วิถีการพัฒนาเศรษฐกิจ” ต้องเป็นไปบนความสมดุลเพื่อการพึ่งตนเองและพิทักษ์
รักษาระบบชีวิตนิเวศน์

ดังนั้นนัยสำคัญของเศรษฐกิจพอเพียงคือ “การกลับฟื้นจิตวิญญาณมนุษย์สู่ชีวิตเศรษฐกิจ
ที่แท้จริง อันประกอบด้วยมนุษย์กับธรรมชาติเป็นแก่นสาร” เศรษฐกิจพอเพียง จึงไม่ได้เป็นระบบ
ที่แปลกแยกหรือสวนกระแสสังคมแห่งความจริง หากแต่เป็นส่วนหนึ่งของความพยายามถ่วงดุล
อำนาจตลาด ปลดปล่อยทางจิตสำนึกและกระบวนทัศน์ ฟื้นฟูวัฒนธรรมการเรียนรู้ เปลี่ยนแนวคิด
และทิศทางการพัฒนา ไปสู่การพึ่งตนเองและพัฒนาตนเองของคนในชาติ

แนวคิดของทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์ที่ตั้งอยู่บนรากฐานของปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง
โดยการวิเคราะห์ความสอดคล้อง และความแตกต่างของความหมายและองค์ประกอบปรัชญา
ของเศรษฐกิจพอเพียงกับแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ด้วยวิธีการจำแนกวิเคราะห์ (Parsing) ตามหลัก
วิธีทางตรรกศาสตร์ และผลการวิเคราะห์สรุปว่า ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง มีองค์ประกอบ

ด้านต่างๆ อย่างสมบูรณ์ ที่สามารถใช้เป็นพื้นฐานในการพัฒนากรอบทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์ (Foundation for Economic Theory Framework)

โดยองค์ประกอบของการวิเคราะห์ที่ได้จำแนกออกเป็น 5 ส่วน ประกอบด้วย 1) กรอบแนวคิด 2) คุณลักษณะ 3) คำนิยาม 4) เงื่อนไข 5) แนวทางปฏิบัติและผลที่คาดว่าจะได้รับ ซึ่งทั้ง 5 ส่วนนี้ จะต้องใช้ประกอบกัน ดังนี้

องค์ประกอบที่ 1 กรอบแนวคิด ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาที่ชี้แนะแนวทางการดำรงอยู่และการปฏิบัติตน (Economic Life Guiding Principle) โดยมีพื้นฐานมาจากวิถีชีวิตดั้งเดิมของสังคมไทย สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ตลอดเวลา เป็นการมองโลกเชิงระบบที่มีลักษณะพลวัต (Dynamic) มุ่งเน้นการรอดพ้นจากภัยและวิกฤต เพื่อความมั่นคงและความยั่งยืนของการพัฒนา (Sustainability)

องค์ประกอบที่ 2 คุณลักษณะ เศรษฐกิจพอเพียง เป็นแนวทางปฏิบัติในทางที่ควรจะเป็น (Normative Prescription) สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการปฏิบัติตนได้ในทุกระดับ (Scalable) โดยมีแนวคิดทางสายกลาง (Middle Path) เป็นหัวใจสำคัญของกรอบแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ทางสายกลางในที่นี้ หมายถึง วิธีการ (Means) หรือการกระทำที่พอประมาณ บนพื้นฐานของความมีเหตุผลและสร้างภูมิคุ้มกันที่จะนำไปสู่การพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง

องค์ประกอบที่ 3 คำนิยาม “ความพอเพียง” (Sufficiency) ประกอบด้วย คุณลักษณะ 3 ประการพร้อมๆ กัน ได้แก่ ความพอประมาณ ความมีเหตุผลและภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี กล่าวคือ กิจกรรมใดๆ ที่ขาดคุณลักษณะใดคุณลักษณะหนึ่งไป ก็จะไม่สามารถเรียกได้ว่าเป็นความพอเพียง คุณลักษณะทั้ง 3 ประการ ประกอบด้วย

ประการที่ 1 ความพอประมาณ (Moderation) หมายถึง ความพอดีที่ไม่มากเกินไปและไม่น้อยเกินไปในมิติต่างๆ ของการกระทำ หรือความพอใจในสิ่งที่สมควร ในปริมาณที่เหมาะสมไม่น้อยเกินไปจนก่อให้เกิดความขาดสน และไม่มากเกินไปจนฟุ่มเฟือย จนเกินกำลังของตนเอง

ประการที่ 2 ความมีเหตุผล (Reasonableness) หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับของความพอประมาณ ในมิติต่างๆ จะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผล โดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยและข้อมูลที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้นๆ อย่างรอบคอบ และถูกต้องบนพื้นฐานของความรู้คู่คุณธรรม

ประการที่ 3 การมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี (Self-immunity) หมายถึง การเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ การกระทำที่สามารถเรียกว่าพอเพียง (Systematic and Dynamic Optimum) มิใช่การคำนึงถึงเหตุการณ์และผลในปัจจุบันเท่านั้น แต่จำเป็นต้องคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่างๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตด้วย

องค์ประกอบที่ 4 เงื่อนไข (Condition of Sufficiency Actions) การตัดสินใจประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจให้อยู่ในระดับพอเพียงนั้น ต้องอาศัยทั้งเงื่อนไข ความรู้ และเงื่อนไขคุณธรรม ดังนี้

เงื่อนไขที่ 1 ความรู้ (Set of Knowledge) ประกอบด้วย ความรอบรู้เกี่ยวกับวิชาการต่างๆ อย่างรอบด้าน ความรอบคอบที่จะนำความรู้เหล่านั้นมาพิจารณาให้เชื่อมโยงสัมพันธ์กัน (เพื่อการวางแผน) และความระมัดระวังในการนำไปประยุกต์ใช้ให้เกิดผลในทางปฏิบัติทุกขั้นตอน

เงื่อนไขที่ 2 คุณธรรม (Ethical Qualification) ประกอบด้วยคุณธรรมที่จะต้องเสริมสร้างให้จิตใจมีความตระหนักในคุณธรรมและความซื่อสัตย์ และมีคุณธรรมในการดำเนินชีวิต โดยเน้นความอดทน ความเพียร สติ ปัญญา และความรอบคอบ ทั้งนี้มีกลุ่มเป้าหมายที่เน้นเป็นพิเศษในการเสริมสร้างเงื่อนไขทั้งสองด้าน ได้แก่ กลุ่มเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับ เพราะการกระทำใดๆ ของคนกลุ่มนี้ก่อให้เกิดผลกระทบในสังคมวงกว้าง

องค์ประกอบที่ 5 แนวทางปฏิบัติและผลที่คาดว่าจะได้รับ การนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ จะทำให้เกิดทั้งวิถีการพัฒนา (Development Path) และผลการพัฒนา (Development Goal) ที่สมดุล (Balance) และพร้อมรับต่อการเปลี่ยนแปลงในทุกด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และความรู้/เทคโนโลยี นำไปสู่ความยั่งยืนของการพัฒนา หรือความดำรงอยู่อย่างต่อเนื่อง (Sustainability) ของทุนในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม ทุนทางสิ่งแวดล้อม และทุนทางภูมิปัญญาและวัฒนธรรม ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และความเปลี่ยนแปลงต่างๆ

อนึ่ง องค์ประกอบทั้งสามประการของ “ความพอเพียง” มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างกันอย่างเป็นระบบ กล่าวคือ ความมีเหตุผลจะเป็นพื้นฐานของอีกสององค์ประกอบคือ ความพอประมาณ และการมีภูมิคุ้มกันในตัว ความมีเหตุผลจะเป็นกระบวนการเสริมสร้างให้ความพอใจเป็นไป แต่โดยพอประมาณ เพื่อไม่ให้เกิดการกระทำที่เกินพอดีหรือน้อยไป หรือเกิดอคติจนเกินขนาด และทำให้การตัดสินใจกระทำอยู่ในขอบเขตที่พอเพียง ในขณะที่ความพอประมาณจำเป็นต้องมีระดับมากพอที่จะสร้างภูมิคุ้มกัน เพื่อเป็นปัจจัยเสริมสร้างให้การดำเนินกิจกรรมต่างๆ เป็นไปอย่างมีเหตุผล ทั้งในปัจจุบันและอนาคต อย่างไรก็ตาม ความมีเหตุผลต้องมีระดับที่สามารถปรับเปลี่ยนไปได้ ตามความรู้และประสบการณ์ การรับรู้และการตัดสินใจของผู้ปฏิบัติ (การกระทำของแต่ละบุคคล) ซึ่งมีลักษณะแตกต่างกันไปตามศักยภาพ โอกาส สภาพสังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมของแต่ละบุคคล เช่น ภูมิหลังของครอบครัว การอบรมบ่มนิสัยเป็นต้น ผู้ปฏิบัติตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงต้องปฏิบัติตาม “เงื่อนไข” ความรอบรู้ และคุณธรรมทั้งสองข้อด้วย โดยจะต้องเป็นผู้ที่มีความรอบรู้และคุณธรรมคู่กันอย่างสมดุล หากขาดข้อใดข้อหนึ่งแล้ว จะทำให้กระบวนการ

นำความเสียหายมาสู่ตนเองและสังคมได้ ในลักษณะเดียวกันถ้ามีคุณธรรมแต่ขาดความรู้ก็อาจตัดสินใจอย่างรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ก่อให้เกิดผลเสียหายได้เช่นเดียวกัน ผู้ปฏิบัติที่มีความรอบรู้และคุณธรรมคู่กันตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง จะทำให้การตัดสินใจและกระทำการใดๆ เป็นไปอย่างพอประมาณ มีเหตุผลและเกิดภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวเองได้ จากการวิเคราะห์ความหมาย “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” สรุปได้ว่า หลักการ “ความพอเพียง” จะต้องประกอบด้วย คุณลักษณะ 3 ประการ พร้อมๆ กัน ได้แก่ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล และภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี รวมทั้งได้กำหนดคุณสมบัติของผู้ปฏิบัติตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง จำเป็นต้องเป็นผู้มีความรอบรู้ในวิชาการต่างๆ รอบอบในการเชื่อมโยง และมีความระมัดระวังในการนำความรู้ไปใช้ รวมทั้ง เป็นผู้ที่มีคุณธรรมในจิตใจ และมีการกระทำที่เน้นความซื่อสัตย์ ความอดทนและความเพียร องค์ประกอบทั้งสามประการ มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างกันอย่างเป็นระบบ รวมทั้งผู้ปฏิบัติต้องประกอบด้วยความรู้และคุณธรรมทั้งสองข้ออีกด้วย

ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

ภาพประกอบ 2 ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

ที่มา : เสน่ห์ จามริก, 2542 : 33

เกษตรทฤษฎีใหม่ เป็นพระราชดำรัสที่อยู่ภายใต้ปรัชญาเศรษฐกิจแบบพอเพียง โดยให้ความสำคัญกับการผลิต เพื่อตอบสนองต่อความต้องการอาหารในครอบครัว และชุมชน สามารถพึ่งตนเองได้ โดยไม่ต้องพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก ดังนั้นการส่งเสริมการเกษตรทฤษฎีใหม่ที่ดำเนินไปพร้อมๆ กับการส่งเสริมให้มีการใช้ปุ๋ยเคมี และสารเคมีการเกษตร หรือการนำทฤษฎีไปใช้ โดยไม่เข้าใจเนื้อหาและปรัชญาที่อยู่ลึกเบื้องหลัง จะมีผลให้แนวทางการดำเนินการดังกล่าว ไม่ถูกจัดว่าเป็นเกษตรกรรมยั่งยืน

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เสด็จเยี่ยมราษฎรที่บ้านกุดต่อแก่น ต.กุดสิน คุ่มใหญ่ อ.เขาวง จ.กาฬสินธุ์ เมื่อวันที่ 25 พฤศจิกายน 2535 ได้ทรงเห็นสภาพความยากลำบากของราษฎรในการทำการเกษตรในพื้นที่อาศัยน้ำฝน (ปลูกข้าวได้ประมาณ 1 ถึง 1 ไร่) เพาะปลูกได้ปีละครั้งในช่วงฤดูฝนเท่านั้น มีความเสี่ยงในการเสียหายจากความแปรปรวนของดินฟ้าอากาศ และฝนทิ้งช่วง ซึ่งสภาพดังกล่าวคงเป็นสภาพปัญหาของเกษตรกรส่วนใหญ่ของประเทศ แม้ว่าจะมีการขุดบ่อเก็บน้ำไว้บ้างก็มีขนาดไม่แน่นอน น้ำใช้ยังไม่พอเพียง รวมทั้งระบบการปลูกพืชไม่มีหลักเกณฑ์และส่วนใหญ่ปลูกพืชชนิดเดียว ด้วยเหตุนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ จึงทรงศึกษา รวบรวมข้อมูลนำมาวิเคราะห์และได้พระราชทานพระราชริเริ่ม เพื่อให้สามารถผ่านพ้นช่วงเวลาวิกฤตการขาดแคลนน้ำได้โดยไม่เดือดร้อน และยากลำบากนัก พระราชดำรินี้ทรงเรียกว่า “ทฤษฎีใหม่” อันเป็นแนวทางการจัดการที่ดินและน้ำเพื่อการเกษตรในที่ดินขนาดเล็กให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยทรงทดลองเป็นแห่งแรกที่วัดมงคลชัยพัฒนา ตำบลห้วยบง อำเภอเมือง จังหวัดสระบุรี

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ พระราชทานแนวทางเกษตรทฤษฎีใหม่ เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2540 ซึ่งเป็นช่วงที่ประเทศไทยได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงจากวิกฤติเศรษฐกิจฟองสบู่แนวทางเกษตรทฤษฎีใหม่ จึงเป็นหนทางปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม และเป็นฐานรากของแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งหากสร้างระบบเศรษฐกิจที่พึ่งพาตนเองได้ครั้งหนึ่ง หรือแม้แต่หนึ่งในสี่ของระบบเศรษฐกิจทั้งหมด ก็จะสามารถทำให้ประเทศชาติมีความมั่นคงมากกว่าระบบเศรษฐกิจที่ต้องพึ่งพาการส่งออกมากอย่างที่เป็นอย่างในปัจจุบัน

สิ่งที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่างๆ พึงตระหนักก็คือแนวทาง

เกษตรทฤษฎีใหม่ (New Theory Farming)

เป็นระบบเกษตรที่เน้นการจัดการแหล่งน้ำ และการจัดสรรแบ่งส่วนพื้นที่ทำการเกษตรอย่างเหมาะสม ซึ่งจะทำให้เกษตรกรมีข้าวปลาอาหารไว้บริโภคอย่างพอเพียงตามอัตภาพ อันจะเป็นการแก้ปัญหาในเรื่องชีวิตความเป็นอยู่ของเกษตรกรแล้ว ยังก่อให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศที่มาแห่งพระราชดำริ “ทฤษฎีใหม่”

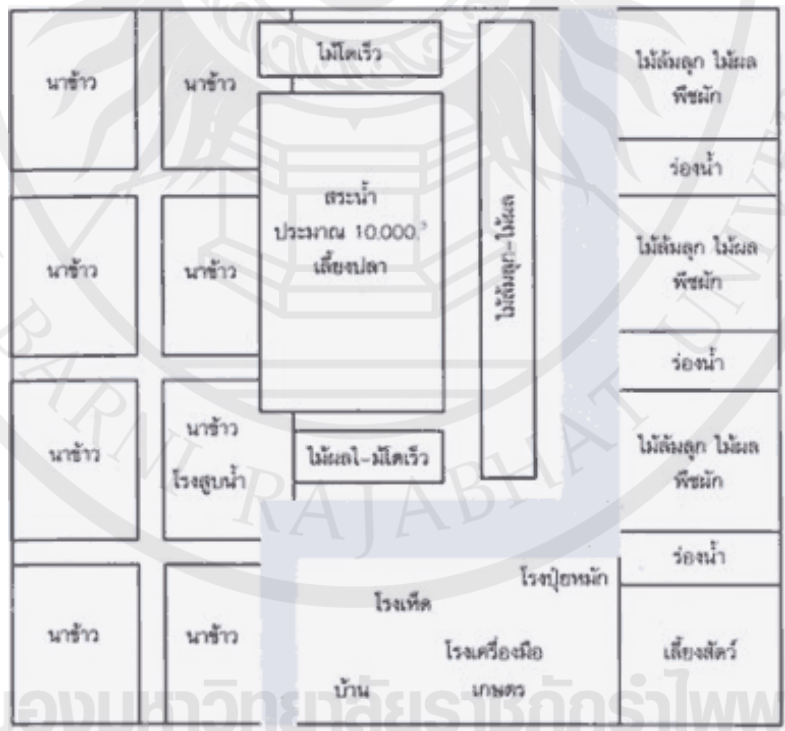
หลักการของทฤษฎีใหม่

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ พระราชทาน “ทฤษฎีใหม่” ให้ดำเนินการในพื้นที่ทำกินที่มีขนาดเล็กประมาณ 15 ไร่ ด้วยวิธีการจัดสรรที่ดินให้เหมาะสมกับการเกษตรแบบผสมผสานอย่างได้ผล เพื่อให้เกษตรกรมีรายได้ใช้จ่ายตลอดปี ซึ่งได้ดำเนินการอย่างแพร่หลายในปัจจุบัน ซึ่งการพัฒนาตามแนวทางทฤษฎีใหม่นี้ มีความจำเป็นต้องประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศและสิ่งแวดล้อมจึงจะเกิดประโยชน์สูงสุด ทั้งนี้ทฤษฎีใหม่ มี 3 ชั้น คือ (เสน่ห์ จามริก. 2542 : 34-35)

ทฤษฎีใหม่ขั้นที่หนึ่ง

การผลิตเป็นการผลิตให้พึ่งพาตนเองได้ด้วยวิธีง่าย ค่อยเป็นค่อยไปตามกำลัง ให้พอมีพอกิน ไม่อดอยาก โดยมีแนวทางสำคัญ ประกอบด้วย

1. ให้เกษตรกรมีความพอเพียง โดยเลี้ยงตัวเองได้ (Self Sufficiency) ในระดับชีวิตที่ประหยัดก่อน
2. ทั้งนี้ต้องมีความสามัคคีในท้องถิ่น
3. มีการผลิตข้าวบริโภคพอเพียงประจำปี โดยถือว่าครอบครัวหนึ่ง ทำนา 5 ไร่ จะมีข้าวพอกินตลอดปี ข้อนี้เป็นหลักสำคัญของทฤษฎีนี้ “หากชาวนาต้องซื้อข้าวกิน ก็หมดสิ้นความเป็นเกษตรกรไทย”
4. ต้องมีน้ำ 1,000 ลูกบาศก์เมตรต่อไร่แต่ละแปลง (15 ไร่) ทำนา 5 ไร่ ทำพืชไร่หรือไม้ผล ฯลฯ 5 ไร่ (= 10 ไร่) จะต้องมีน้ำ 10,000 ลูกบาศก์เมตรต่อปี โดยสูตรคร่าวๆ แต่ละแปลงประกอบด้วย นา 5 ไร่ พืชไร่ และสวน ฯลฯ (เช่น ไม้สร้างบ้าน สมุนไพร ไม้ใช้สอย ไม้ไผ่ ไม้ผล เป็นต้น) 5 ไร่ สระน้ำ 3 ไร่ ลึก 4 เมตร ความจุประมาณ 19,000 ลูกบาศก์เมตร (19,200) ปล่อยปลาในสระน้ำที่อยู่อาศัยและอื่นๆ (โรงเห็ด เล้าสัตว์เลี้ยง แปลงไม้ดอก ฯลฯ) 2 ไร่ รวมประมาณ 15 ไร่ ถ้ามีที่ดินน้อยกว่านี้ เช่น 10 ไร่ ก็แบ่งตามสัดส่วนโดยประมาณ แต่ที่สำคัญต้องทำข้าวให้พอกินทั้งปี

ภาพประกอบ 3 สัดส่วนการปลูกที่อยู่อาศัย
ที่มา : เสน่ห์ จามริก. 2542 : 35

ทฤษฎีใหม่ขั้นที่สอง

ให้เกษตรกรรวมพลังกันในรูปกลุ่มหรือสหกรณ์ ร่วมแรงร่วมมือกันในรูปกลุ่มหรือสหกรณ์ ร่วมแรงร่วมมือกันในด้านต่างๆ คือ

1. การผลิต (พันธุ์พืช เตรียมดิน ชลประทาน ฯลฯ)
2. การตลาด (ลานตากข้าว ชั่ง เครื่องสีข้าว การจำหน่ายผลผลิต)
3. การเป็นอยู่ (กะปิ น้ำปลา อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ฯลฯ)
4. สวัสดิการ (สาธารณสุข เงินกู้)
5. การศึกษา (โรงเรียน ศูนย์การศึกษาศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก)
6. สังคมและศาสนา ด้วยความร่วมมือของหน่วยราชการ มูลนิธิและเอกชน

ทฤษฎีใหม่ขั้นที่สาม

ติดต่อร่วมมือกับแหล่งเงิน (ธนาคาร) และกับแหล่งพลังงาน (บริษัทน้ำมัน) เพื่อ

1. ตั้งและบริหาร โรงสี (2)
2. ตั้งและบริหารร้านสหกรณ์ (1, 3)
3. ช่วยการลงทุน (1, 2)
4. ช่วยพัฒนาคุณภาพชีวิต (4, 5, 6)

ทั้งนี้ ฝ่ายเกษตรกรและฝ่ายธนาคารกับบริษัทจะได้รับประโยชน์

1. เกษตรกรขายข้าวและพืชผลการเกษตรในราคาสูง (ไม่ถูกกดราคา)
2. ธนาคารกับบริษัทซื้อข้าวบริโภคในราคาต่ำ (ซื้อข้าวเปลือกตรงจากเกษตรกรและมาสีเอง)

3. เกษตรกร ซื้อเครื่องอุปโภคบริโภคในราคาต่ำ (เป็นร้านสหกรณ์ราคาขายส่ง)

ประโยชน์ของทฤษฎีใหม่

จากพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ที่ได้พระราชทานในโอกาสต่างๆ นั้น พอจะสรุปถึงประโยชน์ของทฤษฎีใหม่ได้ ดังนี้

1. ให้ประชาชนพออยู่พอกินสมควรแก่อัตภาพในระดับที่ประหยัด ไม่อดอยากและเลี้ยงตนเองได้ ตามหลักปรัชญาของ “เศรษฐกิจพอเพียง”

2. ในหน้าแล้งมีน้ำน้อย ก็สามารถเอาน้ำที่เก็บไว้ในสระมาปลูกพืชผักต่างๆ ที่ใช้น้ำน้อยได้

โดยไม่ต้องเบียดเบียนชลประทาน

3. ในปีที่ฝนตกตามฤดูกาล โดยมีน้ำตลอดปี ทฤษฎีใหม่นี้ก็สามารถสร้างรายได้ให้ร่ำรวยขึ้นได้

4. ในกรณีที่เกิดอุทกภัยก็สามารถที่จะฟื้นตัว และช่วยตัวเองได้ในระดับหนึ่ง โดยทางราชการไม่ต้องช่วยเหลือมากเกินไป อันเป็นการประหยัดงบประมาณด้วย

กลไกธรรมชาติ (Nature Farming)

การเกษตรแบบยั่งยืนเป็นความพยายามโดยรวมที่จะทำให้กิจกรรมของมนุษย์ที่เข้ากันได้กับความต้องการของระบบนิเวศของโลก ดังนั้นความเข้าใจในวิธีการที่แตกต่างกันทางการเกษตรและธรรมชาติเป็นสิ่งจำเป็นถ้าเราต้องการที่จะใช้ทรัพยากรของโลกอย่างชาญฉลาด ในขณะที่การเกษตรแบบยั่งยืนจะขึ้นอยู่กับเป้าหมายระยะยาว และไม่ได้เฉพาะชุดของการเลี้ยง มันมักจะมาพร้อมการลดลงของปัจจัยการผลิตที่ซื้อเข้ามาในการจัดการทรัพยากรในฟาร์ม ตัวอย่างที่ดีคือการพึ่งพาในโตรเจนทางชีวภาพจากพืชตระกูลถั่ว เมื่อเทียบกับการผลิตจากปุ๋ยในโตรเจน การเกษตรแบบลงทุนต่ำเป็นหนึ่งในระบบการทำฟาร์มที่มีทางเลือกหลายวิธี การปรับให้เข้ากับการเกษตรแบบยั่งยืน การทำฟาร์มแบบลงทุนต่ำจะขึ้นอยู่กับการผลิต - แต่ไม่จำเป็นต้องมีการกำจัดของปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลงและสารเคมีกำจัดวัชพืช เกษตรกรมีการนำแนวทางปฏิบัติเหล่านี้เป็นหลักในการลดค่าใช้จ่าย แต่เพราะพวกเขายังต้องการที่จะลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม หรือเพราะพวกเขารับรู้กฎระเบียบของสารกำจัดศัตรูพืชในอนาคตด้วย ในการค้นหาข้อมูลเกี่ยวกับวิธีการเลี้ยงด้วยสารเคมีน้อยลง จะเป็นประโยชน์ในการตรวจสอบระบบการทำฟาร์มทางเลือก ในการดำรงชีวิตส่วนใหญ่ที่ไม่รวมสารเคมีในความโปรดปรานของการทำฟาร์มชีวภาพ ประสบการณ์ของผู้ผลิตที่ได้รับการฝึกฝนประสบความสำเร็จในวิธีการเหล่านี้ มีคุณค่าให้กับเกษตรกรพิจารณาการเปลี่ยนแปลงไปสู่การลงทุนต่ำของการเกษตรแบบยั่งยืน (Steve. Online. 2013)

การทำเกษตรแบบยั่งยืนนั้นสามารถดำเนินการได้ในสี่รูปแบบ ในฐานะที่เป็นเกษตรทางเลือกคือ เกษตรอินทรีย์ เกษตรแบบพลังงานธรรมชาติ เกษตรชีวภาพ และกลไกธรรมชาติ

1. เกษตรอินทรีย์ เป็นระบบการผลิตที่หลีกเลี่ยงหรือการไม่ใช้สารเคมี ระบบเกษตรอินทรีย์พึ่งพาปลูกผลึกเศษซากพืช มูลสัตว์, พืชตระกูลถั่ว ปุ๋ยพืชสด ขยะของเสียนอกภาคการเกษตร การเพาะปลูก หินแร่ และลักษณะของการควบคุมศัตรูพืชทางชีวภาพ เพื่อรักษาผลผลิตของดินและความโปร่งซุยของดิน เพื่อจัดหาธาตุอาหารพืชและการควบคุมแมลง วัชพืชและศัตรูพืชอื่นๆ

2. การเกษตรแบบพลังงานธรรมชาติ พัฒนาในยุโรปช่วงปี ค.ศ. 1920 โดยนักปรัชญาชื่อ รูดอล์ฟ (Rudolf. 1972 : 82) การเกษตรแบบพลังงานธรรมชาติเป็นการทำเกษตรที่คล้ายคลึงกัน ในหลายๆ ทาง แต่ให้ความสำคัญกับการรวมตัวกันของสัตว์ในการสร้างระบบน้ำเลี้ยง ความสัมพันธ์ระหว่างช่วงเวลาเพาะปลูกกับจิตวิญญาณในธรรมชาติ คุณลักษณะเฉพาะของระบบนี้คือการใช้ของที่ได้มาจากมูลวัว, ชีลิกาและสารสกัดจากสมุนไพร ในการรักษากองปุ๋ยหมัก ดินและพืช

3. การทำเกษตรชีวภาพ การทำเกษตร “ชีวภาพ” เป็นการหลีกเลี่ยงสารเคมีที่ทำลาย เช่น ปราศจากแอมโมเนียและโพแทสเซียมคลอไรด์ และสามารถใส่สารเคมีกำจัดวัชพืชและยาฆ่าแมลง ในอัตราที่ต่ำได้

4. กลีกรรรมธรรมชาติ เป็นการทำการเกษตรที่ได้รับการพัฒนาในประเทศญี่ปุ่นในช่วง ทศวรรษที่ 1930 โดย โมกิชิ โอคาเดะ (Mokichi Okada) ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นสมาคม โมกิชิ (Mokichi. Online. 2013) กลีกรรรมธรรมชาติเป็นการทำเกษตรในหลายๆ ทาง รวมถึงการเน้นเป็นพิเศษในเรื่อง สุขภาพของดินผ่านปุ๋ยหมักมากกว่าปุ๋ยอินทรีย์ กลุ่มสาขาเกษตรกรรมธรรมชาติ สมาคม โมกิชิ เน้นการใช้งานของการเตรียมจุลินทรีย์ที่นอกเหนือไปจากการทำการเกษตรธรรมชาติแบบดั้งเดิม

แนวคิดกลีกรรรมธรรมชาติ ในทางวิชาการนั้นถือว่าผู้บุกเบิกแนวคิดนี้ ได้แก่ โมกิชิ โอคาเดะ ศูนย์วิจัยกลีกรรรมธรรมชาติระหว่างประเทศ (Internal Nature Farming Research Center = INFRC) ได้สรุปหลักการพื้นฐานของกลีกรรรมธรรมชาติไว้ดังนี้ โมกิชิ (Mokichi. Online. 2013)

1. การทำกลีกรรรมธรรมชาติก็เพื่อผลิตอาหารที่สามารถช่วยคงไว้ หรือส่งเสริมสุขภาพ ที่ดีของมนุษย์
2. กลีกรรรมธรรมชาติจะต้องยังประ โยชน์ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและทางด้านจิตใจ ของกลุ่มผู้ผลิต รวมถึงกลุ่มผู้บริโภคด้วย
3. การทำกลีกรรรมธรรมชาติจะต้องเป็นสิ่งที่ใครๆ ก็สามารถทำได้ และทำได้อย่างยั่งยืน ยาวนาน
4. การทำกลีกรรรมธรรมชาติจะต้องมีความรับผิดชอบต่อการค้ารู้อยู่ที่ดีของสิ่งแวดล้อม โดยการจะต้องมีความเคารพต่อธรรมชาติ
5. กลีกรรรมธรรมชาติจะต้องผลิตอาหาร หรือปัจจัยยังชีพที่สามารถตอบสนองการเพิ่มขึ้น ของประชากรในปัจจุบันได้

หลักการพื้นฐานทั้ง 5 ประการของการทำกลีกรรรมธรรมชาตินั้น ตั้งอยู่บนฐานคิด ในทางปรัชญาเกี่ยวกับธรรมชาติและสังคมที่สำคัญคือ ความเชื่อว่าธรรมชาติเป็นระบบที่มีความสมดุล ด้วยตัวของมันเอง

แนวคิดนี้เห็นว่าธรรมชาติมีขบวนการวิวัฒนาการที่ได้ผลิตสิ่งมีชีวิตในรูปแบบต่างๆ และ ได้ช่วยให้สิ่งมีชีวิตนั้นสืบทอดตัวเอง โดยอาศัยวัฏจักรจากทางนิเวศน์ที่มีความสมดุล (Balanced Ecological Cycles) ดังนั้นธรรมชาติจึงถูกออกแบบมาเพื่อที่จะทำให้ทุกสิ่งในโลกนี้มีความบริสุทธิ์ ของตัวมันเองและผลิตปัจจัยที่ช่วยในการยังชีพได้ เช่น กลุ่มพืชที่เติบโตในป่า หรือที่ราบ หรือหุบเขา ก็จะเจริญอยู่ในสภาพที่สมดุล โดยสามารถที่จะผลิตสิ่งต่างๆ ได้โดยไม่ต้องถูกรบกวนจากโรคภัย แผลง นอกจากนี้พืชพันธุ์ต่างๆ ก็ยังถูกมนุษย์ใช้เป็นประโยชน์ได้ในรูปแบบต่างๆ ฐานความเชื่อ

เรื่องธรรมชาติเช่นนี้ ได้นำไปสู่การพัฒนาหลักการพื้นฐานของเกษตรธรรมชาติที่ว่า เกษตรธรรมชาตินั้น จะต้องเป็นการใช้ประโยชน์และยอมรับการผลิตพืชผลไปในทิศทางที่สอดคล้องกับระบบของธรรมชาติที่มีการผลิตแบบสมดุลอย่างมีพลวัตร ไม่ว่าจะมียอดค้ำประกอบมาจากปฏิสัมพันธ์มาจาก ระหว่างแสงแดด น้ำ ดิน สัตว์ พืช จุลินทรีย์ในระบบนิเวศน์ของธรรมชาติ

การที่เราจะเข้าใจถึงระบบธรรมชาติที่มีการผลิตอย่างสมดุลได้นั้น เราจำเป็นจะต้องมีความถ่อมตัวในการเรียนรู้จากธรรมชาติ แทนที่จะพยายามใช้ความรู้โดยเฉพาะจากวิทยาศาสตร์สมัยใหม่มาอธิบายระบบของธรรมชาติ เนื่องจากระบบของธรรมชาตินี้มีวิวัฒนาการของชีวิตมายาวนานมากกว่า 3.5 พันล้านปี ในขณะที่ระบบความรู้แบบวิทยาศาสตร์สมัยใหม่มีการสะสมเป็นองค์ความรู้อย่างเป็นระบบมาเมื่อไม่กี่ร้อยปีที่ผ่านมานี้เอง ดังนั้นจึงเป็นไปได้ยากที่เราจะใช้สายตาแบบวิทยาศาสตร์สมัยใหม่เข้าใจถึงสิ่งต่างๆ ในธรรมชาติ ในการที่ถ่อมตนเรียนรู้จากธรรมชาตินี้ มนุษย์เราควรจะเข้าใจถึงกฎของธรรมชาติจากสายตาของความที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นกับความรู้อิทธิศาสตร์สมัยใหม่ ตัวอย่างเช่น ในการทำกิจกรรมธรรมชาตินั้นเราจำเป็นที่จะต้องเรียนรู้จากการสังเกตความเป็นไปของธรรมชาติโดยไม่รู้สึกรู้สึกรู้สึกเชื่อมั่นในความรู้ตัวเองเกินไปนัก เนื่องจากการปลูกพืชผลให้ได้ผลดีนั้นจำเป็นที่จะต้องพัฒนาอารมณ์ ความรู้สึกที่มีต่อพืชผลที่ปลูกด้วย กล่าวคือ การปลูกพืชผลด้วยความรักนั้นจะทำให้เกษตรกรจะสามารถตระหนักถึงความต้องการของดิน ปัจจัยสำหรับการเติบโตที่ดีของพืชผลและวิธีการจัดการที่จำเป็นก่อน เป็นต้น

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการสำรวจองค์ความรู้ทางด้านผลการศึกษาที่ตรง หรือใกล้เคียงกับหัวข้อในการวิจัยพบว่า มีงานวิจัยดังนี้

อนุชาติ พวงสำลี และคณะ (2544 : บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษาองค์กรภาคประชาสังคมในประเทศไทย พบว่า กระจายอยู่ในภูมิภาคต่างๆ ทั่วประเทศ และเป็นองค์กรที่ก่อตั้งในช่วงระยะเวลาต่างๆ อย่างหลากหลาย พันธกิจหลักขององค์กรมีทั้งมุ่งรณรงค์ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคม (Advocacy) ขจัดปัญหาความยากจน (Poverty Alleviation) และองค์กรให้บริการ (Service Provider) มีพื้นที่ปฏิบัติการครอบคลุมตั้งแต่ระดับหมู่บ้าน ชุมชน และระดับประเทศ พัฒนาการขององค์กรประชาสังคมในประเทศไทย อนุชาติ พวงสำลี และคณะ ได้สรุปไว้ดังนี้

ในช่วงแรกๆ (พ.ศ. 2501 - 2516) องค์กรภาคประชาสังคมในประเทศไทยมักจะถูกควบคุมโดยรัฐอย่างเข้มข้น เนื่องจากรัฐไม่ไว้วางใจ และมีทัศนคติต่อองค์กรภาคประชาสังคมว่าเป็นกลุ่มหัวรุนแรงฝ่ายซ้าย ประกอบกับบรรณ โยบายจากจักรวรรดินิยมที่ต้องการให้มีการป้องกันการเผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์อย่างเข้มข้นจริงจัง องค์กรภาคประชาสังคมที่รัฐยินยอมให้ดำเนินการ

ได้ในขณะนั้นมักเป็นองค์กรที่ดำเนินงานในแนวทางสังคมสงเคราะห์ องค์กรที่ได้รับอนุมัติให้จดทะเบียนช่วงนั้นต้องระบุไว้ในเจตจำนงโดยแน่ชัดว่าจะต้องไม่ยุ่งเกี่ยวกับการเมือง

เมื่อเกิดเหตุการณ์โค่นล้มรัฐบาลเผด็จการใน 2 ช่วงเหตุการณ์สำคัญ คือ ช่วง พ.ศ. 2516 และ พ.ศ. 2519 ได้เกิดบรรยากาศประชาธิปไตยในหมู่นิสิตนักศึกษา ชนชั้นกลาง ผู้นำเกษตรกร และแรงงานค่อนข้างมาก จึงเกิดองค์กรภาคประชาสังคมในช่วงนี้มากขึ้น เพื่อสนับสนุนประชาธิปไตยที่คึกคัก ในปี พ.ศ. 2517 แต่หลังการยึดอำนาจของทหาร ในปี พ.ศ. 2519 กิจกรรมของฝ่ายอนุรักษ์นิยมก็ขยายตัวขึ้นแทน ช่วงนี้เป็นช่วงที่เกิดภาวะสับสน ไม่แน่นอนและมีการเผชิญหน้ากันระหว่างกลุ่มต่างๆ บางองค์กรก็หยุดงานไปเลย บางแห่งก็ชั่วคราว หนุ่มสาวจำนวนมากและชาวบ้านหนีเข้าป่าไปร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์

หลังจากนั้น ในช่วงหลังปี พ.ศ. 2523 ซึ่งมีนโยบาย 66/2523 เป็นช่วงที่การเติบโตขององค์กรภาคประชาสังคมสูงเป็นพิเศษอีกครั้งหนึ่ง มีองค์กรเพิ่มขึ้นอย่างหลากหลาย ทั้งรูปแบบองค์กรเอกชนและองค์กรเครือข่าย องค์กรประสานงาน องค์กรแม่ข่าย ฯลฯ ขณะที่องค์กรที่ทำงานเชิงสังคมสงเคราะห์ก็มีการปรับทิศทางการทำงานไปด้วย

สิตางค์ เจริญวงศ์ (2545 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องการก่อรูปของภาคประชาชนในจังหวัดตราด โดยใช้วิธีการศึกษา คือ การศึกษาจากเอกสาร ในการศึกษาผู้วิจัยใช้การศึกษาจากเอกสารขั้นต้นและขั้นรองมาใช้ในการวิจัย การสัมภาษณ์ ใช้วิธีการสัมภาษณ์รายบุคคล โดยใช้การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interviews) ซึ่งอาศัยผู้ให้ข้อมูลหลัก เช่น ผู้นำในองค์กรภาคประชาชน ปราชญ์ชาวบ้านในจังหวัดตราด เป็นต้น การสังเกตการณ์เป็นรูปแบบการเก็บข้อมูลเสริมวิธีการอื่นๆ โดยใช้ในกระบวนการสังเกต เช่น การเข้าร่วมประชุมในการประชุมประจำเดือนขององค์กรชุมชนคนตราด การเข้าร่วมประชุมการสัมมนาที่ทางองค์กรภาคประชาชนในจังหวัดตราดได้จัดทำขึ้น เป็นต้น ผลการวิจัยพบว่า องค์กรภาคประชาชนในจังหวัดตราด มีปัจจัยและกระบวนการแตกต่างกันดังต่อไปนี้

ปัจจัยการก่อรูปกลุ่มองค์กรภาคประชาชนนั้น มีปัจจัยในการก่อรูปที่มีความแตกต่างกัน ดังนี้

1. ภาวะหนี้สินของชาวบ้านในจังหวัดตราด ปัจจัยเกี่ยวกับตัวผู้นำ
2. การผลักดันจากองค์กรมหาชนทางด้านการพัฒนา และการรวมตัวของกลุ่มที่จัดตั้งขึ้น

จากภาครัฐ

3. ความจำเป็นในเรื่องขององค์กรที่ถูกกฎหมายของภาคประชาชนในการเข้ามาทำงานในส่วนในพื้นที่สาธารณะ และการขยายตัวกิจกรรมทางการเมืองลงสู่ระดับตำบล

องค์กรภาคประชาชนในจังหวัดตราดมีการพัฒนาและปัจจัยที่สำคัญดังต่อไปนี้

1. การยกระดับเครือข่ายการทำงานที่ไม่เป็นทางการ และการพัฒนาจากเครือข่ายที่ไม่เป็นทางการ มาเป็นสมาคมทางการ
2. การพัฒนาจากเครือข่ายที่ไม่เป็นทางการมาสู่การทำงานในรูปแบบของศตจ. ปชช. และในช่วงที่สองคือ การพัฒนาจากการทำงานแบบศตจ. ปชช. มาเป็น ศจพ. ปชช.
3. สภาองค์กรชุมชนนั้นมีการพัฒนาในส่วนของคณะทำงาน ขับเคลื่อนในการจัดตั้งสภาองค์กรชุมชนในตำบลต่างๆ

ผลการศึกษาแนวทางในการสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรภาคประชาชนในจังหวัดตราด ผู้วิจัยได้เสนอแนวทางในการพัฒนาขององค์กรภาคประชาชนในจังหวัดตราดไว้ดังต่อไปนี้

1. เครือข่ายกลุ่มต่างๆจะสะสมทรัพยากรฯ ควรยกระดับการจัดตั้งกลุ่มต่างๆให้เป็นขบวนการทางสังคม
2. องค์กรชุมชนคนตราด ควรเสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนคนตราด โดยการสืบทอดสมาชิกใหม่ของกลุ่ม พร้อมกับการยกระดับการจัดตั้งไปสู่การเป็นสมาคมที่เป็นทางการ
3. สภาองค์กรชุมชนนั้นควรพัฒนาให้เป็นกลุ่มเชิงสถาบันหนึ่งของการเมืองไทย

ปจาร์ีย์ อ่อนสะอาด (2553 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องวิเคราะห์องค์ประกอบสื่อสารที่สร้างความสำเร็จต่อ “วิถีการดำเนินชีวิตแบบพอเพียง” กรณีศึกษาศูนย์การเรียนรู้วิถีกรรมธรรมชาติมาบเอื้อง ตำบลหนองบอนแดง อำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี โดยใช้วิธีการวิเคราะห์แบบผสมผสานระหว่างข้อมูลเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ผลการวิจัยพบว่า องค์ประกอบสื่อสารที่สร้างความสำเร็จต่อวิถีการดำเนินชีวิตแบบพอเพียง กรณีศึกษา ศูนย์การเรียนรู้วิถีกรรมธรรมชาติมาบเอื้อง ตำบลหนองบอนแดง จังหวัดชลบุรี โดยผ่านช่องทางการฝึกอบรม สามารถยืนยันถึงอิทธิพลของวิทยากรผู้ส่งสาร อันเกิดจากคุณลักษณะด้านความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์ ความซื่อสัตย์ ความมอดทน ความเสียสละ ฯลฯ จนเป็นที่เชื่อถือ ศรัทธา รวมถึงการสร้างสารโน้มน้าวใจด้วยการสร้างภาษาทั้งภาษาพูดของวิทยากร ภาษาเขียนกระตุ้นเตือนใจผ่านข้อความต่างๆ บทเพลงที่คล้องจอง รวมถึงการใช้สัญลักษณ์อื่นๆ อาทิ เสื้อ สี รหัสมือ สิ่งต่างๆ เหล่านี้ล้วนมีนัยยะกระตุ้นเตือนให้ผู้เข้าอบรมตระหนักรู้และปรับเปลี่ยนพฤติกรรมให้ดำเนินชีวิตแบบพอเพียง

ในฐานะที่ผู้วิจัยเป็นผู้หนึ่งที่ได้มีโอกาสเข้าร่วมรับการฝึกอบรมในรุ่นที่ 252 ด้วยยังผลทำให้วิถีการดำรงชีวิตเปลี่ยนแปลงไปโดยสิ้นเชิง ซึ่งยืนยันถึงผลจากการเรียนรู้ที่ได้รับสามารถนำมาปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้จริง ทั้งการปลูกพืชผักปลอดสารพิษ การหมักดิน การใช้ปุ๋ยชีวภาพ การทำบัญชี คริวเรือน การเพาะถั่วงอกรับประทานเอง โดยมีสติเป็นตัวกำกับ เกิดความพอเพียงในการดำเนินกิจกรรมทุกประเภท และคงไม่แตกต่างจากผู้เข้าอบรมท่านอื่นๆ ในรุ่นเดียวกัน อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า ความสำเร็จของผู้เข้าอบรมสามารถเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเพื่อนำไปสู่

วิถีพอเพียงได้นั้น ล้วนระเบิดจากข้างใน (สภาพจิตใจที่ต้องการจะเปลี่ยนแปลง) ดังพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

วลีทิพย์ จันดี (2553 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง กระบวนการเสริมสร้างการเรียนรู้ และพลังอำนาจแก่เกษตรกรไทยของเครือข่ายกลไกกรมธรรมชาติ โดยใช้วิธีการศึกษาจากการสังเกต สัมภาษณ์ และศึกษาจากสื่อและเอกสาร ผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยสำคัญที่ช่วยเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้และเสริมพลังอำนาจในการฝึกอบรม มีดังนี้

1. การกำหนดวัตถุประสงค์หลักสูตรการฝึกอบรม มีความสอดคล้องกับสภาพปัญหาของเกษตรกรที่ประสบอยู่ เช่น ปัญหาสุขภาพที่เกิดจากการใช้สารเคมี ปัญหาต้นทุนการผลิตและความเสี่ยงสูง ปัญหาหนี้สิน ปัญหาสิ่งแวดล้อม ฯลฯ โดยการฝึกอบรมนี้สามารถให้ความรู้และข้อมูลเพื่อช่วยให้เกษตรกรจัดการกับปัญหาดังกล่าวได้

2. วิทยากรผู้ให้ความรู้ เป็นผู้ที่มีความรู้และทักษะในเนื้อหาที่อบรมอย่างถ่องแท้และลึกซึ้ง เพราะเป็นผู้มีประสบการณ์ตรงที่ผ่านการปฏิบัติด้วยตนเองจนเกิดความเชี่ยวชาญในแต่ละฐานการเรียนรู้ พร้อมทั้งวิทยากรสามารถเสริมสร้างความเข้าใจและความเชื่อมั่นในแนวทางของเศรษฐกิจพอเพียงและกลไกกรมธรรมชาติว่าเป็นทางออกของปัญหาของตัวเองและปัญหาของประเทศได้

3. กระบวนการจัดการเรียนรู้มีทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติควบคู่ไปพร้อมกัน อีกทั้งผู้เข้าฝึกอบรมมีโอกาสได้ลงมือปฏิบัติจริง นอกจากนี้ ผู้เข้าร่วมอบรมมีโอกาสได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับเพื่อนผู้เข้าร่วมอบรมคนอื่นอีกด้วย

4. เนื้อหาของการฝึกอบรมประกอบด้วย 1) เนื้อหาที่ทำให้เข้าใจบริบทการเปลี่ยนแปลงของสังคมในภาพรวม 2) เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของเกษตรกรในการทำมาหากินหาเลี้ยงชีพ และ 3) เนื้อหาที่ทำให้รู้จักตนเองเข้าใจตนเอง สามารถสะท้อนและทบทวนการดำเนินชีวิตในอดีตที่ผ่านมา ทำให้เห็นแนวทางการปรับเปลี่ยนและพัฒนาตนเองให้หลุดพ้นจากปัญหาที่ได้ประสบจากเนื้อหาทั้งหมดนี้ทำให้ผู้เข้าฝึกอบรมมีความรู้ความเข้าใจ มีทักษะ และมีความมั่นใจ พร้อมทั้งจะนำกลับไปใช้ได้จริง

5. หลักปฏิบัติระหว่างการฝึกอบรม ที่วิทยากรเน้นปลูกฝังเรื่องความมีวินัย ความสามัคคี ศีลธรรม ฯลฯ ในระหว่างการอบรมและผ่านกิจกรรมต่างๆ รวมทั้งมีการใช้คดีพจน์ เนื้อเพลง และคำคม ในการให้ผู้เข้าร่วมอบรมซึมซับและเป็นการเน้นย้ำความมุ่งมั่น ส่งผลให้เกิดความเชื่อมั่นพร้อมที่จะเปลี่ยนแปลงตนเองได้

6. การฝึกอบรมของเครือข่ายกลไกกรมธรรมชาติเป็นกระบวนการอย่างต่อเนื่อง ไม่สิ้นสุดลง ในระยะเวลาที่เกษตรกรมาร่วมรับการฝึกอบรมเท่านั้น แต่ยังมีติดตามเยี่ยมเยียนภายหลัง

จากการอบรม การให้ความรู้และเทคนิคเพิ่มเติม การให้กำลังใจ ตลอดจนให้แนวทางการพัฒนาเป็นศูนย์เรียนรู้

มีปฏิบัติการที่มีสิ่งสะท้อนเกิดขึ้นภายใต้กระบวนการเสริมสร้างการเรียนรู้และเสริมพลังอำนาจ ดังนี้

1. การพัฒนาจิตสำนึก มีการถอดรื้ออรรถาธิบาย หรือวาทกรรมที่ครอบงำความคิด โดยวิธีเผยความจริง ให้ความรู้ ตั้งประเด็นปัญหา ท้าทาย กระตุ้นให้คิดเชิงวิพากษ์ สร้างแรงคลใจ จากตัวอย่างความสำเร็จ และปลูกสำนึกในคุณค่าที่ถูกละเลย ซึ่งสะท้อนให้เห็นในตัวผู้เรียน ในรูปของการทบทวน วิพากษ์ตนเองและระบบความคิดเดิม รับเอาแนวคิดใหม่หรือปรับความคิดใหม่ และการเกิดสำนึกในคุณค่าและสำนึกรักที่ดียิ่ง
2. การพัฒนาศักยภาพ มีการเตรียมสภาพแวดล้อมการเรียนรู้ทั้งทางกายภาพ และบุคคล ให้เป็นเครื่องมือในการสอน นอกเหนือจากอุปกรณ์การสอนปกติทั่วไป จึงทำให้ผู้เข้ารับการอบรมไม่เพียงแต่ได้รับความรู้ความเข้าใจ และทักษะในการปฏิบัติเท่านั้น แต่ยังได้ความเชื่อมั่น ในความสามารถที่จะพัฒนาตนเองอีกด้วย
3. การสร้างความมั่นคงและต่อเนื่องของการเรียนรู้ และเสริมพลังอำนาจ มีการสร้างความพร้อมของศูนย์ให้สามารถรองรับการฝึกอบรม นอกเหนือจากการฝึกอบรมในหลักสูตร อย่างเป็นทางการ และมีการติดตาม กระตุ้นหนุนเสริมผ่านระบบเครือข่าย ซึ่งการมีโอกาสฝึกฝนซ้ำ จนทำได้ดี และการได้รับกำลังใจกับแรงกระตุ้นให้ทำได้ดีขึ้นอย่างต่อเนื่องนี้ เป็นกุญแจสำคัญ ในการสร้างความยั่งยืนให้กับการเรียนรู้และการเสริมพลัง

บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย

ในการดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพแนวประวัติศาสตร์ จะพิจารณาหัวข้อเกี่ยวกับการเก็บรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล ดังนี้

วิธีดำเนินการวิจัยในภาคนี้พจนานี้ จะใช้การวิจัยเชิงคุณภาพเชิงประวัติศาสตร์แนวเศรษฐศาสตร์การเมือง (ชัชชนต์ ประดิษฐ์ศิลป์. 2555 ข : 32) ในที่นี้จะพิจารณาหัวข้อเกี่ยวกับการเก็บรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล ดังนี้

การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ จะใช้วิธีการเก็บข้อมูล ดังนี้

1. การวิจัยเอกสาร เอกสารทางประวัติศาสตร์ที่จะใช้ในการวิจัยนี้ จะแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1.1 เอกสารชั้นต้น (Primary Data) เป็นข้อมูลที่ยังไม่ได้ผ่านการวิเคราะห์ข้อมูล เช่น เอกสารเกี่ยวกับการทำงานของมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติมาบเอื้อง

1.2 เอกสารชั้นรอง (Secondary Data) เป็นเอกสารที่มีการวิเคราะห์ข้อมูลในรูปแบบต่างๆ เช่น บทความวิชาการ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ ที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

2. การสัมภาษณ์แบบประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่า (Oral History) เป็นการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ หรือไม่มีโครงสร้าง (Informal or Unstructured Interview) คือ มีเพียงคำถามวิจัยเป็นแนวสัมภาษณ์ การสัมภาษณ์ในที่นี้จะกำหนดผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Information) กลุ่มต่างๆ ได้แก่

2.1 กลุ่มผู้ก่อตั้งมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติมาบเอื้อง

2.2 กลุ่มผู้นำเครือข่าย

2.3 ผู้นำประชาสังคมที่เกี่ยวข้อง

การตรวจสอบข้อมูล

ในที่นี้จะตรวจสอบข้อมูล โดยอาศัยเทคนิคต่างๆ คือ การตรวจสอบข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพแบบประวัติศาสตร์ ในที่นี้จะใช้รูปแบบการตรวจสอบ 2 รูปแบบ คือ

1. การตรวจสอบโดยใช้แหล่งข้อมูลที่ต่างกัน การวิจัยนี้จะใช้แหล่งข้อมูลระหว่างเอกสารและการสัมภาษณ์แบบประวัติศาสตร์บอกเล่า มาเปรียบเทียบเพื่อตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล

2. การตรวจสอบโดยใช้ผู้สัมภาษณ์ที่มีจุดยืนต่างกัน ในการวิจัยนี้จะใช้ผู้ให้ข้อมูลที่มีจุดยืนที่หลากหลาย ทั้งผู้ให้ข้อมูลหลัก และผู้ที่เกี่ยวข้องมาเปรียบเทียบเพื่อตรวจสอบข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงคุณภาพที่ใช้ในงานวิจัยนี้ จะเป็นการตีความในลักษณะต่างๆ คือ การวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงประวัติศาสตร์ จะใช้การตีความหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โดยเริ่มจากการพรรณนาให้เห็นลำดับเหตุการณ์และวิเคราะห์เชิงสาเหตุในประวัติศาสตร์ ดังนี้

1. การสรุปข้อมูลแบบจัดหมวดหมู่ การจัดระบบข้อมูล หรือการแบ่งยุคแบ่งสมัย
2. ใช้การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ คือ การวิเคราะห์สาเหตุจากผลของเวลาว่า เหตุการณ์ในอดีตจะมีผลต่อเหตุการณ์ปัจจุบัน และเหตุการณ์ปัจจุบันจะมีผลต่อเหตุการณ์ในอนาคตที่จะเกิดขึ้น

บทที่ 4

การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการศึกษานำเสนอผลงานเรื่องการก่อรูปและการขยายตัวขององค์กรประชาสังคม
ท้องถิ่นในภาคตะวันออก : กรณีศึกษามูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ ผู้วิจัยจะแบ่งออกเป็น 3 หัวข้อ ดังนี้

1. บริบททางประวัติศาสตร์ของภาคตะวันออก
2. ปัจจัยที่มีผลต่อการก่อรูปของมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ
3. ปัจจัยที่มีผลต่อการขยายตัวของมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ

บริบททางประวัติศาสตร์ของภาคตะวันออก

ภาคตะวันออกแม้จะเป็นภูมิภาคเล็กๆ ที่มีพื้นที่ประมาณ 36,503 ตารางกิโลเมตร
หรือประมาณร้อยละ 7 ของพื้นที่ประเทศไทยทั้งหมด พื้นที่ในภาคตะวันออกโดยประกอบไปด้วย
8 จังหวัด คือ ชลบุรี ฉะเชิงเทรา นครนายก ปราจีนบุรี สระแก้ว ระยอง จันทบุรี และตราด

เมื่อพิจารณาด้านภูมิศาสตร์ของภาคตะวันออก เราสามารถแบ่งภาคตะวันออกได้เป็น
2 พื้นที่ใหญ่ๆ คือ พื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลซึ่งครอบคลุมตั้งแต่ ชลบุรี ระยอง จันทบุรี ตราด และ
พื้นที่บริเวณที่ลุ่มแม่น้ำบางปะกง ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ในเขตจังหวัดนครนายก ปราจีนบุรี ฉะเชิงเทรา
และสระแก้ว

เมื่อวิเคราะห์บริบททางประวัติศาสตร์ของชุมชนในเขตชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก
เราสามารถแบ่งออกได้เป็น 4 ยุค ดังนี้

1. ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น
2. ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกในช่วงหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง
3. ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกในช่วงหลังการสร้างถนนสุขุมวิทและสะพานบางปะกง
4. ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกในช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 และการพัฒนา
อุตสาหกรรมภายใต้โครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออก (Eastern Seaboard)

ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

พื้นฐานทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมดั้งเดิมของชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก
ในสมัยกรุงศรีอยุธยาและธนบุรี กล่าวได้ว่าอยู่ในวิธีการผลิตแบบยังชีพ (Self-Sufficient Economy)
ภายใต้การเมืองระบอบไพร่ โดยแต่ละครอบครัวจะผลิตสิ่งของที่จำเป็นเพื่อใช้สอยในครัวเรือนและ
ชุมชนเป็นหลัก ผลผลิตที่ได้จึงมีค่าเพื่อใช้ (Use Value) ไม่เน้นการผลิตเพื่อสร้างมูลค่าแลกเปลี่ยน
(Exchange Value) วิธีการผลิตในสมัยนี้สะท้อนออกมาให้เห็นในรูปของ “การทำเพื่อกิน ทำเพื่ออยู่”

บนฐานการผลิตแบบยังชีพดังกล่าว ชนชั้นปกครองได้อาศัยได้สร้างระบบไพร่ขึ้นมาเพื่อดึงผลประโยชน์ส่วนเกินทางการผลิต (Surplus Product) ที่ใช้ในการดำเนินงานของชนชั้นปกครองในรูปภาษีช่วย (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และ โอปาร์ ถิ่นบางเตียว, ออนไลน์, 2549 ; ธวัช ปุณโณทก, 2549 : 46)

สอดคล้องกับการศึกษาของชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และ โอปาร์ ถิ่นบางเตียว (ออนไลน์, 2549) ซึ่งอธิบายว่า พื้นที่จังหวัดที่ศึกษาในงานวิจัยชิ้นนี้ การศึกษาของเขาสามารถสืบสาวหลักฐานไปได้จนถึงสมัยอยุธยาและกรุงธนบุรี เกี่ยวกับเศรษฐกิจการเมืองของจังหวัดที่เขาศึกษา เขาทั้งสองพบว่า ในช่วงอยุธยาและธนบุรีเป็นระบบเศรษฐกิจเพื่อยังชีพภายใต้ระบบไพร่ กล่าวคือ มีการทำนา การประมงขนาดเล็กและทอผ้าสีน้ำเงินในครอบครัวเป็นหลัก โดยส่วนเกินทางเศรษฐกิจจะถูกใช้เป็นส่วนสำหรับชนชั้นปกครอง เช่น ข้าว ไม้ตะเคียน เลื่อ ใต้เพื่อใช้จุดไฟ เป็นต้น ชนชั้นปกครองจะนำส่วนที่เหลือจากการกินการใช้มาทำการค้ากับเมืองอื่นด้วย

การผลิตเพื่อยังชีพของชาวบ้านในช่วงนี้มุ่งการหาปัจจัย 4 เพื่อการบริโภคในครอบครัวเป็นสิ่งสำคัญ ได้แก่ การปลูกข้าว หารปลา ทอผ้า หางของป่า และสมุนไพร เลี้ยงวัวควายเพื่อใช้ไถนา แต่เนื่องจากเทคโนโลยีอยู่ในระดับต่ำ ทำให้ชาวบ้านต้องใช้การแลกเปลี่ยนแรงงาน โดยการ “เอาแรง” ทั่วไป เช่น การไปช่วยเกี่ยวข้าวดำนา 1 วัน จะเรียกว่า “1 แรง” โดยเจ้าของบ้านจะต้องไปทำงานตอบแทน 1 วัน เรียกว่า การ “ใช้แรง”

การผลิตเพื่อยังชีพอยู่ภายใต้การปกครองของระบบไพร่ ดังนั้น ชาวบ้านจึงต้องผลิตส่วนเกินเพื่อเป็นภาษีในรูปของส่วย ในอดีตขุนนางจะเป็นผู้เก็บส่วยและส่งเข้าเมืองหลวงในรูปของบรรณาการ 2 รูปแบบ คือ ส่วยบ้านและส่วยของป่า ส่วยบ้านนั้นจะเป็นผลผลิตอะไรนั้นจะขึ้นอยู่กับความถนัดและทรัพยากรของแต่ละหมู่บ้าน แต่โดยทั่วไปแล้วส่วยบ้านจะได้แก่ ข้าว เลื่อ และได้สำหรับจุดไฟ ส่วนส่วยของป่าเป็นผลผลิตที่หาได้จากป่า ได้แก่ ไม้ชนิดต่างๆ อาทิเช่น ไม้กฤษณา ไม้เต็ง ไม้ตะเคียน ฟืน รวมถึงของป่าอื่นๆ เช่น ลูกสำรอง หน่อไม้ น้ำมันยาง เป็นต้น (วัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธุ์, 2526 : 86)

ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ชาวจีนได้เข้ามามีบทบาทในแถบชายฝั่งทะเลตะวันออกมากขึ้น ชาวจีนอพยพเข้ามาอาศัยในพื้นที่ภาคตะวันออก จึงได้สร้างวัฒนธรรมแบบกระฎุมพีขึ้นมาในภาคตะวันออก ผลจากการอพยพของชาวจีนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในภูมิภาค ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจของภาคตะวันออก โดยเกิด “ทวีลักษณะของการผลิต” ขึ้น กล่าวคือ มีการผลิตเพื่อยังชีพของคนไทยควบคู่ไปกับการผลิตเพื่อขายของคนจีน (ศรัญญา กันธาชีพ, 2540 : 81-82 ; อำพิกา สวัสดิ์วงศ์, 2545 : 51)

เศรษฐกิจของภาคตะวันออกต้นรัตนโกสินทร์นั้นพบว่า ภาคตะวันออกมีลักษณะเศรษฐกิจเป็นแบบยังชีพ อาศัยการดำรงชีวิตบนฐานทรัพยากรท้องถิ่นเป็นสิ่งสำคัญ เน้นการผลิตเพื่อบริโภคเป็นหลัก

เหลือจากการบริโภคในครัวเรือนอาจจะไปขายหรือแลกเปลี่ยนกับสินค้าที่ไม่สามารถทำการผลิตได้ในชุมชนท้องถิ่น (ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. 2538 : 112)

เมื่อมีการอพยพเข้ามาของชาวจีน ชาวจีนอพยพได้เป็นผู้สร้างการผลิตเพื่อขายในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ทั้งทางด้านเกษตรกรรม และอุตสาหกรรม ในขณะที่กิจกรรมทางการค้านั้น ชาวจีนดำเนินการค้าทั้งระหว่างประเทศและภายในประเทศ

เส้นทางคมนาคมทางน้ำ ซึ่งพัฒนาขึ้นในต้นรัตนโกสินทร์ตอนต้นช่วยกระจายการค้าภายในโดยชาวจีนนี้ออกไปอย่างกว้างขวาง ส่วนเส้นทางทะเลนั้นก็มิใช้กันมากจากกรุงเทพฯ เอง มีเรือสำเภาทำการค้าตามชายฝั่งไปยังปักกิ่งได้ คือ ชุมพร ไซยา บ้านดอน นครศรีธรรมราช ลงไปถึงพัทลุงและสงขลา ส่วนทางตะวันออกนั้นก็มิเรือสำเภาแล่นติดต่อระหว่างกรุงเทพฯ กับเมือง เช่น บางปลาสร้อย บางปะกง บางพระ บางละมุง ระยอง จันทบุรี ทุ่งใหญ่ และเกาะกง ทั้งปีโดยไม่ต้องรอมรสุม (นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2543 : 162-163)

การอพยพเข้ามาของคนจีนได้สร้างการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของภาคตะวันออกก่อให้เกิดระบบเศรษฐกิจแบบคู่ขนานระหว่างเศรษฐกิจเพื่อยังชีพ กับระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า ทำให้คนเชื้อสายจีนหลายคนที่ผ่านมากระบวนการสะสมทุนจนเกิดความมั่งคั่งในทางเศรษฐกิจ และมีสายสัมพันธ์เครือข่ายที่ดีกับรัฐส่วนกลางและกลไกของรัฐ เช่น ขุนนาง จนหลายคนได้สถาปนาตนเองเป็นชนชั้นนำท้องถิ่นภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพและระบบไพร่ เขาเหล่านั้นได้เป็นผู้มีบทบาทและอิทธิพลในการตัดสินใจทางการเมืองในระดับท้องถิ่นในฐานะตัวกลางระหว่างรัฐและท้องถิ่น

ภายใต้โครงสร้างศักดินาคนเชื้อสายจีนหลายคนได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองคอยเก็บส่วยภาษีให้รัฐส่วนกลาง ทำให้สายสัมพันธ์เครือข่ายของคนเชื้อสายจีน มีสายสัมพันธ์ที่แนบแน่นกับรัฐส่วนกลางขุนนาง (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ. 2528 : 73) เช่น กรณีเมืองจันทบุรี การศึกษาทางประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมืองในอดีต พบว่า เมืองจันทบุรีในอดีตเป็นชุมชนใหญ่ มีผู้คนอาศัยอยู่หลากหลายทางชาติพันธุ์ ประกอบอาชีพทั้งค้าขาย ต่อเรือ ปลูกพริกไทย สวนผลไม้ ฯลฯ และยังพบว่า ชนชั้นปกครองของเมืองจันทบุรีนั้นมักเป็นชาวจีน เช่น พระยาจันทบูรณ์ (เจ้าขรัว หรือเจ้าสัว) ผู้รักษาเมืองจันทบูรณ์สมัยพระยาตากยกทัพมาเกลี้ยกล่อมครั้งเสียกรุงครั้งที่ 2 นั้นก็เป็นชาวจีนที่ประชาชนชาวเมืองจันทบุรีพร้อมใจกันยกให้เป็นเจ้าเมืองสมัยที่กรุงศรีอยุธยาถูกพม่าล้อมอีกประการหนึ่งเมื่อพระยาได้หัวเมืองภาคตะวันออกแล้ว ได้เตรียมทัพเรือเพียง 2 - 3 เดือนก็สามารถต่อเรือยกทัพเรือมาทางอ่าวไทยได้ แสดงให้เห็นว่า เมืองจันทบุรีนั้นมีช่างต่อเรือชาวจีนจำนวนมาก

ในราวรัชกาลที่ 2 ยังพบหลักฐานประวัติศาสตร์ว่า จีนโกนายอากรเตาสุรา ได้เป็นพระยาราชเสวยเจ้าเมืองจันทบุรี ดังความว่า “ฝ่ายเมืองจันทบุรี เดิมโกจีนซึ่งเป็นนายอากรเตาสุรา มีความชอบทรงพระกรุณาโปรดให้เป็นพระยาราชเสวยเจ้าเมือง เมื่อครั้งแผ่นดินสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ครั้งภายหลัง (สมัยรัชกาลที่ 3) ทรงเห็นว่าเป็นจีน จะว่าราชการเมืองไม่มีผู้ใดจะเกรงกลัว จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาโชฎีกกราชเสวย (นิ่ม) ออกไปเป็นเจ้าเมือง (พ.ศ. 2367)” (กรมศิลปากร. 2481 : 10)

สมัยรัชกาลที่ 3 ยังพบว่าชาวจีนสอกเกี่ยวกับจีนแต่จิววิวาทกันจนเกิดเป็นกบฏตัวเหี้ยเมืองจันทบุรี ในครั้งนั้นพระยาปลัด (จินจั่น) สนับสนุนจีนช่วง (ตัวเหี้ย) จินเกา (ยี่เหี้ย) ซึ่งเป็นกลุ่มจีนแต่จิว ทั้งพระยาปลัด (จินจั่น) และหัวหน้าตัวเหี้ยถูกจับส่งกรุงเทพฯ (ชวัช ปุณ โณธก. 2549 : 78-114) แสดงให้เห็นว่า เมืองจันทบุรีนั้นมีชาวจีนตั้งหลักแหล่งอยู่จำนวนมากมาแต่สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นอย่างช้า และชาวจีนจำนวนหนึ่งเป็นชนชั้นหัวหน้า จึงมีกิจกรรมและเกิดการขัดแย้ง จนถึงขั้นวิวาทบาดหมางกัน เช่น กรณีพวกอั้งยี่ที่เมืองฉะเชิงเทราที่ทรงอิทธิพลมากในท้องถิ่นถึงขนาดที่ฆ่าเจ้าเมืองตาย แล้วยึดเมืองฉะเชิงเทราไว้ ทำให้ทางรัฐบาลต้องใช้กำลังปราบปรามอย่างเฉียบขาด

สมัยรัชกาลที่ 3 ตอนปลาย พ.ศ. 2391 ชาวจีน กลุ่มจีนบู๊ จีนเซียงทอง เมืองฉะเชิงเทรา ไม่พอใจเจ้าเมืองพระวิเศษฤาไชย และไม่พอใจหลงจู๋ เล่าอี ฝ่ายตรงข้าม จึงพาสมัครพรรคพวกเข้าโจมตีเจ้าเมือง ฆ่าเจ้าเมืองและยึดกำแพงเมืองได้ วิกฤตการณ์ครั้งนั้นเรียกว่า กบฏตัวเหี้ย ข่าวจีนตัวเหี้ยเข้ายึดเมืองฉะเชิงเทราทราบถึงกรุงเทพฯ เป็นข่าวที่ตื่นตระหนกทั่วกรุง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพระคลังเป็นแม่ทัพ ยกทัพไปปราบกบฏจีนตัวเหี้ยเมืองฉะเชิงเทรา เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน 5 ขึ้น 10 ค่ำ (13 เมษายน 2391) เดินทัพตามคลองสำโรงไปออกแม่น้ำบางปะกงที่ท่าสะพาน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ เกรงกบฏตัวเหี้ยจะรุกรานมากขึ้น จึงโปรดฯ ให้เรียกกองทัพเจ้าพระยาบดินทร์เดชา จากประเทศเขมรมาช่วยปราบกบฏตัวเหี้ยเมืองฉะเชิงเทรา (กรมศิลปากร. 2481 : 312)

การอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคตะวันออกของคนเชื้อสายจีน นอกจากได้นำแนวคิดการประกอบธุรกิจมาใช้ในการเกษตร เช่น การทำสวนผลไม้ สวนยาง สวนพริกไทย การทำประมง การต่อเรือ การทำน้ำตาลอ้อย เป็นต้น พ่อค้าจีนบางคนได้ไต่เต้าขึ้นในทางสังคม โดยการได้บรรดาศักดิ์ทางราชการ จากการเป็นเจ้าภาษีนายอากร หรือโดยการแต่งงานกับตระกูลเจ้าเมืองในอดีตจนกลายเป็นชนชั้นนำท้องถิ่นในระยะเริ่มต้นของภาคตะวันออก

ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกในช่วงหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง

สนธิสัญญาเบาว์ริงเมื่อปี 2398 นับได้ว่าเป็นจุดเริ่มสำหรับการสถาปนาโครงสร้างใหม่ อันได้แก่ ระบบเศรษฐกิจพาณิชย์นิยมแบบพึ่งพิงและระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

สาระสำคัญของสนธิสัญญาเบาว์ริงที่ทำให้ไทยถูกผนวกเข้ากับระบบทุนนิยมโลก ภายใต้การแบ่งงานกันทำระหว่างประเทศ มีดังนี้ (ชัยยงค์ ประดิษฐศิลป์, 2533 : 86)

1. ให้ยกเลิกพระคลังสินค้าซึ่งทำการผูกขาดการค้าต่างประเทศของไทย และอนุญาตให้มีการส่งข้าวออกได้เสรี ซึ่งก่อนหน้านี้อข้าวถือเป็นยุทธปัจจัย รัฐบาลจึงห้ามส่งออก นอกจากได้รับอนุญาตเป็นกรณีๆ ไป
2. ให้รัฐบาลไทยเก็บอากรส่งออกและนำเข้าได้ไม่เกินร้อยละสาม
3. ให้พ่อค้าจากประเทศมหาอำนาจสามารถจ้างคนไทยเข้าทำงานในกิจการค้าและการลงทุน โดยไม่ถูกขัดขวางจากเจ้านายขุนนางไทย เพราะในอดีตการที่ไพร่จะไปทำงานอื่นได้นั้น ต้องได้รับอนุญาตจากมูลนายก่อน
4. มีข้อบังคับให้รัฐบาลไทยให้ความสะดวกแก่คนในบังคับประเทศคู่สัญญา ให้มีเสรีภาพในการเดินทางไปค้าขายทั่วราชอาณาจักร มีสิทธิในการเช่าที่ดิน ซื้อหรือสร้างบ้านบนที่ดินนั้นได้ภายในรัศมี 4 ไมล์ จากกำแพงเมือง อีกทั้งยังต้องคุ้มครองบุคคลเหล่านี้ให้พ้นจากการทำร้ายต่างๆ ด้วย
5. นอกจากภาษีและอากร ศุลกากรห้ามเก็บค่าธรรมเนียมหรือภาษีอื่นใดจากพ่อค้าของประเทศคู่สัญญา ยกเว้นกรณีที่ได้รับความเห็นชอบจากกงสุล
6. ให้พ่อค้าสามารถนำเข้าหรือส่งออก ซึ่งโลหะมีค่าใดโดยไม่มีข้อจำกัด

สาระสำคัญทั้ง 6 ข้อนี้เป็นผลให้ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกเฉียงเหนือเกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ที่นำไปสู่การสถาปนาของระบบทุนนิยม โดยมีลักษณะแบบทุนนิยมรอบนอกหรือเศรษฐกิจพาณิชย์นิยมแบบพึ่งพิง

เศรษฐกิจพาณิชย์นิยมแบบพึ่งพิงในที่นี้หมายถึง โครงสร้างทางเศรษฐกิจที่มีการค้าขายอย่างกว้างขวาง จนทำให้เกิดการสะสมความมั่งคั่งในรูปของเงินตราหรือวัตถุมีค่า ภายใต้การแบ่งงานระหว่างประเทศแบบอาณานิคมของระบบทุนนิยมโลก เศรษฐกิจไทยได้กลายเป็น “ผู้ผลิตสินค้าเฉพาะอย่างในสินค้าขั้นปฐมและวัตถุดิบ (ข้าว, ไม้สัก, ดีบุก, ยางพารา ฯลฯ) เพื่อส่งออกเป็นการแลกเปลี่ยนกับสินค้าสำเร็จรูป (เช่น ผลิตภัณฑ์ผ้า) เพื่อนำเข้ามาสำหรับการบริโภคภายในประเทศ”

การพึ่งพิงในที่นี้เป็นการพึ่งพิงในเชิงโครงสร้าง ซึ่งมีได้หมายความว่า พลังจักรวรรดินิยมจะเป็นผู้กำหนดและได้รับประโยชน์จากโครงสร้างเศรษฐกิจแบบนี้แต่เพียงผู้เดียว แต่การพึ่งพาในเชิงโครงสร้างเป็นเพียงสถานการณ์ในเชิงเงื่อนไข ซึ่งชนชั้นนำทั้งจากภายในและภายนอกจะต้องร่วมมือ และต่อสู้กันในการกำหนดและแสวงหาผลประโยชน์จากโครงสร้าง

ส่วนระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็น โครงสร้างทางการเมืองที่อำนาจรวมศูนย์อยู่ที่สถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งระบอบการเมืองก่อนหน้านี้ถึงแม้จะได้ชื่อว่าเป็นระบอบ

สมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ก็มีควมหมายในแง่ทฤษฎี เนื่องจากอำนาจทางการเมืองกระจายไปอยู่กับกลุ่มขุนนางส่วนกลาง ขุนนางส่วนภูมิภาค เจ้าประเทศราชและสถาบันสงฆ์ด้วย เงื่อนไขที่เป็นข้อจำกัดก็คือ รัฐยังขาดระบบราชการที่มีประสิทธิภาพ ขาดการคลังที่ดี ขาดเทคโนโลยีการสื่อสารคมนาคมสมัยใหม่ และขาดฐานทางเศรษฐกิจ แต่ในสมัยดังกล่าว (ช่วง พ.ศ. 2428 - 2475) ประเทศไทยก็ได้ก้าวเข้าสู่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นครั้งแรกของประวัติศาสตร์ กระบวนการรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลางและอำนาจสูงสุดอยู่ที่พระมหากษัตริย์ โดยเริ่มจากการจัดตั้งหอรัษฎาพิพัฒน์ (2416) การตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินและสภาที่ปรึกษาในพระองค์ การเลิกระบบไพร่ การจัดตั้งกองทัพสมัยใหม่ และระบบการเกณฑ์ทหาร ในที่สุดจึงมีการจัดตั้งระบบเสนาบดีใหม่ 12 ตำแหน่ง และการจัดการปกครองส่วนภูมิภาคแบบมณฑลเทศาภิบาล ในช่วงทศวรรษ 2430

ผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจของสนธิสัญญาเบาว์ริงที่มีต่อพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก ได้แก่ การขยายตัวของการผลิตเพื่อขายที่เริ่มก่อตัวมาแล้วโดยชาวจีนอพยพ การขยายตัวดังกล่าวเริ่มในพื้นที่บางส่วนของลุ่มแม่น้ำบางปะกง เช่น เขตเมืองฉะเชิงเทรา และชลบุรี โดยมีพวกนายทุนที่เข้าไปลงทุนประกอบการทั้งทางด้านเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมขึ้นต้น เพื่อผลิตสินค้าตามความต้องการของตลาดทั้งภายในและภายนอกประเทศ ในราวปี พ.ศ. 2433 รัฐได้ส่งเสริมให้ขยายพื้นที่การปลูกข้าวในพื้นที่ภาคตะวันออกอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะบริเวณลุ่มแม่น้ำบางปะกง เนื่องจากต้องการผลิตข้าวเพื่อเป็นสินค้าส่งออก สนองความต้องการของตลาดโลก ซึ่งในขณะนั้นมีความต้องการข้าวสูงมากทั้งในยุโรปและเอเชีย (สุวิทย์ ไพบยวัฒน์, 2527 : 92)

การขยายตัวของการผลิตเพื่อขายดังกล่าวได้นำไปสู่การพัฒนาตลาดในเมืองและเกิดการเติบโตของเศรษฐกิจเงินตรา ดังนั้น ในเวลาต่อมาจึงก่อให้เกิดระบบเจ้าภาษีนายอากรขึ้น การขยายตัวของเงินตรา การแบ่งงานกันทำในกิจกรรมการผลิต ทำให้ระบบทุนนิยมก่อตัวขึ้นและเริ่มพัฒนาเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้ามากขึ้นในชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้นับเป็นพื้นฐานสำคัญที่เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจเข้าสู่ระบบทุนนิยมของภาคตะวันออก ในห้วงเวลาดังกล่าว เป็นจุดการเปลี่ยนสำคัญในการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตจากระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพเข้าสู่การผลิตเพื่อการขายพร้อมๆ กับการบุกเบิกทรัพยากรท้องถิ่นที่อุดมสมบูรณ์ในภาคตะวันออก (บุญมา พงษ์ไหมค, 2537 : 85)

ในราวพ.ศ. 2413 - 2440 รัฐได้พยายามขยายอำนาจไปยังภูมิภาคภายใต้นโยบายการปฏิรูปการปกครองท้องถิ่น เพื่อต้องการสลายกลุ่มอำนาจท้องถิ่นและดึงอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง ขณะเดียวกันรัฐก็ได้ขยายกิจกรรมทางเศรษฐกิจไปยังภูมิภาคด้วย ในส่วนของภาคตะวันออกรัฐได้ส่งเสริมและขยายพื้นที่การปลูกอ้อยและผลิตน้ำตาลเพื่อเป็นสินค้าส่งออก (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2522 : 28-38)

นอกจากนี้ รัฐยังได้ส่งเสริมการทำป่าไม้ในภาคตะวันออก เป็นจุดเริ่มต้นที่กลุ่มทุนชาติเข้ามาทำธุรกิจในการทำป่าไม้ในราว พ.ศ. 2441 เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ผู้บัญชาการทหารบก อดีตข้าหลวงใหญ่แม่กองจับผู้ร้ายที่มีบทบาทสำคัญในการปราบปรามกลุ่มอิทธิพลท้องถิ่นในภาคตะวันออกในราว พ.ศ. 2433 - 2434 ได้รับสัมปทานโดยตั้งบริษัทป่าไม้กระยาเลย ที่ ต.บางละมุง อ.เมือง จ.ชลบุรี ซึ่งท่านได้รับสัมปทานครั้งแรกอยู่ระหว่างหนองคือไปจนถึง ต.โรงโม่ ในราว พ.ศ. 2445 - 2451 โดยขอจดทะเบียนภายใต้ชื่อบริษัทศรีราชาทุน จำกัด

นโยบายของรัฐบาลในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้ส่งเสริมอุตสาหกรรมน้ำตาลทรายในประเทศ เพื่อทดแทนการนำเข้า โดยเฉพาะในเมืองชลบุรีรัฐส่งเสริมให้มีการขยายเนื้อที่เพาะปลูกอ้อย ทำให้โรงหีบอ้อยในเมืองชลบุรีมีจำนวนเพิ่มขึ้น คือ จากพ.ศ. 2458 มีโรงหีบน้ำตาลประมาณ 107 โรง ต่อมาใน พ.ศ. 2459 เพิ่มขึ้นอีก 16 โรง ตั้งแต่ช่วงเวลานี้ชลบุรีจึงกลายเป็นแหล่งเพาะปลูกอ้อยและผลิตน้ำตาลทรายแดงที่สำคัญ เนื่องจากรัฐกีดกันการลงทุนและการตั้งโรงงานน้ำตาลของต่างประเทศ ทำให้เมืองชลบุรีกลายเป็นแหล่งส่งออกน้ำตาลที่สำคัญของประเทศ (ศรัญญา คันธชาติพ. 2540 : 118-120)

ราว พ.ศ. 2460 รัฐบาลได้เข้ามาจัดกิจกรรมด้านสาธารณสุขปโภคในท้องถิ่น โดยเฉพาะในเมืองที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจของภาคตะวันออก เช่น ชลบุรี ซึ่งเป็นที่รวมของอำนาจท้องถิ่น กลุ่มต่างๆ กิจกรรมสาธารณสุขปโภคที่ส่วนกลางขยายลงสู่ท้องถิ่น ได้แก่ การพัฒนาระบบการคมนาคม รัฐบาลได้สร้างถนนเชื่อมจังหวัด เริ่มจากตัวเมืองฉะเชิงเทราฝั่งซ้ายมาทางอำเภอพนัสนิคม แล้วสร้างถนนทับเส้นทางเก่ามาจนถึงตัวเมืองชลบุรี ถนนสายนี้มีชื่อว่า “ถนนสาย 22” เป็นถนนเชื่อมกับจังหวัดอื่นเป็นครั้งแรก (เรื่องวิทย์ ลิมปนาท. 2545 : 62)

การขยายตัวของระบบเศรษฐกิจเงินตรา ภายใต้สนธิสัญญาเบาว์ริงนำไปสู่การบุกเบิกพื้นที่ภาคตะวันออกอย่างขนานใหญ่ ไม่ว่าจะเป็นการส่งเสริมการปลูกข้าวเพื่อการส่งออก การขยายพื้นที่ส่งเสริมการปลูกอ้อย และกิจการป่าไม้ เป็นต้น กิจกรรมทางเศรษฐกิจดังกล่าวทำให้เศรษฐกิจของภาคตะวันออกขยายตัวอย่างรวดเร็ว ทำให้พัฒนาการทางเศรษฐกิจของภาคตะวันออกได้เจริญพัฒนาล่วงหน้ากว่าภูมิภาคอื่นๆ ของไทย นับตั้งแต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา

ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกในช่วงหลังการสร้างถนนสุขุมวิทและสะพานบางปะกง

ทวีลักษณะของการผลิตในภาคตะวันออกดำเนินควบคู่กันเรื่อยมา จนกระทั่งถึงการตัดถนนสุขุมวิทและการสร้างสะพานเทพหัสดินทร์ (สะพานข้ามแม่น้ำบางปะกง) ในช่วงทศวรรษ 2490 เป็นผลให้โครงสร้างทางเศรษฐกิจของภาคตะวันออกเปลี่ยนจากการผลิตสองรูปแบบไปสู่การผลิตเพื่อขายเป็นหลัก ดังจะเห็นได้จากการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางการผลิตของประชากรในภาคตะวันออก โดยหันไปผลิตสินค้าเฉพาะอย่างเพื่อตอบสนองความต้องการของระบบทุนนิยมแห่งชาติ เช่น

การปลูกอ้อย มันสำปะหลัง ขางพารา ปอ ข้าวโพด เพื่อส่งขายให้แก่โรงงานอุตสาหกรรมที่เข้ามาตั้งในภูมิภาค

การสร้างถนนสุขุมวิทเป็นโครงการที่สำคัญของชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก ที่มีกิจกรรมหลากหลาย และใช้เวลา 20 กว่าปีกว่าจะแล้วเสร็จ เริ่มต้นจากการขยายตัวของเศรษฐกิจ ตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์ และต่อเนื่องมายุคหลังสัญญาเบาว์ริง ทำให้รัฐบาลในขณะนั้นได้สร้างถนนเชื่อมจังหวัด เริ่มจากตัวเมืองฉะเชิงเทราฝั่งซ้ายมาทางอำเภอพนัสนิคม แล้วสร้างถนนทับเส้นทางเก่ามาจนถึงตัวเมืองชลบุรี ถนนสายนี้มีชื่อว่า “ถนนสาย 22” เป็นถนนเชื่อมกับจังหวัดอื่นเป็นครั้งแรก ตามที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้น ในขณะนั้นภาคตะวันออกเริ่มมีการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างกว้างขวาง การเดินทางคมนาคมสะดวกกว่าในอดีต ทำให้ภาคตะวันออกเชื่อมต่อกับส่วนกลางโดยเฉพาะกรุงเทพฯ ทำให้เกิดการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจอย่างขนานใหญ่ (เรื่องวิทย์ ลิมปนาท. 2545 : 62)

ราว พ.ศ. 2476 - 2479 สมัยรัฐบาลคณะราษฎรได้สร้างถนนสายเลียบริมชายทะเลฝั่งตะวันออก เริ่มตั้งแต่กรุงเทพมหานครบริเวณเพลินจิต ตัดผ่านเขตคลองเตย เขตพระโขนง และเขตบางนา ก่อนเข้าเขตจังหวัดสมุทรปราการ ผ่านมาทางคลองด่าน - บางปะกง ผ่านพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรา จากนั้นเข้าสู่จังหวัดชลบุรี ไปจนถึงสัตหีบอันเป็นที่ตั้งของกองทัพเรือ ผ่านระยอง จันทบุรี ไปสิ้นสุดที่จังหวัดตราด

โดยถนนสายนี้แต่ก่อนมีชื่อว่า “ถนนกรุงเทพฯ - สมุทรปราการ” เพราะปลายถนนนี้ไปถึงตัวเมืองสมุทรปราการ เปิดใช้งานเมื่อ 8 กันยายน 2479 ต่อมาถนนสายนี้ได้รับการเปลี่ยนชื่อเป็น “ถนนสุขุมวิท” ตามราชทินนามของพระพิศาลสุขุมวิท (ประสพ สุขุม) บุตรเจ้าพระยามรราช (ปั้น สุขุม) และท่านผู้หญิงตลับ พระพิศาลสุขุมวิทที่ได้ทุ่มเทในการก่อสร้างทางหลวงสำคัญของประเทศเป็นอย่างยิ่ง คณะรัฐบาลสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม จึงได้มีมติให้ตั้งชื่อทางหลวงสาย กรุงเทพฯ - ตราด ว่า ถนนสุขุมวิท เพื่อเป็นเกียรติแก่พระพิศาลสุขุมวิท เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม 2493

แต่ในระยะเริ่มต้นของการตัดถนนสุขุมวิท ยังไม่ได้มีการสร้างสะพานข้ามแม่น้ำบางปะกง การเดินข้ามแม่น้ำบางปะกงต้องอาศัยแพขนานยนต์ข้ามจากฝั่งท่าข้ามไปยังฝั่งบางปะกง ต่อมาในปี พ.ศ. 2484 รัฐบาลได้มีการสร้างสะพานข้ามแม่น้ำเป็นสะพานแรก มีชื่อว่า สะพานเทพหัสดิน ทำให้การเดินทางคมนาคมสะดวกขึ้น ทำให้เกิดการขยายตัวของเศรษฐกิจในภาคตะวันออก ถนนสายสุขุมวิท สมัยสงครามมหาเอเชียบูรพา เมื่อราว พ.ศ. 2483 หรือชาวบ้านเรียกว่า ถนนสายยุทธศาสตร์

ถนนสายดังกล่าวเป็นปัจจัยเร่งให้เกิดการบุกเบิกทรัพยากรในภาคตะวันออกเข้าสู่การผลิตตามวิถีทางทุนนิยม เป็นจุดที่ทำให้กลุ่มทุนชาติและกลุ่มทุนท้องถิ่น เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในภาคตะวันออก

ภายใต้โอกาสและนโยบายของรัฐบาล เช่น ในราว พ.ศ. 2480 - 2490 อุตสาหกรรมน้ำตาลพัฒนาขึ้น โดยที่รัฐบาลพยายามเร่งการผลิตอ้อยและน้ำตาลเพื่อทดแทนการนำเข้าน้ำตาลหรืออุตสาหกรรมป่า กิจกรรมเหล่านี้ทำให้เกิดการสถาปนาตัวของกลุ่มชนชั้นนำท้องถิ่นที่มีความมั่งคั่ง โดยผ่านกระบวนการสะสมทุนจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่รัฐส่งเสริมในขณะนั้น และต่อมากลุ่มชนชั้นนำเหล่านี้ได้กลายเป็นผู้ที่มีบทบาททางสังคม และการเมืองในระดับท้องถิ่นของภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนในเวทีระดับชาติ

ย้อนไปในบริเวณลุ่มแม่น้ำบางปะกงและชายฝั่งทะเลตะวันออก อุตสาหกรรมน้ำตาลขยายตัวในทศวรรษ 2490 โดยรัฐบาลภายใต้การนำของ จอมพลผิน ชุณหะวัณ เข้ามาจัดตั้งโรงงานอุตสาหกรรมน้ำตาลขนาดใหญ่ที่หนองซาก อำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี ในพ.ศ. 2497 และก่อสร้างแล้วเสร็จในพ.ศ. 2499 โดยเป็นโรงงานที่อยู่ในการควบคุมของบริษัทอุตสาหกรรมน้ำตาลแห่งประเทศไทย จำกัด (สมพงษ์ สัญญาวิรัตน์. 2530 : 88)

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สงบลงราว พ.ศ. 2486 รัฐบาลได้ส่งเสริมอุตสาหกรรมป่าไม้ในบริเวณลุ่มแม่น้ำบางปะกงและชายฝั่งทะเลตะวันออก ขยายตัวขึ้นในทศวรรษ 2490 สะท้อนให้เห็นได้จากโรงเลื่อยไม้ในท้องถิ่นขยายการผลิต เช่น บริษัทศรีราชาทุน จำกัด ซึ่งเป็นบริษัทแปรรูปไม้ขนาดใหญ่ที่สุด

นายทุนเริ่มขอสัมปทานทำป่าไม้ในป่าดงดิบภาคตะวันออก ในยุคดังกล่าวเกิดโรงเลื่อยจักรจำนวนมาก โรงเลื่อยจักรเหล่านั้น มีเครื่องมือทันสมัยทั้งเลื่อยจักรขนาดใหญ่ รถยนต์ชักลากไม้ซุงจำนวนมาก พร้อมทั้งเรือเดินทะเลขนาดใหญ่บรรทุกไม้กระดานส่งขายกรุงเทพฯ ต่างประเทศ

ผลการบุกเบิกป่าดงดิบของภาคตะวันออกระหว่าง พ.ศ. 2490 - 2510 เป็นผลให้เกิดชุมชนขึ้นจำนวนมาก มีประชากรต่างภูมิภาคได้เข้ามาจับจองพื้นที่ทำไร่ ทำสวน โดยการซื้อสิทธิ์จากผู้บุกเบิกไว้ก่อนในราคาถูก หรือเข้ามาจับจองบุกเบิกป่าเอง เป็นผลให้พื้นที่ตอนในของชายฝั่งตะวันออกกลายเป็นเรือกสวนไร่นาจนเกือบไม่เป็นพื้นที่ป่าสงวน และเกิดเป็นชุมชนระดับอำเภอจำนวนมาก ได้แก่ อำเภอสอยดาว อำเภอกาฬสินธุ์ อำเภอนายายอาม อำเภอแก่งหางแมว จังหวัดจันทบุรี และอำเภอเขาชะเมา อำเภอท่าวังจันทร์ อำเภอปลวกแดง จังหวัดระยอง และอำเภอหนองใหญ่ อำเภอบ่อทอง จังหวัดชลบุรี รวมทั้งอำเภอท่าตะเกียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นต้น (โอฬาร ถิ่นบางเตียว. 2554 : 75)

ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกในช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 และการพัฒนาอุตสาหกรรมภายใต้โครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออก (Eastern Seaboard) : จุดเริ่มต้นของการก่อรูปธุรกิจการเมืองในชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก

การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของภาคตะวันออกที่เด่นชัดมากที่สุด และมีผลสัมพันธ์ถึงสถานการณ์ทางเศรษฐกิจการเมืองของภูมิภาคแห่งนี้ คือ นโยบายการพัฒนาอุตสาหกรรม

ในประเทศไทย ที่เริ่มต้นขึ้นในสมัย จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ออกประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 33 เมื่อวันที่ 5 ธันวาคม 2501 และการดำเนินนโยบายตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติในประเทศไทย ที่เกิดขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2504 (สุริชัย หวันแก้ว, 2549 : 62)

ภายใต้รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ พยายามสร้างความเติบโตของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในโลกเสรี ตามนโยบายทางการเมืองของสหรัฐอเมริกาที่ต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ โดยการสนับสนุนให้ประเทศไทยมีรัฐบาลที่เข้มแข็งและเป็นฐานในการต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ สหรัฐจึงสนับสนุนแนวทางเศรษฐกิจแบบใหม่ ด้วยการเสนอนโยบายแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ขึ้นในประเทศไทย ในปี 2504 (สันติ วิลาศศักดิ์, 2546 : 41) การสร้างฐานอุตสาหกรรมในภาคตะวันออก รัฐบาลได้ส่งเสริมระบบวิสาหกิจโดยเอกชนเพื่อรองรับแผนการพัฒนา เช่น การสร้างโรงกลั่นน้ำมันไทยออยล์ ที่ ตำบลอ่าวอุดม อำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี พ.ศ. 2506

นอกจากนี้ รัฐบาลได้พัฒนาเมืองโดยขยายเมืองที่เป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจในภาคตะวันออก ให้มีสิ่งอำนวยความสะดวกอย่างครบวงจร เช่น การสร้างเมืองใหม่ในจังหวัดชลบุรี เมื่อ พ.ศ. 2509 ด้วยการสร้างเมืองเนรมิตในอาณาบริเวณตั้งแต่ศาลากลางจังหวัด อำเภอเมืองไปจรดแหลมยื่นที่อ่างศิลา โดยการถมทะเลในเนื้อที่ 2,000 ไร่ ดำเนินโครงการดังกล่าวทำให้นายทุนจำนวนหนึ่งเข้ามากว้านซื้อที่ดินในบริเวณที่ระดับน้ำทะเลลด ซึ่งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับที่ดินในโครงการสร้างเมืองเนรมิต การกว้านซื้อที่ดินสะสมไว้ของบรรดานายทุนเหล่านี้ก็เพื่อค้ำเก็งกำไร เนื่องจากเมื่อมีการถมที่ดินสำเร็จตาม โครงการสร้างเมืองใหม่จะทำให้ที่ดินรอบๆ บริเวณนี้มีราคาสูงขึ้น

นอกจากนี้ ในสถานการณ์สงครามเวียดนาม รัฐบาลสหรัฐอเมริกาได้ขอสร้างฐานทัพอเมริกา และการสร้างสนามบินอู่ตะเภา ที่เป็นความร่วมมือทางทหารระหว่างประเทศไทยกับสหรัฐอเมริกา ในอำเภอสัตหีบ จังหวัดชลบุรี โครงการทั้งสองนี้เป็นส่วนหนึ่งของการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ในเรื่องเศรษฐกิจและการเมือง ระหว่างประเทศไทยและสหรัฐอเมริกาที่เข้ามาช่วยเหลือทางการเงิน และจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

การเข้ามาของทหารอเมริกันส่งผลให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจในภาคตะวันออก เนื่องจากเมื่อการสร้างสนามบินอู่ตะเภาสำเร็จลง สัตหีบได้กลายเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ ในพ.ศ. 2511 ทำให้เกิดธุรกิจประเภทต่างๆ ขึ้นมามากมาย เพื่อรองรับความต้องการของทหารอเมริกัน เช่น ธุรกิจสถานเริงรมย์ประเภทไนต์คลับ ผับ บาร์ สถานบริการทางเพศ สถานอาบอบนวด เกิดอาชีพหญิงที่เป็นเมียเช่า และธุรกิจการค้าประเภทต่างๆ ส่งผลให้เงินดอลลาร์สะพัดภายในท้องถิ่น ทำให้กลุ่มผู้มีอิทธิพลเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ในธุรกิจผิดกฎหมายต่างๆ ได้แก่ การค้ายาเสพติด อารูขี้นเถื่อน การลักลอบนำคนต่างด้าวเข้าประเทศ และการลักลอบนำสินค้านำเข้าผิดกฎหมายเข้ามาขาย

ให้แก่ทหารอเมริกัน โดยส่งผ่านทางท่าเรือน้ำลึกสตีบ เป็นเงื่อนไขที่ทำให้กลุ่มชนชั้นนำท้องถิ่น กลุ่มใหม่อาศัยโอกาสดังกล่าวสะสมทุนทางเศรษฐกิจในธุรกิจผลิตกฎหมาย

การขยายตัวของเศรษฐกิจยุคพัฒนานี้ มีผลทำให้ชนชั้นกลางขยายบทบาทในการพัฒนา ประชาธิปไตยขึ้นมาอีกระดับหนึ่ง โดยการนำของกลุ่มนิสิตนักศึกษาซึ่งถือว่าเป็นตัวแทน (Proxy) หรือต้นแบบ (Prototype) ของชนชั้นกลาง และกลุ่มนิสิตนักศึกษาได้เข้ามามีบทบาททางการเมือง ต่อต้านระบอบเผด็จการจนก่อให้เกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 และนำมาซึ่งสิทธิและเสรีภาพ ของประชาชน แต่หลังจากนั้น 3 ปี กลุ่มนักศึกษาเหล่านี้ก็ถูกปราบปรามในปี พ.ศ. 2519 อย่างไรก็ตาม การเคลื่อนไหวของนักศึกษา ก็ได้เปิดโอกาสให้ชนชั้นกลางเข้ามามีบทบาททางการเมืองโดยตรง จากการตั้งพรรคการเมืองแทนที่จะอยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ของชนชั้นนำข้าราชการต่อไป ซึ่งก็คือ การเกิดระบอบประชาธิปไตยครึ่งใบ ภายใต้รัฐธรรมนูญ ปี พ.ศ. 2521 นั่นเอง (เสนห์ จามริก, 2542 : 386-387)

โครงสร้างอำนาจแบบประชาธิปไตยครึ่งใบ ได้เปิดโอกาสให้ชนชั้นนำท้องถิ่นสามารถ ก้าวขึ้นมาใช้อำนาจทางการเมือง โดยผ่านการเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จากกระบวนการเลือกตั้ง ดังนั้น จังหวัดในชายฝั่งทะเลตะวันออกจึงได้ก่อรูปโครงสร้างอำนาจท้องถิ่นขึ้นมาได้ ตัวอย่างเช่น การเกิดโครงสร้างอำนาจสามขั้วในระยของ ระหว่างขั้วของตระกูลอรุณเวสสเศรษฐ์ ตระกูลปิเตชชะ และตระกูลการุณ หรือการเกิดโครงสร้างอำนาจขั้วเด่นขั้วเดียวในจังหวัดชลบุรี โดยการนำ ของกำนันเป๊าะ เป็นต้น

บทบาททางการเมืองของชนชั้นนำท้องถิ่นในภาคตะวันออกขยายตัวอีกครั้ง หลังการประกาศ ใช้รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 เนื่องจากสถานการณ์ทางการเมืองในระดับชาติเกิดปรากฏการณ์ การก้าวขึ้นมาเป็นชนชั้นนำทางการเมืองของนายทุน ตั้งแต่การต่อต้าน รสช. ในเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ ปี พ.ศ. 2535 นายทุนดังกล่าวสร้างแนวร่วมกับชนชั้นกลางในรูปแบบมิตรทุนนิยมเลือกตั้ง ต่อมาพันธมิตรดังกล่าวได้ผลักดันกระบวนการปฏิรูปการเมืองโดยการนำกลุ่มเทคโนโลยี ภาคเอกชนเข้ามาดำรงตำแหน่งทางการเมือง ผลการเคลื่อนไหวของพันธมิตรทุนนิยมเลือกตั้ง มีผลผลิตเป็นรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 ในที่สุด (เสนห์ จามริก, 2542 : 93-100 ; เกษียร เตชะพีระ, 2540 : 105-106)

กลุ่มพันธมิตรดังกล่าว ได้แก้ไขรัฐธรรมนูญให้นายกรัฐมนตรีมาจากการเลือกตั้ง ทำให้ ชนชั้นนำทหารไม่สามารถดำรงฐานะชนชั้นนำทางการเมืองได้อีกต่อไป การปฏิรูปการเมือง นอกจากกำจัดบทบาทของผู้นำทหารจากชนชั้นนำทางการเมืองแล้ว รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 ยังจำกัด บทบาททางการเมืองของนักธุรกิจการเมือง ซึ่งมีฐานเป็นกลุ่มทุนต่างจังหวัดด้วย

ปัจจัยหลักอีกประการหนึ่ง ที่มีผลต่อการขยายตัวของธุรกิจการเมืองในภาคตะวันออก ก็คือ การขับเคลื่อน โครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก โครงการดังกล่าวมีผลต่อการวางรากฐานของการพัฒนาอุตสาหกรรมในภาคตะวันออก รัฐบาลได้มีการจัดตั้งสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนเพื่อกิจการอุตสาหกรรมขึ้น อันเป็นจุดเริ่มต้นในการพิจารณา กำหนดเขตที่ดินเพื่อการอุตสาหกรรม รวมทั้งได้ประกาศเขตส่งเสริมอุตสาหกรรม เพื่อให้อุตสาหกรรม ทำการลงทุนจัดตั้งโรงงานอุตสาหกรรมในพื้นที่ที่กำหนดไว้ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2510 - 2514) (สันติ วิลาศศักดานนท์, 2546 : 42) การพัฒนากิจการอุตสาหกรรมที่มีประสิทธิภาพ รัฐบาลในขณะนั้นได้นำแนวความคิดในการจัดระบบคลังสตอร์ มาใช้ในการรวมกลุ่ม อุตสาหกรรมประเภทที่เกี่ยวข้องกันเข้าไว้ในพื้นที่เดียวกัน อันจะก่อให้เกิดความประหยัดและมีประสิทธิภาพสูงสุดในการดำเนินกิจการ ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายการพัฒนาอุตสาหกรรมที่รัฐบาล ได้เสนอต่อรัฐสภาไว้ว่า จะทำการปรับโครงสร้างการผลิตในภาค อุตสาหกรรมและการส่งเสริม การลงทุนให้สอดคล้องกับเป้าหมายและยุทธศาสตร์ในการพัฒนาประเทศ โดยคำนึงถึงทรัพยากรธรรมชาติ ทักษะฝีมือ ภูมิปัญญาไทย ศักยภาพในการผลิตและการตลาด และการใช้วัตถุดิบภายในประเทศ ให้สอดคล้องกับการพึ่งพาจากต่างประเทศ รวมทั้งเสริมสร้างให้มีการพัฒนาอุตสาหกรรมพื้นฐาน และ เชื่อมโยงกับอุตสาหกรรมต่อเนื่องที่จะก่อให้เกิดผลต่อเนื่องต่อการปรับโครงสร้างการผลิต ภาคอุตสาหกรรม

การพัฒนาภาคตะวันออก มีวัตถุประสงค์ในการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อเป็นฐานการผลิต ของประเทศ และพัฒนาเมืองเพื่อรองรับการขยายตัวของกรุงเทพมหานคร เริ่มดำเนินการพัฒนา ตามแผนพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกระยะที่ 1 (พ.ศ. 2524 - 2537) และแผนพัฒนาฯ ระยะที่ 2 (พ.ศ. 2538 - 2547) จนถึงปัจจุบันใช้เวลาในพัฒนาเกือบ 30 ปีแล้ว ซึ่งผลการพัฒนาเมืองและ อุตสาหกรรมอย่างรวดเร็วของภาคตะวันออก ทำให้การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ สังคมและ ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของประชาชนในทุกๆ ด้าน

นับตั้งแต่รัฐบาล พล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ ได้ผลักดันโครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออก (Eastern Sea Board) เป็นโครงการที่บรรจุไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ฉบับที่ 5 (2524-2529) ต่อเนื่องมาถึงการพัฒนาระยะที่ 2 ตั้งแต่ปี 2538 จนถึงปัจจุบัน ทิศทาง การพัฒนาอุตสาหกรรมในภาคตะวันออกเริ่มก่อรูปให้เห็นเป็นรูปธรรมมากขึ้น หลังจากที่รัฐบาล ของ พล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ มีนโยบายที่จะกระจายอุตสาหกรรมไปสู่ภูมิภาค เนื่องจากผลจากการพัฒนา ที่ผ่านมามีได้ก่อให้เกิดการกระจุกตัวทางด้านเศรษฐกิจและภาคอุตสาหกรรมในเขตกรุงเทพฯ และ ปริมณฑล

ดังนั้น ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525 - 2529) รัฐบาลจึงได้กำหนดกลยุทธ์การพัฒนาเอาพื้นที่เป็นที่ตั้ง (Spatial Development Strategies) เพื่อที่จะกระจายความเติบโตและกิจกรรมทางเศรษฐกิจไปสู่ภูมิภาค รัฐบาลฯ ได้คัดเลือกพื้นที่เป้าหมายของการพัฒนาตามแผนดังกล่าว จำนวน 5 พื้นที่ คือ พื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก ภาคตะวันตก ภาคเหนือตอนบน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง และจังหวัดชายฝั่งทะเลภาคใต้

การพัฒนาอุตสาหกรรมตามโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก (Eastern Seaboard Development Program) ถือได้ว่าเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ที่รัฐบาลให้ความสำคัญมากที่สุด เนื่องจากมีความได้เปรียบและมีปัจจัยเกื้อหนุนที่เอื้อให้การพัฒนาอุตสาหกรรมเป็นไปตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ 3 ประการ ดังนี้ (กฤษ เพิ่มทันจิตต์ และสุธี ประศาสนเศรษฐกิจ. 2530 : 68-69)

1. ภาคตะวันออกมีข้อได้เปรียบในด้านแหล่งที่ตั้ง คือ อยู่ไม่ห่างไกลจากกรุงเทพฯ มากนัก และมีพื้นที่เชื่อมโยงกับภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นแหล่งที่มาของปัจจัยการผลิต คือ แรงงาน และวัตถุดิบหลายอย่าง และติดต่อกับอ่าวไทยอันเป็นช่องทางเข้า-ออกของสินค้า นอกจากนี้ ภาคตะวันออกมีปัจจัยพื้นฐานค่อนข้างสมบูรณ์ มีโครงข่ายด้านคมนาคมและการสื่อสารที่ดี มีท่าเรือน้ำลึก และยังเป็นประตูที่นำก๊าซธรรมชาติขึ้นบก เป็นต้น สภาพภูมิศาสตร์ และเศรษฐกิจที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาดังกล่าว นับเป็นแรงจูงใจให้เอกชนเข้ามาลงทุนอุตสาหกรรมต่อเนื่องทั้งขนาดเล็ก ขนาดกลาง และขนาดใหญ่หลายประเภท

2. การค้นพบก๊าซธรรมชาติในอ่าวไทยและพัฒนาน้ำมันขึ้นฝั่งที่ทะเลตะวันออก ทำให้มีโอกาสที่จะพัฒนาอุตสาหกรรมหลักที่ใช้ก๊าซธรรมชาติเป็นวัตถุดิบที่สำคัญ เช่น ปิโตรเคมี ปุ๋ย อุตสาหกรรมเหล่านี้เป็นตัวเร่งให้เกิดอุตสาหกรรมต่อเนื่อง การพาณิชย์กรรมและการบริการอื่นๆ และสร้างโอกาสการจ้างงาน

3. ปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้การจัดตั้งอุตสาหกรรมในบริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกได้เปรียบกว่าที่อื่น (เมื่อเปรียบเทียบกับการลงทุนในกรุงเทพฯ และปริมณฑล ใกล้เคียงหรือเปรียบเทียบกับประเทศอุตสาหกรรมใหม่ เช่น ฮองกง สิงคโปร์ และประเทศด้อยพัฒนาอื่นๆ เช่น มาเลเซีย อินโดนีเซีย และฟิลิปปินส์) ก็คือมีแรงงานชำนาญการ ราคาถูกเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอุตสาหกรรมที่ใช้วัตถุดิบในประเทศและอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก (สุริชัย หวันแก้ว. และคณะ. 2543 : 37)

ตามแผนการที่รัฐบาล โดยผ่านสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้วางไว้จะพบว่า การพัฒนาอุตสาหกรรมในโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก เป็นการพัฒนาอุตสาหกรรมในระดับภูมิภาคที่ใหญ่ที่สุดของประเทศ ดังจะเห็นได้จากเตรียม

การเวนคืนที่ดินเพื่อรองรับภาคอุตสาหกรรมถึง 200,000 ไร่ มีการประมาณการเงินลงทุนเฉพาะภาครัฐในระยะแรกประมาณ 100,000 ล้านบาท

รูปแบบการดำเนินงานจะเป็นการผสมผสานระหว่างภาครัฐและภาคเอกชนโดยภาคเอกชนจะเป็นผู้นำในการลงทุนภาคอุตสาหกรรม ส่วนภาครัฐจะเป็นผู้นำในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ และร่วมลงทุนในอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ เช่น โครงการปุ๋ยแห่งชาติ โครงการปิโตรเคมีแห่งชาติ เป็นต้น การลงทุนของภาครัฐจะเป็นพื้นฐานรองรับการลงทุนของภาคเอกชน นอกจากนี้รัฐบาลยังมีนโยบายที่สนับสนุนและส่งเสริมการลงทุนในมิติต่างๆ เช่น การลดสิทธิประโยชน์ของการลงทุนในเขตกรุงเทพฯ และปริมณฑล ขณะเดียวกันก็เพิ่มความสำคัญในการส่งเสริมและให้สิทธิประโยชน์แก่การลงทุนในรูปแบบต่างๆ ในภาคตะวันออกมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็น การผ่อนคลायกฎระเบียบของทางราชการ การลดภาษีการค้าและภาษีเงินได้นิติบุคคล เป็นต้น (กฤษ เพิ่มทันจิตต์ และสุธี ประศาสนเศรษฐ. 2530 : 68-69)

พ.ศ. 2525 การนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย (กนอ.) ได้รับมอบหมายจากรัฐบาลให้ดำเนินการพัฒนาโครงการนิคมอุตสาหกรรมแหลมฉบัง ตามมติที่ประชุมคณะกรรมการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก ครั้งที่ 5/2525 (การนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย. 2525 : 13) ต่อมาในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2528 ประเทศไทยก็ถือเป็นแหล่งที่นักลงทุนญี่ปุ่นสนใจ ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายส่งเสริมการลงทุนต่างประเทศของไทย โดยเฉพาะในโครงการ ESB ดังจะเห็นได้จากการประชุมของคณะกรรมการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก

แม้ว่ารัฐบาลมีมติให้ลดเงินทุนที่ใช้ในโครงการนี้เกี่ยวกับโครงสร้างพื้นฐานลง 30% แต่ก็ยังยืนยันประกาศเดินหน้าโครงการ ESB ต่อไป นอกจากนี้ ยังจัดลำดับความสำคัญของโครงการต่างๆ โดยโครงการที่ไม่ต้องชะลอออกไป เช่น ทางรถไฟสายสัตหีบ-มาบตาพุด เป็นต้น ในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2529 ผลจากการประชุมของคณะกรรมการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกซึ่งถูกกดดันให้พิจารณาโครงการ ESB อีกครั้งนั้น ปรากฏว่าที่ประชุมได้ให้ความสำคัญกับนิคมอุตสาหกรรมและท่าเรือน้ำลึกแหลมฉบัง โดยต้องการให้รองรับกับสถานการณ์ด้านการลงทุนในช่วงเวลานั้น

แผนพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งบริเวณทะเลตะวันออก ได้กำหนดให้ชลบุรีเป็นเมืองศูนย์กลางของภูมิภาคที่มีความสำคัญยิ่งขึ้น ทั้งในเชิงธุรกิจการค้าและการบริหารงานภาครัฐบาล โดยกำหนดให้แหลมฉบังเป็นเมืองท่าสมัยใหม่ของประเทศ และพัทยาเป็นเมืองท่องเที่ยวควบคู่ไปกับการเป็นศูนย์พาณิชย์และธุรกิจการค้า แผนพัฒนาฯ ได้กำหนดโครงการสำคัญในจังหวัดชลบุรี คือ การสร้างท่าเรือพาณิชย์แหลมฉบัง อ.ศรีราชา จ.ชลบุรี การศึกษาพบว่า วัตถุประสงค์สำคัญของการก่อสร้างท่าเรือแหลมฉบังและนิคมอุตสาหกรรม เพื่อรับเรือขนาดใหญ่ที่ไม่สามารถเข้าเทียบท่าที่ท่าเรือ

กรุงเทพฯ ได้ และเพื่อให้เป็น โครงสร้างพื้นฐานของการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกและ การส่งเสริมการส่งออกที่สำคัญของไทยในอนาคต

แนวความคิดที่ว่าประเทศไทยควรจะสร้างท่าเรือพาณิชย์ขึ้นใหม่อีกแห่งหนึ่ง เริ่มขึ้นเมื่อ ปี พ.ศ. 2491 ในสมัยรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม เนื่องจากรัฐบาลตระหนักว่าท่าเรือกรุงเทพฯ มีลักษณะเป็นท่าเรือซึ่งจะไม่สามารถตอบสนองการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจในระยะยาว ได้อย่างเต็มที่ ได้มีการพิจารณาจะสร้างท่าเรือพาณิชย์ที่ศรีราชาเพื่อประโยชน์ทางการค้า อย่างไรก็ตาม โครงการก่อสร้างท่าเรือที่ศรีราชาถูกระงับไปในเวลาต่อมา

กระทั่ง พ.ศ. 2504 รัฐบาลได้ว่าจ้างบริษัทวิศวกรที่ปรึกษาเนเคโกแห่งประเทศเนเธอร์แลนด์ มาสำรวจการตกตะกอนในร่องน้ำสันดอนปากแม่น้ำเจ้าพระยา และสำรวจความเหมาะสมทางเศรษฐกิจ เกี่ยวกับการสร้างท่าเรือแห่งใหม่ที่ศรีราชา

เนเคโกได้เสนอรายงานว่า พื้นที่บริเวณแหลมฉบังเป็นพื้นที่เหมาะแก่การก่อสร้างท่าเรือ น้ำลึก เนื่องจากอยู่ตอนในอ่าวไทยคลื่นลมน้อย ดินใต้พื้นทะเลเป็นทรายขุดลอกไม่ยาก และ ใช้ประโยชน์ในการก่อสร้างได้ อีกทั้งยังมีพื้นที่ราบชายฝั่งสำหรับขยายเป็นพื้นที่หลังท่าเรือได้มากด้วย แต่ก็ยังไม่มีการดำเนินการเพื่อการก่อสร้างท่าเรือในขณะนั้น ในระหว่างปี พ.ศ. 2509 - 2512 ได้มีการก่อสร้างท่าเรือสัตหีบเพื่อประโยชน์ทางการทหารของสหรัฐอเมริกา ซึ่งต่อมาท่าเรือแห่งนี้ได้โอน มาเป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐบาลไทย เมื่อปี พ.ศ. 2515

ในปี พ.ศ. 2516 บริษัทหลุยส์เบอร์เกอร์ได้รายงานต่อกระทรวงคมนาคมว่า การลงทุน เพื่อพัฒนาท่าเรือสัตหีบให้เป็นที่ท่าเรือพาณิชย์นั้น เหมาะสมกว่าการลงทุนก่อสร้างท่าเรือน้ำลึกแห่งใหม่ที่ แหลมฉบัง อย่างไรก็ตาม กระทรวงคมนาคมก็มีความเห็นว่า การพัฒนาท่าเรือสัตหีบให้เป็นที่ท่าเรือ พาณิชย์จะประสบปัญหาเรื่องการรักษาความปลอดภัย ความคล่องตัวในการดำเนินงานท่าเรือ ตลอดจนการลงทุนและการขยายท่าเรือในอนาคต ฯลฯ

ฉะนั้นจึงเห็นควรให้สร้างท่าเรือแห่งใหม่ที่บริเวณแหลมฉบัง เพราะสามารถที่จะพัฒนา ให้เป็นที่ท่าเรือพาณิชย์ที่มีประสิทธิภาพ และให้ผลประโยชน์แก่ประเทศทั้งในปัจจุบันและอนาคตได้ เป็นอย่างมาก คณะรัฐมนตรีจึงได้มีมติเมื่อวันที่ 9 ตุลาคม พ.ศ. 2516 เห็นชอบในหลักการให้สร้าง ท่าเรือทะเล เพื่อการพาณิชย์ที่แหลมฉบัง แต่หลังจากนั้น เนื่องจากประเทศไทยประสบกับภาวะผันผวน ทางเศรษฐกิจ รัฐบาลยังไม่สามารถจัดสรรเงินทุนเพื่อการก่อสร้างท่าเรือแหลมฉบังให้ทันกับ ความต้องการของปริมาณสินค้าที่มีมากจนคับคั่งที่ท่าเรือกรุงเทพฯ ได้ จึงได้มีมติใหม่ให้พัฒนา ท่าเรือสัตหีบเป็นที่ท่าเรือพาณิชย์ก่อน โดยเตรียมดำเนินการเพื่อการก่อสร้างท่าเรือแหลมฉบังไว้ด้วย

ในปี พ.ศ. 2521 รัฐบาลได้ตราพระราชบัญญัติเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ในท้องที่ตำบลทุ่งสุขลา อำเภอศรีราชา และตำบลบางละมุง อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี พ.ศ. 2521 ขึ้น เพื่อตระเวนคืนที่ดิน

ในท้องที่ดังกล่าว รวมทั้งหมดประมาณ 6,340 ไร่ โดยเป็นการเวนคืนที่ดินของทางราชการ และที่ราษฎรเพื่อให้มาเป็นทรัพย์สินของการท่าเรือแห่งประเทศไทย สำหรับใช้ในการก่อสร้างท่าเรือแหลมฉบังต่อไป

สำหรับการพัฒนาท่าเรือพาณิชย์สัตหีบ เมื่อวันที่ 20 มีนาคม พ.ศ. 2522 คณะรัฐมนตรีได้มีมติอนุมัติให้หน่วยงานท่าเรือพาณิชย์สัตหีบ มีฐานะเป็นส่วนงานหนึ่งของการท่าเรือแห่งประเทศไทย เช่นเดียวกับท่าเรือกรุงเทพฯ โดยมีคณะกรรมการการท่าเรือแห่งประเทศไทยเป็นผู้กำหนดนโยบาย ควบคุมการดำเนินงาน และให้ความช่วยเหลือทางด้านวิชาการที่จำเป็นทุกประการ ท่าเรือพาณิชย์สัตหีบเปิดดำเนินการอย่างเป็นทางการ เมื่อวันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ. 2522

คณะรัฐมนตรีได้ประชุมพิจารณาถึงความเหมาะสมของโครงการก่อสร้างท่าเรือพาณิชย์แหลมฉบัง และการก่อตั้งเขตนิคมอุตสาหกรรมในบริเวณแหลมฉบังอีกหลายครั้ง จนกระทั่งเมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2525 จึงได้มีมติให้เร่งรัดการพัฒนาท่าเรือพาณิชย์แหลมฉบัง สำหรับบริการสินค้าทั่วไป สินค้าบรรจุตู้ สินค้าเกษตรกรรมบางประเภท และส่งเสริมการผลิตสินค้าอุตสาหกรรมขนาดเบาที่ไม่มีปัญหาต่อสถานะแวดล้อม โดยตั้งเป้าหมายให้สามารถเริ่มใช้งานได้ระยะแรกภายในปี พ.ศ. 2530 - 2533 และยังสามารถตั้งคณะกรรมการภายใต้คณะกรรมการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกขึ้นดำเนินงานนี้ด้วย โดยมีรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคมเป็นประธาน เพื่อรับผิดชอบดูแลการพัฒนาท่าเรือน้ำลึกชายฝั่งทะเลตะวันออก โดยเฉพาะท่าเรือพาณิชย์แหลมฉบัง

ต่อมาเมื่อวันที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2526 คณะรัฐมนตรีได้มีมติให้กระทรวงคมนาคมเจรจาขอรับเงินกู้จากรัฐบาลญี่ปุ่น สำหรับการสำรวจออกแบบ การควบคุมงานก่อสร้าง และการก่อสร้างตามโครงการท่าเรือพาณิชย์แหลมฉบัง และให้กระทรวงการคลังพิจารณาจัดหาแหล่งเงินบาทสมทบทั้งจากรายได้ของการท่าเรือแห่งประเทศไทยและจากงบประมาณเพื่อไม่ให้เป็นอุปสรรคต่อโครงการ

ปี พ.ศ. 2527 การท่าเรือแห่งประเทศไทย ได้ว่าจ้างกลุ่มบริษัทวิศวกรที่ปรึกษา PAAS Consortium ให้เป็นผู้ออกแบบรายละเอียดทางวิศวกรรม เพื่อการก่อสร้างท่าเรือพาณิชย์แหลมฉบัง การออกแบบแล้วเสร็จในเดือนเมษายน พ.ศ. 2529 การท่าเรือแห่งประเทศไทย ว่าจ้าง PAAS Consortium ให้เป็นผู้ควบคุมงานก่อสร้าง พร้อมทั้งคัดเลือกให้กลุ่มบริษัท อิตาเลียนไทย, Daiho, Daito Kogyo และ Dredging International เป็นผู้รับเหมาก่อสร้าง

อย่างไรก็ตาม โครงการฯ ดังกล่าวต้องหยุดชะงักลงชั่วคราว เนื่องจากประเทศไทยประสบกับปัญหาวิกฤตการณ์ทางการคลัง ในปี พ.ศ. 2526 (เพ็ญ โฉม แซ่ตั้ง และวลัยพร मुखสุวรรณ. 2546 : 12-13) อันเป็นผลให้รัฐบาลต้องควบคุมงบประมาณรายจ่ายภาครัฐอย่างเข้มงวด ดังนั้นนโยบายทางด้านเศรษฐกิจของรัฐบาลในช่วงเวลานั้น จึงต้องหันไปเน้นการรักษาเสถียรภาพ

ทางเศรษฐกิจ มากกว่าการกระตุ้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (นิภา ต.ตุ้มรสุนทร และคณะ. 2532 : 27-29)

แต่ด้วยแรงบีบจากภายในอันเกิดจากการรวมตัวของพันธมิตรระหว่างเทคโนโลยีโนแคเรต จากสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ นายทุนชาติและนายทุนท้องถิ่น ที่เคลื่อนไหวผ่านพรรคการเมืองร่วมรัฐบาล ได้ร่วมกันกดดัน พล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรี ในขณะนั้น ให้ดำเนินโครงการฯ ต่อไป รัฐบาลฯ ได้ปรับลดเงินลงทุนด้านโครงสร้างพื้นฐานลง ร้อยละ 30 และเป็นผลให้โครงการฯ เริ่มขับเคลื่อนอีกครั้งในช่วงกลางปี พ.ศ. 2528 ภายหลังจาก เริ่มดำเนินงานโครงการฯ ได้กระทำอย่างต่อเนื่อง (Take-Off) ในช่วงกลางทศวรรษ 2530 ภายหลังจาก มีข้อตกลงพลาซ่า (Plaza Accord)

ข้อตกลงดังกล่าวมีผลให้ค่าเงินเยนของญี่ปุ่นแข็งตัวขึ้น และยังคงส่งผลต่อค่าเงินในสกุลอื่นๆ ในกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมของเอเชีย ไม่ว่าจะเป็นฮ่องกง ไต้หวัน เกาหลีใต้ ประเทศต่างๆ เหล่านี้ จึงต้องการขยายฐานการผลิตออกไปสู่ต่างประเทศ โดยเฉพาะประเทศที่มีแรงงานราคาถูก เช่น ประเทศไทย อินโดนีเซีย มาเลเซีย เป็นต้น โครงการฯ ยังทะยานขึ้นโดยได้รับความช่วยเหลือจาก ต่างประเทศในรูปแบบต่างๆ เช่น โอกาสในการกู้ยืมเงิน เงินช่วยเหลือ และความช่วยเหลือทางด้าน เทคโนโลยีจากต่างประเทศ สิ่งเหล่านี้ถือเป็นปัจจัยที่มีผลต่อการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมทั้งสิ้น (ไพโรจน์ จันทรนิมิตร. 2531 : 48)

ผลจากมาตรการบังคับของภาครัฐจากส่วนกลางผู้ท้องถิ่นประกอบกับความจำเป็นที่ต้อง พึ่งพิงเงินทุนและเทคโนโลยีจากต่างประเทศ รวมถึงลักษณะการประกอบการของภาคอุตสาหกรรม ที่เป็นอุตสาหกรรมหนัก ทำให้โรงงานอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นในจังหวัดระยอง ส่วนใหญ่เป็น โรงงาน อุตสาหกรรมประเภทที่ก่อมลพิษ (Dirty Industry) ดังนั้น ผลที่ตามมาก็คือ ปัญหาสิ่งแวดล้อมและ ปัญหาเชิงสังคมที่เป็นผลเชื่อมโยง (Linkage Effect) จากการพัฒนาอุตสาหกรรมในพื้นที่ ซึ่งเป็นปัญหา ที่ยังแก้ไม่ตกในปัจจุบัน (สุริชัย หวันแก้ว และคณะ. 2543 : 38)

แผนการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ได้ผ่านการ ดำเนินโครงการมาแล้ว 2 ช่วง คือ โครงการฯ ระยะแรก พ.ศ. 2525 - 2537 และระยะที่สอง พ.ศ. 2538 - 2548 ผลการดำเนินงานพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกในระยะแรก จากการประเมินผลของภาครัฐ พบว่า ผลจากการพัฒนาอุตสาหกรรมได้ก่อให้เกิดการขยายตัว ทางเศรษฐกิจถึง 3.8 เท่า ผลผลิตภาคอุตสาหกรรมขยายตัวเพิ่มขึ้นถึง 4.8 เท่า มีการลงทุนรวมทั้งสิ้น 420,000 ล้านบาท มีการจ้างงานประมาณ 460,000 คน โดยเป็นการจ้างงานทางตรงประมาณ 130,000 คน และการจ้างงานทางอ้อมประมาณ 330,000 คน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและ สังคมแห่งชาติ. 2546 : 84)

แต่โครงการในระยะที่ 1 ต้องประสบปัญหาด้านการพึ่งพิงภายนอก เช่น การเป็นบริวารของกรุงเทพมหานคร โดยเฉพาะการต้องใช้ท่าเรือคลองเตย การพึ่งพิงเครื่องจักร อุปกรณ์และวัตถุดิบจากต่างประเทศ ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมเกิดการสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติและมลภาวะสูงขึ้น เช่น ผลกระทบต่อชายหาดท่องเที่ยว การสูญเสียป่าชายเลนและปัญหาด้านสังคม เช่น การไม่สามารถสร้างชุมชนเมืองใหม่ เพราะแรงงานมีฝีมือไม่ได้ย้ายมาตั้งถิ่นฐานถาวรในพื้นที่ ส่วนของโครงการฯ ระยะที่สอง พบว่าเป็นการขยายผลในเชิงปริมาณโดยการเชื่อมโยงการพัฒนาอุตสาหกรรมเข้าสู่พื้นที่ตอนใน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและประเทศกลุ่มอินโดจีน รวมทั้งเร่งรัดการก่อสร้างสาธารณูปโภคและโครงสร้างพื้นฐาน ไม่ว่าจะเป็น การพัฒนาแหล่งน้ำ การขยายท่าเรือแหลมฉบัง การพัฒนาสนามบินอู่ตะเภา ทั้งนี้เพื่อรองรับการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้แล้วยังได้ขยายพื้นที่เป้าหมายครอบคลุมพื้นที่ 8 จังหวัดของอนุภาคตะวันออก รวมทั้งพื้นที่ภาคกลางตอนบน อันประกอบด้วย จังหวัดชลบุรี ระยอง ฉะเชิงเทรา นครนายก ปราจีนบุรี จันทบุรี ตราด สระแก้ว อุบลราชธานี และลพบุรี (พิชญ์ อนันตวงศ์ และเดชมรัตน์ สุขกำเนิด. 2547 : 69) หากจะพิจารณาถึงยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมภายใต้โครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก พบว่ามีการขับเคลื่อนอยู่บนฐานของทฤษฎีการสร้างเติบโตทางเศรษฐกิจ (Growth Theory) โดยใช้การผลิตเพื่อการส่งออกเป็นตัวจักรสำคัญ เทคโนโลยีไทยได้ตัวแบบการพัฒนาอุตสาหกรรมดังกล่าว

จากประเทศที่ประสบความสำเร็จในการผลิตเพื่อส่งออก ไม่ว่าจะเป็นญี่ปุ่น เกาหลี ฮองกง สิงคโปร์ จีน ยุทธวิธีที่สำคัญที่ใช้ในยุทธศาสตร์นี้ได้แก่ การเปิดพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเล การสร้างท่าเรือน้ำลึก และการสร้างนิคมอุตสาหกรรมในพื้นที่ใกล้เคียงกัน เพื่อประหยัดค่าใช้จ่ายในการขนส่ง ยุทธศาสตร์การเติบโตโดยการส่งออก (Export - Led Growth) ของโครงการฯ มีเป้าหมายของการพัฒนาอยู่ที่การเป็นประตูการค้าสำหรับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเป็นแหล่งอุตสาหกรรมที่ทันสมัยที่สุดของโลก แม้จะมีการกำหนดพื้นที่เป้าหมายของการพัฒนาอุตสาหกรรมในระยะแรกครอบคลุม 3 จังหวัด คือ จ.ชลบุรี จ.ระยอง และ จ.ฉะเชิงเทรา แต่เมื่อถึงขั้นดำเนินการกลับมีการดำเนินงานเพียง 2 พื้นที่ คือ

1. พื้นที่บริเวณมาบตาพุด จ.ระยอง
2. พื้นที่บริเวณแหลมฉบัง จ.ชลบุรี

โดยกำหนดให้พื้นที่บริเวณมาบตาพุดเป็นเขตอุตสาหกรรมหนัก ส่วนพื้นที่บริเวณแหลมฉบังนั้นจะให้เขตอุตสาหกรรมเบา และเป็นเขตของการส่งออกสินค้าอุตสาหกรรม ทั้งนี้เพราะเป็นบริเวณที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาท่าเรือน้ำลึก ดังนั้นพื้นที่บริเวณมาบตาพุด จังหวัดระยอง มีสถานภาพเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาประเทศไปสู่การสร้างความสำเร็จเติบโตทางเศรษฐกิจ

ที่วัดโคจรายได้เริ่มต้นตั้งแต่การพัฒนาอุตสาหกรรมในเขตมาบตาพุด จะพบว่ามาบตาพุดเป็นเขตที่มีการวางท่อก๊าซธรรมชาติจากอ่าวไทยมาขึ้นฝั่ง และเป็นเขตที่ตั้งแหล่งอุตสาหกรรมหนักหลายประเภท เช่น โรงแยกก๊าซธรรมชาติที่เป็นต้นกำเนิดของอุตสาหกรรมปิโตรเคมีและอุตสาหกรรมที่ใช้ก๊าซธรรมชาติเป็นวัตถุดิบ โรงงานผลิตโซดาแอช โรงงานปุ๋ยแห่งชาติ โรงงาน โอเลฟินส์ โรงงาน อะโรเมติกส์ โรงเหล็ก โรงงานผลิตเม็ดพลาสติก เป็นต้น อุตสาหกรรมเหล่านี้ยังถือว่าเป็นฐานการผลิตที่สำคัญในการพัฒนาประเทศไปสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรมอีกด้วย

นอกจากนี้ รัฐบาลยังได้ก่อสร้างท่าเรืออุตสาหกรรมมาบตาพุด เพื่อรองรับอุตสาหกรรมหนักที่ตั้งอยู่ในเขตนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดและบริเวณใกล้เคียง ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ผลิตสามารถนำเข้าวัตถุดิบและส่งออกผลิตภัณฑ์ไปจำหน่ายยังต่างประเทศได้อย่างรวดเร็ว พื้นที่อุตสาหกรรมมีเนื้อที่ทั้งหมด 10,000 ไร่ เป็นพื้นที่สำหรับอุตสาหกรรม 8,000 ไร่ มีท่าเรือน้ำลึกขนส่งสินค้าที่สามารถรับเรือขนาด 20,000 ตัน 1 ท่า และท่าขนส่งวัสดุเหลวที่สามารถรับเรือขนาด 8,000 ตัน 2 ท่า เป็นที่ตั้งของอุตสาหกรรมที่สำคัญ ๆ คือ โรงแยกก๊าซธรรมชาติ กลุ่มอุตสาหกรรมปิโตรเคมี และอุตสาหกรรมปุ๋ยเคมี เมื่อพิจารณาถึงมูลค่ารวมผลิตภัณฑ์ จังหวัดระยอง ในระหว่างปี พ.ศ. 2523 ถึง 2542 เป็นต้นมา จะพบว่าเส้นกราฟแสดงรายได้ของจังหวัด (GPP) และมูลค่าผลผลิตของอุตสาหกรรม มีค่าสูงขึ้นตามลำดับ กล่าวคือ ในขณะที่มูลค่าผลผลิตทางการเกษตรอยู่ในระดับต่ำและมีแนวโน้มลดลง การเติบโตของอุตสาหกรรมทำให้รายได้เฉลี่ยต่อหัวในระยองมีมูลค่าถึง 604,064 บาทต่อคนต่อปี ในปี พ.ศ. 2546 จนถึงปัจจุบัน 2552 ซึ่งเพิ่มขึ้นจากปี พ.ศ. 2523 ที่มีรายได้เพียง 14,878 บาทต่อคนต่อปี นอกจากนี้ยังพบอีกว่ามูลค่ารวมผลิตภัณฑ์จังหวัด (GPP) ของอุตสาหกรรม (รวมทั้งสาขาการผลิตเหมืองแร่และย่อยหิน ไฟฟ้าและประปา) ในปี พ.ศ. 2543 คิดเป็นร้อยละ 87.0 ในขณะที่เกษตรกรรมมีส่วนเหลือเพียงร้อยละ 2.79 (สำนักงานจังหวัดระยอง, ออนไลน์, 2547)

ปัจจัยที่มีผลต่อการก่อรูปของมูลนิธิสิทธิกรรมธรรมชาติ

จากการศึกษาค้นคว้าพบว่า ในการก่อรูปมูลนิธิมีขั้นตอนอยู่ 2 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนของการเป็นชมรมสิทธิกรรมธรรมชาติไทและขั้นตอนการจัดตั้งมูลนิธิสิทธิกรรมธรรมชาติ ขั้นตอนการเป็นชมรมนั้น พบว่าชมรมสิทธิกรรมธรรมชาติไท ตั้งขึ้นเมื่อพ.ศ. 2540 ภายใต้การดำเนินงานของอาจารย์วิวัฒน์ ศัลยกำธร และคณะ โดยขับเคลื่อนงานในเรื่องของเกษตรอินทรีย์ การแก้ปัญหาดินดาร์ การแก้ปัญหาหนังกุ้ง จนเกิดเป็นที่ยอมรับของกลุ่มคนกลุ่มหนึ่ง หลังจากนั้นก็ได้มีการจัดตั้งมาเป็นมูลนิธิสิทธิกรรมธรรมชาติ เมื่อวันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2544 เมื่อพิจารณาทั้งสองขั้นตอนนี้รวมกัน จะพบว่าปัจจัยที่มีผลต่อการก่อรูปมูลนิธิสิทธิกรรมธรรมชาติ ได้แก่

1. วิฤติเศรษฐกิจ ปี 2540

2. วาทกรรมปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง
3. ภาวะผู้นำในการขับเคลื่อน

วิกฤติเศรษฐกิจ ปี 2540

วิกฤตการณ์ทางการเงินในเอเชีย หรือเรียกทั่วไปในประเทศไทยว่า วิกฤติต้มยำกุ้ง เป็นช่วงวิกฤตการเงินซึ่งส่งผลกระทบต่อหลายประเทศในทวีปเอเชีย เริ่มตั้งแต่เดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2540 ก่อให้เกิดความกลัวว่าจะเกิดการล่มสลายทางเศรษฐกิจทั่วโลก เนื่องจากการแพร่ระบาดของทางการเงิน

วิกฤติดังกล่าวเริ่มขึ้นในประเทศไทย เมื่อค่าเงินบาทลดลงอย่างมาก อันเกิดจากการตัดสินใจของรัฐบาลไทย ซึ่งมีพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ เป็นนายกรัฐมนตรี ที่ลอยตัวค่าเงินบาท ทำให้ค่าเงินบาทอ่อนตัวอย่างทันทีทันใด จากเดิมประมาณ 25.60 บาท ต่อ 1 ดอลลาร์สหรัฐ เป็น 28.75 บาท ต่อ 1 ดอลลาร์สหรัฐ ในเวลาเพียง 24 ชั่วโมง และค่าเงินบาทอ่อนลงตามลำดับ ในช่วงต่ำสุดเคยตกลงถึง 55 บาทต่อ 1 ดอลลาร์สหรัฐ ตัดการอิงเงินสกุลดอลลาร์สหรัฐ หลังจากความพยายามทั้งหมดที่จะสนับสนุนค่าเงินบาท เมื่อเผชิญกับการแผ่ขยาย แบบเกินเลยทางการเงิน (Financial Overextension) อย่างรุนแรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งส่วนขับเคลื่อนอสังหาริมทรัพย์ ในเวลานั้น ประเทศไทยมีภาวะหนี้สาธารณะ ซึ่งทำให้ประเทศอยู่ในสภาพล้มละลาย ก่อนหน้าการล่มสลายของค่าเงิน และเมื่อวิกฤตดังกล่าว ขยายออกนอกประเทศ ค่าเงินของประเทศส่วนใหญ่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และญี่ปุ่นก็ได้ทรุดตัวลงเช่นกัน ตลาดหลักทรัพย์ปรับตัวลดลงและรวมไปถึงราคาสินทรัพย์อื่น ๆ และทำให้หนี้เอกชนเพิ่มสูงขึ้น

ความพยายามของธนาคารแห่งประเทศไทยในการพยุงค่าเงินบาท ทำให้เงินสำรองเงินตราต่างประเทศหมดคลัง จนต้องขอกู้จากกองทุนการเงินระหว่างประเทศ จำนวน 17,200 ล้านดอลลาร์ เพื่อพยุงฐานะทางการเงินของประเทศ และรัฐบาลไทยจำต้องยอมรับเงื่อนไขต่างๆ ที่กองทุนการเงินระหว่างประเทศกำหนดขึ้น

วิกฤติเศรษฐกิจครั้งนี้ นอกจากทำให้ธุรกิจเอกชน เช่น บริษัทบ้านจัดสรร อุตสาหกรรมก่อสร้าง อุตสาหกรรมผลิตวัสดุก่อสร้าง สถาบันการเงิน ธนาคาร ธุรกิจการพิมพ์การโฆษณา ถูกกระทบอย่างรุนแรง หลายแห่งต้องปิดกิจการ หลายแห่งมีหนี้ท่วมตัว พนักงานจำนวนมากถูกปลดออกจากงาน และรัฐบาลถูกกดดันให้ลาออก แล้ววิกฤติเศรษฐกิจครั้งนี้ยังส่งผลให้เกิดวิกฤตเศรษฐกิจในประเทศมาเลเซีย อินโดนีเซีย เกาหลี ฟิลิปปินส์ สิงคโปร์ รัสเซีย และประเทศอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้บ้างน้อยบ้างจนได้รับชื่อว่า “ต้มยำกุ้งดีซีส”

สาเหตุของวิกฤตเศรษฐกิจ ปี 2540 (“สาเหตุของวิกฤตเศรษฐกิจปี 2540”. ออนไลน์. 2551)

1. เกิดจากปัจจัยทางเศรษฐศาสตร์ คือ ระบบกลไกเศรษฐกิจ และการดำเนินนโยบายเศรษฐกิจที่ผิดพลาด

2. เกิดจากปัจจัยที่ไม่ใช่ทางเศรษฐศาสตร์

1. วิฤตติเศรษฐกิจที่เกิดจากปัจจัยด้านเศรษฐศาสตร์

1.1 หนี้ต่างประเทศ

ประเทศไทยเกิดการขยายตัวทางระบบการเงิน เกิดการก่อหนี้ และการกู้เงินจากต่างประเทศ ซึ่งเป็นผลมาจาก พ.ศ. 2533 ไทยเปิดระบบการเงินสู่สากล ตามพันธะสัญญาใน IMF ในปีพ.ศ. 2534 ไทยประกาศปฏิรูตรวดเงินตราต่างประเทศ (การปฏิรูตรวดเงินตราต่างประเทศ หรือ International Monetary System คือ แนวทางการควบคุมปริมาณเงิน โดยประเทศต่างๆ จะรักษาค่าของเงินให้คงที่ จากการเทียบกับสิ่งของบางอย่าง ส่วนใหญ่ใช้โลหะเงินและทองคำ) ส่วนปี พ.ศ. 2535 ธนาคารพาณิชย์ตั้งกิจการ “วิเทศธนกิจไทย” (BIBF – Bangkok International Banking Facilities คือ ธนาคารที่ทำธุรกรรมการกู้ยืมเงินจากต่างประเทศ แล้วนำมาให้กู้ทั้งภายในและนอกประเทศไทย หรือการเคลื่อนย้ายเงินทุนอย่างเสรีนั่นเอง) และในปี พ.ศ. 2536 มีธนาคารพาณิชย์ 46 แห่ง ได้รับอนุญาตให้ดำเนินการ แต่รัฐบาลไม่มีการดูแลที่มีประสิทธิภาพ (“สาเหตุของวิกฤตเศรษฐกิจ ปี 2540”. ออนไลน์. 2551)

1.2 การหดตัวของส่งออกและดุลบัญชีเดินสะพัดขาดดุลในระดับสูง

ซึ่ง ในปี 2539 การส่งออกของประเทศไทยขยายตัวไม่ถึง 1% เมื่อเทียบกับปี 2537 และปี 2538 ซึ่งขยายตัว 23 % และ 21% ตามลำดับ การส่งออกที่ไม่ขยายตัวในปี 2539 ทำให้มีผลกระทบต่ออุปสงค์มวลรวม ส่งผลกระทบต่อด้านจิตวิทยา และความเชื่อมั่นของนักลงทุนต่างชาติ ในเรื่องปัญหาสภาพคล่องของทุนสำรองระหว่างประเทศและค่าเงิน เพราะประเทศไทยขาดดุลบัญชีเดินสะพัดมาตลอด ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2530 และมีขนาดของการขาดดุลเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ทำให้นำไปสู่การโจมตีค่าเงินและเกิดวิกฤตสถาบันการเงินในที่สุด

1.3 การลงทุนเกินควร ซึ่งเป็นรากฐานของฟองสบู่

ซึ่งปัจจัยที่ทำให้มีการลงทุนมากเกินไป ได้แก่ การเปิดเสรีทางการเงิน ทำให้ธุรกิจและสถาบันการเงินสามารถกู้ยืมเงินจากต่างประเทศได้ ทำให้มีการขยายการลงทุนมากเกินไป อีกประการหนึ่ง เกิดจากการที่ราคาอสังหาริมทรัพย์ และตราสารทางการเงินต่าง ๆ มีราคาสูงขึ้น ก่อให้เกิดอุปสงค์เพื่อเก็งกำไร และทำให้มีการลงทุนเพื่อผลิตสินค้าสนองตอบอุปสงค์เพื่อเก็งกำไร

1.4 ธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ตกต่ำ ในช่วงปี 2530 - 2539

อาจเรียกว่าการลงทุนที่เกินตัว โดยช่วง พ.ศ. 2530 ถึง พ.ศ. 2539 ธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ ไม่ว่าจะเป็นที่อยู่อาศัย อาคารสำนักงาน สนามกอล์ฟ สวนเกษตร เติบโตอย่างมาก ในปี 2540

เกิดวิกฤติทางเศรษฐกิจ เป็นผลมาจากการที่รัฐบาลอนุญาตให้มีธุรกรรมวิเทศธนกิจ (Bangkok International Banking Facilities : BIBF) ประกอบกับอัตราดอกเบี้ยในตลาดโลกต่ำกว่าในประเทศมาก จึงทำให้ผู้ประกอบการหันไประดมทุนจากต่างประเทศพร้อมกับระดมทุนในตลาดหลักทรัพย์ โหมการลงทุนในโครงการอสังหาริมทรัพย์ทั่วประเทศ และจากการที่ราคาอสังหาริมทรัพย์และที่ดินเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จึงก่อให้เกิดอุปสงค์เพื่อเก็งกำไร และดึงดูดให้ผู้ประกอบการสมัครเล่นหันมาทำธุรกิจประเภทนี้อ่างกว้างขวาง ซึ่งกล่าวได้ว่า ภาคอสังหาริมทรัพย์เป็นภาคที่เกิดภาวะฟองสบู่ หรือ “ภาวะเศรษฐกิจฟองสบู่” (Economic Bubble / Bubble Economy) เป็นภาวะที่ราคาอสังหาริมทรัพย์เพิ่มสูงกว่าความเป็นจริง และเพิ่มอย่างต่อเนื่อง ผู้ประกอบการลงทุนเพิ่มขึ้น มีการขยายตัวเหมือนฟองสบู่ เราอาจเคยเจอคำว่า “ภาวะฟองสบู่แตก” นั่นคือ ภาวะฟองสบู่ราคาสินทรัพย์เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เมื่อราคาเริ่มลดลง ผู้ประกอบการจะเลิกลงทุน เกิดการหดตัวเหมือนฟองสบู่ที่หดตัวอย่างรวดเร็ว และเกิดปัญหาหนี้เสียขึ้นตามมา เหมือนฟองสบู่ที่แตก (หนี้เสีย คือ หนี้ที่เมื่อเราทวงจากลูกหนี้แล้ว ลูกหนี้ไม่สามารถชำระให้ได้ ความหมายคล้ายกับ สินเชื่อที่ไม่ก่อให้เกิดรายได้ - Non Performing Loan หรือ NPL ส่วนหนี้สูญ คือ หนี้ที่เราไม่สามารถทวงจากลูกหนี้ได้ เพราะลูกหนี้อาจหายสาบสูญหรือเสียชีวิต)

1.5 ดำเนินนโยบายเศรษฐกิจมหภาคที่ไม่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อม

วิกฤติเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในปี 2540 อีกสาเหตุหนึ่งคือ การผิดพลาดในการดำเนินนโยบายเศรษฐกิจมหภาค ในส่วนที่รับผิดชอบโดยธนาคารแห่งประเทศไทย คือ การใช้ระบบอัตราแลกเปลี่ยนคงที่และปล่อยให้เงินทุนเคลื่อนย้ายเสรี โดยขาดการกำกับดูแลที่มีประสิทธิภาพ ผลดีของระบบอัตราแลกเปลี่ยนคงที่ คือ ช่วยให้มีการควบคุมเสถียรภาพด้านราคา แต่มีผลเสียต่อดุลบัญชีเดินสะพัด กล่าวคือ การกำหนดอัตราแลกเปลี่ยนคงที่ ในขณะที่ระดับเงินเฟ้อในประเทศปรับตัวสูงขึ้น เท่ากับว่ารัฐบาลช่วยให้ราคาสินค้านำเข้าได้เปรียบในการแข่งขันกับสินค้าในประเทศ ทำให้ประสิทธิภาพของนโยบายการเงินในการควบคุมปริมาณเงินด้อยลง กล่าวคือ ตั้งแต่ประเทศไทยเปิด BIBF ในปี 2536 มีเงินทุนไหลเข้ามาในประเทศจำนวนมาก ทำให้ปริมาณเงินในระบบเศรษฐกิจเพิ่มสูงขึ้น ธนาคารแห่งประเทศไทยพยายามดูดซับปริมาณเงินที่มากเกินไป โดยการขายพันธบัตร การดำเนินนโยบายเช่นนี้ทำให้อัตราดอกเบี้ยภายในประเทศที่สูงอยู่แล้ว ไม่ลดลง ซึ่งเป็นปัจจัยให้มีการนำเงินทุนเข้ามามากยิ่งขึ้น ก่อให้เกิดขบวนการเศรษฐกิจฟองสบู่ในที่สุด

1.6 ค่าเงินบาทและการโจมตีค่าเงินบาท

การโจมตีค่าเงินบาทเกิดขึ้นโดยนักลงทุนต่างชาติ มีการจัดตั้งกองทุน “Hedge Funds” เพื่อโจมตีค่าเงินบาทไทย ธนาคารแห่งประเทศไทยจึงนำเงินทุนสำรองถึง 24,000 ล้านดอลลาร์สหรัฐ มาปกป้องค่าเงินบาท (ทุนสำรองที่นำมาใช้ปกป้องค่าเงินบาท ปี 2540 เท่ากับ 2/3 ของทุนสำรอง

ที่ประเทศมีอยู่) เมื่อเงินสำรองมีน้อยลง นายทง พิทยะ รัฐมนตรีกระทรวงการคลัง จึงประกาศ “ลอยตัวค่าเงินบาท” เมื่อ 2 ก.ค. 2540 เป็นการเริ่มต้นวิกฤติเศรษฐกิจต้มยำกุ้ง และรัฐบาลต้องขอกู้เงินจาก IMF จำนวน 17,200 ล้านดอลลาร์ เพื่อชดเชยทุนสำรองฯ

2. วิกฤติเศรษฐกิจที่เกิดจากปัจจัยที่ไม่ใช่เศรษฐศาสตร์ (“สาเหตุของวิกฤติเศรษฐกิจปี 2540”. ออนไลน์. 2551)

2.1 พฤติกรรมของธนาคารพาณิชย์และบริษัทเงินทุน

2.1.1 การจัดหาแหล่งเงินทุนและการบริหารสินเชื่อที่ไม่มีประสิทธิภาพ

นับตั้งแต่รัฐบาลอนุญาตให้ธนาคารพาณิชย์และบริษัทเงินทุนทำธุรกรรม BIBF (วิเทศธนกิจ) แต่แทนที่สถาบันการเงินจะระดมเงินทุนจากเงินฝากภายในประเทศ กลับนิยมกู้เงินจากต่างประเทศมาปล่อยกู้ในประเทศ เพราะอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ในต่างประเทศอยู่ในระดับต่ำและต่ำกว่าอัตราดอกเบี้ยเงินฝาก รวมทั้งไม่ต้องกังวลเรื่องความเสี่ยงจากการผันผวนของอัตราแลกเปลี่ยน พฤติกรรมของสถาบันการเงินดังกล่าวทำให้สัดส่วนหนี้ต่อทุนอยู่ในระดับสูง ทำให้เกิดความเสี่ยงในการบริหารสภาพคล่อง และเกิดความเสี่ยงในเรื่องอัตราแลกเปลี่ยน ประกอบกับสถาบันการเงินปล่อยสินเชื่อกระจุกตัวอยู่ในตลาดที่มีสภาพฟองสบู่ในระดับสูง คือ ตลาดอสังหาริมทรัพย์และตลาดหุ้น ดังนั้น เมื่อเกิดวิกฤติในตลาดอสังหาริมทรัพย์และตลาดหุ้น จึงมีผลกระทบต่อสภาพคล่องของสถาบันการเงิน รวมทั้งนำไปสู่การสะสมหนี้ที่ไม่ก่อให้เกิดรายได้ของสถาบันการเงินในที่สุด

2.1.2 พฤติกรรมของผู้บริหารสถาบันการเงินที่มีการบริหารงานในลักษณะที่คอร์รัปชั่น

โดยการช่วยเหลือญาติพี่น้อง หรือนักการเมืองด้วยการให้สินเชื่อในกลุ่มผู้บริหารญาติ ธุรกิจในเครือมากเกินไป หรือให้สินเชื่อในโครงการที่มีผลตอบแทนต่ำ การตกแต่งบัญชี หรือการสร้างลูกหนี้ออม

2.2 พฤติกรรมการระดมทุนของธุรกิจ เกิดขึ้นเนื่องจากมีความผิดพลาดในการระดมทุน

มีการกู้ยืมจากทั้งในและนอกประเทศ ทำให้สัดส่วนหนี้สินต่อทุนสูง ทำให้ธุรกิจมีความเสี่ยงสูง นอกจากนี้ธุรกิจยังได้นำเงินกู้มาลงทุนในโครงการที่ให้ผลตอบแทนระยะยาว ธุรกิจบางธุรกิจ เช่น อสังหาริมทรัพย์กู้เงินจากต่างประเทศมาลงทุนในโครงการที่ให้ผลตอบแทนเป็นสกุลภายในประเทศ โดยไม่มีการประกันความเสี่ยงจากการผันผวนของอัตราแลกเปลี่ยน เพราะเชื่อมั่นว่าธนาคารแห่งประเทศไทยจะยึดมั่นกับระบบอัตราแลกเปลี่ยนคงที่ สภาพการณ์ดังกล่าวทำให้บริษัทอยู่ในสภาพความเสี่ยงสูง โดยเฉพาะเมื่อการส่งออกหดตัว ความเชื่อมั่นของนักลงทุนและเจ้าหนี้ต่างประเทศลดลง จึงทำให้ธุรกิจล้มละลายนำไปสู่ภาวะฟองสบู่แตกในที่สุด

2.3 ธนาคารแห่งประเทศไทยบกพร่องในการกำกับและตรวจสอบสถาบันการเงิน

พ.ศ. 2539 ถึง พ.ศ. 2540 รัฐบาลไม่เชื่อมั่นสถาบันการเงินในประเทศ และสั่งปิดสถาบันการเงินไปถึง 58 สถาบัน โดยรัฐบาลต้องจ่ายเงินสนับสนุนสถาบันการเงินเหล่านั้นถึง 6 แสนล้านบาท จาก “กองทุนเพื่อการฟื้นฟูและพัฒนาสถาบันการเงิน” ซึ่งเป็นหน่วยงานของธนาคารแห่งประเทศไทย

การเปิดเสรีทางการเงินโดยให้สถาบันการเงินสามารถกู้เงินจากต่างประเทศได้ง่าย ดังนั้นธนาคารแห่งประเทศไทยต้องมีระบบการตรวจสอบสถาบันการเงินในการปล่อยสินเชื่อที่มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

2.4 ประชาชนขาดศรัทธาในรัฐบาล

ผลกระทบของวิกฤติเศรษฐกิจปี 2540 (“สาเหตุของวิกฤติเศรษฐกิจปี 2540”. ออนไลน์. 2551)

1. ด้านเศรษฐกิจ

บริษัทต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นขนาดใหญ่ ขนาดกลาง หรือขนาดเล็ก ได้รับผลกระทบโดยถ้วนหน้า จากสาเหตุอำนาจซื้อที่ลดลงของประชาชน และด้วยสาเหตุนี้เองที่ส่งผลกระทบต่อการผลิตและการซื้อที่ลดลงอย่างต่อเนื่องอัด โนมัตติ แม้ว่าวิกฤติครั้งนี้จะส่งผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจในภาพรวม แต่ผลเสียหายที่ส่งผลกระทบต่อพัฒนาประเทศมากที่สุด คือ ผลกระทบกับธุรกิจขนาดกลางและขนาดเล็ก ซึ่งเป็นภาคการผลิตที่เป็นแก่นและหัวใจหลักของขบวนการขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจให้มีการเจริญเติบโตจากภายใน อันจะส่งผลต่อเนื่องสู่การเจริญเติบโตอย่างยั่งยืน

นอกจากปัญหาการล้มละลาย หรือการปิดกิจการของภาคธุรกิจทุกขนาดแล้ว ปัญหาหนึ่ง ที่เห็นได้ชัดมากจากวิกฤติเศรษฐกิจปี พ.ศ. 2540 คือ ปัญหาการว่างงาน ทั้งจากสาเหตุการถูกปลดออกจากการเป็นพนักงานบริษัท รายได้ต่อหัวลดลง และปัญหาการไม่มีตลาดแรงงานรองรับนักเรียนนักศึกษาจบใหม่ อย่างไรก็ดีในช่วงภาวะวิกฤติเศรษฐกิจยังมีธุรกิจบางประเภทที่ได้รับผลดีหรือได้รับผลกระทบน้อยมากจากปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจ เช่น ธุรกิจการเงินขนาดเล็ก

เมื่อพิจารณาในระดับมหภาคจะพบว่าวิกฤติ 2540 ได้ส่งผลกระทบต่อภาวการณ์คลังของประเทศ คือ การเก็บภาษีอากรได้น้อยลง ซึ่งส่งผลต่อเนื่องสู่การใช้จ่ายภาครัฐเพื่อกระตุ้นให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจได้น้อยลงตามไปด้วย

2. ด้านสังคม

ในด้านสังคมเป็นที่ทราบกันดีว่าหลังจากเกิดปัญหาวิกฤติ 2540 คนไทยโดยเฉพาะระดับกลางและระดับล่างมีคุณภาพชีวิตที่ลดลงเป็นอย่างมาก เกิดภาวะข้าวยากหามกแพง จำนวนคนจนมีสูงขึ้น ความไม่เท่าเทียมกันของการกระจายรายได้มีมากขึ้น ตลอดจนปัญหาด้านการศึกษาและปัญหาด้านสาธารณสุขก็ได้มีมากขึ้นเป็นเงาตามตัว ส่งผลให้มีคนว่างงานสูงถึง 1.4 ล้านคน คิดเป็นอัตราการว่างงานสูงถึงร้อยละ 4.4 ของกำลังแรงงานรวม คนชั้นกลาง มีภาระหนี้สินในครัวเรือน

มากกว่าเงินออม เนื่องจากรอความหวังจากเงินโบนัสที่สูงลิบลิ่วในแต่ละปี ราคาที่ดินขยับสูงขึ้นมาเรื่อยๆ น่าใจหาย เนื่องจากมีการแย่งกันซื้อเพื่อเก็งกำไร เกิดอาชีพนายหน้าต่างๆ ขึ้นมากมาย เพราะซื้อง่ายขายคล่อง เกิดธุรกิจลูกโซ่โดยการชักจูงสมาชิกร่วมทำธุรกิจ โดยมุ่งหวังหาจำนวนสมาชิกให้ได้มากที่สุด มากกว่ามุ่งขายผลิตภัณฑ์

3. ด้านการเกษตร

ในด้านการเกษตรนี้จะได้รับผลกระทบจากวิกฤติเศรษฐกิจน้อย แต่จะได้ผลกระทบจากภาวะธรรมชาติ และราคาพืชผลมากกว่า บางส่วนของเกษตรกรขายที่ทำกินหรือกึ่งนี้ยืมเงินเพื่อซื้อสินค้าตามกระแสโลกาภิวัตน์ เช่น รถยนต์ รถจักรยานยนต์ TV เป็นต้น คนชนบทที่ไปทำงานนอกภาคเกษตร กลับมาทำเกษตรมากขึ้น แต่การพัฒนาเกษตรยังมีปัญหาด้านงบประมาณ ราคาปุ๋ยจากต่างประเทศสูงขึ้น ปรากฏการณ์เอลนีโญ และปัญหาสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม สินค้าทางการเกษตรบางส่วนได้เปรียบ เพราะเงินบาทอ่อนตัว ราคาผลผลิตเกษตรไทยเลยถูกลง ทำให้ส่งออกได้มากขึ้น

4. เหมืองแร่

4.1 การผลิตแร่เชื้อเพลิง เช่น ก๊าซธรรมชาติขยายตัว

4.2 การผลิตยิปซัม หินปูน ลิกไนต์ ที่ใช้ในการก่อสร้างลดลงอย่างมาก

5. ด้านอุตสาหกรรม

อุตสาหกรรมภายในและส่งออกชะลอตัวหมด โดยเฉพาะด้านยานยนต์ และอุปกรณ์ขนส่ง หมวดยาสูบ (เกิดจากเพิ่มภาษีสรรพสามิต วัตถุดิบและดอกเบี้ยจากต่างประเทศราคาแพง (ค่าเงินบาทลด) ด้านสิ่งทอขยายตัวน้อย เพราะอยู่ในช่วงปรับการผลิตมาเป็นเครื่องจักรที่มีราคาสูง ค่าแรงแพงกว่าประเทศคู่แข่ง คือ จีน อินโดนีเซีย เวียดนาม

6. การก่อสร้าง - ลดลงอย่างมาก

7. การค้า - ลดลงอย่างมาก

8. ด้านบริการ - การท่องเที่ยวมีรายได้เข้าประเทศไทยจำนวนมาก

จากวิกฤติต้มยำกุ้ง ปี 2540 ที่ส่งผลสะท้อนต่อประเทศ ขณะเดียวกันก็ส่งผลสะท้อนให้เศรษฐกิจพอเพียงมีบทบาทมากขึ้นในช่วงหลังจากนั้น เนื่องจากภาคการเกษตรของประเทศไทยภาคเดียวที่เป็นภาคธุรกิจและการค้าที่ไม่ได้รับผลกระทบมากนัก และเป็นภาคการเกษตรที่เริ่มต้นใช้ทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียง และการทดลองโครงการต่างๆ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่เกี่ยวกับทฤษฎีดังกล่าว การที่ภาครัฐนำเอาทฤษฎีไปบรรจุไว้ในแผนพัฒนาแห่งชาติ ฉบับที่ 9 และ 10 จึงทำให้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมีบทบาทเพิ่มมากขึ้นในทั้งส่วนของภาครัฐและเอกชน

วาทกรรมปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

1. จุดเริ่มต้นแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

ผลจากการใช้แนวทางการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแก่สังคมไทยอย่างมากในทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม สังคมและสิ่งแวดล้อม อีกทั้งกระบวนการของความเปลี่ยนแปลงมีความสลับซับซ้อนจนยากที่จะอธิบายในเชิงสาเหตุและผลลัพธ์ได้ เพราะการเปลี่ยนแปลงทั้งหมดต่างเป็นปัจจัยเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน

สำหรับผลของการพัฒนาในด้านบวกนั้น ได้แก่ การเพิ่มขึ้นของอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ความเจริญทางวัตถุ และสาธารณูปโภคต่างๆ ระบบสื่อสารที่ทันสมัย หรือการขยายปริมาณและกระจายการศึกษาอย่างทั่วถึงมากขึ้น แต่ผลด้านบวกเหล่านี้ส่วนใหญ่กระจายไปถึงคนในชนบท หรือผู้ด้อยโอกาสในสังคมน้อย

แต่ว่ากระบวนการเปลี่ยนแปลงของสังคมได้เกิดผลลบติดตามมาด้วย เช่น การขยายตัวของรัฐเข้าไปในชนบทได้ส่งผลให้ชนบทเกิดความอ่อนแอในหลายด้าน ทั้งการต้องพึ่งพิงตลาดและพ่อค้าคนกลางในการสั่งสินค้าทุน ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และการรวมกลุ่มกันตามประเพณีเพื่อการจัดการทรัพยากรที่เคยมีอยู่แต่เดิมแตกสลายลง ภูมิความรู้ที่เคยใช้แก้ปัญหา และสั่งสมปรับเปลี่ยนกันมาถูกลืมเลือนและเริ่มสูญหายไป

สิ่งสำคัญ ก็คือ ความพอเพียงในการดำรงชีวิต ซึ่งเป็นเงื่อนไขพื้นฐานที่ทำให้คนไทยสามารถพึ่งตนเอง และดำเนินชีวิตไปได้อย่างมีศักดิ์ศรีภายใต้อำนาจและความมีอิสระในการกำหนดชะตาชีวิตของตนเอง ความสามารถในการควบคุมและจัดการเพื่อให้ตนเองได้รับการสนองตอบต่อความต้องการต่างๆ รวมทั้งความสามารถในการจัดการปัญหาต่างๆ ได้ด้วยตนเอง ซึ่งทั้งหมดนี้ถือว่าเป็นศักยภาพพื้นฐานที่คนไทยและสังคมไทยเคยมีอยู่แต่เดิม ต้องถูกกระทบกระเทือนซึ่งวิกฤติเศรษฐกิจจากปัญหาฟองสบู่และปัญหาความอ่อนแอของชนบท รวมทั้งปัญหาอื่นๆ ที่เกิดขึ้นล้วนแต่เป็นข้อพิสูจน์และยืนยันปรากฏการณ์นี้ได้เป็นอย่างดี

2. ประเทศไทยกับเศรษฐกิจพอเพียง

เศรษฐกิจพอเพียง มุ่งเน้นให้ผู้ผลิต หรือผู้บริโภค พยายามเริ่มต้นผลิต หรือบริโภคภายใต้ขอบเขต ข้อจำกัดของรายได้ หรือทรัพยากรที่มีอยู่ไปก่อน ซึ่งก็คือ หลักในการลดการพึ่งพาเพิ่มขีดความสามารถในการควบคุมการผลิตได้ด้วยตนเอง และลดภาวะการณ์เสี่ยงจากการไม่สามารถควบคุมระบบตลาดได้อย่างมีประสิทธิภาพ

เศรษฐกิจพอเพียงมิใช่หมายความว่า การกระเบียดกระเสียดจนกินสมควร หากแต่อาจพุ่มเพื่อได้เป็นครั้งคราวตามอัตภาพ แต่คนส่วนใหญ่ของประเทศ มักใช้จ่ายเกินตัว เกินฐานะที่หามาได้

เศรษฐกิจพอเพียงสามารถนำไปสู่เป้าหมายของการสร้างความมั่นคงในทางเศรษฐกิจได้ เช่น โดยพื้นฐานแล้ว ประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรม เศรษฐกิจของประเทศจึงควรเน้น

ที่เศรษฐกิจการเกษตร เน้นความมั่นคงทางอาหาร เป็นการสร้างความมั่นคงให้เป็นระบบเศรษฐกิจในระดับหนึ่ง จึงเป็นระบบเศรษฐกิจที่ช่วยลดความเสี่ยง หรือความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจในระยะยาวได้

เศรษฐกิจพอเพียงสามารถประยุกต์ใช้ได้ทุกระดับ ทุกสาขา ทุกภาคของเศรษฐกิจ ไม่จำเป็นจะต้องจำกัดเฉพาะแต่ภาคการเกษตร หรือภาคชนบท แม้แต่ภาคการเงิน ภาคอสังหาริมทรัพย์ และการค้าการลงทุนระหว่างประเทศโดยมีหลักการที่คล้ายคลึงกัน คือ เน้นการเลือกปฏิบัติอย่างพอประมาณ มีเหตุมีผล และสร้างภูมิคุ้มกันให้แก่ตนเองและสังคม

3. ความเป็นมาของปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง (ณัฐพงษ์ ทองภักดี, 2550 : 3-6)

เมื่อกล่าวถึง "เศรษฐกิจพอเพียง" ผู้ที่สนใจแต่ละคนย่อมมีความนึกคิด มีการตีความที่แตกต่างกันตามความเข้าใจและประสบการณ์ของตน ซึ่งความสนใจนี้เป็นสิ่งที่ดียิ่ง อย่างไรก็ตาม การประยุกต์ใช้ให้เป็นทิศทางเดียวกัน จำเป็นต้องมีความเข้าใจพื้นฐานร่วมกัน บทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์ที่จะอธิบายความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ และการทำให้เกิดความกระจ่างชัดเจนนขึ้น ตามกรอบของคณะกรรมการขับเคลื่อนปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งเป็นกรอบของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 และฉบับที่ 10 โดยชี้ให้เห็นความเป็นมา โครงสร้างและความหมาย เพื่อให้สามารถตีความเพื่อการประยุกต์ในบริบทที่แตกต่างกันได้เหมาะสม

ทศวรรษก่อนวิกฤติเศรษฐกิจปี 2540 เป็นช่วงที่ประเทศไทยมีการปรับโครงสร้างการผลิต โดยมีความเป็นอุตสาหกรรมมากขึ้น ซึ่งสินค้าอุตสาหกรรมเป็นสินค้าที่มีทักษะการผลิตสูงขึ้น ทั้งยังมีการขยายตัวทางเศรษฐกิจที่สูง ทั้งด้านการส่งออกและการผลิต ทั้งนี้อัตราการขยายของผลผลิตมวลรวมของประเทศไทย มีการขยายตัวสูงเมื่อเทียบกับประเทศกำลังพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ในช่วงปี 2502 - 2516 เฉลี่ยร้อยละ 8.1 ต่อปี แม้ระหว่างปี 2517 - 2528 ซึ่งเป็นช่วงที่เศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก อัตราการขยายของผลผลิตมวลรวมของประเทศไทยก็ยังสูงถึงร้อยละ 6.3 ต่อปี และปี 2529-2539 อัตราการขยายของผลผลิตมวลรวมของประเทศไทยเฉลี่ยต่อปีของประเทศไทย คือ ร้อยละ 9.1 การขยายตัวทางเศรษฐกิจ การส่งออก และการปรับโครงสร้างการผลิต มีผลมาจากการที่ประเทศไทยเปิดการค้าการลงทุนจากต่างชาติสูง มีการลงทุนจากต่างประเทศที่นำเทคโนโลยีและการตลาดมาสู่ประเทศไทย

นอกจากการขยายตัวที่ดีแล้ว เศรษฐกิจของประเทศไทยยังมีเสถียรภาพสูง ทั้งด้านระดับราคาสินค้า อัตราแลกเปลี่ยน และการมีงานทำ โดยในปี 2504 - 2513 ประเทศไทยมีอัตราเงินเฟ้อเฉลี่ยร้อยละ 2.3 ต่อปี ช่วงปี 2514 - 2523 อัตราเงินเฟ้อของประเทศไทย คือ ร้อยละ 10.0 ต่อปี และ

ในปี 2524 - 2533 ประเทศไทยมีอัตราเงินเฟ้อเฉลี่ยร้อยละ 4.4 ต่อปี ในช่วงก่อนวิกฤติปี 2540 อัตราเงินเฟ้อสูงขึ้นมาเป็นประมาณร้อยละ 5 ต่อปี ซึ่งก็ยังไม่สูงเมื่อเทียบกับประเทศกำลังพัฒนาทั่วไป

อย่างไรก็ตาม ระบบเศรษฐกิจไทยก็มีความไม่สมดุลในหลายด้าน ในด้านการกระจายรายได้ ถึงแม้ว่าสัดส่วนคนที่มีรายได้ต่ำกว่าเส้นความยากจนจะลดลง แต่คนจนกลับมีสัดส่วนของรายได้ในระบบเศรษฐกิจน้อยลง ในปี 2518 คนที่จนที่สุดร้อยละ 20 ของประชากรทั้งหมด มีสัดส่วนของรายได้เพียงร้อยละ 6 ของรายได้ทั้งหมดของประเทศ ในขณะที่คนรวยที่สุดร้อยละ 20 ของประชากรทั้งหมด มีสัดส่วนของรายได้ถึงร้อยละ 49 ในปี 2539 คนรวยที่สุดร้อยละ 20 ของประชากรทั้งหมด มีสัดส่วนของรายได้เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 56 ส่วนคนที่จนที่สุดร้อยละ 20 ของประชากรทั้งหมด มีสัดส่วนของรายได้เหลือเพียงร้อยละ 4 ของรายได้ทั้งหมดของประเทศ นั่นแสดงให้เห็นว่า การกระจายรายได้ของคนในประเทศแย่ง โดยในขณะที่เศรษฐกิจมีการขยายตัวสูงขึ้น ทั้งกลุ่มคนรวยและกลุ่มผู้มีรายได้ต่ำมีรายได้ที่เพิ่มขึ้น แต่รายได้ที่เพิ่มขึ้นนี้ คนรวยจะมีอัตราการเพิ่มขึ้นของรายได้สูงกว่า

นอกจากนี้ ยังมีความไม่สมดุลด้านอื่นๆ เช่น ความแตกต่างของรายได้และความเจริญระหว่างเมืองกับชนบท ความไม่สมดุลของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกับการเจริญเติบโต ทำให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ความไม่พอดีของโครงสร้างการผลิตและการจ้างงาน ที่สัดส่วนการผลิตของภาคเกษตรลดลงไปไม่ถึงร้อยละ 10 ของผลผลิตมวลรวมประชาชาติ แต่สัดส่วนแรงงานในภาคเกษตรมีประมาณร้อยละ 50 ของแรงงานรวมในประเทศ ความไม่สมดุลของโครงสร้างการผลิตและระดับการศึกษาของคนงาน ที่แรงงานส่วนใหญ่มีการศึกษาดำกว่าระดับมัธยมศึกษา

การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจที่เป็นอุตสาหกรรมมากขึ้น การลงทุนต่างประเทศมากขึ้น มีความสัมพันธ์กับต่างประเทศมากขึ้น ทำให้การผลิตและการตลาดมีความซับซ้อนขึ้นกว่าการผลิตแบบดั้งเดิม ซึ่งมีพื้นฐานด้านการเกษตร ภาคการผลิตทั้งภาคเกษตรและภาคอุตสาหกรรมต้องพึ่งพาตลาดเทคโนโลยี วัตถุดิบ และเครื่องจักรจากต่างประเทศสูงขึ้น ส่งผลให้ความผันผวนของระบบเศรษฐกิจโลกและระดับชาติ มีผลกระทบต่อประชาชนมากขึ้น สังคมมีการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็ว ทั้งจากการเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยี การหลั่งไหลของข้อมูลข่าวสารและวัฒนธรรมต่างชาติ การเคลื่อนย้ายประชากรทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ การเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วขึ้นทำให้มีความมั่นคงในชีวิตลดลง ความสามารถในการพึ่งตัวเองและสมดุลของชีวิตเปลี่ยนไป ทำให้ความสามารถในการกำหนดชีวิตของบุคคลอย่างอิสระทำได้ยากขึ้น

กล่าวได้ว่าการพัฒนาเศรษฐกิจของไทยมีความสำเร็จในหลายด้าน แต่ก็ยังมีความไม่สมดุลของโครงสร้างในหลายมิติ โดยเฉพาะการมีพฤติกรรมที่ไม่พอดี มีส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดปัญหาวิกฤติ

สังคมไทยมีการใช้จ่ายเกินความพอดี การใช้จ่ายที่เกินความพอดีมาจากทั้งภาคครัวเรือนที่ส่งผลให้สัดส่วนการออมต่อรายได้อัตราลดลง สัดส่วนการออมของครัวเรือนลดลงจากประมาณร้อยละ 20 ในปี 2532 ลงมาเหลือเพียงประมาณร้อยละ 9 ในปี 2539 ภาคธุรกิจมีความไม่พอดีในการใช้จ่ายเงิน มีการกักกันมากกว่าที่ควรเมื่อเทียบกับการลงทุนด้วยตัวเอง การลงทุนรวมทั้งแท้จริงขยายตัวโดยเฉลี่ยประมาณร้อยละ 14.9 ต่อปี การลงทุนอย่างมากนี้ทำให้ขาดความพอดีทางการเงิน ธุรกิจมีการกู้เงินมาลงทุนเป็นสัดส่วนที่สูงกว่าการลงทุนโดยทรัพย์สินของตนเอง ทำให้สัดส่วนหนี้สินต่อทุนสูงมาก ทั้งยังมีการกู้เงินจากต่างประเทศมาลงทุน โดยเฉพาะเป็นหนี้สินระยะสั้น แต่เงินที่กู้มานี้ นำมาลงทุนเพื่อหวังผลในระยะยาว เป็นความไม่พอดี ไม่คำนึงถึงความเสี่ยงที่อาจจะเกิดได้จากการเปลี่ยนแปลงของอัตราแลกเปลี่ยน ทำให้อัตราส่วนหนี้สินระยะสั้นต่อเงินสำรองระหว่างประเทศสูงมาก ปริมาณของหนี้สินระยะสั้นในปีที่มีวิกฤติ มีมูลค่าสูงกว่าปริมาณเงินสำรองระหว่างประเทศที่มีอยู่

การใช้จ่ายที่เกินตัวทั้งภาคครัวเรือนและภาคธุรกิจ ทำให้เศรษฐกิจมหภาคไม่สมดุล จึงทำให้ประเทศไทยมีการขาดดุลบัญชีเดินสะพัดอย่างต่อเนื่อง จากที่การออมภายในประเทศมีน้อยกว่าการลงทุน

การบริโภคและการลงทุนที่เกินตัวนี้ มีส่วนมาจากการมองภาพเศรษฐกิจไทยที่ดีเกินกว่าที่ควร เนื่องจากเศรษฐกิจไทยมีการขยายตัวอย่างต่อเนื่อง โดยระหว่างปี 2529 - 2539 เศรษฐกิจไทยมีการขยายตัวโดยเฉลี่ยประมาณร้อยละ 9.4 ต่อปี นอกจากนี้เมื่อมีระบบอัตราแลกเปลี่ยนเงินตราต่างประเทศที่คงที่ ทำให้เศรษฐกิจมีเสถียรภาพสูง จึงได้รับความคาดหวังทั้งจากคนไทยและต่างประเทศว่าเศรษฐกิจไทยจะพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง เป็นที่น่าลงทุนอย่างมาก จึงมีการทำตัวเกินความพอดี มีพฤติกรรมที่ยอมรับความเสี่ยงทั้งด้านการลงทุน การบริโภคที่ไม่ควรจะมี

นอกจากนี้ยังมีปัญหาทางจริยธรรม มีการทุจริตในการดำเนินธุรกิจ โดยเฉพาะสถาบันการเงิน มีการปล่อยสินเชื่อให้กับกลุ่มผลประโยชน์ การปล่อยสินเชื่อโดยไม่มีการค้ำประกันที่พอเพียง ตัวอย่างเช่น กรณีของธนาคารกรุงเทพฯ พาณิชยการ ทำให้ฐานะของธุรกิจมีความไม่มั่นคง ประกอบกับภาครัฐไม่มีความรู้ที่เพียงพอต่อการบริหารการเคลื่อนย้ายเงินทุนระหว่างประเทศ การกำหนดอัตราแลกเปลี่ยนภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสถานะเศรษฐกิจระหว่างประเทศ การจัดการกับสถาบันการเงินที่มีปัญหาความมั่นคง ทำให้ปัญหามีความรุนแรงมากขึ้น

ความเปราะบางทางเศรษฐกิจไทย ทำให้ขาดความเชื่อมั่นในระบบเศรษฐกิจ มีการถอนเงินจากสถาบันการเงินอย่างมากและรวดเร็ว นักลงทุนต่างชาติขาดความมั่นใจถึงความสามารถในการชำระหนี้ต่างประเทศ เงินทุนจากต่างประเทศไหลออกอย่างรวดเร็ว ส่งผลทำให้มีความไม่มั่นใจในเสถียรภาพของค่าเงินบาท ที่มีค่าคงที่มาเป็นเวลานาน มีแรงกดดันให้อัตราแลกเปลี่ยนเงินตรา

ระหว่างประเทศมีการปรับตัว ความพยายามในการรักษาค่าเงินบาท ทำให้เงินสำรองระหว่างประเทศลดลงอย่างมาก จนในที่สุดต้องเปลี่ยนระบบอัตราแลกเปลี่ยนเงินตราต่างประเทศเป็นระบบลอยตัว ค่าเงินบาทเมื่อเทียบกับเงินตราต่างประเทศสกุลต่างๆ ลดค่าลงอย่างมาก ทำให้ประเทศไทยเข้าสู่วิกฤติ มีภาระต่อการชำระหนี้ต่างประเทศอย่างมาก สถาบันการเงินและธุรกิจจำนวนมากอยู่ในฐานะล้มละลาย ประเทศไทยเข้าสู่ภาวะถดถอยทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรง ประเทศไทยจึงต้องเข้าสู่โครงการความช่วยเหลือของกองทุนการเงินระหว่างประเทศ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชดำรัสในวันที่ 4 ธันวาคม 2540 ไม่กี่เดือนหลังวิกฤติเกี่ยวกับการพัฒนาประเทศอย่างพอเพียง ไม่ก้าวกระโดด ดังเช่น

“การเป็นเสือนั้นไม่สำคัญ สำคัญอยู่ที่เรามีเศรษฐกิจแบบพอมีพอกิน แบบพอมีพอกินนั้นหมายความว่า อุ้มชูตัวเองได้ให้มีพอเพียงกับตัวเอง อันนี้ก็เคยบอกว่า ความพอเพียงนี้ไม่ได้หมายความว่าทุกครอบครัวจะต้องผลิตอาหารของตัวเอง จะต้องทอผ้าใส่เอง อย่างนั้นมันเกินไป แต่ว่าในหมู่บ้านหรือในอำเภอ จะต้องมีความพอเพียงพอสมควร บางสิ่งบางอย่างที่ผลิตได้มากกว่าความต้องการก็ขายได้ แต่ขายในที่ไม่ห่างไกลเท่าไร ไม่ต้องเสียค่าขนส่งมากนัก” (มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาประเทศตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง, 2555 : 10)

“ทำโครงการอะไร ก็จะต้องนึกถึงขนาดที่เหมาะสมกับที่เรียกว่า อัตภาพหรือกับสิ่งแวดล้อม ฉะนั้นการที่จะทำโครงการอะไร จะต้องทำด้วยความรอบคอบ และอย่าตาโตเกินไป” (มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาประเทศตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง, 2555 : 29)

ทุกฝ่ายมีความสนใจที่จะนำแนวทางตามพระราชดำรัสไปใช้ในการพัฒนาประเทศ มีการตีความนำไปประยุกต์ใช้ของหลายหน่วยงานโดยเฉพาะในภาคเกษตร อย่างไรก็ตามในขณะนั้นมีการนำไปประยุกต์ในหลายหน่วยงาน โดยมีความเข้าใจที่ไม่ตรงกันนัก ในปีต่อๆ มา ได้มีพระราชดำรัส ที่ทำให้มีความเข้าใจยิ่งขึ้น เช่น

“ให้พอเพียงนี้ ก็หมายความว่า มีกิน มีอยู่ ไม่ฟุ่มเฟือย ไม่หรูหราก็ได้ แต่ว่าพอ แม้บางอย่างจะดูฟุ่มเฟือย แต่ถ้าทำให้มีความสุข ถ้าทำได้ก็สมควรที่จะทำ”

พระราชดำรัสเนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา : 4 ธันวาคม 2541 (มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาประเทศตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง, 2555 : 52)

“เศรษฐกิจพอเพียง เป็นเสมือนรากฐานของชีวิต รากฐานความมั่นคงของแผ่นดิน เปรียบเสมือนเสาเข็มที่ถูกคอกองรับบ้านเรือน ตัวอาคาร ใว์นั้นเอง สิ่งก่อสร้างจะมั่นคงได้ก็อยู่ที่เสาเข็ม แต่คนส่วนมากมองไม่เห็นเสาเข็ม และลืมเสาเข็มเสียด้วยซ้ำไป”

พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว : สิงหาคม 2542 (มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาประเทศตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง, 2555 : 55)

“พอมีพอกินนี้ได้พูดมาหลายปี สิบกว่าปีแล้ว ให้พอมีพอกิน แต่ว่าพอมีพอกินนี้เป็นเพียงเริ่มต้นของเศรษฐกิจ เมื่อปีที่แล้วบอกว่า ถ้าพอมีพอกิน คือ Self-sufficiency คือพอมีพอกินของตัวเองนั้น ไม่ใช่เศรษฐกิจพอเพียง เป็นเศรษฐกิจสมัยหิน สมัยหินนั้นเป็นเศรษฐกิจพอเพียงเหมือนกัน แต่ว่าค่อยๆ พัฒนาขึ้นมา ต้องมีการแลกเปลี่ยนกัน มีการช่วยระหว่างหมู่บ้าน หรือระหว่างจะเรียกว่าอำเภอ, จังหวัด ประเทศ จะต้องมีการแลกเปลี่ยน มีการไม่พอเพียง จึงบอกว่าถ้ามีเศรษฐกิจพอเพียง เพียงเศษหนึ่งส่วนสี่ก็จะพอแล้ว จะใช้ได้เพราะถ้ามีเพียงเศษหนึ่งส่วนสี่ ถ้าสมมุติว่าปีนี้ไฟดับ ถ้าไม่มีเศรษฐกิจพอเพียง ไฟดับ ไฟฟ้าหลวงหรือไฟฟ้าฝ่ายผลิตก็ดับหมด จะทำอะไร ที่ต้องใช้ไฟฟ้าก็ต้องแย่งไป”

พระราชดำรัสเนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา : 23 ธันวาคม 2542 (มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาประเทศตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง. 2555 : 58-59)

“ทั้งหมดนี้พูดอย่างนี้ก็คือ เศรษฐกิจพอเพียงนั่นเอง เศรษฐกิจพอเพียงที่ได้ย้ำแล้วย้ำอีกแปลเป็นภาษาอังกฤษว่า Sufficiency Economy ใครต่อใครก็ต่อว่า ว่าไม่มี Sufficiency Economy แต่ว่าเป็นคำใหม่ของเราก็ได้ หมายความว่า ประหยัดแต่ไม่ใช่ประหยัด ทำอะไรด้วยความอะลุ่มอล่วยกัน ทำอะไรด้วยเหตุและผล จะเป็นเศรษฐกิจพอเพียงแล้วทุกคนจะมีความสุขแต่พอเพียง”

พระราชดำรัสเนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา : 4 ธันวาคม 2543 (มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาประเทศตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง. 2555 : 59-60)

ในการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ มีแนวคิดที่จะนำหลักเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นแนวทางใหม่ในการพัฒนาประเทศ เนื่องจากปัญหาความไม่สมดุลในการพัฒนา โดยเฉพาะการเกิดวิกฤติทางเศรษฐกิจในปี 2540 ย้ำให้เห็นว่า แนวทางการพัฒนาประเทศที่ผ่านมาของไทยยังไม่สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ที่ยั่งยืนและสมดุลได้ จึงจำเป็นต้องหาแนวทางใหม่ในการพัฒนาประเทศ ซึ่งเศรษฐกิจพอเพียงเป็นกรอบที่เหมาะสม ทำให้เราหลีกเลี่ยงวิกฤติเศรษฐกิจได้ เพื่อให้มีความชัดเจนในความหมายของปรัชญาเพื่อการทำแผน และทำให้การดำเนินโครงการของหน่วยงานต่างมีทิศทางเดียวกัน สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติจึงได้ตั้งคณะทำงานโดยเชิญผู้ทรงคุณวุฒิในสาขาต่างๆ ร่วมกันประมวลและกลั่นกรองพระราชดำรัสเกี่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจ เพื่อสังเคราะห์ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ

การศึกษพบว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นเวลานานและต่อเนื่องกว่าสามสิบปีแล้ว ทรงมีกระแสพระราชดำรัสให้ผู้บริหารประเทศและ

ประชาชนเห็นถึงความสำคัญของการพัฒนาที่สมดุล มีการพัฒนาเป็นลำดับขั้น ไม่เน้นเพียงการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว เช่น พระบรมราโชวาทเมื่อวันที่ 19 กรกฎาคม 2517 ที่ว่า

“ในการพัฒนาประเทศนั้นจำเป็นต้องทำตามลำดับขั้น เริ่มด้วยการสร้างพื้นฐาน คือ ความมีกินมีใช้ของประชาชนก่อน ด้วยวิธีการที่ประหยัดระมัดระวัง แต่ถูกต้องตามหลักวิชา เมื่อพื้นฐานเกิดขึ้นมั่นคงพอควรแล้ว... การช่วยเหลือสนับสนุนประชาชนในการประกอบอาชีพ และตั้งตัวให้มีความพอกินพอใช้ก่อนอื่นเป็นพื้นฐานนั้น เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งขาดเพราะผู้ที่มีอาชีพและฐานะเพียงพอที่จะพึ่งตนเอง ย่อมสามารถสร้างความเจริญก้าวหน้าระดับที่สูงขึ้นต่อไปได้ โดยแน่นอน ส่วนการถือหลักที่จะส่งเสริมความเจริญให้ค่อยเป็นค่อยไปตามลำดับด้วยความรอบคอบ ระมัดระวังและประหยัดนั้น ก็เพื่อป้องกันการผิดพลาดล้มเหลว” (มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาประเทศตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง. 2555 : 4-5)

และพระราชดำรัสเมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2517

“..ให้เมืองไทยอยู่แบบพออยู่พอกิน ไม่ใช่จะรุ่งเรืองอย่างยอด แต่มีความพออยู่พอกิน มีความสงบเปรียบเทียบกับประเทศอื่นๆ ถ้าเรารักความพออยู่พอกินนี้ได้ เราก็จะยอดยิ่งยวด.....” (มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาประเทศตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง. 2555 : 6)

จากการประมวลพระราชดำรัสเกี่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจ เพื่อเป็นแนวคิดใหม่ในการพัฒนาประเทศ คณะทำงานได้สรุปเป็นหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และได้รับพระบรมราชานุญาตใช้เป็นกรอบในการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 โดยมีเนื้อหาดังนี้

“ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาชี้ถึงแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควร ต่อการมีผลกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้ จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่างๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน และขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับ ให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติปัญญาและความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง ทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม

จากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี” (มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาประเทศตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง. 2555 : 97-99)

เนื้อหาตามที่ได้รับพระราชทานมานี้ ได้มาใช้เป็นหลักในการสัมมนาวิชาการประจำปี 2542 ของสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย โดยทำการศึกษาความหมายและการประยุกต์ใช้ เป็นการเผยแพร่ในวงกว้าง และนำไปใช้ในการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 จนถึงฉบับที่ 10 ซึ่งเป็นฉบับปัจจุบัน

คงได้กล่าวว่เนื้อหาของปรัชญาก่อนกรองมาจากกระแสพระราชดำริสว่า สามสิบปีที่ผ่านมาแล้ว และเมื่อประเทศไทยพบวิกฤติจึงตระหนักในเรื่องนี้ ก็นำมาเป็นแนวทางในการพัฒนาสิ่งที่น่าสนใจ คือ แม้เวลาจะผ่านมาเป็นเวลารวม 10 ปี จากวิกฤติ และประเทศไทยอยู่ในขั้นที่ฟื้นตัวจากวิกฤติแล้ว แต่ความศรัทธาของปรัชญายังมีอยู่ แสดงว่าปรัชญานี้ได้รับการยอมรับว่าไม่เพียงแค่ว่าจะแก้ปัญหาวิกฤติระยะสั้น แต่มีองค์ความรู้ที่สามารถเป็นแนวทางพัฒนาระยะยาวที่เหมาะสมกับพื้นฐานของสังคมไทย

การที่ปรัชญาได้รับการยอมรับทั้งในแง่รอบความคิดและการปฏิบัติในสังคมไทยอย่างกว้างขวาง เป็นเพราะมาจากประสบการณ์ที่เป็นจริงของการพัฒนาทั่วทุกพื้นที่ ปรัชญานี้มาจากการถกเถียงพระบรมราโชวาท อันมีพื้นฐานจากพระราชกรณียกิจ และการดำเนินงานโครงการหลวง ที่พระองค์ท่านได้ทรงพัฒนาในภูมิสังคมต่างๆ ทั่วประเทศ จึงเป็นประสบการณ์ที่แท้จริงของประชาชนส่วนใหญ่ การพัฒนาให้ความสำคัญที่มุ่งไปสู่คน พัฒนาความเป็นอยู่ของปัจเจกชนในครอบครัวและชุมชน มิใช่เป็นการมองเฉพาะในระดับมหภาค ส่งเสริมให้เกษตรกรสามารถกำหนดวิถีชีวิตของตนเอง เช่น ความสามารถในการจัดการทรัพยากรน้ำโดยลดการพึ่งพิงเฉพาะน้ำฝน การลดความจำกัดของผลผลิตทางการเกษตรที่มักจะมีปัญหาจากการปลูกพืชเชิงเดี่ยว เพื่อเพิ่มความสามารถที่จะรับความผันผวนจากตลาด ทั้งยังเน้นการเป็นตัวของตัวเอง และความพออยู่พอกินของคนส่วนใหญ่ ตัวอย่างที่ชัดเจน จะเห็นได้จากทฤษฎีใหม่ที่เป็นการพัฒนาการเกษตรที่พึ่งตนเองและเป็นลำดับขั้นในพื้นที่ที่มีความเหมาะสม

นอกจากปรัชญาจะมาจากประสบการณ์จากประสบการณ์และการทดลองจริง มุ่งพัฒนาที่ปัจเจกชนให้สามารถพึ่งตนเองได้ ปรัชญายังมีหลักทางสายกลาง มีการพัฒนาเป็นขั้นตอนไม่สุดโต่ง เป็นตามหลักมัชฌิมาปฏิปทาของพุทธศาสนา ที่เป็นที่ยอมรับของประชาชน โดยทั่วไป ปรัชญายังให้หลักการพัฒนาที่เน้นองค์รวม โดยมุ่งความสุขของบุคคล ทั้งด้านวัตถุ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม จึงช่วยให้มีกรอบที่กว้างกว่าในอดีตที่มักจะมองภาพ โดยแยกส่วน ปรัชญาไม่ปฏิเสธกระแสโลกาภิวัตน์ แต่ชี้ว่าให้มีความรู้เท่าทัน ให้มีความสามารถที่จะรับความผันผวนของการเปลี่ยนแปลงได้ ความสนใจและยอมรับปรัชญา เพื่อใช้ในการดำรงชีวิตและการพัฒนา

ที่ยังมีอยู่แม้ว่าวิกฤติจะผ่านไปร่วมทศวรรษแล้ว เป็นความศรัทธาคู่กับความรู้อยู่ โดยปรัชญาให้แนวทางการดำรงชีวิตที่ให้อยู่ในโลก ที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างพลวัตทั้งภายในประเทศและภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ โดยใช้องค์ความรู้และประสบการณ์ของสังคมไทย มุ่งสู่ประชาชนส่วนใหญ่ โดยให้เห็นความสำคัญทั้งทางด้านวัตถุและจิตวิญญาณ ให้เห็นความสำคัญของการพัฒนาแบบองค์รวม โดยมีแนวทางสายกลางตามหลักศาสนา

4. ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงกับนโยบายของรัฐ

ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 และ 7 (พ.ศ. 2530 - 2539) เป็นช่วงที่เศรษฐกิจของประเทศขยายตัวอย่างรวดเร็ว จนเกิดเป็นเศรษฐกิจฟองสบู่ ทุกคนเห็นโอกาสที่จะสร้างความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจให้แก่ตนเองได้ในระยะสั้น จึงไม่มีใครให้ความสนใจกับเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในช่วงนั้น ภายหลังจากที่ได้ทดลองด้วยพระองค์ในโครงการสวนพระองค์ โครงการหลวง และโครงการในพระราชดำริบางโครงการ จนบังเกิดผลสำเร็จในระดับหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงเตือนประชาชนในประเทศให้พยายามสร้างภูมิคุ้มกันด้วย “ทฤษฎีใหม่” ซึ่งมีความหมายตรงกันข้ามกับ “ทฤษฎีเก่า” ที่เน้นการแข่งขัน ทำให้เกิดความชำนาญ และเน้นการพึ่งพิงตลาดมาเป็นการเน้นการผลิตเพื่อบริโภคเองในครัวเรือนก่อนเหลือจึงขาย ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่า เป็นระบบเศรษฐกิจที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดสำหรับเกษตรกรรายย่อย ผู้ที่มีอำนาจต่อรองต่ำ ต่อจากนั้นก็ได้อุตสาหกรรมของประชาชนชาวไทยอย่างต่อเนื่อง และในปลายแผนที่ 7 ในปี พ.ศ. 2539 ก็ได้ทรงเตือนถึงความไม่พอเพียงอันเกิดจากความโลภ ซึ่งจะเป็นปัญหาใหญ่ ทำให้ในการวางแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 - 2544) ได้มีการสรุปว่าการพัฒนาที่ผ่านมา “เศรษฐกิจดี สังคมมีปัญหา การพัฒนาไม่ยั่งยืน” และได้เน้นการทำแผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 - 2544) ให้เป็นแผนพัฒนาที่เน้นคนเป็นศูนย์กลาง

โดยเน้นการพัฒนามนุษย์เป็นสำคัญ เพื่อที่ผลพวงจากการพัฒนาจะกลับไปสู่มนุษย์ ในฐานะเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตที่มีคุณภาพ ซึ่งก็จะเป็นการพัฒนาที่สอดคล้องกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง แต่ทันทีที่มีการประกาศใช้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 ในปี พ.ศ. 2540 ประเทศก็ประสบปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจ การพัฒนาจึงมิได้เกิดขึ้นตามแผน แต่กลับไปเน้นการแก้ปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจเป็นหลัก เน้นความพยายามที่จะกระตุ้นให้เศรษฐกิจฟื้นตัวอย่างรวดเร็ว

ภายหลังจากพลาดการพัฒนาตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 - 2544) แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545 - 2549) จึงใช้เศรษฐกิจพอเพียงเป็นเป้าหมายในการกำหนดแผนพัฒนาดังกล่าว (อภิชาติ พันธเสน. 2549 : 3-5)

การจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 - 2544) นับเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของการวางแผนพัฒนาประเทศที่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในสังคม และมุ่งให้ “คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา” พร้อมทั้งปรับเปลี่ยนวิธีการพัฒนาเป็นบูรณาการแบบองค์รวม เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่สมดุล ต่อมาแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545 - 2549) ได้อัญเชิญ “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” เป็นปรัชญานำทางในการพัฒนาและบริหารประเทศ ควบคู่ไปกับกระบวนการทัศน์การพัฒนาแบบบูรณาการเป็นองค์รวมที่มี “คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา” ต่อเนื่องจากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 สำหรับแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550 - 2554) ยังคงน้อมนำ “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” มาเป็นแนวทางปฏิบัติ และให้ความสำคัญกับการพัฒนาที่ยึด “คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา” ต่อเนื่องจากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 - 9 และการพัฒนาที่สมดุล ทั้งคน สังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม โดยมีการเตรียม “ระบบภูมิคุ้มกัน” ด้วยการเสริมสร้างความเข้มแข็งของทุนที่มีอยู่ในประเทศ ทั้งทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม และทุนทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และการบริหารจัดการความเสี่ยงให้พร้อมรับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอกและภายในประเทศ เพื่อมุ่งสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ในระยะของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10 นี้ สังคมไทยได้น้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้อย่างกว้างขวางทุกภาคส่วน ส่งผลให้ประเทศไทยเข้มแข็ง มีภูมิคุ้มกันสูงขึ้นในหลายด้าน และสามารถปรับตัวรับกับภาวะเศรษฐกิจโลกได้อย่างมีประสิทธิภาพ การพัฒนาประเทศในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555 - 2559) จึงเป็นการนำภูมิคุ้มกันที่มีอยู่ พร้อมทั้งเร่งสร้างภูมิคุ้มกันในประเทศให้เข้มแข็งยิ่งขึ้นภายใต้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง โดยเสริมสร้างทุนที่มีอยู่ของประเทศให้เข้มแข็ง รวมทั้งใช้ประโยชน์อย่างมีประสิทธิภาพและเป็นธรรม เพื่อเตรียมพร้อมให้ประเทศสามารถปรับตัว รองรับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงในอนาคตได้อย่างยั่งยืน ทิศทางการพัฒนาและบริหารประเทศในรอบ 10 กว่าปีที่ผ่านมา ได้น้อมนำหลักเศรษฐกิจพอเพียงในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นปรัชญานำทางตลอดมา โดยในปี 2542 นายสรรเสริญ วงศ์ชะอุ่ม เลขาธิการคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ภายใต้ประธานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (ศาสตราจารย์ ดร.สิปปนนท์ เกตุทัต) ในขณะนั้น ได้เชิญผู้ทรงคุณวุฒิในทางเศรษฐศาสตร์ และสาขาอื่นๆ จำนวนหนึ่งร่วมกันยกร่าง หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง โดยการรวบรวมประมวลและกลั่นกรองพระราชดำรัส เรื่องเศรษฐกิจพอเพียงที่พระราชทานในโอกาสต่างๆ รวมทั้งพระราชดำรัสอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกลั่นกรองเป็นนิยามความหมาย มีข้อความที่กะทัดรัดชัดเจน เพื่อเป็นกรอบความคิดให้ทุกฝ่ายมีความเข้าใจที่ถูกต้องตรงกัน และสามารถน้อมนำไปปฏิบัติได้ และเมื่อวันที่ 22 ตุลาคม 2542 สำนักงานฯ ได้นำพระบรมราโชวาทที่กลั่นกรองและประมวลเป็นนิยามความหมายเรียบร้อยแล้ว ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายและกราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาต ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาปรับปรุงแก้ไข และ

ได้พระราชทานคืนพร้อมทั้งโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้นำไปเผยแพร่เป็นแนวทางปฏิบัติของประชาชนทุกกลุ่มทุกฝ่ายโดยทั่วไป เมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน 2542 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2554 : 48-49).

5. ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

จากการวิเคราะห์แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 (2504 - 2509) ถึงฉบับที่ 10 (2550 - 2554) พบกลยุทธ์ในการพัฒนาประเทศแบ่งเป็น 3 ช่วงคือ (จตุรงค์ บุญรัตนสุนทร และมนัส โกมลทา, 2552 : 57)

ช่วงที่ 1 : เน้นการสร้างความสำเร็จเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) และฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2510 - 2514) เน้นการสร้างโครงสร้างพื้นฐานในการรองรับยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อทดแทนการนำเข้า แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2515 - 2519) เริ่มกำหนดเป้าหมายหลัก และกลยุทธ์การลดช่องว่างระหว่างรายได้และความเป็นอยู่ของประชาชนในภูมิภาคและชนบท และแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520 - 2524) ซึ่งเป็นช่วงของสงครามเย็นที่มีการต่อสู้ทั้งทางอุดมการณ์และทางการทหารระหว่างรัฐบาลที่ยึดมั่นยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศตามแนวทางทุนนิยมเสรีกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ที่มีอุดมการณ์แบบสังคมนิยมเป็นผลให้แนวทางการพัฒนาในแผนพัฒนาฉบับที่ 4 มุ่งเน้นการช่วงชิงประชาชนให้มาสนับสนุนการพัฒนาตามแนวทางทุนนิยมเสรีของรัฐ

แม้ว่าการพัฒนาในช่วงแผนพัฒนาฉบับที่ 1 - แผนพัฒนาฉบับที่ 3 จะมุ่งเน้นการวางรากฐานทางเศรษฐกิจ เพื่อเร่งรัดให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจส่วนรวม และเริ่มให้ความสำคัญกับการลดช่องว่างระหว่างรายได้ แต่ผลการพัฒนาใน 2 ทศวรรษแรก (พ.ศ. 2504 - 2524) ของการวางแผน ชี้ให้เห็นว่าการขยายตัวทางเศรษฐกิจได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่ขาดความสมดุล ประกอบกับการวางแผนในช่วงนี้เป็นการกำหนดจากส่วนกลางและเทคนิคการวางแผนยังจำกัดเฉพาะการพัฒนารายสาขา และเน้นการจัดทำโครงการโดยภาครัฐเป็นลำดับ โดยขาดการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน ทำให้การปฏิบัติตามแผนไม่บรรลุผลเท่าที่ควร แม้จะทุ่มเทการพัฒนาจนสามารถลดสัดส่วนประชากรที่อยู่ในข่ายยากจนทั้งประเทศ จากร้อยละ 57 ในปี พ.ศ. 2505 - 2506 เหลือเพียงร้อยละ 39 ในปี พ.ศ. 2511 - 2512 และร้อยละ 31 ในปี พ.ศ. 2518 - 2519 แต่ก็ยังมีประชากรที่ยังยากจนอยู่อีก 1 ใน 3 ของประชากรทั้งประเทศ และกว่าร้อยละ 90 อยู่ในชนบท (จตุรงค์ บุญรัตนสุนทร และมนัส โกมลทา, 2552 : 58-59)

ช่วงที่ 2 : เน้นการกระจายความเจริญสู่ภูมิภาคและการลดความยากจนในพื้นที่เป้าหมาย ในระยะ 10 ปี ของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 - ฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2525 - 2534) มีการแปลงแผนและนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาคและชนบท รวมทั้งการลดความยากจน

ให้เกิดผลในทางปฏิบัติ แต่นโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนายังคงเป็นไปในแนวทางเดิมคือ การสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลัก และการดำเนินงานก็ยังคงมีลักษณะแยกส่วน เป็นรายสาขาอยู่มาก การที่ทุนจากต่างประเทศไหลเข้ามามากในช่วงแผนดังกล่าว ทำให้อัตราความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอยู่ในระดับสูง แต่เป็นการเจริญเติบโตแบบฟองสบู่ ไม่มีฐานที่มั่นคง เนื่องจากส่วนหนึ่งเป็นการลงทุนทางการเงินเป็นสำคัญ เกิดเป็นปัญหาความไม่สมดุลของการพัฒนา ความเหลื่อมล้ำของรายได้มีมากขึ้น ปัญหาการขาดแคลนโครงสร้างพื้นฐาน และความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีความรุนแรงเพิ่มขึ้น (จตุรงค์ บุญรัตนสุนทร และมนัส โกมลทา. 2552 : 60)

ช่วงที่ 3 : เน้นการกระจายรายได้ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ คุณภาพชีวิต และสิ่งแวดล้อม

เป็นช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 - ฉบับที่ 8 ซึ่งได้เริ่มมีแนวคิด “การพัฒนาอย่างทั่วถึง” ขึ้น โดยได้กำหนดกลุ่มเป้าหมายการกระจายรายได้ และกำหนดแนวนโยบายและมาตรการต่างๆ ที่มีลักษณะผสมผสานเชื่อมโยงระหว่างสาขาและพื้นที่อย่างเป็นระบบชัดเจนขึ้น ถึงแม้จะมีความพยายามแก้ปัญหาความยากจนอย่างเป็นระบบมากขึ้น เนื่องจากฐานะการคลังของรัฐอันเป็นผลจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ภาพเศรษฐกิจโดยรวมก็มีความเสี่ยงจากการลงทุนทางการเงินในสัดส่วนที่เพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535 - 2539)

ในช่วงปลายแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 สถาบันการเงินภาคเอกชนล้มละลายจากการลงทุนที่มีความเสี่ยงมากเกินไป คือ ในปี พ.ศ. 2539 การส่งออกชะลอตัวลง ส่งชดถึงสัญญาอันตรายเมื่อเงินทุนต่างประเทศเริ่มไหลออก โดยรัฐบาลยังคงตรึงค่าเงินบาทไว้ในอัตราแลกเปลี่ยนเดิม คือ 25 บาท ต่อหนึ่งดอลลาร์สหรัฐ

การเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมลงเป็นลำดับ ซึ่งเป็นการพัฒนาที่ไม่ได้คำนึงถึงต้นทุนของทรัพยากรเหล่านั้น ตลอดจนมองข้ามคุณค่าของความเป็นคน ละเลยภูมิปัญญาท้องถิ่น และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ในบริบทที่สอดคล้องกับความเป็นจริง แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 จึงมีเป้าหมายชัดเจนที่มุ่งจะลดความยากจนทั้งในเมืองและชนบท ทั้งนี้เนื่องมาจากการมองปัญหาความยากจนในช่วงนี้ มิได้เฉพาะความขาดส่นด้านรายได้ แต่มองครอบคลุมถึงความยากจนในเชิงโครงสร้างที่เกิดจากความขาดส่นในหลายมิติที่มีผลทำให้คนขาดศักยภาพในการดำรงชีวิต โดยคนส่วนใหญ่ขาดการศึกษาหรือได้รับการศึกษาน้อย ขาดที่ทำกินหรือมีที่ทำกินขนาดเล็ก ขาดการรวมกลุ่มและขาดข้อมูลข่าวสารความรู้เกี่ยวกับการประกอบอาชีพ ขณะที่มีการะการพึ่งพิงสูงและไม่สามารถเข้าถึงบริการของรัฐและความช่วยเหลือต่างๆ ของรัฐ ยกเว้นบริการด้านสุขภาพที่ช่วยให้คนชนบทและคนยากจนจำนวนหนึ่งสามารถเข้าถึง

ได้บ้าง แต่เมื่อเริ่มใช้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 ในปี พ.ศ. 2540 ก็ได้เกิดปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจ ทำให้ปัญหาความยากจนกลับเพิ่มพูนอีกครั้งหนึ่ง โดยในช่วงสิ้นแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 มีสัดส่วนคนจนร้อยละ 11.4 ของประชากรทั้งประเทศ หรือมีจำนวน 6.8 ล้านคน แต่หลังจากวิกฤติเศรษฐกิจ สัดส่วนคนจนกลับเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 15.9 คิดเป็นคนจน 9.9 ล้าน คนในปี พ.ศ. 2542 โดยคนจนส่วนใหญ่ร้อยละ 69 ประกอบอาชีพในภาคเกษตรกรรม

จากวิกฤติเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น ทำให้ต้องปรับแผนพัฒนาฉบับที่ 8 ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป เปลี่ยนวิกฤติที่เกิดขึ้นให้เป็นโอกาสในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและเครือข่ายประชาสังคม โดยผ่านกระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของชุมชน ส่งผลให้ชุมชนและประชาคมในระดับต่างๆ ได้มีโอกาสเพิ่มพูนศักยภาพในการเรียนรู้และเลือกตัดสินใจหาแนวทางแก้ไขปัญหาที่เหมาะสม สอดคล้องกับศักยภาพของตนเองมากยิ่งขึ้น ผลก็คือมีชุมชนที่เข้มแข็งเพิ่มขึ้นในช่วงแผนดังกล่าว (จตุรงค์ บุณรัตน์สุนทร และมนัส โกมลทา. 2552 : 60-62)

ช่วงที่ 4 : นำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวทางการพัฒนาประเทศ อยู่ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2544 - 2549) ที่เน้นให้เกิด “การพัฒนาที่ยั่งยืนและความอยู่ดีมีสุขของคนไทย” โดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาแบบองค์รวมและการพัฒนาอย่างมี “คุณภาพ” ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และสิ่งแวดล้อม โดยมุ่งพัฒนาสู่คุณภาพใน 3 ด้าน คือ สังคม คุณภาพ สังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้ และสังคมสมานฉันท์และเอื้ออาทรต่อกัน

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 กำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนา 7 ยุทธศาสตร์ คือ 1) ยุทธศาสตร์การบริหารจัดการที่ดี 2) ยุทธศาสตร์การพัฒนาคุณภาพคนและการคุ้มครองทางสังคม 3) ยุทธศาสตร์การปรับโครงสร้าง การพัฒนาชนบทและเมืองอย่างยั่งยืน และ 4) ยุทธศาสตร์การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เน้นการใช้ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนสอดคล้องกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ที่อัญเชิญมาเป็นปรัชญานำในการพัฒนาประเทศ ในขณะที่เดียวกันอีก 3 ยุทธศาสตร์ที่เหลือ ได้แก่ 5) ยุทธศาสตร์การบริหารเศรษฐกิจส่วนรวม 6) ยุทธศาสตร์การเพิ่มสมรรถนะและขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศ และ 7) ยุทธศาสตร์การพัฒนาความเข้มแข็งทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี กลับกลายเป็นยุทธศาสตร์ที่มุ่งเน้นการพัฒนาประเทศไปในทิศทางที่ต้องแข่งขันกับต่างประเทศในด้านการเพิ่มผลผลิต การสร้างอำนาจต่อรองทางการค้า การลงทุนระหว่างประเทศ และการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่มุ่งประสิทธิผลให้นำไปประยุกต์ใช้ในเชิงพาณิชย์ได้ ทั้งหมดนี้ถ้านำมาปฏิสัมพันธ์อย่างสมดุล โดยคำนึงถึงช่วงของการเปลี่ยนผ่านย่อมช่วยให้เกิดคุณภาพได้ในกรอบของเศรษฐกิจพอเพียง แต่ในความเป็นจริงกลับเป็นการนำเศรษฐกิจฐานรากไปหนุนเสริมให้เศรษฐกิจแข่งขันมีความเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น ซึ่งล้วนเป็นการมุ่งไปสู่เป้าหมายที่มีทิศทางตรงกันข้ามกับเศรษฐกิจพอเพียงทั้งสิ้น

ถึงแม้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 มีการปรับทิศทางการพัฒนาประเทศมุ่งไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมีการพัฒนาอย่างเป็นองค์รวม เน้นคนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา แต่เนื่องจากรัฐบาลของ พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร สมัยแรก เน้นการพัฒนาศักยภาพของประเทศให้สามารถแข่งขันทางเศรษฐกิจ การลงทุน และการค้าทั้งในระดับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และระดับโลก ถึงแม้จะมีกลยุทธ์การพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากมากกว่าที่เคยมีมาในอดีต แต่จุดเน้นขั้นสุดท้ายยังคงเป็นการเพิ่มอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ การดึงดูดการลงทุนจากต่างชาติเป็นหลัก ส่งเสริมการผลิตสินค้าที่เน้นการส่งออกได้เป็นสำคัญมากกว่าการสร้างความเข้มแข็งให้เศรษฐกิจด้วยการพึ่งตนเองและสร้างภูมิคุ้มกันให้ พร้อมรองรับการเปลี่ยนแปลงในกระแสโลกาภิวัตน์ดังที่กำหนดไว้ในแผน การส่งเสริมเศรษฐกิจในชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งการส่งเสริมตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงไม่ได้มีการดำเนินการอย่างจริงจัง มีผลทำให้ชนบทไม่สามารถพึ่งตนเองได้ อีกทั้งยังมีความจำเป็นที่ต้องพึ่งความช่วยเหลือจากรัฐมากไปจากเดิมอีก

สำหรับแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550 - 2554) ได้ให้ความสำคัญกับเป้าหมายการพัฒนาที่มุ่งสู่ความ “มั่งคั่ง มั่นคง และยั่งยืน” โดยยังคงนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นแนวทางในการพัฒนาและบริหารประเทศ โดยจะสร้างความสมดุลของการพัฒนาให้เกิดขึ้นในทุกมิติ ขณะเดียวกัน จะสร้างความพอดีระหว่างความพอเพียงกับการแข่งขัน เนื่องจากได้ละเลยเป้าหมายนี้ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 จะเห็นได้ว่าทิศทางการพัฒนาประเทศในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 จะสามารถสร้างความสมดุลระหว่างการพัฒนามตามกระแสโลกาภิวัตน์ ซึ่งยังมีความจำเป็นในระยะเปลี่ยนผ่าน โดยเน้นกิจกรรมทางเศรษฐกิจทุกชนิดที่จะต้องถูกควบคุมโดยแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง พร้อมกับการสร้างเศรษฐกิจฐานรากให้เข้มแข็งให้ประชาชนในภาคดังกล่าวสามารถพึ่งตนเองได้ ผลจากการปฏิบัติจะดำเนินการให้เป็นไปตามแผนได้หรือไม่ นั้น นอกจากจะขึ้นอยู่กับการบริหารของรัฐบาลแล้ว ยังมีปัจจัยของสถานการณ์แวดล้อมทางการเมือง ซึ่งเป็นตัวแปรที่มีความสำคัญเป็นอย่างมาก (จตุรงค์ บุณรัตน์สุนทร และมนัส โกมลทา. 2552 : 62-65)

5.1 นโยบายของรัฐบาลหลังวิกฤติเศรษฐกิจปี 2540 ประเทศไทยอยู่ภายใต้การบริหารของ 4 รัฐบาล คือ รัฐบาลซึ่งมีนายชวน หลีกภัย เป็นนายกรัฐมนตรี 1 สมัย และรัฐบาลซึ่งมี พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร เป็นนายกรัฐมนตรี 2 สมัย และรัฐบาลชุดปัจจุบันที่มี พลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี (จตุรงค์ บุณรัตน์สุนทร และมนัส โกมลทา. 2552 : 67)

5.1.1 นโยบายของรัฐบาลชวน หลีกภัย (พฤศจิกายน พ.ศ. 2540 – มกราคม พ.ศ. 2544) รัฐบาลชวน เข้ามาบริหารราชการแผ่นดินตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2540 ในช่วงที่วิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจกำลังประสบปัญหาอย่างรุนแรง โดยภาพรวม อาจสรุปได้ว่านโยบายของรัฐบาลชวนที่เข้ามาบริหารราชการแผ่นดินในช่วงหลังวิกฤติเศรษฐกิจ มุ่งฟื้นฟูและกระตุ้น

เศรษฐกิจทั้งในระดับมหภาค และจุลภาคเป็นสำคัญ ซึ่งยังอยู่ในกรอบของการใช้นโยบายทางการเงิน การคลังในการกระตุ้นและฟื้นฟูเศรษฐกิจ รวมทั้งการจัดตั้งกองทุนต่างๆ ซึ่งเป็นการแก้ไขปัญหา เฉพาะหน้าเชิงสงเคราะห์เป็นหลัก โดยเสริมด้วยการใช้แนวทางเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อสร้าง จิตความสามารถในการพึ่งตัวเองในระยะยาวอยู่บ้าง

สำหรับการตอบสนองต่อพระราชดำริเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงในฐานะ การมีนโยบายที่ชัดเจน รัฐบาลชวาก็ได้มีการดำเนินการบ้าง แต่ไม่มากนัก ผลงานของรัฐบาลชว นเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง ส่วนใหญ่เป็นการเริ่มต้นและทำในเชิงปริมาณมากกว่าเชิงคุณภาพ ผลงานในเชิงปริมาณดังกล่าว สรุปได้เพียงว่า รัฐบาลชว "ได้มีการสนองตอบต่อปรัชญาเศรษฐกิจ พอเพียงบ้าง อย่างน้อยโดยเจตนาที่ว่าจะให้มีการพัฒนาที่ยั่งยืนในรูปแบบต่างๆ แต่ไม่อาจสรุปได้ว่า ได้ให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจพอเพียงอย่างจริงจัง (จตุรงค์ บุญรัตนสุนทร และมนัส โกมลทา 2552 : 67-73)

5.1.2 นโยบายของรัฐบาล พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร 1 และ 2 (กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2544 - กันยายน พ.ศ. 2549) ในสมัยแรกของการเป็นนายกรัฐมนตรี พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร ได้แถลงนโยบาย ของคณะรัฐมนตรีต่อสภาว่าจะเร่งแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจ ปรับเปลี่ยนโครงสร้างการผลิตของระบบ เศรษฐกิจ การบริหาร สังคมและการเมือง โดยจะต้องดำเนินการไปพร้อมๆ กัน เพื่อหยุดภาวการณ์ ถดถอยของเศรษฐกิจที่กำลังก่อปัญหาทางสังคมให้กับประเทศ และเพื่อปรับเปลี่ยนโครงสร้างใหม่ ให้กับระบบเศรษฐกิจ และสังคมไปสู่ความมีเสถียรภาพและความมั่นคงอันยั่งยืนของประเทศไทย ในสมัยที่สอง พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร กล่าวว่า การบริหารราชการในสมัยแรกของตนเป็นช่วงเวลา แห่งการซ่อมความเสียหายจากวิกฤติของประเทศ แต่ในสมัยที่ 2 จะเป็นช่วงเวลาแห่งการสร้างชาติ ให้แข็งแกร่งยิ่งขึ้น

นโยบายของรัฐบาล พ.ต.ท.ทักษิณ ทั้งสมัยที่ 1 และสมัยที่ 2 เป็นนโยบาย แบบประชานิยม คือ เน้นการเพิ่มสวัสดิการและความมั่นคงในชีวิตให้แก่ผู้ที่ยากไร้และด้อยโอกาส ในการแถลงนโยบายเมื่อเข้ามาบริหารราชการแผ่นดินสมัยที่ 1 ส่วนหนึ่งของคำแถลงนโยบาย ได้กล่าวถึงการสนับสนุนแนวพระราชดำริ “ทฤษฎีใหม่” และ “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” ซึ่งปรากฏ ในนโยบายเร่งด่วน และนโยบายการสร้างรายได้ด้านเกษตรกรรม เพื่อแก้ปัญหาความยากจน นับเป็นนโยบายที่สนับสนุนและแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจของประเทศ รวมไปถึงเกษตรกรรายย่อย ให้ช่วยตนเองได้ และเมื่อชนะการเลือกตั้งเป็นสมัยที่ 2 พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร ก็ยังคงดำเนินนโยบาย แบบประชานิยมเช่นเดียวกับสมัยแรก ในความเป็นจริงนโยบายเหล่านี้ให้ประโยชน์แก่หัวคะแนน และผู้สนับสนุนพรรค รวมทั้งคนจนในชนบทและในเมืองโดยทั่วไปด้วย ข้อเสียอยู่ที่วิธีดำเนินงาน คือ การสร้างการพึ่งพามีใช่เป็นการสร้างปัญหา เพราะการแก้ปัญหาความยากจนและความไม่มั่นคง

ในชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงจะต้องเน้นปัญญา ถึงแม้รัฐบาลทักษิณและกล่าวถึงการเข้าถึงฐานและความรู้ องค์ประกอบด้านความรู้มีน้อยมากกลับไปส่งเสริมการพึ่งพา อีกทั้งรัฐบาลทักษิณเน้นการเพิ่มรายได้ ซึ่งนำไปสู่การเพิ่มรายจ่ายให้สูงกว่าแทนการลดรายจ่ายตามแนวทางของเศรษฐกิจพอเพียง นโยบายดังกล่าวจึงกลายเป็นนโยบายประชานิยมที่เพิ่มความนิยมให้รัฐบาลทักษิณ และการเพิ่มการพึ่งพาความช่วยเหลือจากรัฐ ผู้ยากจนและผู้ด้อยโอกาสเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่ผู้ได้ประโยชน์ตัวจริง คือ กลุ่มธุรกิจในเมืองที่บุคคลในรัฐบาลหรือผู้สนับสนุนบุคคลในรัฐบาลเป็นเจ้าของทั้งหมด จึงเป็นการกระทำที่สวนทางกับเศรษฐกิจพอเพียงดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

ในบรรดานโยบายของรัฐบาล พ.ต.ท. ทักษิณ ที่สำคัญและส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจพอเพียงประกอบด้วย

1) โครงการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง โครงการนี้จัดตั้งขึ้นมาเพื่อให้ประชาชนทั่วทั้งประเทศเข้าถึงแหล่งทุนเพิ่มมากขึ้น เงินที่รัฐบาลจัดสรรให้แก่กองทุนหมู่บ้านนั้น ไม่ได้เป็นเงินที่ให้เปล่า แต่เป็นเงินที่ให้แก่มูลนิธิและชุมชนในลักษณะของเงินทุนหมุนเวียนที่ใช้ภายในหมู่บ้าน และกำหนดให้คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านบริหารจัดการให้ชาวบ้านกู้ยืมดอกเบี้ยต่ำ หรือ ไม่มีดอกเบี้ย แล้วแต่การจัดการของคณะกรรมการหมู่บ้าน เพื่อสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ในการพัฒนาชุมชนให้พึ่งตนเอง ได้สร้างความเข้มแข็งของชุมชน โดยมุ่งเน้นพัฒนาอาชีพ ยกกระดับอุตสาหกรรมครัวเรือนและรัฐวิสาหกิจชุมชน เพื่อเปลี่ยนชุมชนให้เป็นแหล่งสร้างงาน สร้างรายได้ อันจะก่อให้เกิดความเชื่อมโยงอย่างสูงกับภาคเศรษฐกิจอุตสาหกรรมและเทคโนโลยีในการก้าวไปข้างหน้าพร้อมกัน ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญในการพัฒนาประเทศ ถ้าหากมีการบริหารจัดการให้ได้ผลตามโครงการนี้ย่อมถือได้ว่าช่วยส่งเสริมการเป็นเศรษฐกิจพอเพียง คือ ช่วยให้คนยากจนสามารถพึ่งตัวเองได้ แต่การกระจายเงินโดยไม่พิจารณาความพร้อมและขีดความสามารถในการบริหาร กลายเป็นการโปรยเงิน ไปสู่ชุมชนและหมู่บ้าน และสร้างภาระหนี้สินตามมา โดยมีผลสุดท้ายตรงข้ามกับเศรษฐกิจพอเพียงเป็นส่วนใหญ่

โครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองได้รับความสนใจและถูกวิพากษ์วิจารณ์จากนักวิชาการและพรรคฝ่ายค้านอย่างมากว่าจะบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้หรือไม่ จึงมีหลายหน่วยงานทำการวิจัยและประเมินผล หน่วยงานแรกที่จะนำผลการวิจัยและประเมินผล โดยสรุปมากล่าวถึงในรายงานฉบับนี้คือ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ร่วมกับคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย ซึ่งทำการประเมินผล โครงการนี้ พบว่าครัวเรือนที่เข้าร่วมโครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองร้อยละ 53.0 ประกอบอาชีพเกษตรกรรม รองลงมา ร้อยละ 23.7 ประกอบอาชีพค้าขาย โดยที่ส่วนใหญ่ กู้เพื่อลงทุนในอาชีพหลักร้อยละ 60.1 รองลงมาคือ กู้เพื่อลงทุนในอาชีพเสริมและขอกู้เพื่อดำเนินกิจการใหม่ ๆ ร้อยละ 23.9 และร้อยละ 16.0

ตามลำดับ แต่เมื่อพิจารณาข้อมูลในรายละเอียด พบว่าถึงแม้ครัวเรือนจะมีรายได้เพิ่มขึ้น แต่มีรายจ่ายที่เพิ่มขึ้นในสัดส่วนที่สูงกว่า ซึ่งมีผลทำให้สัดส่วนเงินออมลดลงด้วย อีกทั้งผู้เข้าร่วมกองทุนก็มีโอกาสเข้าถึงกองทุนอื่นๆ เป็นจำนวนมากอยู่แล้ว การมีกองทุนจึงเป็นเพียงมีโอกาสดำเนินการซึ่งคิดเป็นต้นทุนก็ยังไม่มากนัก

ครัวเรือนจำนวนหนึ่งนำเงินส่วนหนึ่งไปใช้จ่ายในการบริโภคสินค้าคงทน (Durable Goods) เพิ่มขึ้น เช่น รถจักรยานยนต์ เครื่องใช้ไฟฟ้า โทรศัพทเคลื่อนที่ เป็นต้น ในขณะที่สัดส่วนค่าใช้จ่ายด้านการลงทุนนั้นไม่เพิ่มขึ้น เพราะว่าการที่ครัวเรือนเข้าร่วมโครงการนั้นเป็นกิจการขนาดเล็ก รวมทั้งเงินลงทุนที่ไปก็ยังมีไม่สูงมาก จึงไม่สามารถขยายการลงทุนได้เท่าที่ควร จึงเป็นการกู้เพื่อให้มีเงินหมุนเวียนในกิจการและพอเลี้ยงครอบครัว ส่วนการชำระหนี้เงินกู้ยืมนั้นยังคงเป็นชำระหนี้เงินกู้ยืมในระบบมากขึ้น โดยการทำ Refinance ซึ่งเป็นการนำเงินบางส่วนที่ได้จากเงินกู้โครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองมาชำระหนี้เงินกู้ยืมในระบบมากขึ้น เพื่อเป็นการลดภาระหนี้ในอนาคต ส่วนนี้นับว่าเป็นสิ่งที่ดี แต่เมื่อถึงงวดชำระแล้วกองทุนก็จะต้องยืมเงินในระบบมาชำระหนี้ดังกล่าว ดังนั้นภาพโดยรวมจึงมิได้เป็นการเรียนรู้เพื่อปรับไปสู่การประกอบอาชีพตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงแต่อย่างใด

จากการศึกษาครัวเรือนที่เข้าร่วมโครงการฯ โดยรวม พบว่าการที่มีโครงการนี้ส่งผลทำให้การมีส่วนร่วมของชุมชนเพิ่มขึ้น เนื่องจากการดำเนินงานของโครงการนี้ เป็นการส่งเสริมให้ชุมชนมีความร่วมมือเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะระบบการตรวจสอบและการบริหารจัดการเงินทุนที่รัฐบาลจัดสรรให้แต่ละหมู่บ้าน แต่ถ้าหากไม่สามารถใช้หนี้คืนและกองทุนหยุดนิ่งไม่หมุนเวียนผลที่กล่าวถึงคงไม่เกิดประโยชน์แต่อย่างใด

2) โครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ เป็นอีกโครงการหนึ่งที่ต้องการให้แต่ละหมู่บ้านมีผลิตภัณฑ์หลักเป็นของตัวเอง มีการใช้วัตถุดิบ ทรัพยากรของท้องถิ่น มาทำการพัฒนาจนกลายเป็นสินค้าที่มีคุณภาพ มีจุดเด่น และจุดขาย ที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่น เช่นเดียวกับกรณีของกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง โครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร ปัญหาที่พบภายหลังเกิดจากการมีสินค้าประเภทเดียวกันเป็นจำนวนมากและมีคุณภาพที่ไม่เด่นและทุกโครงการมีเป้าหมายตลาดนอกท้องถิ่น และตลาดต่างประเทศ ทำให้สินค้าส่วนใหญ่ที่คุณภาพไม่ถึงระดับมาตรฐานและกลุ่มเกิดความแตกแยก เนื่องจากไม่ได้เริ่มต้นตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงที่เน้นวัตถุดิบในท้องถิ่นและตลาดในท้องถิ่นเป็นจุดเริ่มต้น ซึ่งควรส่งเสริมให้มีการผลิตที่หลากหลายตามความต้องการของท้องถิ่น แต่ในความเป็นจริงเป็นเรื่องของการผลิตสินค้าน้อยประเภท โดยหวังให้เป็นสินค้าเด่นและหวังตลาดภายนอกเป็นสำคัญ เมื่อสินค้าไม่เด่นและตลาดภายนอกไม่มี จึงเป็นปัญหาแก่ธุรกิจเหล่านี้เป็นอันมากในภายหลัง

3) โครงการธนาคารประชาชน เป็นโครงการที่อยู่ในความรับผิดชอบของธนาคารออมสิน ทั้งนี้เพื่อเป็นกระจายโอกาสการเข้าถึงแหล่งเงินทุนในระบบและลดการพึ่งพาแหล่งเงินกู้นอกระบบของผู้ประกอบการรายย่อย และผู้ที่สนใจจะประกอบอาชีพอิสระรายย่อย รวมทั้งผู้ที่มีงานประจำอยู่แล้วแต่ต้องการประกอบอาชีพเสริม โดยโครงการนี้มุ่งสนับสนุนการให้กู้ยืมแก่ผู้ที่ไม่สามารถจะเข้าถึงระบบของธนาคารพาณิชย์ได้ เพราะการกู้ยืมเงินจากธนาคารพาณิชย์ จำเป็นต้องมีหลักทรัพย์ค้ำประกันเงินกู้ ทำให้กลุ่มคนเหล่านี้จำเป็นต้องพึ่งพาแหล่งเงินกู้นอกระบบ ซึ่งต้องเสียดอกเบี้ยเงินกู้นอกระบบสูงมากอันเป็นภาระหนักสำหรับผู้กู้ โครงการธนาคารประชาชนเริ่มเปิดให้บริการทางการเงินแก่ผู้ประกอบการรายย่อยอย่างเป็นทางการ ในวันที่ 25 มิถุนายน พ.ศ. 2544 แต่ได้มีการเปิดโครงการนำร่องโดยเปิดรับสมัครสมาชิกตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2544 ซึ่งปรากฏว่าได้รับความสนใจจากประชาชนที่เคยต้องพึ่งเงินกู้นอกระบบมากพอสมควร โครงการนี้อาจจะดีกว่าโครงการกองทุนหมู่บ้านเนื่องจากไปช่วยเสริมการเข้าถึงแหล่งทุนในระบบแทนที่จะพึ่งแหล่งทุนนอกระบบซึ่งมีอัตราดอกเบี้ยสูง เนื่องจากปัญหาของคนเมืองนอกจากกองทุนชุมชนเมืองจะตั้งกลุ่มออมทรัพย์ หรือกลุ่มการเงินอื่นๆ เพื่อช่วยเหลือกันทำให้ยากกว่าเพราะการย้ายถิ่นฐานเกิดขึ้นบ่อย และโอกาสรู้จักกันคิมีน้อย เนื่องจากต่างฝ่ายต่างใช้เวลาในการประกอบอาชีพเป็นส่วนใหญ่ โครงการนี้จึงมีส่วนช่วยบรรเทาปัญหาหนี้นอกระบบได้ แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่มีข้อมูลล่าสุดมาแสดงให้เห็นว่า หนี้นี้ไม่ก่อให้เกิดรายได้จากโครงการดังกล่าวมีมากนักน้อยเพียงใด

กล่าวโดยสรุป นโยบายของรัฐบาล พ.ต.ท. ทักษิณชั่งสมัยที่ 1 และสมัยที่ 2 เป็นนโยบายที่เน้นการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจและการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจของประชาชนที่ยากจน ซึ่งได้รับความนิยมาจากประชาชนในชนบทที่เป็นฐานเสียงของพรรคไทยรักไทยเป็นอย่างมาก แต่ในความเป็นจริงนโยบายดังกล่าวไม่สอดคล้องกับเศรษฐกิจพอเพียง เนื่องจากไม่ได้สร้างโอกาสในการพัฒนาสติปัญญาให้กับประชาชนส่วนใหญ่ นอกจากนั้นยังเน้นการเพิ่มรายได้โดยไม่ให้ความสำคัญกับการลดรายจ่ายเท่าที่ควร การเพิ่มโอกาสในการเข้าถึงแหล่งทุนในที่สุดกลายเป็นประชาชนผู้ด้อยโอกาสเหล่านี้จะต้องเป็นฝ่ายพึ่งพารัฐบาลในการออกมาตรการที่ช่วยเหลือทางการเงินอย่างต่อเนื่อง ซึ่งขัดแย้งกับแนวทางของเศรษฐกิจพอเพียง ในขณะที่ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจอันเกิดจากการใช้จ่ายเงินเกินตัว และการที่ประชาชนฐานรากมีปัญหานี้สินเพิ่มขึ้นจากการใช้จ่ายเงินเพิ่มขึ้น ตกเป็นของผู้ประกอบการในเมืองที่มีธุรกิจเครือข่ายในฐานะที่เป็นกลุ่มทุนที่สนับสนุนรัฐบาล พ.ต.ท. ทักษิณ หรือเป็นครอบครัวและบริวารของ พ.ต.ท. ทักษิณ โดยตรง

ในขณะเดียวกันสิ่งที่รัฐบาลทักษิณเน้นเป็นพิเศษ คือ นโยบายด้านการต่างประเทศและเศรษฐกิจการค้าที่กลุ่มธุรกิจที่สนับสนุนนายกทักษิณมีผลประโยชน์โดยตรง ดังนั้นการเปิดการค้าเสรีและนโยบายเปิดรับเศรษฐกิจโลกาภิวัตน์เต็มที จึงถือเป็นงานสำคัญที่สุด

ของรัฐบาลทักษิณ ลักษณะดังกล่าวได้สร้างความขัดแย้งทางความคิดในสังคมไทยเป็นอย่างมาก รัฐบาลทักษิณ 2 มีนโยบายในการสานต่อการจัดทำข้อตกลงการค้าเสรี (FTA) กับประเทศต่างๆ โดยกล่าวถึงประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นกับประเทศโดยรวม ซึ่งประกอบด้วย การเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของผู้ประกอบการไทยอย่างต่อเนื่อง การดำเนินนโยบายการค้าเสรีทั้งในตลาดเดิมและตลาดใหม่ เพื่อส่งเสริมให้สินค้าและบริการของไทยเป็นที่รู้จักและเป็นที่ยอมรับอย่างแพร่หลายจากผู้บริโภคในต่างประเทศ นโยบายนี้จะมีผลต่อการส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียงเป็นอย่างมาก หากสามารถทำข้อตกลงทางการค้ากับประเทศมหาอำนาจทางเศรษฐกิจได้สำเร็จ เพราะการทำข้อตกลงการค้าเสรีเป็นการแสดงให้เห็นถึงนโยบายที่แท้จริงของรัฐบาลทักษิณ 2 ที่หันเหจากแนวทางพหุภาคีนิยม (Multilateralism) และหันเข็มมุ่งสู่แนวทางภูมิภาคนิยม (Regionalism) และแนวทางทวิภาคีนิยม (Bilateralism) โดยมีได้ตระหนักว่า แนวทางพหุภาคีนิยมเท่านั้นที่เป็นทางเลือกที่ดีที่สุดที่ก่อประโยชน์สู่ทุกประเทศสมาชิกโลกโดยส่วนรวม ในขณะที่แนวทางภูมิภาคนิยมก็ดี และแนวทางทวิภาคีนิยมก็ดี มีผลในการเติมเชื้อเพลิงให้แก่ลัทธิการกีดกันทางการค้า (Protectionism) เพราะแม้จะส่งเสริมการขยายตัวของการค้าระหว่างประเทศภาคีสมาชิกภายในเขตการค้าเสรี แต่ก็กีดกันสินค้าจากประเทศนอกเขต ด้วยเหตุดังนี้ ผลเสียอันเกิดจากการเบี่ยงเบนด้านการค้า อาจหักกลบลบหรือท่วม ผลดีอันเกิดจากการขยายตัวทางการค้าได้ คำถามพื้นฐานมีอยู่ว่า เหตุใดรัฐบาลทักษิณ จึงเลือกเส้นทางภูมิภาคนิยมและทวิภาคีนิยม ทั้งๆ ที่ข้อตกลงการค้าเสรีเหล่านั้นมิได้ให้หลักประกันว่าจะก่อประโยชน์สู่ทุกประเทศสมาชิกไทยเสมอไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับประเด็นการเจรจาอำนาจต่อรองในการเจรจาและรายละเอียดของข้อตกลง

การเลือกประเทศที่จะเจรจาทำข้อตกลงการค้าเสรีคราวละหลายๆ ประเทศ เป็นการสร้างกระแสให้ประชาสังคมไทยเข้าใจว่าการทำข้อตกลงการค้าเสรีนั้นมีแต่ได้ประโยชน์ ไม่มีโทษ แท้ที่จริงหาได้เป็นเช่นนั้นไม่ เพราะการทำข้อตกลงการค้าเสรี แม้จะได้ประโยชน์จากการเปิดตลาดของประเทศคู่สัญญา แต่ก็มีต้นทุนที่ต้องจ่ายในด้านต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ต้นทุนการปรับโครงสร้างการผลิต หากข้อตกลงการค้าเสรีเป็นพาหนะในการเดินทางไปสู่ความเสมอภาคทางการค้าจริง เหตุไฉนรัฐบาลบางประเทศ ดังเช่นลาว จึงหลีกเลี่ยงการทำข้อตกลงการค้าเสรีกับไทย แท้จริงแล้ว ผู้นำลาวคงประเมินแล้วว่า การทำข้อตกลงการค้าเสรีกับไทยจะทำให้ลาวเสียผลประโยชน์สุทธิมากกว่า ทั้งนี้เพราะลำดับขั้นในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศทั้งสองแตกต่างกันมาก การเปิดตลาดย่อมทำให้สินค้าอุตสาหกรรมจากประเทศไทยจะเข้าไปครอบงำตลาดลาว ทำลายโอกาสในการพัฒนาอุตสาหกรรมในประเทศลาว ในขณะที่ลาวไม่มีสินค้าที่จะขายให้ไทยได้มากนัก กรณีตัวอย่างดังกล่าวข้างต้นนี้เป็นประจักษ์พยานที่ดีว่าข้อกล่าวอ้างที่ว่า การทำข้อตกลงการค้าเสรีกับประเทศที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจสูงกว่าไทย ไม่ทำให้ประเทศไทยเสียหายนั้นจึงไม่เป็นความจริง

ทั้งหมด ทั้งนี้ผู้ที่ได้ประโยชน์แท้จริงจากการเปิดการค้าเสรีก็คือ บรรษัทข้ามชาติ และธุรกิจการเมืองที่เกี่ยวข้องเพราะทำให้ตลาดใหญ่ขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่ทำหน้าที่ในการส่งออกและนำเข้า หรือผู้ที่อยู่ในภาคบริการการค้า เพราะจะได้ประโยชน์ทั้งจากการส่งออกและนำเข้า ส่วนผู้ผลิตและประชาชนผู้เสียภาษีไม่มีความชัดเจนว่าจะเป็นผู้ที่ได้ผลประโยชน์เสมอไป

การดำเนินนโยบายทำข้อตกลงการค้าเสรี จึงถูกคัดค้านจากเกษตรกร และนักวิชาการอย่างกว้างขวาง เพราะการกำหนดประเทศที่เลือกเจรจาทำข้อตกลงการค้าเสรีปราศจากหลักเกณฑ์ที่โปร่งใส ไม่มีหลักเกณฑ์และเหตุผลอันแน่ชัดว่า เหตุใดรัฐบาลจึงเลือกทำข้อตกลงการค้าเสรีกับประเทศหนึ่ง แต่ไม่ทำกับอีกประเทศหนึ่ง ในเมื่อบุคคลในคณะรัฐบาลหรือที่ซิดิกใกล้กับรัฐบาลจำนวนมาก มีผลประโยชน์ทางธุรกิจทับซ้อนกับอำนาจทางการเมือง สาธารณชนจึงอดตั้งข้อกังขาว่า การเลือกประเทศเพื่อเจรจาทำข้อตกลงการค้าเสรี โดยปราศจากหลักเกณฑ์ที่โปร่งใสเช่นนี้เป็นไปเพื่อเกื้อกูลผลประโยชน์ทางธุรกิจของบุคคลในคณะรัฐบาล หรือซิดิกใกล้กับรัฐบาลหรือไม่ อีกทั้งยังไม่มีการศึกษาวิจัยล่วงหน้าว่า การทำข้อตกลงการค้าเสรีกับประเทศคู่สัญญาแต่ละประเทศก่อประโยชน์สุทธิแก่สังคมเศรษฐกิจไทยหรือไม่และมากน้อยเพียงใด และในกรณีที่มีผู้เสียผลประโยชน์ พวกเขาเหล่านั้นจะได้รับการชดเชยอย่างไร รวมทั้งเงินชดเชยเหล่านั้นจะมาจากไหน ถ้าไม่มาจากภาษีอากรของประชาชนทั้งประเทศ เนื่องจากการเอาเงินภาษีอากรจากคนทั้งประเทศมาชดเชยให้แก่ผู้เสียประโยชน์ โดยไม่มีมาตรการเก็บภาษีจากผู้ได้รับประโยชน์ย่อมไม่มีความเป็นธรรมแก่ประชาชนทั้งหมด นอกจากนี้ ยังไม่มีชุดความรู้ที่ชัดเจนว่า ไทยควรทำข้อตกลงการค้าเสรีกับประเทศต่างๆ ในประเด็นสำคัญอะไรบ้าง และในแต่ละประเด็นไทยควรมีจุดยืนอย่างไร อีกทั้งคณะผู้แทนการเจรจาการค้าไทยมีขีดจำกัดทั้งด้านกำลังคน ศักยภาพทางวิชาการ รวมทั้งทักษะและประสบการณ์ในการเจรจาการค้าระหว่างประเทศ รัฐบาลที่ผ่านมา รวมทั้งรัฐบาลของ พ.ต.ท.ทักษิณ มิได้ให้ความสำคัญเรื่องนี้

นโยบายของรัฐบาลทักษิณ จึงมีทั้งนโยบายประชานิยมที่มุ่งไปช่วยให้คนยากจนมีสภาพคล่องเพิ่มขึ้นและสามารถลดรายจ่ายได้บางด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรักษาพยาบาล แต่ไปเพิ่มลัทธิบริโภคนิยม และเพิ่มปัญหาหนี้สิน ขณะที่การเพิ่มเสรีภาพทางเศรษฐกิจที่ให้ผลประโยชน์โดยตรงกับกลุ่มทุน ไม่ว่าจะการแปรรูปรัฐวิสาหกิจที่เกินขอบเขตความจำเป็น การเปิดเสรีการค้าระหว่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนโยบายการทำข้อตกลงการค้าเสรีดังที่กล่าวมา ทำให้เกิดความขัดแย้งในสังคมอย่างรุนแรง ประกอบกับการที่ พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร มีผลประโยชน์ทับซ้อนในการดำเนินธุรกิจของครอบครัว ทำให้ประชาชนจำนวนมากตั้งข้อสงสัยนำไปสู่ความขัดแย้งที่มีที่ท่าที่จะรุนแรงมากยิ่งขึ้น จนเป็นเหตุผลที่นำไปสู่การรัฐประหารเมื่อวันที่ 19 กันยายน 2549 อันเป็นจุดจบของรัฐบาลทักษิณในที่สุด (จตุรงค์ บุญรัตนสุนทร และมนัส โกมลฑา. 2552 : 74-117)

5.1.3 นโยบายของรัฐบาลพลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์ เมื่อวันที่ 3 พฤศจิกายน 2549 พลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์ ได้แถลงนโยบายต่อสภานิติบัญญัติแห่งชาติ เนื้อหาความยาว 26 หน้า นโยบายทั้งหมด แบ่งเป็น 5 ด้าน ได้แก่ นโยบายการปฏิรูปการเมือง การปกครองและการบริหาร นโยบายเศรษฐกิจ นโยบายสังคม นโยบายต่างประเทศ และนโยบายการรักษาความมั่นคง จากการศึกษารายละเอียดแต่ละด้านแล้วเห็นว่า รัฐบาลพลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์ มีความตั้งใจ โดยประกาศหลักการทำงานไว้ 4 ป. คือ เปิดเผยและโปร่งใส เป็นธรรม ประหยัด มีประสิทธิภาพ พร้อมทั้งระบุถึงสิ่งที่รัฐบาลมุ่งหวังจะทำชัดพอสมควร

ภาพรวมของนโยบาย ที่พบมากเป็นพิเศษในนโยบายทั้ง 5 ด้าน คือ การจัดทำแผนแม่บท มีทั้งหมด 6 แผน ได้แก่ 1) แผนแม่บทพัฒนาการเมือง 2) แผนแม่บทการใช้ทรัพยากร การสื่อสารของชาติ 3) แผนแม่บทโครงการลงทุนขนาดใหญ่ 4) แผนแม่บทโครงสร้างพื้นฐานทางปัญญา 5) แผนแม่บทการสร้างเสริมประสิทธิภาพแห่งชาติ และ 6) แผนปฏิรูปสังคมอยู่เย็นเป็นสุข ร่วมกันอย่างสมานฉันท์

ถึงแม้แผนแม่บทจะมีความสำคัญและจำเป็น เพราะเป็นกรอบทิศทางการทำงานให้เชื่อมโยงหรือบูรณาการระหว่างส่วนงานต่างๆ เข้าด้วยกัน แต่ประเด็นที่เป็นข้อสังเกต คือ ประเทศไทยเคยทำแผนแม่บทต่างๆ ไว้มากมาย แต่ไม่ได้รับการผลักดันไปสู่การปฏิบัติเท่าที่ควร ดังนั้นจึงน่าติดตามต่อไปว่า แผนแม่บททั้ง 6 แผนนั้น จะมีรายละเอียดอย่างไร และจะเชื่อมโยงกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550 - 2554) ที่จัดทำขึ้นในสมัยรัฐบาลทักษิณหรือไม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง นโยบายการขจัดความยากจน และการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ที่กำหนดให้เป็นแนวทางการพัฒนาประเทศ พลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์ เคยกล่าวว่า จะเป็นนโยบายหลัก ที่อยากทำในระหว่างที่ตนเป็นนายกรัฐมนตรี จึงเป็นเรื่องที่ควรติดตามดูกันต่อไปว่าจะมีการผลักดันไปสู่การการปฏิบัติมากน้อยเพียงใด อย่างไรก็ตาม หลังจากเป็นรัฐบาลมาเป็นเวลา 5 เดือน เนื่องจากรัฐบาลนี้คิดว่าตนเองเป็นรัฐบาลรักษากร จะเน้นการทำงานเฉพาะที่จำเป็นเป็นหลัก แต่เมื่อถูกโหมกระหน่ำด้วยปัญหาการเมือง ประกอบกับความพยายามในการแก้ปัญหาทุจริตคอร์รัปชันเป็นหลัก ซึ่งมีส่วนสำคัญที่ทำให้ข้าราชการที่เกี่ยวข้องในรัฐบาลก่อนหน้านี้ไม่ตอบสนองและอาจมีท่าทีต่อต้าน ประกอบกับคณะรัฐมนตรีเกือบทั้งหมดไม่มีประสบการณ์ทางการเมือง จึงทำให้งานที่กำหนดไว้ดำเนินไปอย่างล่าช้า ประกอบกับปัญหาเศรษฐกิจทั้งภายในและภายนอกก่อให้เกิดปัญหาด้านเสถียรภาพแก่รัฐบาลชุดปัจจุบัน ซึ่งอาจจะเป็นสาเหตุสำคัญที่นโยบายเศรษฐกิจพอเพียงจะไม่ได้รับการปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม ในรัฐบาลนี้จะมีส่วนที่เป็นประเด็นทางด้านสังคมที่เน้นคุณธรรมตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง โดยรองนายกรัฐมนตรีฝ่ายสังคมและรัฐมนตรีกระทรวงพัฒนาสังคม

และความมั่นคงของมนุษย์ (พ.ม.) ที่ทำหน้าที่ผลักดัน ประกอบกับรัฐมนตรีช่วยที่มีประสบการณ์ทางด้านนี้ ซึ่งอาจจะช่วยให้มีผลงานที่วางรากฐานอย่างเป็นรูปธรรมได้บ้างจากรัฐบาลปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันมีสถานการณ์ที่บีบรัดรัฐบาลพลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์ ต้องเร่งแก้ไขปัญหาหลายประการ ได้แก่ การแก้ปัญหาความไม่สงบใน 3 จังหวัดภาคใต้ ปัญหาการต่อต้านรัฐบาลของกลุ่มต่างๆ ที่ไม่เห็นด้วยกับการรัฐประหาร ปัญหาหนี้สินของเกษตรกรที่เรื้อรังมานาน อีกทั้งรัฐบาลก็ได้กำหนดระยะเวลาที่จะบริหารประเทศไว้ 1 ปี เพื่อจัดทำร่างรัฐธรรมนูญ และให้มีการเลือกตั้งใหม่ การประกาศว่าจะบริหารประเทศโดยใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นหลัก จึงยังไม่เห็นรูปธรรมเกิดขึ้นอย่างชัดเจนแต่อย่างใด (จตุรงค์ บุญรัตนสุนทร และมนัส โกมลทา. 2552 : 117-118)

ด้วยเหตุนี้ความพยายามที่จะขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงในความหมายที่ตรงกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง โดยไม่มีการบิดเบือนในปัจจุบันจึงยิ่งมีความจำเป็นเพิ่มมากขึ้น ภาคส่วนต่างๆ ของสังคมเริ่มมีความเห็นว่า ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงควรจะเป็นยุทธศาสตร์หลักในการพัฒนาประเทศและเป็นแนวทางสำคัญในการดำเนินชีวิตของคนส่วนใหญ่ของประเทศ เพื่อความผาสุกของสังคม จึงถือได้ว่าเป็นความพยายามที่จะช่วยผลักดันให้พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ปรากฏเป็นจริงให้ได้ในที่สุด ถึงแม้ว่าภาคส่วนต่างๆ จะเห็นความสำคัญ แต่ยังไม่มียุทธศาสตร์ที่นำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาปฏิบัติอย่างจริงจัง จนกระทั่งเกิดการรวมตัวของชมรมกสิกรรมธรรมชาติไทย (ภายใต้การนำของอาจารย์วิวัฒน์ ศัลยกำธร) ซึ่งชมรมได้นำหลักการนี้มาปรับใช้และปฏิบัติอย่างจริงจัง ต่อเนื่องจนเกิดผลเป็นที่ประจักษ์และเกิดการยอมรับจากผู้คนรอบข้าง

นโยบายเศรษฐกิจพอเพียงนับเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยผลักดันให้การก่อรูปของมูลนิธิกสิกรรมธรรมชาติ ในช่วงวิกฤติเศรษฐกิจเมื่อราวทศวรรษที่ผ่านมา คำว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” มีความหมายที่ค่อนข้างคลุมเครือ เข้าใจยาก และจะมีวิธีปฏิบัติได้อย่างไร จนกระทั่งกำเนิดผู้รู้ อย่างอาจารย์วิวัฒน์ ศัลยกำธร ผู้รับใช้ใกล้ชิดได้เบื้องพระยุคลบาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในหน่วยงาน สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (กปร.) สำนักนายกรัฐมนตรีกว่า 16 ปี ได้สัมผัสกับชีวิตของเกษตรกรในทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ ซึ่งได้พบกับปัญหาต่างๆ ของเกษตรกร ไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่ดินทำกิน ความยากจน ความรู้ในเรื่องการเกษตร ตลอดจนปัญหาสุขภาพ การศึกษา และอื่นๆ ประกอบกับการที่ได้ถวายการรับใช้พระองค์ท่าน ได้เห็นพระองค์ท่านทุ่มเทพระวรกาย กำลังทุนทรัพย์ อีกทั้งเวลาโดยส่วนใหญ่ เพื่อการพัฒนา ค้นคว้าและทดลองในสิ่งต่างๆ ภายใต้โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ อันเกี่ยวข้องกับการเกษตรเป็นส่วนใหญ่ ทั้งการเลี้ยงสัตว์ การปลูกพืช การทำนาข้าว การปรับปรุงดินและน้ำ การศึกษาการปลูกป่าและพืชสมุนไพร การปลูกหญ้าแฝก โรงสี และเทคโนโลยีชีวภาพ

การวิจัยเรื่องพลังงาน และ โครงการอื่นๆ อีกมากมาย ซึ่งทรงลงมือปฏิบัติการด้วยพระองค์เอง ดังได้พระราชดำรัสกับกลุ่มชาวนาวา

“ข้าพเจ้ามีโอกาสได้ศึกษาและทดลองทำนาบ้าง และทราบดีว่าการทำนานั้น มีความยากลำบากเป็นอุปสรรคอยู่มิใช่น้อย จำเป็นต้องอาศัยพันธุ์ข้าวที่ดี และต้องใช้วิชาการต่างๆ ด้วย จึงจะได้ผลเป็นล่ำเป็นสัน อีกประการหนึ่ง ที่นานั้นเมื่อสิ้นฤดูทำนาแล้ว ควรจะปลูกพืชอื่นๆ บ้าง เพราะจะเพิ่มรายได้ให้อีกไม่น้อย รวมทั้งจะช่วยให้ดินร่วน ช่วยเพิ่มปุ๋ยจากพืช ทำให้ลักษณะเนื้อดิน ดีขึ้นเหมาะสำหรับจะทำนาในฤดูถัดไป”

พระองค์ท่านทรงเน้นให้ประชาชนและเกษตรกรรู้จักพึ่งตนเอง จึงได้พระราชทานแนวคิด เรื่อง “ทฤษฎีใหม่เศรษฐกิจพอเพียง” เพื่อเป็นหลักคิดให้กับทุกๆ คน ด้วยสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ ประกอบกับประสบการณ์จากการทำงานในการติดตามการทำงานเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง ทำให้พบ จุดอ่อนของโครงการพระราชดำริที่เกิดจากหน่วยงานราชการทำนั้น ไม่สามารถขับเคลื่อนได้ อย่างแท้จริง ไม่มีผลสู่การปฏิบัติเชิงลึก และไม่สามารถขยายผลงานที่ทำได้ เนื่องจากติดกรอบ ของระบบราชการ จึงมีการปรึกษาหารือกันในกลุ่มเพื่อนฝูงถึงการที่จะขับเคลื่อนในเรื่อง ของเศรษฐกิจพอเพียงและเรื่องเกษตรอินทรีย์ ที่สามารถนำไปสู่การปฏิบัติจริง เห็นผลได้จริง และ สามารถต่อยอดขยายผลงานออกไปได้ (ธีระ วงษ์เจริญ, สัมภาษณ์, 2555)

อาจารย์วิวัฒน์ ศัลยกำธร จึงได้รวบรวมกลุ่มคนในหลายๆ อาชีพที่มีแนวคิด แนวอุดมการณ์ ในการที่จะฟื้นฟูประเทศ โดยการนำแนวคิดเรื่องทฤษฎีใหม่ เศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้กับ การทำการเกษตรและการดำรงชีวิตให้อยู่รอดได้อย่างยั่งยืน รวมทั้งการรณรงค์ให้เกษตรกรเลิกใช้ สารเคมี หุุดการพึ่งพาชาติตะวันตก และหันกลับมาพึ่งพาตนเอง โดยใช้เทคโนโลยี และภูมิปัญญา ชาวบ้านที่เคยสืบทอดกันมา เพื่อนำการทำเกษตรที่ยั่งยืนบนผืนแผ่นดินไทย จึงได้จัดตั้งเป็น “ชมรมกสิกรรมธรรมชาติไทย” ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540

กิจกรรมในชมรม เริ่มจากการที่ วิวัฒน์ ศัลยกำธร ได้ลงมือทำการเกษตรด้วยตนเอง เพื่อพิสูจน์ว่าสามารถอยู่อย่างพอเพียงได้จริง บนพื้นฐานของการพึ่งตนเอง ในกระบวนการนั้น มีกิจกรรมการผลิตและการทดลองหลายอย่างเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ เช่น การผลิตเอ็นไซม์ สมุนไพรธรรมชาติใช้เองในนาข้าวและใช้กับพืชชนิดอื่นๆ ทั้งพืชผักและไม้ผล รวมถึงการเพาะเลี้ยง สัตว์น้ำ โดยทำการทดลองที่ศูนย์กสิกรรมธรรมชาติมาบเอื้อง ตำบลหนองบอนแดง อำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี และนำประสบการณ์ที่ปฏิบัติจริงไปเผยแพร่ความรู้ให้แก่เกษตรกร ขณะเดียวกัน ก็ทำการศึกษาค้นคว้า วิจัย และพัฒนาเทคโนโลยีการผลิตเอ็นไซม์สมุนไพรธรรมชาติ สมุนไพรไล่แมลง โดยทำการทดลองและเผยแพร่ในพื้นที่ของเกษตรกรกว่า 50 จังหวัด ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ

“ผมเองรับราชการได้ถูกคัดไปอยู่กับพระองค์ท่าน 16 ปี แล้วมองเห็นอัจฉริยภาพ ได้เห็นความมุ่งมั่นทุ่มเทของท่านแล้ว โลกก็ยอมรับ อย่างเรื่องดินเป็นหัวใจที่สำคัญที่สุดที่ทำให้ มนุษย์สูญพันธุ์หรือไม่ อย่างถ้าคุณตัดป่าหมดอย่างมาบเอื้องนี้ถ้าคุณตัดป่าหมด ดินกลายเป็นคาร์บอน อย่างที่เห็น แน่นอนจุดจบของมันก็คือ อุตสาหกรรมก็ต้องอพยพหนีหมด เกษตรก็ต้องอพยพหนี สุดท้ายมนุษย์ก็อยู่ไม่รอด

พระเจ้าอยู่หัวก็ทรงมองเห็นจนถึงโลกเอววันเกิดพระเจ้าแผ่นดินไทยยกให้เป็นวันดินของโลก (Soil Day) แต่แปลกคนไทยไม่เอา ทูกรัฐบาลประกาศจะเปิดแต่การค้าเสรี ทุ่มทุนจะเปิดแต่อาเซียน ทุ่มทุนจะเปิดการค้าเสรีชักชวนมหาเศรษฐีมาลงทุน ทำลายดิน ทำลายน้ำ ฆ่าประชาชน ทิ้งไปเท่าไรก็ไม่สน ปลาตายแผ่นดินไม่มีเหลืออะไรเลย แม่น้ำตายทั้งสาย เนาก็ไม่สนใจ รัฐก็จะเอาแต่ GDP จะเอาแต่ตัวเลขรายขึ้น สุดท้ายคุณรวชขนาดไหนก็อยู่ไม่รอด เราก็เห็นพระเจ้าแผ่นดินก็เดือนไม่มีคนฟัง ทำยังไงเรารู้เลยกลไกภาครัฐฟังไม่ได้ ภาคธุรกิจเอกชนพุ่งไปหาเงินเหมือนกัน สื่อมวลชนก็รับใช้ธุรกิจเหมือนกัน แล้วจะฟังใคร ภาคประชาชน ทำยังไงภาคประชาชนจะเติบโตตั้งชมรมขึ้น

ประสบการณ์ผมตั้งแต่เป็นเด็กนักเรียน การขับเคลื่อนงานเปลี่ยนแปลงมหาวิทยาลัย เริ่มจากชมรม ตั้งชมรมขึ้นก่อนเลย ไม่ต้องมีทุน ไม่ต้องกฎหมายบังคับ อิสระ ตั้งชมรมภคิกรม ธรรมชาติไทยขึ้น ก็เริ่มทำให้คิดว่าสิ่งที่พระเจ้าแผ่นดินองค์นี้พูดแล้ว โลกยกย่องเอารางวัลสารพัดมาให้ คนไทยไม่ทำตามไม่เป็นไร มีคนไทยกลุ่มหนึ่งทำตาม บางคนพูดตาม บางคนเขียนตามแต่ไม่ทำ เราจะเป็นคนทำ ใครพูดเก่งพูดไป ใครเขียนเก่งเขียนไป เราเขียนไม่เก่งพูดไม่เก่ง แต่เราอยากจะทำ สร้างต้นแบบให้ดูว่าวิถีชีวิตแบบนี้มันอยู่ได้ แต่ดีแต่พูดกัน ไม่มีใครทำจริง ประชาชนก็ช่วยกันเผา ขับรถขึ้นตลอดเส้นทางภาคอีสานภูเขาเหนือต้นน้ำทุกสายล้นหมดแล้ว นี่กำลังถึงจุดจบของมนุษยชาติ เราเห็นชัดก็เลยช่วยกันสอนช่วยกันส่งเสริมเอาพันธุ์ไปให้ เอาปุ๋ย เอายาไปให้ ชาวบ้านก็หันมาเผาป่าทิ้ง แล้วหันมาปลูกข้าวโพด ปลูกพืชไร่ ปลูกกะหล่ำ ก็แล้วแต่นักการค้าจะไปส่งเสริมอะไร เขาก็ปลูกตามแล้วพอป่าหมดสุดท้ายก็ปลูกอะไรไม่ได้กิน ทั้งหมดเป็นคำเตือนของพระเจ้าแผ่นดิน เตือนมาแล้ว 30 กว่าปี ไม่มีใครฟัง นี่รัฐบาลก็จะพยายามทุ่มเงินไม่น้อยกว่าสองล้านล้านบาท เพื่อที่จะสร้างคอร์ริดอร์ สร้างความเชื่อมโยงให้มันสะดวกในการที่จะมีมหาเศรษฐีมาลงทุน ขนส่งกันทำฮับ(HUB) ทำการค้าให้มันสะดวกกันอย่างสุดๆ ป่า แหล่งน้ำจะถูกทำลายอีกเท่าไร ทะเลจะไม่เหลืออะไร ประมงก็เสกกันจับกุ้ง หอย ปู ปลา จนในทะเลแทบจะไม่มีเหลืออะไรเลย ทำลายมันทุกอย่าง จนไม่เหลือต้นพันธุ์ไว้ให้รุ่นลูกรุ่นหลานกินเลย กินกันชาติเดียวชาตินี้ ลูกหลานไม่มีอะไรจะกินช่างมัน ความโลภมันได้ทำให้มนุษย์ทั้งโลกเหมือนกัน วิ่งเฮไปเอาความมั่นคง โดยไม่คำนึงถึงว่าจะอะไร จะตามมาถึงลูกหลาน ทุกวันนี้ชัด

ฉะนั้นกระแสน้ำมันต้องถูกปล่อยไปให้ประชาชนเห็นทั้งโลกให้มากที่สุด แล้วก็ลุกขึ้นรวมตัวกันเป็นหย่อมเล็กหย่อมน้อยทำกัน เราก็พิสูจน์ให้เห็นว่าชมรมของเราทำกันมาเพียง 2 - 3 ปี ตอนเริ่มทำใหม่ๆ ที่นี้กลายเป็นโอเอซิส (Oasis) ก่อนอื่น ทุกเขื่อนก็จะบินเฮลิคอปเตอร์ไปได้อาศัยสัตว์จะได้อาศัยก่อน เพราะว่าคนจะยังไม่สนใจในระยะแรกๆ พอต้นไม้ขึ้นเขียวร่มรื่นผมก็ปลูกต้นไม้ชვნกมาอยู่ก่อน มีไทร ไกร กว้าง ตะขบ ว่าน สารพัดที่นกชอบกิน กลัวอย่างนี้ ตกเขื่อนเฮกันมากินบางคนมากินนี้แล้วก็อยู่ไม่ไหนเลย กินอยู่ที่นี้ ขี้ ไปกินพริก กินผักที่ไหน ก็มาช่วยกันปลูกไว้ให้รานกก็เจริญ มันก็เกิดเป็นความสมบูรณ์เรื่องอาหาร เรื่องอากาศ เรื่องสภาพแวดล้อมที่นี้ก็เริ่มสมบูรณ์ขึ้น น้ำก็เริ่มมี ปลาที่เริ่มมี ที่นี้จึงเป็นแหล่งพักพิงของคนทุกซี่ยาก น้ำท่วมกรุงเทพปีที่แล้วชัด คนทุกซี่ยากเป็นเศรษฐียัง ไปถึงหมด โรงงานหมด บ้าน โรงเรียน โรงพยาบาลหมด ไม่รู้จะไปไหน เปิดที่นี้เป็นที่พักพิงของคนทุกซี่ยาก อันเกิดมาจากถูกน้ำท่วมชัดเจน คนเขาจึงมารวมตัวที่นี้มาพักพิงหลังจากน้ำแห้งแล้วก็เริ่มไปมาหาสู่ ก็เริ่มจะเห็นแล้วว่าวิถีของพระเจ้าแผ่นดินที่สอนเอาไว้มันเป็นสิ่งที่พึ่งได้ยามยากจริงๆ จากนั้นคนก็มารวมตัวกันเป็นชมรม” (วิวัฒน์ ศัลยกำธร. สัมภาษณ์. 2556)

หลังจากชมรมกสิกรรมธรรมชาติไทยได้ก่อตั้งขึ้น จึงได้มีออกรณรงค์เรื่องการทำกสิกรรมธรรมชาติ นำความรู้และประสบการณ์ที่ได้ไปเผยแพร่ให้แก่เกษตรกร ทั้งในรูปแบบการฝึกอบรม การฝึกทดลองปฏิบัติกิจกรรมต่างๆ ในขณะเดียวกันก็ขยายการศึกษาค้นหาไปด้วย มีการวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีการผลิตเอ็นไซม์สมุนไพรธรรมชาติ สมุนไพรไล่แมลง โดยทำการทดลองและเผยแพร่ในพื้นที่ของเกษตรกรกว่า 50 จังหวัด ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ

ประเภทพืชที่ทำการทดลอง ได้แก่ ข้าว พืชตระกูลแตง พืชตระกูลถั่ว หอมแดง หอมแบ่ง หน่อไม้ฝรั่ง ข้าวโพด มันสำปะหลัง ไม้ไผ่ตง อ้อย ยางพารา ทุเรียน มังคุด ลองกอง ส้ม มะม่วง ขนุน ลำไย มะไฟ ฯลฯ ส่วนด้านการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ ได้แก่ การเลี้ยงกุ้งกุลาดำ การเลี้ยงกุ้งก้ามกราม การเลี้ยงปลาดุก การเลี้ยงปลานิล เป็นต้น

หัวใจของความสำเร็จของชมรมฯ ที่คนเชื่อถือ คือ เรื่องเปลี่ยนดินดาร์ที่หญ้าขึ้นไม่ได้ ให้กลับมาอุดมสมบูรณ์ได้ กล่าวคือ ดินเสื่อมโทรมจนปลูกพืชแล้วจึง เพราะที่นี้เป็นเขตเงาฝน น้ำฝนมาแต่ไม่ตกตามฤดูมันไปตกฤดูเก็บเกี่ยว ฤดูแล้งที่เขาไม่ต้องการฝนดันไปตก นี่ก็ปัญหาของมาบเอื้อง ที่เรียกว่าพื้นที่เงาฝน ปีหนึ่งก็มีน้ำฝนไม่ถึง 1,000 แล้วแต่บางปีก็ 500 - 800 ต่ำมาก อีกสาเหตุหนึ่งเกิดจากมนุษย์จัดการเอาสัตว์ป่าออกหมด แล้วเอาปุ๋ยเคมีลงปลูกพืชเดี่ยว ปลูกอ้อย ปลูกมันสำปะหลังสลัดกันจนไม่เหลืออะไรเลย เอาปุ๋ยเคมีใส่ยาฆ่าหญ้าละเลงลงไปจนไม่เหลืออะไรเลยค่อยๆ เป็นกรดแข็งขึ้นทีละนิด ชาวบ้านไม่รู้ตัว พอรู้สึกตัวอีกทีตายหญ้าก็ขึ้นไม่ได้แล้ว สายไปซะแล้ว ผู้คนอพยพทิ้งดินถูกพัฒนาจนไปเป็นดินดาร์ ดินดาร์โหดร้ายยิ่งกว่าทะเลทรายบนนคร ขุดลงไป 10 เมตร ไม่มีน้ำเลยแห้งสนิท มันเสื่อมไปจนคุณจะไม่ปลูกต้นไม้ต้นหนึ่งใช้เวลาขุดหลุม

1 วันเต็มๆ คือ หมดสภาพแล้วเค้าก็ทิ้งกลายเป็นทิ้งร้างไม่มีใครทำประโยชน์ ดินเสื่อมพัฒนากลับมาสมบูรณ์มีป่า มีอาหารได้ คือ ความมหัศจรรย์ที่คนเขาเริ่มทิ้ง นี่คือจุดความสำเร็จที่มีคนดี ชมรมฯ ได้พิสูจน์ให้เห็นว่า ทำป่า ทำนาก็ได้ เลี้ยงปลา เลี้ยงกุ้ง ปลูกผัก ปลูกหญ้า ปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง ทำให้หมดดินกลับมาอุดมสมบูรณ์อันนี้เป็นจุดเด่นของที่นี่ ก็เลยกลายเป็นเรื่องที่คนทิ้งแล้วมาดูกัน มีสถานีทุกอย่างอยู่ในนี้เบ็ดเสร็จ ผลจากดินดีมันไปทำให้อาหารดี อากาศดี สภาพแวดล้อมดี ทุกอย่างมันดีหมด มีความมั่นคงด้านอาหาร ปลูกอะไรก็งามหมด

ความสำเร็จของชมรมอีกประการหนึ่งที่ทำให้เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลาย คือ การแก้ไขปัญหา กุ้ง โดยใช้น้ำหมักชีวภาพใส่ลงในบ่อเลี้ยงกุ้ง จนสามารถทำให้กุ้งหายจากเป็นโรคได้ และได้มีหนังสือเกศรนำเรื่องราวการแก้ปัญหากุ้งไปลงในหนังสือ ลงว่าเป็น 1 ใน 5 เลือกกุ้งชีวภาพ จึงทำให้ชมรมเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายเริ่มมากขึ้น

“บางวัดจัดฟังบรรยายเรื่อง ดิน พืช เลี้ยงกุ้งตายผมเดินเข้าไป 15 นาที กุ้งเป็น 20 นาที กุ้งกลับมาหาย มันมหัศจรรย์ตอนนั้น อือฮากันไปจนหนังสือเกศรลงเลย 1 ใน 5 เลือกกุ้งชีวภาพ ผม โนเนมนะ ตะลุยแค่ปีเดียวกลายเป็น 5 เลือกลงเลย เป็น 1 ใน 5 ของประเทศ เรื่อง กุ้งชีวภาพ” (วิวัฒน์ ศัลยกำธร. สัมภาษณ์. 2556)

กิจกรรมก่อนการก่อตั้งมูลนิธิฯ ดำเนินงานภายใต้ “ชมรมกสิกรรมธรรมชาติไทย” มีดังนี้ (มูลนิธิกสิกรรมธรรมชาติ. ออนไลน์. 2554 ข)

กิจกรรมที่ 1 ศึกษาวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีชีวภาพเพื่อใช้ในกิจกรรมทางการเกษตร การประมง การปศุสัตว์ และการแก้ปัญหาลิ่งแวดล้อม มีผลิตภัณฑ์ชีวภาพซึ่งผลิตจากสมุนไพรธรรมชาติ

กิจกรรมที่ 2 ให้มีการจัดตั้งองค์กรชุมชน และศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงระดับชุมชน มีวัตถุประสงค์เพื่อเผยแพร่ความรู้ในการทำเกษตรกรรมไร้สารพิษ ส่งเสริมการผลิตและการตลาดสินค้าจากชุมชน โดยให้ความรู้และคำแนะนำในภูมิภาคต่างๆ ที่ตั้งของศูนย์ดังกล่าวมีดังนี้

- 2.1 ศูนย์กสิกรรมธรรมชาติมาบเอื้อง อำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี
- 2.2 ศูนย์กสิกรรมไร้สารพิษวังน้ำเขียว อำเภอวังน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา
- 2.3 ชมรมเกษตรอินทรีย์ อำเภอมือง จังหวัดสุรินทร์
- 2.4 ศูนย์กสิกรรมธรรมชาติแก่ง อำเภอกาญจนบุรี จังหวัดระยอง
- 2.5 ศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงชุมชนชมพู อำเภอนินมะปรัง จังหวัดพิษณุโลก
- 2.6 ศูนย์กสิกรรมธรรมชาติลำปาง อำเภอมือง จังหวัดลำปาง

กิจกรรมที่ 3 การเผยแพร่ความรู้ ทั้งในรูปแบบของการผลิตเอกสาร และการอบรมสัมมนา ให้แก่เกษตรกร นิสิต นักศึกษา ข้าราชการ พนักงานของรัฐ และประชาชนทั่วไปในหัวข้อต่างๆ ดังนี้

- 3.1 เทคโนโลยีปุ๋ยน้ำชีวภาพ ทางเลือกใหม่ของการเกษตรที่ยั่งยืน
- 3.2 การพัฒนาเกษตรในแนวคิดทฤษฎีใหม่
- 3.3 การพัฒนากสิกรรมสู่ระบบเศรษฐกิจพอเพียง
- 3.4 การทำกสิกรรมธรรมชาติ
- 3.5 เศรษฐกิจพอเพียงกับการเกษตร
- 3.6 เทคโนโลยีปุ๋ยน้ำชีวภาพและเอ็นไซม์สมุนไพรธรรมชาติ
- 3.7 ทางเลือกใหม่ของการทำเกษตรยั่งยืน
- 3.8 เทคโนโลยีชีวภาพกับการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ
- 3.9 การเลี้ยงกุ้งกุลาดำแบบยั่งยืนโดยการนำเทคโนโลยีชีวภาพมาใช้
- 3.10 ทบทวนเกษตรกรไทยคืนสู่สามัญ
- 3.11 หลှ้าแฝกกับการอนุรักษ์ดินและน้ำ
- 3.12 การอนุรักษ์ดิน โดยการคลุมดิน

ชมรมฯ เผยแพร่ความรู้ในรูปการสาธิต การปฏิบัติจริงและการอบรมให้แก่เกษตรกรในกลุ่มต่างๆ กว่า 50 จังหวัด อาทิ

ภาคกลาง : นนทบุรี นครปฐม ราชบุรี กาญจนบุรี สุพรรณบุรี อุทัยธานี สิงห์บุรี ชัยนาท อุทัยธานี นครสวรรค์ พิจิตร เพชรบุรี ประจวบคีรีขันธ์ นครนายก สระบุรี ลพบุรี สมุทรปราการ และกรุงเทพฯ

ภาคตะวันออก : ระยอง จันทบุรี ตราด ชลบุรี ฉะเชิงเทรา ปราจีนบุรี และสระแก้ว

ภาคใต้ : ชุมพร สุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช ตรัง สตูล สงขลา ปัตตานี และยะลา

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ อุบลราชธานี มหาสารคาม ยโสธร ขอนแก่น และอุดรธานี

ภาคเหนือ : เชียงราย ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน สุโขทัย และพิษณุโลก

การดำเนินงานกิจกรรมของชมรมฯ ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาได้ให้ความรู้และได้ช่วยเหลือเกษตรกรในหลายๆ จังหวัด จนกระทั่งมีประชาชนและเกษตรกรที่สนใจและพร้อมให้การสนับสนุนการดำเนินงานของชมรมฯ มาเป็นแนวร่วมทวีมากขึ้นเป็นลำดับ จนกระทั่งสมาชิกเห็นพ้องต้องกันว่าควรจดทะเบียนเป็นมูลนิธิ เพื่อให้การดำเนินงานของชมรมฯ เป็นไปอย่างยั่งยืน คล่องตัว และชัดเจนมากยิ่งขึ้น จึงได้จดทะเบียนเป็น มูลนิธิกสิกรรมธรรมชาติ เมื่อวันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2544

โดยมีวัตถุประสงค์และเป้าหมายในการดำเนินงาน ดังนี้

1. เพื่อส่งเสริมการผลิตอาหาร ไร้สารพิษ ปราศจากสารเคมี สำหรับมวลมนุษยชาติ

2. สนับสนุน ฝึกอบรม ศึกษา ค้นคว้า วิจัย พัฒนาเทคโนโลยีชีวภาพ เพื่อการลดผลกระทบเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ การปลูสัตว์ การพลังงาน การแพทย์เภสัชกรรม และการจัดการสิ่งแวดล้อม โดยเน้นภูมิปัญญาตะวันออก

3. สนับสนุนให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ พึ่งพาอาศัยกัน และการพึ่งพิงกันกว้างขวางยิ่งขึ้น ตามแนวพระราชดำริ เรื่องเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวทฤษฎีใหม่

4. สนับสนุนให้เกษตรกร ชุมชน และองค์กรธุรกิจดำเนินการผลิตและจำหน่ายผลิตภัณฑ์ชีวภาพ เพื่อทดแทนสารเคมี และสารพิษทางการเกษตร

5. ส่งเสริมงานวัฒนธรรม

6. ดำเนินการเพื่อสาธารณประโยชน์ หรือร่วมมือกับองค์กรการกุศลอื่นๆ

7. ไม่ดำเนินการเกี่ยวข้องกับการเมืองแต่ประการใด

เป้าหมายของมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ

มูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ ดำเนินการรณรงค์ ส่งเสริม และสนับสนุนให้ชุมชนพึ่งตนเองให้ได้ โดยพึ่งพาอาศัยกัน มีความสามัคคีกัน และดำรงอยู่อย่างพอเพียงภายใต้พระราชดำริเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง โดยมีเป้าหมายในการดำเนินการ ดังนี้

1. ดำเนินการจัดตั้งศูนย์กิจกรรมธรรมชาติ ซึ่งเป็นศูนย์เครือข่ายของมูลนิธิฯ ในแต่ละภูมิภาค ให้ได้ไม่น้อยกว่า 25 แห่ง ภายในระยะเวลา 5 ปี เพื่อให้ศูนย์ทำหน้าที่ในการจัดการฝึกอบรม ให้ความรู้ กับเกษตรกรในภาคการเกษตร

2. ทำการศึกษาค้นคว้าวิจัย พัฒนาเทคโนโลยีชีวภาพ ได้แก่ เอ็นไซม์สมุนไพรธรรมชาติ ทั้งชนิดน้ำ ชนิดเม็ด ฮอร์โมน และสมุนไพรไล่แมลง เพื่อทดแทนเทคโนโลยีเคมี

3. สนับสนุนให้ชุมชนพึ่งตนเองให้ได้ ทั้งในเรื่องปัจจัยการผลิต การแปรรูปและการตลาด ให้ครบวงจร โดยจัดให้มีการจัดตั้งร้านค้า สหกรณ์ประจำชุมชน

4. สนับสนุนให้ความร่วมมือ และคำปรึกษากับองค์กรต่างๆ ทั้งกลุ่มเกษตรกร ชมรม และสหกรณ์ ในการปรับเปลี่ยนจากเศรษฐกิจพอเพียงขั้นพื้นฐาน เป็นเศรษฐกิจพอเพียงแบบก้าวหน้า เพื่อพัฒนาและขยายการผลิต รวมถึงเศรษฐกิจของชุมชน

ผลการดำเนินงานของมูลนิธิฯ ที่ผ่านมา แบ่งออกเป็น 4 ด้านใหญ่ๆ ดังนี้ (ผลการดำเนินงาน ที่ผ่านมาถึงเมษายน 2555)

1. งานจัดตั้งและพัฒนาศูนย์ฝึกอบรม เครือข่ายเศรษฐกิจพอเพียง

1.1 งานพัฒนาหลักสูตรอบรม

1.1.1 หลักสูตรอบรมผู้นำพอเพียงร่วมกับสถาบันเศรษฐกิจพอเพียง มหาวิทยาลัย

ราชภัฏราชนครินทร์ และ มูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ ปี 2554

1.1.2 หลักสูตรอบรมเยาวชนรักษ์ต้นน้ำ ปี 2554 - 2556

1.1.3 หลักสูตรอบรม โครงการพัฒนาศักยภาพผู้นำอาสาสมัคร เพื่อการป้องกัน
เดือนภัย พื้นที่ภาคประชาชน ปี 2554 - 2555

1.1.4 หลักสูตรการพัฒนาเครือข่าย โครงการอบรม หลักสูตรการบริหารโครงการ
แบบมีส่วนร่วม (Integrated Project Management) ปี 2554

1.1.5 หลักสูตรอบรม โครงการพัฒนาทักษะในการทำงานด้วยพื้นฐานเศรษฐกิจ
พอเพียง (กลุ่มเป้าหมายภาคอุตสาหกรรม) ปี 2555

2 งานจัดกิจกรรมเพื่อขับเคลื่อนสู่การปฏิบัติจริงในรูปแบบเบญจภาคี

2.1 งานประจำปี : งานมหกรรมคืนชีวิตให้แผ่นดิน เดือนมีนาคมของทุกปี

2.1.1 งานมหกรรมคืนชีวิตให้แผ่นดิน ปี 2553 ตอนปฏิบัติการหยุดวันสิ้นโลก
กู่กุดชาติด้วยศาสตร์พระราชา

2.1.2 งานมหกรรมคืนชีวิตให้แผ่นดิน ปี 2554 ตอนวิถีบ้าน ผ่านวิกฤตได้จริง

2.1.3 งานมหกรรมคืนชีวิตให้แผ่นดิน ปี 2555 ตอนน้ำท่วม น้ำแห้ง แล้งน้ำใจ...

อยู่ด้วยขยยย!

2.2 งานตามวาระ/ประเด็น : การจัดกิจกรรมเพื่อเผยแพร่ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

2.2.1 งานมหกรรมเศรษฐกิจพอเพียง ร่วมกับโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืช
อันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ณ สวนสัตว์เปิดเขาเขียว
(ปี 2552)

2.2.2 งานมหกรรมฟื้นฟูลุ่มน้ำและทะเลไทย จากภูผาสุ่มหานที่ ที่หนองใหญ่
(ปี 2552)

2.2.3 งานมหกรรมฟื้นฟูลุ่มน้ำและทะเลไทย จากเขาใหญ่ผ่านทุ่งข้าว สู่อ่าวไทย
ร่วมกับสถาบันเศรษฐกิจพอเพียง มหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนครินทร์ จ.ฉะเชิงเทรา (ปี2552)

2.2.4 งานมอบรางวัล “คนพอเพียง” พร้อมเปิดตัวเครือข่ายเศรษฐกิจพอเพียง
โดยสถาบันเศรษฐกิจพอเพียง ร่วมกับพิพิธภัณฑ์กลางแจ้งเมืองโบราณ (ปี 2553)

2.2.5 ร่วมจัดแสดงนิทรรศการกลางแจ้ง และเวทีเสวนา ในส่วนของ “วัฒนธรรม
พอเพียง” กับพิพิธภัณฑ์กลางแจ้งเมืองโบราณ

2.2.6 งานจัดสัมมนา เราจะส่งมอบประเทศไทยแบบไหนให้ลูกหลานถอดบทเรียน
การแก้ปัญหาความขัดแย้งในแอฟริกาใต้ โคลัมเบียและที่อื่นๆ โดย อดัม คาเฮน (ปี 2553)

2.2.7 การบรรยายให้ความรู้ในโอกาสต่างๆ โดยการรับเชิญจากหน่วยงานภาครัฐ
ภาคเอกชน ภาควิชาการ มหาวิทยาลัย โรงเรียน สถานศึกษาทั้งในและนอกสังกัด ฯลฯ

2.2.8 จัดกิจกรรม ชุมนุมปราชญ์เกษตรทฤษฎีใหม่ ร่วมกับจังหวัดสระบุรี

2.2.9 จัดกิจกรรม รมรงค์หยดน้ำเฝ้าเข้าบางปะกง

2.3 กิจกรรมต่อเนื่อง เพื่อการขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่การปฏิบัติ

2.3.1 โครงการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงภาคประชาชน ร่วมกับวิริยะประกันภัย (Mobile Unit) ขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงภาคประชาชน พื้นที่ลุ่มน้ำบางปะกง โครงการนำร่อง ระยะเริ่มต้น 1 ปี

2.3.2 โครงการอบรมเยาวชนรักษ์ต้นน้ำ ในโครงการ “เรารักษ์ต้นน้ำกับ AIS สานรัก” ร่วมกับ บริษัท แอดวานซ์ อินโฟ เซอร์วิส จำกัด (มหาชน) อบรมเยาวชนปีละ 6 โรงเรียน จากการประกวดโครงการ โครงการระยะเวลา 3 ปี

2.3.3 โครงการพัฒนาศักยภาพผู้นำอาสาสมัคร เพื่อการป้องกัน เตือนภัย ฟื้นฟู ภาคประชาชน ร่วมกับ สสส.

2.4 การขยายผลผ่านสถาบันการศึกษา

2.4.1 การจัดตั้ง โพธิ์วิชาลัย ณ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ จ. สระแก้ว ในปี 2550 สถาปนามหาวิชาลัยเพื่อพ่อ ในการฟื้นฟูปฏิไทยด้วยศาสตร์ของพระราชา โดยมี เป้าหมายจัดตั้ง โพธิ์วิชาลัย ณ ที่อื่นๆ ทั่วประเทศ เพื่อถ่ายทอดศาสตร์ของพระราชาให้เต็มแผ่นดิน

2.4.2 สนับสนุนการขยายผลให้เกิดศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง/สถาบันเศรษฐกิจพอเพียง ร่วมกับมหาวิทยาลัยราชภัฏทั่วประเทศ

- 1) สถาบันเศรษฐกิจพอเพียง มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์
- 2) ศูนย์เรียนรู้เกษตรอินทรีย์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม (ศูนย์ทะเลแก้ว)

2.4.3 งานเผยแพร่ประชาสัมพันธ์

เผยแพร่และประชาสัมพันธ์ศาสตร์ของพระราชาในการก้าววิกฤติชาติผ่านสื่อ

ต่างๆ อาทิ

- 1) สื่อรายการ โทรทัศน์ และสารคดีโทรทัศน์
 - (1) รายการคนหวงแผ่นดิน จารึกไว้ในแผ่นดิน
 - (2) เวทีชาวบ้าน
 - (3) รายการคนละไม้คนละมือ
 - (4) รายการสารคดี 108 วัน มหัทศจรร์ย์พอเพียง
 - (5) รายการทำดีให้พ่อคุณ
 - (6) รายการคนพอเพียง
 - (7) รายการคลินิกเจ้าแก้ว

(8) ละครเรื่องหัวใจแผ่นดิน

2) ประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อหนังสือพิมพ์

บทความในหนังสือพิมพ์คมชัดลึก คอลัมน์ “พอแล้วรวย” ทุกวันเสาร์

3) จัดทำสื่อประชาสัมพันธ์

(1) หนังสือประชาสัมพันธ์รณรงค์ความรู้ 9 ฐานเรียนรู้

(2) หนังสือปฏิบัติการหยุดวันสิ้นโลกด้วยศาสตร์พระราชาร่วมกับ

สถาบันเศรษฐกิจพอเพียง มหาวิทยาลัยราชภัฏราชรินทร์ และมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ

(3) วารสารจุดเปลี่ยน

(4) โปสเตอร์บันได 9 ขั้นสู่ความพอเพียง

(5) แผ่นพับแนะนำสถาบันเศรษฐกิจพอเพียง ภาษาไทยและภาษาอังกฤษ

(6) โปสเตอร์การแปลงทฤษฎีสู่การปฏิบัติ ภาษาอังกฤษ จำนวน 4 รูปแบบ

(6.1) บันได 9 ขั้นสู่ความพอเพียง

(6.2) 9 ฐานเรียนรู้สู่ความพอเพียง

(6.3) การแปลงทฤษฎีสู่ภาคเกษตรกรรม

(6.4) การแปลงทฤษฎีสู่ภาคอุตสาหกรรม

4. งานด้านวิชาการ

4.1 โครงการวิจัยเพื่อค้นหายุทธศาสตร์ในการจัดการและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรลุ่มน้ำบางปะกงแบบมีส่วนร่วม

มูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ ซึ่งจัดเป็นองค์กรสาธารณะประโยชน์หนึ่ง ในสามองค์กรหลัก นอกเหนือจากสถาบันเศรษฐกิจพอเพียงและมูลนิธิเศรษฐกิจพอเพียง ที่ทำหน้าที่เกี่ยวข้องกับการขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงลงสู่ภาคปฏิบัติ โดยทั้งสามหน่วยงานจัดตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 12 กรกฎาคม 2544 โดยมีเป้าหมายดำเนินการรณรงค์ ส่งเสริมและสนับสนุนให้ชุมชนพึ่งตนเองให้ได้ โดยการพึ่งพาอาศัยกัน มีความสามัคคีกัน และดำรงอยู่อย่างพอเพียง ภายใต้พระราชดำริเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง

บทบาทภาวะผู้นำในการขับเคลื่อน

ภาวะผู้นำในการขับเคลื่อนให้เกิดมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ ในที่นี้หมายถึง บทบาทของอาจารย์วิวัฒน์ ศัลยกำธร ในฐานะที่เป็นผู้นำหลักของมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ ภาวะผู้นำของอาจารย์วิวัฒน์ ศัลยกำธร พัฒนามาจากการทำงานพัฒนาชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งในโครงการพระราชดำริ เราจะพบว่าในช่วงระยะเวลากว่า 16 ปี ของการทำงานพัฒนาเป็นเงื่อนไขทางสังคมที่ช่วยพัฒนาภาวะผู้นำให้แก่ อาจารย์วิวัฒน์ ศัลยกำธร เนื่องจากอาจารย์ได้รับราชการรับใช้ใกล้ชิด

เบื้องพระยุคลบาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ในสำนักงานคณะกรรมการพิเศษ เพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (กปร.) ท่านได้เรียนรู้และเจริญรอยตามเบื้องพระยุคลบาท โดยนำแนวคิดเรื่อง “ทฤษฎีใหม่เศรษฐกิจพอเพียง” ของพระองค์มาประยุกต์ใช้ โดยพระองค์ทรงเน้นให้ประชาชนและเกษตรกรรู้จักพึ่งตนเอง และดำรงชีวิตให้อยู่รอดอย่างยั่งยืน ท่ามกลางความผันผวนของเศรษฐกิจโลก

หลังจากลาออกจากราชการอาจารย์วิวัฒน์ ศัลยกำธร (อาจารย์ยักษ์) ได้รวบรวมกลุ่มคนหลากหลายอาชีพที่มีอุดมการณ์ในการฟื้นฟูประเทศ จัดตั้งเป็น “ชมรมกสิกรรมธรรมชาติ”

หลังจากที่นำข้อมูลที่ได้มาทำการวิเคราะห์ภาวะผู้นำของอาจารย์วิวัฒน์ จะพบว่า อาจารย์วิวัฒน์จะมีลักษณะผู้นำแบบ “นักยุทธศาสตร์และนักปลุกระดมมวลชน” (ธีระ วงษ์เจริญ. สัมภาษณ์. 2555) ตัวอย่างเช่น การเป็นผู้นำในการอบรมโน้มน้าวให้คนมีอุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียง อาจารย์วิวัฒน์ได้ให้ผู้เข้าฝึกอบรมได้ความรู้ภาคทฤษฎีแล้ว ต้องฝึกภาคปฏิบัติด้วย โดยโครงการได้กำหนดเป็นฐานให้ผู้เข้าอบรมปฏิบัติจริง ซึ่งบางรุ่นอาจมีการเปลี่ยนแปลงบ้างขึ้นอยู่กับวิทยากรด้วย โดยตั้งชื่อแต่ละฐานด้วยความที่สามารถจูงใจได้เป็นอย่างดี อาทิ. คนเอาถ่าน คนหัวเห็ด คนรักสุขภาพ คนรักขี้ป่า คนเผาถ่าน คนมีไฟ คนมีน้ำยา เป็นต้น นอกจากนี้ บริเวณภายในศูนย์มาบเอื้อง มีการแขวนป้ายไม้ข้อความโน้มน้าวใจตามจุดต่างๆ ที่เห็นได้ชัดเจน เช่น ในห้องฝึกอบรมหรือตามฐานต่างๆ หรือตามต้นไม้ใหญ่

นอกจากนั้น อาจารย์ยักษ์ยังมีกลยุทธ์ในการสร้างสารโน้มน้าวใจผู้รับสารให้ดำเนินชีวิตแบบพอเพียง จากการศึกษา (วไลทิพย์ จันต๊ะ. 2553 : 75) พบว่า ศูนย์กสิกรรมธรรมชาติมาบเอื้อง (รวมถึงศูนย์เครือข่ายฯ) ใช้กลยุทธ์การสร้างสาร โดยการสร้างภาษาที่มีความหมายทั้งประเภท ความหมายโดยอรรถ (Denotative Meaning) หรือความหมายนัยตรง เป็นตัวหมายถึง (Signified) ที่ถูกประกอบสร้างขึ้น เป็นความหมายที่เข้าใจตรงกันตามตัวอักษร และความหมายโดยนัยประหวัด (Connotative Meaning) เป็นตัวหมายถึงที่ประกอบสร้างอย่างตรงกันข้าม กับความหมายโดยอรรถ เช่น การสร้างกิจกรรมการฝึกอบรมของแต่ละศูนย์ฯ ส่วนใหญ่จะสร้างเป็นฐาน การเรียนรู้โดยอาจใช้ชื่อฐานแบบความหมายโดยอรรถ เช่น ฐานบัญชีครัวเรือน (ฝึกทำบัญชีรายรับ/รายจ่ายในครัวเรือน) หรือฐานปฎิบัติสุขภาพและเอ็นไอซี แต่หากใช้ความหมายโดยนัยประหวัด อาจใช้ชื่อฐานคนมีไฟ เพราะเป็นความหมายประกอบสร้างขึ้นมาที่มีสัญลักษณ์ สามารถดึงอารมณ์ความรู้สึกที่แสดงศักยภาพของผู้เข้าอบรมได้มากกว่า ในทำนองเดียวกัน ยังมีชื่อฐานอื่นๆ อีก เช่น ฐานคนมีน้ำยา (ฝึกให้ทำน้ำยาซักผ้า แชมพูสระผม) ฐานคนเอาถ่าน (ฝึกสร้างเตาเผาอย่างง่าย สำหรับเผาถ่านจากเศษไม้ นอกจากจะได้ถ่านที่มีคุณสมบัติดูดกลิ่นและสารพิษแล้ว ยังได้น้ำส้มควันไม้สำหรับไล่แมลงอีกด้วย)

รวมถึงการตั้งฉายาที่สามารถสร้างอารมณ์ร่วมและก่อความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน เช่น “ชาวคืนชีวิตให้แผ่นดิน” เป็นต้น

รวมทั้งใช้ช่องทางการสื่อสาร สำหรับช่องทางการสื่อสารที่สามารถเข้าถึงการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ขอมรับการดำเนินวิถีชีวิตแบบพอเพียงของผู้รับสาร มุลนิชกสิกรรมธรรมชาติเลือกใช้ช่องทางการฝึกอบรม ผ่านหลักสูตรที่ได้รับการพัฒนาให้เหมาะสมกับกลุ่มที่เข้าอบรม โดยผู้เข้าอบรมจะได้ความรู้ ทั้งภาคทฤษฎีและเกิดการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง โดยอาศัยส่วนบุคคล (วิทยากร) ที่มีประสบการณ์ตรงในแต่ละหัวข้อ ซึ่งสามารถสร้างการเรียนรู้จากการใช้สัมผัสทั้ง 5 ของผู้เข้าอบรมได้ดีที่สุด เช่น การปลูกหญ้าแฝก ฝึกรดดินด้วยเศษวัชพืช การเพาะถั่วงอก การทำปุ๋ยอินทรีย์ ฯลฯ

องค์ประกอบการสื่อสารที่สร้างความสำเร็จต่อการอบรม สามารถยืนยันถึงอิทธิพลของวิทยากรผู้ส่งสาร อันเกิดจากคุณลักษณะด้านความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์ ความซื่อสัตย์ ความอดทน ความเสียสละ ฯลฯ จนเป็นที่เชื่อถือศรัทธา รวมถึงการสร้างสารโน้มน้าวใจด้วยการสร้างภาษา ทั้งภาษาพูดของวิทยากร ภาษาเขียน กระตุ้นเตือนใจผ่านข้อความต่างๆ บทเพลงที่คล้องจอง รวมถึงการใช้สัญลักษณ์อื่นๆ อาทิ. เสื้อ สี รหัสมือ สิ่งต่างๆ เหล่านี้ ล้วนมีนัยยะกระตุ้นเตือนให้ผู้เข้าอบรมตระหนักรู้ และปรับเปลี่ยนพฤติกรรมให้ดำเนินชีวิตแบบพอเพียง ทำให้วิถีการดำรงชีวิตเปลี่ยนแปลงไปโดยสิ้นเชิง สามารถนำมาปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้จริง ทั้งการปลูกพืชผักปลอดสารพิษ การรดดิน การใช้ปุ๋ยชีวภาพ การทำบัญชีครัวเรือน การเพาะถั่วงอกรับประทานเอง โดยมีสติเป็นตัวกำกับ เกิดความพอเพียงในการดำเนินกิจกรรมทุกประเภท อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่าความสำเร็จของผู้เข้าอบรมสามารถเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเพื่อนำไปสู่วิถีพอเพียงได้นั้น ล้วนระเบิดจากข้างใน (สภาพจิตใจที่ต้องการจะเปลี่ยนแปลง) ดังพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ผู้ผ่านการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการในหัวเรื่อง “การพัฒนาเกษตรกรรมธรรมชาติสู่ระบบเศรษฐกิจพึ่งตนเอง” ของศูนย์ศึกษาศาสตร์เกษตรธรรมชาติมาบเอื้อง นอกจากได้รับความรู้/ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงแล้ว ยังสามารถนำสิ่งที่ได้จากการเรียนรู้ไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน เพื่อมุ่งสู่วิถีการดำเนินชีวิตแห่งความพอเพียง ทฤษฎีใหม่เศรษฐกิจพอเพียงจึงมิใช่เป็นเพียงแนวคิดอีกต่อไป แต่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้จริง

ปัจจัยที่มีผลต่อการขยายตัวของมุลนิชกสิกรรมธรรมชาติ

“ศูนย์ศึกษาศาสตร์เกษตรธรรมชาติมาบเอื้อง” นับเป็นศูนย์ฝึกอบรมกสิกรรมธรรมชาติแห่งแรก ที่มุลนิชกสิกรรมธรรมชาติจัดตั้งขึ้น ณ ตำบลหนองบอนแดง อำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี เพื่อจัดการฝึกอบรม สร้างความรู้ ความเข้าใจ ผนวกรวมให้เกษตรกรหันมาทำการเกษตรแบบพึ่งพาตนเองตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จนกระทั่งมีผู้นำไปปฏิบัติจนเกิดผลสำเร็จ

ก่อให้เกิดความเชื่อมั่นและศรัทธา ภายในชุมชนและประชาชนทั่วไปอย่างกว้างขวาง และมีการขอเข้าศึกษาคุณานอย่างต่อเนื่องหลายๆ แห่ง จึงได้ขอจัดตั้งเป็นศูนย์ฝึกอบรม เพื่อเปิดให้การอบรมเอง โดยยึดหลักสูตรของศูนย์กิจกรรมธรรมชาติมาบเอื้อง เป็นหลักสูตรที่ใช้ในการอบรม และมีทีมงานวิทยากรเป็นผู้ที่รับการอบรมจาก “ศูนย์กิจกรรมธรรมชาติมาบเอื้อง” โดยมีวัตถุประสงค์ดังนี้

1. สร้างชุมชนให้เข้มแข็ง โดยการจัดตั้งศูนย์ฝึกกิจกรรมธรรมชาติ ให้กระจายอยู่ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ
2. สร้างให้เกิดความสามัคคีในแต่ละชุมชน ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์ในการแลกเปลี่ยนความรู้ ภูมิปัญญาในแต่ละท้องถิ่น
3. เป็นแหล่งในการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการระหว่างศูนย์ฯ

นอกจากนั้น มูลนิธิฯ มีเป้าหมายที่จะดำเนินการร่วมกับกลุ่มเครือข่ายเกษตรกรทั่วประเทศ จัดตั้งศูนย์ฝึกอบรมกิจกรรมธรรมชาติให้ได้ 25 ศูนย์ กระจายทั่วประเทศภายใน 5 ปี ทั้งนี้ศูนย์ต่างๆ จะเกิดขึ้นหลังจากที่มูลนิธิฯ ได้ไปรณรงค์ในแต่ละท้องถิ่น แต่ละจังหวัด โดยผู้ที่สนใจและสนับสนุนการขยายผลของกิจกรรมธรรมชาติ ดำเนินการจัดตั้งศูนย์ฝึกอบรม โดยใช้ศูนย์ฝึกอบรมกิจกรรมธรรมชาติมาบเอื้อง เป็นต้นแบบในการขยายศูนย์ต่างๆ ออกไป

“เครือข่ายกิจกรรมธรรมชาติ (คกช.)” ขึ้นในปี 2548 เพื่อรองรับศูนย์ฝึกอบรมและศูนย์เตรียมการทั้งประเทศ ให้คำปรึกษาและแนะนำในเรื่องการบริหารจัดการศูนย์ฝึก เป็นแกนเชื่อมร้อยศูนย์ฝึกแต่ละแห่งเข้าด้วยกัน พัฒนาหลักสูตร พัฒนาวิทยากร เพื่อความเป็นเอกภาพและเป็นไปในทิศทางเดียวกัน ดำเนินงานไปในทิศทางเดียวกัน เป็นศูนย์ฝึกที่แข็งแกร่ง ร่วมสร้างชุมชน องค์การสังคมให้แข็งแรงตามลำดับ โดยในปี 2551 มูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติได้จัดตั้งศูนย์กิจกรรมธรรมชาติทุกภูมิภาคทั้งประเทศกว่า 20 ศูนย์ และมีศูนย์เตรียมการกว่า 40 ศูนย์ นอกจากนี้ ยังมีศูนย์กิจกรรมธรรมชาติกรุงไพลินตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง ประเทศกัมพูชาอีก 1 แห่ง ภายใต้อัตนวิสัยความร่วมมือ (MOU) ระหว่างมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติกับผู้ว่าราชการจังหวัดไพลิน ประเทศกัมพูชา และมีแนวโน้มจะก่อตั้งศูนย์กิจกรรมธรรมชาติแห่งใหม่ ขึ้นในประเทศกัมพูชาอีกในอนาคต ขณะเดียวกันก็ได้ประสานงานกับ เอกอัครราชทูตประเทศไนจีเรีย ประจำประเทศไทย และอดีตเอกอัครราชทูตไทย ประจำประเทศไนจีเรีย เพื่อจัดตั้งศูนย์ฝึกกิจกรรมธรรมชาติเพื่อเศรษฐกิจพอเพียง ในประเทศไนจีเรียต่อไป

การขยายตัวของศูนย์ฯ ในเครือข่ายเกิดผลมากกว่าที่คาดไว้ ในปี 2554 มีศูนย์กิจกรรมธรรมชาติที่พัฒนาเป็นศูนย์ฝึกอบรมของเครือข่ายแล้ว 52 ศูนย์ (มูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ, ออนไลน์, 2554 ก) กระจายอยู่ในทุกภาคของประเทศ และมีศูนย์เตรียมการที่มุ่งจะเป็นศูนย์ฝึกอบรมกิจกรรมธรรมชาติอีกจำนวน 27 ศูนย์

นอกจากนี้มูลนิธิฯ ยังได้สานต่อการดำเนินงานของชมรมฯ และเผยแพร่ ขยายให้กว้างไกลยิ่งขึ้น เป็นโครงการที่ยังดำเนินการต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ได้แก่ โครงการดังต่อไปนี้

โครงการการทำกิจกรรมแบบพึ่งตนเอง เป็นโครงการที่รณรงค์ให้เกษตรกรไทยทุกคนและผู้เกี่ยวข้องได้ตระหนักถึงความสำคัญของการทำการเกษตรแบบพึ่งตนเอง ลด ละ เลิก การใช้สารเคมี ยาฆ่าแมลง ยาฆ่าหญ้า ซึ่งเป็นการลดการนำเข้าจากต่างประเทศ หันกลับมาพึ่งตนเองโดยใช้ของที่ผลิตได้ภายในประเทศ อาทิ การใช้ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยคอก ปุ๋ยชีวภาพ ฯลฯ โดยร่วมกับหน่วยงานภาครัฐและเอกชน สถาบันการศึกษา นักวิชาการ ผู้นำชุมชน ในการเปิดสัมมนาหัวข้อต่างๆ ให้กับชุมชน หน่วยงานและองค์กรต่างๆ ทั่วประเทศ

โครงการปลูกรักกิจกรรมธรรมชาติ เป็นโครงการที่มุ่งสร้างจิตสำนึก สร้างองค์ความรู้ เพื่อให้เกิดการเชื่อมโยงทางความคิดในการทำการเกษตรธรรมชาติ เกษตรอินทรีย์ การพึ่งตนเองตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง โดยเปิดอบรมในหลักสูตรต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรร่วมกับสถาบัน วิทยาลัย มหาวิทยาลัย หน่วยงานภาครัฐ และเอกชนต่างๆ เป็นประจำทุกเดือน เช่น ร่วมมือกับสถาบันราชภัฏจันทรเกษม จัดส่งนักศึกษาเข้าฝึกงานเกี่ยวกับเกษตรธรรมชาติ เกษตรอินทรีย์ ร่วมมือกับสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (สปก.) มูลนิธิหมู่บ้าน เครือข่ายภูมิปัญญาไทย กลุ่มอินแปลง จังหวัดยโสธร และจังหวัดสกลนคร กลุ่มพัฒนากิจกรรมยั่งยืน จังหวัดกาญจนบุรี กรมการศึกษานอกโรงเรียน (กศน.) อำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี สถาบันเอดส์แห่ง มหาวิทยาลัยฮาวาร์ด กลุ่มสหข่ายเมนู 5 จังหวัดนครราชสีมา และกลุ่มเกษตรกรจากจังหวัดต่างๆ ทั่วประเทศ โดยมูลนิธิฯ ดำเนินการอบรมต่อไปอย่างต่อเนื่อง

โครงการเครือข่ายกิจกรรมธรรมชาติ เป็นโครงการส่งเสริมให้มีการจัดตั้งกลุ่ม ชุมชน หรือศูนย์กิจกรรมในท้องถิ่น มุ่งเน้นการทำการเกษตรแบบธรรมชาติ และเชื่อมโยงศูนย์ต่างๆ เข้าด้วยกัน เป็นเครือข่ายในการแลกเปลี่ยนความรู้ โดยจัดตั้งและพัฒนาเครือข่ายกิจกรรมธรรมชาติ เพื่อเศรษฐกิจพอเพียงให้เป็นศูนย์ฝึกอบรมของเครือข่าย

โครงการเรารักเกษตร เป็นโครงการที่มุ่งสร้างจิตสำนึกและรณรงค์ให้กับเด็ก เยาวชน ประชาชน และผู้สนใจทั่วไป ตระหนักถึงความสำคัญของการทำการเกษตรแบบธรรมชาติ รวมทั้งเข้าใจวิถีชีวิต วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทำกิจกรรมในรูปแบบต่างๆ ทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาคทั่วประเทศ โดยมีเป้าหมายให้มีผู้เข้าร่วมโครงการไม่น้อยกว่า 6,000 คน ภายใน 3 ปี

โครงการอบรมความรู้เรื่องสมุนไพร เป็นโครงการที่มุ่งรณรงค์สร้างจิตสำนึกให้ความรู้ และส่งเสริมการอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยในเรื่องสมุนไพร โดยร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐและเอกชน ในการจัดอบรมความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรและการนำไปประยุกต์ใช้ อาทิ ร่วมมือกับคุณดำรงศักดิ์ ชุมแสงพันธ์ ประธานชมรมสมุนไพร อำเภอวังจันทร์ จังหวัดระยอง ในการจัดการอบรม ฯลฯ

โครงการชุมชนเป็นสุขด้วยกิจกรรมธรรมชาติ เป็นโครงการส่งเสริมให้ชุมชนมีความสามัคคี และรวมตัวกันจัดตั้งกลุ่มหรือสหกรณ์ มีการปลูกพืชผัก พืชไร่ พืชสวน โดยการทำเกษตรแบบธรรมชาติ และดำเนินการจัดหาตลาดรับซื้อเพื่อเพิ่มความเข้มแข็งในชุมชน โดยจะเริ่มจาก อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดชลบุรี และขยายไปยังส่วนต่างๆ ทั่วประเทศ

โครงการมาตรฐานผลิตภัณฑ์ทางการเกษตร เป็นโครงการออกใบรับรองให้กับผลิตภัณฑ์ การเกษตร ที่ผ่านการตรวจสอบ ตามระเบียบโครงการของมูลนิธิฯ โดยจะออกเป็นเอกสาร และ อนุญาตให้นำตราสัญลักษณ์ไปใช้เพื่อการตลาดได้

โครงการเรียนรู้วัฒนธรรมแผ่นดินแม่ เป็นโครงการส่งเสริมอนุรักษ์ศิลปะ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณีอันดีงาม ตลอดจนสืบสานวิถีชีวิต และภูมิปัญญาพื้นบ้าน โดยการเข้าค่าย สำหรับลูกหลานคนไทยที่อยู่ต่างประเทศ โดยจะจัดเป็นรุ่นๆ ร่วมกับองค์กรที่เกี่ยวข้อง

โครงการท่องเที่ยวเพื่อเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง เป็นโครงการที่มุ่งเน้นให้นักท่องเที่ยว ที่ชอบการท่องเที่ยว และพักผ่อนในรูปแบบของธรรมชาติ โดยการพักผ่อนในแถบชนบทเครือข่าย เศรษฐกิจพอเพียง รับประทานอาหารไร้สารพิษ เรียนรู้ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรมไทย

โครงการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม เป็นโครงการที่จะรณรงค์ให้ประชาชนมีจิตสำนึก ร่วมดำเนินการป้องกัน แก้ไขและฟื้นฟูสภาพแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพ โดยนำแนวพระราชดำริ มาประยุกต์ให้เป็นรูปธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรดิน ทรัพยากรน้ำ เช่น การป้องกัน และ แก้ไขปัญหาหมอกภาวะในพื้นที่ลุ่มน้ำ ไม่ให้เสื่อมโทรมไปมากกว่าปัจจุบัน รวมทั้งปัญหาขยะมูลฝอย และสิ่งปฏิกูลต่างๆ โดยรณรงค์ให้หน่วยงาน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และประชาชน โดยทั่วไป ให้มีการตื่นตัวในการแก้ไขปัญหาหมอกภาวะ การทำจุลินทรีย์สำหรับบำบัดน้ำ และย่อยสลายขยะ ที่จะเป็นแหล่งแพร่พันธุ์เชื้อโรค

โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการสร้างพลังงานทดแทน เป็นโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ศึกษา เพื่อหาผลผลิตของเกษตรกรและทรัพยากรที่มีอยู่ในประเทศ มาพัฒนาคุณภาพให้เป็นพลังงาน ทดแทนน้ำมันเชื้อเพลิง หรือพลังงานปิโตรเลียมซึ่งต้องนำเข้าจากต่างประเทศปีละหลายแสนล้านบาท เช่น น้ำมันไบโอดีเซลจากปาล์มมะพร้าว เอทานอลจากอ้อย และมันสำปะหลัง ฯลฯ ถ้าชุมชนตั้งจาก มูลสัตว์ เป็นต้น เป็นการช่วยเกษตรกรได้อีกทางหนึ่ง เพราะจะทำให้ราคาผลผลิตสูงขึ้น รายจ่ายลดลง ลดการนำเงินตราออกนอกประเทศ ช่วยให้เศรษฐกิจของประเทศดีขึ้น

โครงการคืนชีวิตให้แผ่นดิน เป็นโครงการที่รณรงค์เผยแพร่ ประชาสัมพันธ์ให้เกษตรกร และประชาชนทั่วไป ทราบถึงปัญหาและผลกระทบอันเนื่องมาจากภาคเกษตรกรรม รณรงค์ให้ เกษตรกร ลด ละ เลิก การใช้ปุ๋ยเคมีและสารพิษทางการเกษตร ส่งเสริมในเรื่องของแนวพระราชดำรัส “ทฤษฎีใหม่ เศรษฐกิจพอเพียง” ให้สามารถทำการเกษตรแบบยั่งยืน

จากปรากฏการณ์ของการขยายตัวของเครือข่ายมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ ผู้วิจัยพบว่า มีปัจจัยหลักที่สนับสนุนการขยายเครือข่ายที่สำคัญ 2 ประการ คือ

1. ประสิทธิภาพของการอบรม
2. การประกาศนโยบายวาระเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ

1. ประสิทธิภาพของการอบรม

องค์ประกอบของกระบวนการฝึกอบรม (Implementation) ประกอบด้วย ระยะเวลาในการอบรม เนื้อหาหลักสูตร วิทยากร สภาพแวดล้อม สื่อกิจกรรม รวมทั้งมีการติดตามประเมินผล หลังจากเสร็จสิ้นการอบรม

1.1 หลักสูตรการฝึกอบรม การอบรมเรื่อง “การพัฒนาเกษตรกรสู่ระบบเศรษฐกิจพอเพียง” ใช้ระยะเวลาทั้งหมด 5 วัน 4 คืน โดยแบ่งเนื้อหาและกิจกรรมตามรายละเอียดดังตาราง 1

ตาราง 1 ตารางฝึกอบรมหลักสูตรการพัฒนาเกษตรกรผู้ระบบเศรษฐกิจพอเพียง เครือข่ายกิจกรรม
 ธรรมชาติ (กษ) มุลินธิกสิกรรมธรรมชาติ หลักสูตร (5 วัน 4 คืน)

เวลา วัน	5.00-8.00 น.	9.00-10.00 น.	10.30-12.00 น.	พักเที่ยง	13.00-15.00 น.	15.00-17.00 น.	19.00-22.00 น.
1		ลงทะเบียน			ปฐมนิเทศ บรรยาย “หลักการ/ปรัชญา/ แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง” อ.วิวัฒน์ ศัลยกำธร		เปิดสมอง บ่งหนอง ความคิด
2	พัฒนาพลังกาย พลังสมาธิ พลังปัญญา	บรรยาย “หลักการ ทำกสิกรรมธรรมชาติ” อ.วิวัฒน์ ศัลยกำธร			ชมศูนย์เรียนรู้ เศรษฐกิจ พอเพียง	ฝึกภาคสนาม ลงแปลง สาธิต	ชีวิตในดิน
3	พัฒนาพลังกาย พลังสมาธิ พลังปัญญา	เศรษฐกิจพอเพียง ของคนแถวหน้า			ฝึกปฏิบัติ/เทคนิคการทำ ปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ/คนเอาถ่าน - คนรักแม่ธรณี - ป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง - คนเอาถ่าน		สรุป/ ทบทวน/ นำเสนอ
4	พัฒนาพลังกาย พลังสมาธิ พลังปัญญา	การขับเคลื่อนเกษตรอินทรีย์ วาระแห่งชาติ			วิถีมุลินธิกสิกรรมไทยกับการพึ่งตนเอง/ ปฏิบัติ “คนมีน้ำยา” - น้ำยาอเนกประสงค์ - น้ำมันมะพร้าวบริสุทธิ์ - แชมพูสมุนไพร - คนมีไฟ (Bio Diesel)		ทำแผน ยุทธศาสตร์
5	พัฒนาพลังกาย พลังสมาธิ พลังปัญญา	กระบวนการ ขับเคลื่อน เกษตรอินทรีย์/ เส้นทางสู่ ความสำเร็จ - บันได 5 ขั้น - สัจจะอธิษฐาน	ปิดการอบรม - มอบวุฒิบัตร - มอบบรรณารักษ์ - มอบภารกิจ		เดินทางกลับ		

- หมายเหตุ : 1. รับประทานอาหารว่างระหว่างการฝึกอบรม
 2. กำหนดการอาจมีการเปลี่ยนแปลงตามความเหมาะสม
 3. ค่าใช้จ่าย อัตราหมาจ่าย 500 บาท/ท่าน/วัน (ไม่รวมค่าพาหนะ)

ที่มา : มุลินธิกสิกรรมธรรมชาติ. ออนไลน์. 2554 ก

เนื้อหาของหลักสูตรการฝึกอบรม “การพัฒนาเกษตรกรผู้ระบบเศรษฐกิจพอเพียง” ประกอบด้วยเนื้อหาภาคทฤษฎี และภาคปฏิบัติ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1.1.1 ภาคทฤษฎี

1) ปรับกระบวนการทัศน์ ในช่วงปฐมนิเทศผู้เข้าฝึกอบรมได้เปิดวิทัศน์เรื่อง “คืนชีวิตให้แผ่นดิน” ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับแรงคล้อยและความเป็นมาของการก่อตั้งเครือข่ายกิจกรรมธรรมชาติ ที่ผ่านการบุกเบิกทดลองสิ่งที่เคยได้รับการสอนมาด้วยตนเองจนสำเร็จ และได้ตั้งประเด็นปัญหาท้าทายชวนให้คิด

2) หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง วิทยากรบรรยายใช้ภาษาที่ชาวบ้านเข้าใจง่าย พร้อมยกตัวอย่างประกอบ ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับกลยุทธ์การเรียนรู้แบบบันได 9 ขั้นสู่ความพอเพียง ได้แก่

(1) ทฤษฎีบันได 9 ขั้นสู่ความพอเพียง หมายถึง การทำตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ต้องทำเป็นขั้น ทำขึ้นพื้นฐานให้ได้ก่อน แล้วค่อยไปขั้นก้าวหน้า

ขั้นพื้นฐาน “4 พอ” คือ พอกิน พอใช้ พออยู่ พอมี

ขั้นก้าวหน้า คือ ขั้นที่ 5 บุญ ให้พ่อแม่ พระ ครู ญาติผู้ใหญ่ ผู้มีพระคุณ

ขั้นที่ 6 ทาน มีเหลือ ให้แบ่งปัน มีเมตตา รู้จักให้ ขั้นที่ 7 เก็บรักษา ใช้ความรู้ ภูมิปัญญา แปรรูป สะสมไว้ใช้ยามจำเป็น เป็นภูมิคุ้มกัน ขั้นที่ 8 ขยาย บริหารจัดการให้เป็นรายได้ และขั้นที่ 9 ขยาย เชื่อมโยง ขยายเครือข่าย

(2) คุณธรรมและความรู้ เป็นเงื่อนไขของทฤษฎีบันได 9 ขั้น สู่ความพอเพียง

คุณธรรม : ความเพียร ฯลฯ

ความรู้ : รอบรู้ รอบคอบ ระมัดระวัง

3) หลักกิจกรรมธรรมชาติ มีเนื้อหาเกี่ยวกับ

เรื่องของดิน ใช้แนวคิด “เลี้ยงดิน ให้ดินเลี้ยงพืช” ซึ่งเป็นเรื่องของการสร้างความอุดมสมบูรณ์และโครงสร้างที่เหมาะสมให้แก่ดิน โดยไม่ใช้สารเคมี แต่ใช้วัตถุดิบอินทรีย์ เช่น ฟาง ไม้ เปลือกถั่ว เปลือกมัน เป็นต้น และใช้พืชคลุมดิน ใช้หญ้าแฝก ใช้มูลสัตว์ ใช้เทคโนโลยีชีวภาพ โดยวิธีการห่มดิน การทำปุ๋ยหมัก การทำน้ำหมักชีวภาพ ในการแก้ไขความเสื่อมสภาพของดิน และรักษาความชุ่มชื้นและความอุดมสมบูรณ์ในดิน

เรื่องของระบบการปลูกพืชใช้แนวคิด “ป่าสามอย่างประโยชน์สี่อย่าง”

คือ การปลูกพืชเพื่อวัตถุประสงค์สามแบบ คือ เพื่อเป็นอาหาร เพื่อใช้สร้างบ้าน และเพื่อใช้สอย เช่น เป็นยา เครื่องนุ่งห่ม เครื่องใช้ไม้สอย แต่ได้รับผลประโยชน์ตอบแทนสี่อย่าง คือ ตามวัตถุประสงค์โดยตรงสามอย่าง กับได้รับความร่มเย็นและอุดมสมบูรณ์ จากระบบนิเวศน์ที่สมดุลกลับคืนมา

อีกอย่างหนึ่ง “ป่าห้ำหั่น” เป็นโครงสร้างการปลูกพืชหลายระดับ ห้ำระดับ หมายถึง การแบ่งพืชตามความสูง คือ สูง กลาง เตี้ย เรียกดิน ใต้ดิน เป็นรูปแบบของการเกษตรผสมผสานที่มีความหลากหลาย โดยหลักคิดที่ว่า พืชต่างชนิด ต่างความสูง และรูปทรง สามารถปลูกไว้ร่วมกัน โดยไม่แย่งอาหารกัน เพราะต่างก็เลือกกินอาหารจากดินที่มีองค์ประกอบเฉพาะตัว ที่ระดับความลึกที่ต่างกัน และสามารถจัดวางตำแหน่งให้ได้รับแสงอาทิตย์ในช่วงเวลาหนึ่งๆ ตามความเหมาะสมกับความต้องการของพืชในแต่ละวันได้ ซึ่งการปลูกเช่นนี้ ทำให้เกิดการเกื้อกูลกัน ลดพื้นที่โล่งที่จะมีหญ้าขึ้นในระหว่างต้นไม้ ใช้น้ำที่รดต้นไม้อย่างคุ้มค่า และสามารถปลูกต้นไม้ได้มากทั้งจำนวนและชนิด

การจัดการตามระบบของธรรมชาติ การพึ่งพากันเองและความคุ้มกันเอง ในธรรมชาติ เช่น พืช-แมลง-จุลินทรีย์ คน สัตว์ ความสมดุลของดินน้ำลมไฟ

4) การจัดทำแผนยุทธศาสตร์ มีเนื้อหาเกี่ยวกับยุทธศาสตร์การวางแผนหลักในการจัดทำยุทธศาสตร์ ยุทธศาสตร์ขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง โดยแบ่งกลุ่มให้ผู้ที่มาจากพื้นที่เดียวกันอยู่กลุ่มเดียวกัน เพื่อว่าจะได้กลับไปทำจริงในพื้นที่

5) การวางแผนการใช้พื้นที่ มีเนื้อหาที่เรียนรู้เกี่ยวกับสิ่งที่ต้องคำนึงถึง คือ ทิศของแสง ทิศของลม เส้นทางการขนานน้ำ ปัญหาทางธรรมชาติของท้องถิ่นในฤดูต่างๆ นิสัยและความชอบของผู้อยู่ พร้อมทั้งให้ตัวอย่างการทำพื้นที่แบบ โคก-หนอง-นา เป็นต้น

6) ความรู้เพื่อการเท่าทันความเปลี่ยนแปลงของโลก เช่น สถานการณ์และอนาคตเกี่ยวกับอาเซียน และ โลก

1.1.2 ภาคปฏิบัติ

1) ภาคสนามบนพื้นที่เพาะปลูกทุกเช้า โดยแบ่งพื้นที่ให้แต่ละกลุ่มและมอบหมายงานให้แต่ละกลุ่มลงมือทำ ได้แก่ เตรียมดิน ขุดกล้วย ขุดเผก ปลูกเผก ปลูกป่าห้ำระดับ ปลูกดอกไม้ ไล่ปุ๋ยแห้งและปุ๋ยน้ำ และการดูแลอุปกรณ์ในการเพาะปลูก รวมทั้งให้แนวทางทำงาน โดยเป็นคำคมเพื่อท่องขณะลงมือทำงานทุกครั้ง เช่น เลี้ยงดินให้ดินเลี้ยงพืช เป็นต้น

2) ฐานเรียนรู้ ประกอบด้วย

สอนเรื่องดินและปุ๋ย สิ่งมีชีวิตในดิน การอนุรักษ์ดิน การปรับปรุงดิน จุลินทรีย์ การทำปุ๋ยหมัก และน้ำหมักชีวภาพ โดยให้รู้จักองค์ประกอบของปุ๋ยเคมีและผลที่เกิดจากการใช้กับดิน ให้รู้จักโครงสร้างที่ดีของดิน การใช้ปุ๋ยหมัก และน้ำหมักชีวภาพ แบบต่างๆ กับพืชลักษณะต่างๆ แล้วพาลงปฏิบัติที่ “ฐานอนุรักษ์แม่ธรณี”

สอนเรื่องน้ำ ระบบการจัดการน้ำ การมีสระเก็บน้ำ ร่องน้ำ แก้มลิง ขนมหครก การไหลของน้ำ การชะลอน้ำ การทำฝาย การเก็บรักษาน้ำ และดึงน้ำเข้าพื้นที่ การหมุนเวียนการใช้น้ำ แล้วพาลงปฏิบัติที่ “ฐานอนุรักษ์น้ำ”

สอนเรื่องต้นไม้ เรียนรู้เรื่องป่าสามอย่างประโยชน์สื่ออย่าง และการปลูกพืช 5 ระดับ ตามที่ได้กล่าวถึงในเรื่อง “หลักกสิกรรมธรรมชาติ” และพาเดินดูที่ “ฐานคนรักป่า”

สอนเรื่องข้าว การเลือกพันธุ์ การปลูกข้าว การปฏิบัติในขั้นตอนต่างๆ และลงปฏิบัติที่ “ฐานคนรักทุ่ง”

สอนเรื่องเตาเผาถ่านความร้อนสูง เป็นการเผาด้วยความร้อนสูงถึง 1,000 องศา เพื่อให้ได้ถ่านคุณภาพสูงคือ ใช้ก่อไฟให้ควันน้อยไฟแรง ใช้ดูดกลิ่นและใช้ดูดพิษ และเป็นการเผาเพื่อดักน้ำส้มควันไม้ ซึ่งจะนำมาใช้กับพืชในการไล่แมลง กระตุ้นฮอร์โมน และหากไม้ที่เข้าเตาเป็นไม้ไผ่ ก็สามารถจะใช้กับสุขภาพของคนได้ ทั้งถ่านและน้ำส้มควันไม้ ทั้งนี้ยังเป็นการรองรับเรื่องการตัดแต่งกิ่งไม้ในสวนไม้ให้เป็นขยะแต่เอาไปทำเชื้อเพลิง และให้ประโยชน์อื่นได้ พาลงดูวิธีก่อเตา และลงมือปฏิบัติเผาถ่านที่ “ฐานคนเอาถ่าน”

สอนเรื่องการผลิตเครื่องอุปโภคในบ้าน เช่น น้ำยาซักผ้า/ล้างจาน สบู่ แชมพู น้ำมันนวด ยาสีฟัน น้ำมันมะพร้าวสกัดเย็น เป็นต้น อธิบายส่วนประกอบของเครื่องอุปโภคที่เราซื้อใช้ทั่วไป ผลดีผลเสีย แล้วอธิบายส่วนประกอบและวิธีทำของที่เรจะทำเอง ลงปฏิบัติที่ “ฐานคนมีน้ำยา”

สอนการผลิตไบโอดีเซล อธิบายส่วนประกอบ วิธีทำ ข้อดี ข้อเสีย การนำไปใช้ และพาลงปฏิบัติที่ “ฐานคนมีไฟ”

สอนการสร้างบ้านดิน อธิบายวัสดุที่ใช้ การปั้นดิน ก่อกำแพง ระยะเวลา การดูแล การเก็บ และพาลงปฏิบัติที่ “ฐานคนติดดิน”

สอนการดูแลสุขภาพ สาธิตและร่วมกิจกรรมบางอย่าง ในการดูแลสุขภาพด้วยตนเองขั้นพื้นฐาน เช่น ทำน้ำคลอโรฟิลล์ ทำดีท็อกซ์ พอก นวด กายบริหาร เป็นต้น ที่ “ฐานคนรักสุขภาพ”

อาจมีการสอนอื่นๆ ตามบริบทของศูนย์ และตามสถานการณ์ เช่น การเพาะถั่วงอก มีกิจกรรมการหาอยู่หากินจากป่า

1.2 วิทยากร

วิทยากรหรือครูของเครือข่ายกสิกรรมธรรมชาติ มี 3 ประเภท คือ

ประเภทที่หนึ่ง ครูประจำชั้น หรือเรียกว่า วิทยากรกระบวนการ เป็นผู้ควบคุมระเบียบวินัย เนื่องจากเครือข่ายกสิกรรมธรรมชาติเน้นเรื่องวินัย เช่น ระเบียบแถวหน้าเสาธง เคารพธงชาติ การตบมือแสดงพลังพร้อมเพรียงกัน การวางรองเท้าให้เป็นระเบียบ การช่วยเหลือตนเอง เรื่องล้างจาน การเปลี่ยนแนวคิดให้คนทำเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงนั้น “วินัย” เป็นคุณธรรมที่จำเป็นอย่างหนึ่ง นอกเหนือจากความรู้

ประเภทที่สอง ครูบรรยายทฤษฎีในห้องหรือวิทยาการประจำวิชา ได้แก่ ผู้ที่บรรยายเรื่องปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เรื่องหลักกลไกกรรมธรรมชาติ และการบรรยายหลักทฤษฎีที่จะมีการปฏิบัติที่ฐานเรียนรู้ เช่น เรื่องเตาเผาถ่านความร้อนสูง เป็นต้น

ประเภทที่สาม คือ ครูประจำฐาน ต้องมีการบรรยายเล็กน้อย (Lecturing) ให้เข้าใจหลักวิชา แล้วจึงสาธิต (Demonstrating) ให้อู คือ ต้องพูดไปทำไปให้เห็นด้วย ต่อจากนั้นจึงให้ผู้รับการอบรมลงมือปฏิบัติ นอกจากนั้น ในบางศูนย์อาจมีวิทยาการประจำฐาน โดยใช้ชีวิตอยู่ในพื้นที่นั้น ในลักษณะทำให้อู อยู่ให้เห็นจริง การบรรยายของวิทยาการก็ยังมีพลัง ผู้ที่จะมาเป็นวิทยาการได้ต้องผ่านขั้นตอน ดังนี้

- 1) ผ่านการฝึกขั้นพื้นฐานทั้งทฤษฎีและปฏิบัติ
- 2) ผ่านการนำไปปฏิบัติได้จริงในชีวิต
- 3) ผ่านการฝึกหลักสูตรเพื่อเป็นวิทยาการ

วิทยาการทั้งสามประเภทที่ร้อยเรียงการสอนการฝึกที่สอดคล้องกัน รับผิดชอบต่อกัน เป็นทอดๆ ช่วยให้การเรียนรู้เป็นไปอย่างสัมพันธ์ เชื่อมโยงระหว่างภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ

1.3 สภาพแวดล้อมทางกายภาพเพื่อการเรียนรู้

1.3.1 สภาพแวดล้อมในห้องเรียน

อุปกรณ์โดยทั่วไปในห้องอบรม มีกระดานไวท์บอร์ด ปากกาเขียนไวท์บอร์ด ไมโครโฟน แอล.ซี.ดี โปรเจกเตอร์ ลำโพง และในห้องคุมเครื่องเสียงและสื่อ มีคอมพิวเตอร์ เครื่องเสียง มัลติมีเดีย วิดีทัศน์ กระจายแผ่นใหญ่

การทำกิจกรรม “ละลายพฤติกรรม” สภาพห้องอบรมจะถูกเคลียร์เก้าอี้เก็บออกด้านข้างหรือด้านหลังทั้งหมด อุปกรณ์ที่ยังมีอยู่ภายในห้องมีไมโครโฟนที่วิทยาการใช้ วัสดุที่ใช้เล่นเกมส์ เครื่องดนตรี (ถ้าจะมีการใช้)

ในเวลาที่ไม่มีพิธี องค์ประกอบสำคัญในห้องซึ่งมีอยู่ประจำอยู่แล้วคือ ธงชาติ โต๊ะหมู่บูชา พระบรมฉายาลักษณ์ของพระมหากษัตริย์

การสอนวิชา “หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” ใช้การบรรยายและเขียนโมเดลเศรษฐกิจพอเพียงของเครือข่ายกิจกรรมธรรมชาติ บนกระดานประกอบการบรรยาย และยกตัวอย่างประกอบบางช่วงบางตอน ให้อูเข้าอบรมได้โต้ตอบบ้างในบางครั้ง

การสอนวิชา “หลักกลไกกรรมธรรมชาติ” ฉายสื่อวีดิทัศน์ “ชีวิตในดิน” ซึ่งเป็นการสอนวิทยาศาสตร์เกี่ยวกับดินและสิ่งมีชีวิตต่างๆ ในนั้น จากนั้นวิทยาการจึงบรรยายโดยวาดภาพประกอบการอธิบาย มีการถามโต้ตอบกับอูเข้าอบรมในบางครั้ง เกี่ยวกับประสบการณ์ที่ปฏิบัติต่อดิน และการปฏิบัติอื่นๆ เกี่ยวกับการเกษตร ที่สามารถเชื่อมโยงมาสู่การเรียนรู้ในเนื้อหาได้

การสอนเรื่อง “บัญชีครัวเรือน” ผู้เชี่ยวชาญด้านบัญชีมาสอนโดยการบรรยาย และใช้สื่อคือ สมุดลงบัญชี ใช้การเขียนบนกระดานประกอบบ้างในการอธิบาย และให้ผู้เข้าอบรม ทดลองลงบัญชีในสมุดที่แจกให้ และหาคำตอบด้วยกัน

การสอน “การวางแผนการใช้พื้นที่” เป็นการบรรยายโดยวาดภาพประกอบการอธิบาย เกือบตลอดช่วงการสอน เปิดโอกาสให้ซักถามได้ มีการโต้ตอบกับผู้เข้าอบรมในบางครั้ง นอกจากหลักการวางแผนที่เป็นพื้นฐาน ยังมีการสอนที่ตอบสนองสถานการณ์ เช่น พื้นที่ในแบบที่จะอยู่กับภัยธรรมชาติได้ด้วย แล้วให้งานสำหรับกลุ่มสี่ให้วางแผนพื้นที่ร่วมกัน และลงกระดาษเขียนแผ่นใหญ่ที่แจกให้ พร้อมสี่เทียน เพื่อมานำเสนอในช่วงต่อไปซึ่งอาจเป็นช่วงคำ การนำเสนอ นั้นจะต้องมีคำอธิบายที่ชัดเจนถึงสาเหตุที่ออกแบบอย่างที่น่าเสนอด้วย

การสอน “การจัดทำแผนยุทธศาสตร์” เป็นการบรรยายซึ่งใช้กระดาน วาดโมเดลประกอบในบางครั้ง ให้แบ่งกลุ่มตามพื้นที่ แล้วให้งานวางแผนยุทธศาสตร์ร่วมกันว่าจะกลับไปทำอะไรในพื้นที่ และลงกระดาษเขียนแผ่นใหญ่ที่แจกให้ พร้อมสี่เทียน เพื่อมานำเสนอในช่วงต่อไป

การบรรยายให้ความรู้เพื่อการเท่าทันความเปลี่ยนแปลงของโลก (เช่น สถานการณ์และอนาคตเกี่ยวกับอาเซียน และ โลก) เป็นการบรรยายโดยใช้การนำเสนอเป็นสไลด์ ใน Slide Presentation ประกอบ

การบรรยายช่วงปรับกระบวนทัศน์ หรือ “เปิดสมองบ่งหนองความคิด” เป็นการบรรยายที่มีการตั้งปัญหาถามบุคคลในที่ประชุมอยู่เป็นระยะ

กิจกรรมช่วงพลังกาย พลังใจ พลังปัญญา จะอยู่ในตอนเช้ามีด มีการให้ข้อคิด คำสอน การทำสมาธิ กายบริหาร และใช้สื่อวีดิทัศน์ฉายเรื่องราวที่มีเนื้อหาปลุกจิตสำนึก

1.3.2 สภาพพื้นที่

ในการฝึกอบรมนี้ สิ่งสำคัญที่ทำให้การเรียนรู้ทั้งภาคทฤษฎีและการปฏิบัติ ไปควบคู่พร้อมกันได้ คือ การเตรียมความพร้อมรูปธรรมของความสำนึก ซึ่งเป็นอุปกรณ์การสอน และสภาพแวดล้อมการเรียนรู้ มีส่วนช่วยเปลี่ยนแปลงความคิดและสร้างความรู้ความเข้าใจ เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการเรียนรู้และการเสริมพลัง ช่วยให้เกิดความเชื่อมั่นศรัทธาได้ว่า ถ้าตนดำเนินตามแนวทางกิจกรรมธรรมชาติและเศรษฐกิจพอเพียงแล้ว สามารถทำให้เกิดผลได้จริง และช่วยเสริมให้เข้าใจได้อย่างเป็นรูปธรรมว่าจะทำให้สำเร็จได้อย่างไร

ศูนย์กิจกรรมธรรมชาติเป็นสถานที่ที่แวดล้อมด้วยสภาพธรรมชาติ มีต้นไม้ นานาชนิดให้ความร่มเย็นอยู่ทั่วไป ทั้งต้นไม้นานาชนิด ขนาดใหญ่ ขนาดกลาง ขนาดย่อม ไม้เลื้อย และพืชหัว เหล่านี้ปลูกปะปนกันอยู่ รวมทั้งดอกไม้ก็เห็นมีอยู่บ้างทั่วๆ ไป เช่น หลายคนเข้ามาในศูนย์กิจกรรม

ธรรมชาติมาบเอื้องรู้สึกเหมือนอยู่ในป่า แต่เป็นป่าที่คนดำรงชีวิตอยู่ได้ มีความสวยงาม มีคำอธิบาย มีให้กิน มีให้ใช้สอย และมีทุนสะสมไว้สำหรับอนาคต สำหรับศูนย์กิจกรรมธรรมชาติอื่นๆ ก็เช่นกัน มีส่วนของป่าหลายระดับ มีสวนผลไม้ผสมผสาน มีนาข้าวอินทรีย์ และมีอีกหลายสิ่งหลายอย่าง ให้เรียนรู้จากสภาพพื้นที่ตั้งแต่แรกที่เข้าไปในศูนย์ อาจมีแตกต่างกันบ้างตามบริบทของภูมิประเทศ ภูมิอากาศ และภูมิสังคม แต่ทุกศูนย์จะอยู่ในมาตรฐานของศูนย์แม่

ภูมิทัศน์โดยทั่วไปของศูนย์กิจกรรมธรรมชาติ พื้นที่ที่มีระดับสูงเป็นที่ตั้ง อาคารอบรม ส่วนบริเวณอื่นๆ มีสระน้ำขนาดใหญ่ หนองน้ำขนาดเล็ก ที่เชื่อมต่อกับคลองหรือร่องน้ำ มีต้นไม้และพืชพรรณต่างๆ ขึ้นอยู่ริมแหล่งน้ำ ซึ่งใช้เป็นเส้นทางการเรียนรู้ของผู้เข้าอบรม และสำหรับศูนย์ที่มีลานสุขภาพ เช่น ศูนย์กิจกรรมธรรมชาติมาบเอื้อง บริเวณรอบๆ ลานจะมีพืชสมุนไพร นานาชนิด อาทิ ฟ้ายะลวยโจร เสดดพังพอน แสยก ขมิ้น ไพล ใบบัวบก รางจืด ย่านาง และอื่นๆ อีกนานาชนิด นอกจากนี้ มีพื้นที่สำหรับเลี้ยง ปลา กบ สิ่งมีชีวิตอื่นๆ เป็นต้น

1.3.3 ฐานเรียนรู้

ศูนย์กิจกรรมธรรมชาติมีฐานเรียนรู้ให้ฝึกทำสิ่งที่ใช้ในชีวิตประจำวันและการดำรงชีพในระยะยาวของมนุษย์ ได้แก่

ฐานคนรักแม่ธรณี มีสื่อการเรียนรู้ คือ ถังหมัก พลับ บัวรดน้ำ พรวน ไม้คนน้ำหมักหัวเชื้อจุลินทรีย์ วัตถุอินทรีย์ มูลสัตว์ ฟาง หลุมแฝก

ฐานคนรักน้ำ มีสื่อการเรียนรู้ คือ สภาพการจัดระบบน้ำในพื้นที่ เช่น จัดตามแนวคิด “จากภูผาสู่ห่านที” และองค์ประกอบอื่นๆ เช่น การปลูกต้นกล้วย เส้นทางน้ำที่เป็น ร่อง หนอง คลอง บึง

ฐานคนรักป่า มีสื่อการเรียนรู้ คือ สภาพพื้นที่ที่เป็นป่าสามอย่าง ประโยชน์ ลืออย่าง และป่าห้าชั้น

ฐานคนรักแม่โพสพ มีสื่อการเรียนรู้ คือ ทุ่งนา ต้นข้าว ต้นกล้า เมล็ดข้าว แผลง

ฐานคนเอาถ่าน มีสื่อการเรียนรู้ คือ ชุดการประกอบเตาถ่านสองร้อยลิตร เพื่อสาธิตการสร้างเตา ชุดเตาเผาถ่านความร้อนสูง ใช้ฝึกการเผาถ่านพร้อมทอดักน้ำส้มควันไม้

ฐานคนมีน้ำยา มีสื่อการเรียนรู้ คือ ภาชนะ ที่กวน เตา ครก ส่วนประกอบ ที่จะนำมาทำเครื่องอุปโภคในบ้าน (น้ำยาซักผ้า/ล้างจาน สบู่ แชมพู น้ำมันนวด)

ฐานคนมีไฟ มีสื่อการเรียนรู้ คือ ส่วนประกอบที่ใช้ผสมทำน้ำมันและ อุปกรณ์ที่เกี่ยวข้อง เครื่องจักรเพื่อทดลองใช้

ฐานคนติดดิน มีสื่อการเรียนรู้ คือ ดิน น้ำ จอบ พลั่ว แม่พิมพ์ ที่วัดความยาว ตัวอย่างบ้านดิน

ฐานคนรักสุขภาพ มีสื่อการเรียนรู้ คือ สมุนไพร ถานนวด ภาชนะและอุปกรณ์สำหรับทำยา ลูกประคบ น้ำคลอโรฟิลล์ ฯลฯ

1.4 หลักปฏิบัติในการฝึกอบรม

ในกระบวนการฝึกอบรม มุ่งเน้นการใช้พลังกลุ่ม โดยผ่านกิจกรรมต่างๆ เพื่อสร้างวินัย บ่มเพาะคุณธรรมศีลธรรม ที่ช่วยสร้างนิสัยให้เหมาะกับการดำเนินชีวิตตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและหลักกสิกรรมธรรมชาติ

1.4.1 วินัย

กฎกติกาและการใช้ชีวิตอยู่ในสถานที่อบรม ซึ่งได้แก่

- 1) การใช้ภาษาในสโลแกนเดียวกัน การฟังพาอาศัยกัน/ดูแลกัน
- 2) ทุกเช้าและเย็นจะมีการเรียกเข้าแถวเคารพธงชาติ ก่อนร้องเพลงชาติ

ต้องท่องคำปฏิญาณ

- 3) ก่อนไปรับประทานอาหารจะมีการท่อง “บทเรียนบนโต๊ะอาหาร”
- 4) ที่โรงอาหารผู้เข้าอบรมเข้าแถวตักอาหารและมารับประทานพร้อมกัน
- 5) เมื่อรับประทานอาหารเสร็จทุกคนนำจานช้อนไปล้างเอง มีการจัดระบบน้ำล้างไว้เรียบร้อย นี้อธิบายเป็นกติกาที่จะต้องรับภาระของตนเอง

6) สำหรับเรื่องการตรงต่อเวลา ใช้วิธีเปิดเพลงเรียกเข้าที่ประชุม คือ “เพลงคืนชีวิตให้แก่แผ่นดิน” คำร้อง-ทำนอง-ขับร้อง โดย สุวศน์ ภูระหงษ์ คนตรี-เรียบเรียง โดยพิษณุ ศรีวรนนท์ ประสานเสียง โดย ศิลปินพื้นบ้าน

7) การใส่รหัสตบมือเป็นจังหวะอย่างพร้อมเพรียง โดยผู้นำใส่รหัสเรียก “ใส่รหัส “.....” สาม สอง หนึ่ง” และทุกคนตบมือเป็นช่วงจังหวะ 3 ครั้ง 3 ครั้ง 7 ครั้ง พร้อมกัน ตามด้วยเสียงของบรรดาลูกบ้านว่าเปล่งคำที่ผู้นำบอก “.....” เช่น พร้อม หรือ สวัสดิ์ หรือขอบคุณ ตามแต่สถานการณ์

1.4.2 การสร้างกลุ่ม

1) หาอัตลักษณ์และมโนทัศน์ของกลุ่ม แต่ละกลุ่มไปล้อมวงคิดเกี่ยวกับกลุ่มของตน ในเรื่องต่อไปนี้ ตั้งชื่อกลุ่ม หมู่บ้าน ... ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน เลขาน้องเล็ก (ผู้ที่ช่วยวิ่งไปตามคนได้) สมาชิก (ที่เหลือ) สัตว์เลี้ยงประจำหมู่บ้าน คำคม สัญลักษณ์ ปั้นสัตว์เลี้ยงประจำกลุ่มให้ใหญ่สวยและให้ความหมายด้วยกระดาษหนังสือพิมพ์ที่แจกให้ เพลงประจำกลุ่ม พร้อมทำประกอบ แต่ละกลุ่มต่างง่วนอยู่กับการช่วยกันคิด ทำ และเขียนลงกระดาษ

2) ตั้งหัวหน้าของทั้งหมด ที่เรียกว่า “กำนัน” “สารวัตรกำนัน” โดยเลือกจากผู้ใหญ่บ้านสีต่างๆ ด้วยการแยกตัวผู้ใหญ่บ้านออกมาขึ้นหันหลัง แล้วจึงใช้วิธียกมือโหวตเปิดเผยลับหลังผู้แทน

3) การสร้างกลุ่มอ้างอิง (Reference Group) โดยให้มีการตั้งคณะกรรมการรุ่น แยกทำเนียบรุ่น สนับสนุนให้มีการพบปะ ติดต่อกัน โดยวิธีนี้จะเป็นการเสริมสร้างระบบเครือข่ายด้วย

1.4.3 กลุ่มเรียนรู้

1) การทำงานเป็นหมู่กลุ่ม จะเกิดพลังความสามัคคี เช่น การลงแปลงอย่างพร้อมเพรียง การทำกิจกรรมหาอยู่หากินจากป่า เป็นกระบวนการในการฝึกอบรม ซึ่งจะทำให้เกิดคุณธรรม เช่นเดียวกับการลงแขกช่วยเหลือกันในสมัยก่อน

2) การสรุปบทเรียนและนำเสนอเป็นกลุ่ม ทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน และเป็นการฝึกฝนตนเองในการคิดและการนำเสนอ

1.4.4 คำขวัญ คติพจน์

- 1) ททท-ทำทันที เพื่อย้ำให้นำสิ่งที่ได้เรียน ไปปฏิบัติจริงโดยเร็ว
- 2) ตึกคัก คล่องแคล่ว ครั้นเครง-ลักษณะของวิทยาการ
- 3) วินัยเด่น เป็นงาน ชาวนาวิชา-ลักษณะของผู้ผ่านการอบรมที่พึงปรารถนา
- 4) แม่ันทฤษฎี มีวิญญาณ ประสานเขียน-ลักษณะความเป็นผู้นำ
- 5) เงินทองเป็นของมาขายข้าวปลาของจริง-ตอกย้ำทางวัฒนธรรม
- 6) ยิงให้ยิงได้-ตอกย้ำทางวัฒนธรรม
- 7) เดินที่ละก้าว กินข้าวทีละคำ ทำทีละอย่าง-คำเตือนสติ
- 8) ระเบิดจากข้างใน

มีการใช้คำขวัญและคติพจน์มากมายในบรรยากาศของเครือข่ายกิจกรรม ธรรมชาติ บางคำเพื่อเตือนสติ บางคำเพื่อสร้างและตอกย้ำค่านิยม

1.4.5 ศิลธรรมจรรยา

- 1) การให้ข้อคิด หลักธรรม และการสวดมนต์ เช่น ในตอนเช้าหรือค่ำ
- 2) การมอบจรรยาบรรณในวันสุดท้าย
- 3) ท่องสัจจะอธิษฐาน
- 4) กิจกรรมพัฒนาสถานที่ (กตัญญูต่อสถานที่) ในวันสุดท้ายของการอบรม ผู้เข้าอบรมจะได้สร้าง หรือทำอะไรบางอย่างไว้เป็นที่ระลึก เช่น บ้านดิน โคมหนองนา หรือเป็นการปลูกต้นไม้ เป็นต้น ซึ่งทางศูนย์จะเตรียมกิจกรรมที่เหมาะสมเอาไว้

ตาราง 2 สรุปหลักปฏิบัติ

หัวข้อ	วัตถุประสงค์การเรียนรู้	การเสริมพลัง
1. วินัย	1.1 สร้างนิสัยที่เหมาะสมกับวิถีกิจกรรมธรรมชาติและเศรษฐกิจพอเพียง 1.2 ช่วยให้เป็นคนมีคุณภาพยิ่งขึ้นของสังคม	1) ความมั่นใจในศักยภาพของตน 2) ความนับถือในคุณค่าของคนผู้อื่น
2. การสร้างกลุ่ม	2.1 รู้จักจัดการแบ่งงานและทำงานร่วมกันในกลุ่ม	1) กระตุ้นให้เกิดการพัฒนาตนเองได้ดี 2) ทำให้มีความเชื่อมั่นมากขึ้นและเป็นการดูแลซึ่งกันและกัน
3. กลุ่มเรียนรู้	3.1 ได้เรียนรู้จากประสบการณ์ของกันและกันและจากงานที่ทำด้วยกัน	1) กระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ได้ดี
4. คำขวัญคติพจน์	4.1 กระตุ้นในมีการปรับทัศนคติ	1) เตือนสติ 2) สร้างค่านิยมร่วม 3) ตอกย้ำทางวัฒนธรรม
5. ศิลธรรมจรรยา	5.1 ชัดเกล้าจิตใจให้งดงาม 5.2 ยึดมั่นในธรรมและจรรยาบรรณ	1) ความนับถือในคุณค่าของตนเองและผู้อื่น

วิทยาการกระบวนการจะเป็นหลักในการสร้างวัฒนธรรมสร้างคุณธรรม วินัยต่างๆ และคำขวัญ คติพจน์ เป็นการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (Cultural Reproduction) เป็นกระบวนการตอกย้ำอุดมการณ์ ว่าชาวนาหรือเกษตรกรกลุ่มนี้ รักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ยึดมั่นในระเบียบวินัย และมีคุณธรรม นอกจากนั้น ยังมีการสร้างค่านิยมร่วมและตอกย้ำทางวัฒนธรรมของเครือข่าย ผ่านคำขวัญ เพลง ป้าย และสินค้า อีกด้วย

เครือข่ายกิจกรรมธรรมชาติมีข้อความสำคัญในการพัฒนาคนว่า “วินัยเด่นเป็นงาน ชาญูวิชา” ซึ่งหมายถึง ลักษณะประจำตัวอันพึงปรารถนาของบุคคลที่อยู่ในเครือข่ายฯ “วินัยเด่น” คือ เป็นผู้มีวินัยและการรวมกันในกลุ่ม ก็ต้องมีวินัยที่เป็นเอกลักษณ์ “เป็นงาน” ก็หมายความว่า ทำกินได้ทำใช้ได้ ทำน้ำยา ทำปุ๋ยได้ ไม่เป็นภาระของสังคม และ “ชาญูวิชา” คือ มีความโดดเด่นเป็นผู้เชี่ยวชาญ (Expert)

1.5 การติดตาม กระตุ้นหนุนเสริม (Follow Up and Support)

ผู้อบรมได้ฝึกคิดวางแผนเพื่อว่าเมื่อกลับไปจะได้แปลงสู่การปฏิบัติ ซึ่งอาจจะได้ผลหรือไม่ได้ผล การจะช่วยให้มีการปฏิบัติอย่างจริงจัง ต่อเนื่อง และยั่งยืน จำเป็นต้องมีระบบติดตาม ประเมินผล และการกระตุ้นหนุนเสริม

เนื่องจากเครือข่ายกิจกรรมธรรมชาติ ไม่ได้มีบุคลากรประจำมากมายที่จะส่งออกไปในเทศได้ ระบบเครือข่ายจึงเป็นกลไกในการติดตามประเมินผล และการกระตุ้นหนุนเสริม

ใช้ระบบ Network จัดตั้งองค์กรขึ้น เมื่องานเดิน มีการแบ่งงานกันทำ แบ่งคนแบ่งงาน มีการประสานกัน เราเรียกว่าองค์กร แต่องค์กรที่เรียกว่าเครือข่ายนี้ เป็นองค์กรแบบ Dynamic ไม่ใช่ Static คือ เครือข่ายฯ กำลังจัดตั้งองค์กร องค์กรที่ใหญ่มาก คนในองค์กรมีเป็นแสน โดยที่เครือข่ายมีความเป็น Dynamic และศูนย์ก็มีความเป็น Dynamic (วิวัฒน์ ศัลยกำธร. สัมภาษณ์. 2556)

1.5.1 วิธีการที่กระทำบนระบบเครือข่าย มีดังนี้

1) การมีหลักยึดถือร่วมกันในหมู่ศูนย์ในเครือข่ายกิจกรรมธรรมชาติ

สมาชิกเครือข่ายกิจกรรมธรรมชาติผูกพันกันด้วยกฎกติกา 3 ข้อ (โซ่สามเส้น) คือ

โซ่เส้นที่หนึ่ง ทัศนวิสัยสามัญ (Common Ideology) คือ การมีความเห็นที่ตรงกัน มีหลักคิดคล้ายๆ กัน ยึดถืออุดมการณ์เดียวกัน

โซ่เส้นที่สอง ศีลสามัญ (Common Interest) คือ การสร้างกฎปฏิบัติร่วมกัน ซึ่งมี 8 ข้อ

โซ่เส้นที่สาม วิทยาศาสตร์มา ญาติ (Inter-relationship) คือ มีความรักใคร่กันเหมือนญาติพี่น้อง

ศีลหรือกฎปฏิบัติ 8 ข้อ ที่มีร่วมกัน คือ

- (1) มาประชุมเป็นเนืองนิตย์
- (2) อบรมยกระดับวิทยาการทุกปี
- (3) ร่วมกันพัฒนาหลักสูตร
- (4) บริหารจัดการการเงินร่วมกัน
- (5) จัดงานมหกรรมคืนชีวิตให้แผ่นดินทุกปี
- (6) จัดงานอนุรักษ์พันธุกรรมพืช ทุก 2 ปี
- (7) โครงการถวายข้าว
- (8) ธนาคารต้นไม้

2) การจัดประชุมทุกสองเดือน

เป็นหนึ่งในกฎปฏิบัติ ทุกสองเดือนจะมีการประชุมเครือข่าย ซึ่งเป็นการประชุมสัญจร จะหมุนเวียนไปจัดที่ศูนย์ในเครือข่าย การประชุมร่วมกันในเครือข่าย เป็นตัวเชื่อมร้อย เกาะเกี่ยวกันไว้ ในการประชุมกันทุกสองเดือน จะมีการต่อยอดคุณธรรม การคุยถึงเป้าหมายของเครือข่าย ความต้องการของเครือข่าย ซึ่งจะพบได้ว่าคนที่มองเห็นไปในทิศทางเดียวกับเครือข่ายก็จะยังตามกันไป แต่คนที่เห็นต่างไปหรือไม่เห็นด้วย และเป้าหมายของเครือข่ายไม่ใช่เป้าหมายของตน ก็จะห่างหายไป หลุดร่วงไป (ศลิษา ศัลยกัทร. สัมภาษณ์. 2556)

3) การลงพื้นที่ไปกระตุ้นหนุนเสริม

เมื่อมีการไปประชุม ไปเยี่ยมคนที่เป็นเจ้าของบ้าน ทำหน้าที่เป็นเจ้าภาพ จะได้รับการติดตามประเมินผล ในขณะที่เดียวกัน เจ้าของบ้านจะตื่นตัวในการดูแลพื้นที่ ตั้งแต่เรื่องห้องน้ำ และอาคารสถานที่ให้สะอาดและมีเพียงพอ เรื่องต้นไม้และอื่นๆ ในพื้นที่จะถูกพัฒนาขึ้น นี่คือการติดตามดู (Monitor) ในลักษณะไม่เป็นทางการ (Informal Organization)

ผลดีจากการนี้คือ เกิดการแลกเปลี่ยนหรือการให้ซึ่งกันและกัน การได้ย้าความเป็นเพื่อน การที่เจ้าบ้านได้รับคำแนะนำ การที่ผู้มาเยือนอาจได้เรียนรู้ใหม่ๆ รวมไปถึงการตรวจว่ามีอะไรที่ยังขาด มีศักยภาพอย่างไร และได้ลงมือทำจริงอย่างเพียงพอหรือไม่ ถือเป็นขวัญกำลังใจ (Moral Support) ของเจ้าบ้าน

กระบวนการติดตามยังมีรูปแบบอื่นๆ อีก เช่น โครงการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงภาคประชาชน ซึ่งอยู่ในความดูแลของสถาบันเศรษฐกิจพอเพียง มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์ บางคล้า ซึ่งสถาบันนี้ก่อตั้งและร่วมเป็นศูนย์กลางกิจกรรมธรรมชาติศูนย์หนึ่งในเครือข่ายกิจกรรมธรรมชาติ โครงการนี้จะทำหน้าที่ ติดตาม กระตุ้น หนุนเสริมลงไปให้กำลังใจไปอบรมซ้ำในพื้นที่ โดยมีศูนย์ฝึกอบรมเคลื่อนที่ (รถโมบาย) เป็นเครื่องมือ ภาวะที่ลูกศิษย์ของเครือข่ายที่อบรมแล้วนำไปปฏิบัติจริงในพื้นที่ อาจต้องอยู่ท่ามกลางสังคมที่ไม่เห็นด้วยกับแนวทางใหม่ของตน การเข้าไปกระตุ้น ไปอบรมซ้ำ จะช่วยเสริมพลังได้อย่างดี ทำให้ลูกศิษย์ไม่รู้สึกละอาย มีพวก มีความมั่นใจที่จะดำเนินต่อไป เพราะคนรอบข้างแม้จะมองว่าเขาเพี้ยน หรือไม่มีทางจะทำได้สำเร็จ แต่ก็ยังอาจได้คิด ได้ทบทวนอีกครั้งว่าสิ่งที่เขาทำมันมีความหมายอย่างไร ซึ่งอาจไม่ใช่อย่างที่ตนเคยคิด การติดตามประเมินผลในลักษณะนี้ยังเป็นการขยายผลด้วย

นอกจากไปพื้นที่ของลูกศิษย์โดยตรง ยังใช้การเชื่อมโยงกับศูนย์ของเครือข่ายๆในพื้นที่ แล้วก็ไปเชื่อมกับลูกศิษย์ของที่นั่นอีกที หลังจากที่ได้ผลักดันให้ลูกศิษย์หัวไวใจสู้แปลงลงสู่ปฏิบัติ ก็ต้องไม่ทิ้งลูกศิษย์ จนเมื่อเขาเข้มแข็ง แม้อันเรื่องมันติดแล้วเดินไปได้

ก็ยังต้องคอยเป็นที่ปรึกษา เป็นพี่เลี้ยง วางเป้าหมายให้ที่นั่นเป็นแหล่งศึกษาดูงาน เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ ซึ่งก็จะส่งผลให้ที่นั่นเข้มแข็ง มีนวัตกรรม มีการแลกเปลี่ยนกันเอง

4) การติดตามโดยตรงในเครือข่าย

นอกเหนือจากข้อที่กล่าวข้างต้นแล้ว การติดตามโดยตรงในเครือข่ายก็เป็นอีกวิธีหนึ่ง ซึ่งมีทั้งในแนวตั้งและแนวระนาบ ในแนวตั้ง เช่น ศูนย์แม่ไปติดตามศูนย์ลูก ศูนย์ลูกไปติดตามลูกศิษย์ ส่วนในแนวระนาบก็เช่น เพื่อนที่มาอบรมเช็กกันเอง ถามไถ่กันว่าทำแล้วรึยัง คนทำแล้วก็คุยให้เพื่อนฟัง ซึ่งการที่จะเอื้อให้เกิดความสัมพันธ์กันของลูกศิษย์ ก็ได้กระทำในช่วงเวลาของการอบรม โดยการหนุนให้จัดตั้งกรรมการรุ่น มีการแลกเปลี่ยนโทรศัพท์ และการแวะเยี่ยมเยียนกันในรุ่น อาจมีการประชุมกันย่อยๆ เฉพาะในรุ่น เป็นการติดตามประเมินผลกันในแนวระนาบ

ระบบเครือข่ายของเครือข่ายกิจกรรมธรรมชาติจึงก่อให้เกิดระบบช่วยเหลือกัน และระบบติดตาม (Monitor) ทุกทิศทาง ทุกขั้นตอน ซึ่งเรื่องเหล่านี้จะอยู่ในวาระของเครือข่ายตั้งแต่ในการวางแผน การแปลงสู่การปฏิบัติและการติดตามผล

2. การประกาศนโยบายวาระแห่งชาติเกษตรอินทรีย์

นโยบายการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ได้พัฒนาขึ้นมาเป็นวาระแห่งชาติ เมื่อมีการประกาศคำแถลงนโยบาย ตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2544 สำคัญสำคัญของนโยบายก็คือรัฐบาลจะส่งเสริมการทำเกษตรแบบผสมผสาน เกษตรกรรมทางเลือกและเกษตรอินทรีย์ รวมทั้งส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ให้แก่เกษตรกรชุมชน และจะผลักดันให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางผลิตสินค้าเกษตรอินทรีย์ การพัฒนาคุณภาพมาตรฐานแปรรูป และบรรจุภัณฑ์ของสินค้าเกษตรอินทรีย์ในตลาดให้เป็นศูนย์กลางในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ต่อมายังได้มีมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 30 มีนาคม 2547 ให้กระทรวงเกษตรและสหกรณ์เร่งดำเนินการรณรงค์ ส่งเสริม และแนะนำให้เกษตรกรมีความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับเรื่องการปรับปรุงบำรุงดินด้านอินทรีย์วัตถุ เพื่อลดการใช้ปุ๋ยเคมีเพิ่มประสิทธิภาพการใช้ปุ๋ยเคมี และสามารถนำไปใช้ประโยชน์อย่างจริงจัง เพื่อการพัฒนาคุณภาพดิน ลดปริมาณการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมี

หลังจากนั้นยังมีมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 22 มิถุนายน 2547 ได้มอบหมายให้รองนายกรัฐมนตรี (นายจาตุรนต์ ฉายแสง) เป็นเจ้าภาพรับผิดชอบเรื่องการผลิตและรณรงค์การใช้ปุ๋ยอินทรีย์หรือปุ๋ยชีวภาพให้แพร่หลาย โดยมีกระทรวงต่างๆ เข้าร่วม คือ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี กระทรวง

อุตสาหกรรม และหน่วยงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยให้ถือว่าเรื่องนี้เป็นวาระแห่งชาติที่ต้องทำให้เป็นรูปธรรมโดยเร็ว

มติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 23 พฤศจิกายน 2547 เห็นชอบข้อเสนอการจัดทำแผนงบประมาณในเชิงบูรณาการพัฒนากษेत्रอินทรีย์ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2549 และให้กระทรวงและหน่วยงานใช้เป็นแนวทางประกอบการดำเนินงาน ให้สอดคล้องกับกระบวนการจัดทำงบประมาณรายจ่ายประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2549

มติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 4 มกราคม 2548 เห็นชอบในหลักการยุทธศาสตร์เกษตรอินทรีย์ให้เป็นวาระแห่งชาติ และอนุมัติในหลักการให้แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ โดยมีรองนายกรัฐมนตรีที่กำกับการบริหารราชการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เป็นประธาน

คำแถลงนโยบายของคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 23 มีนาคม 2548 ในการปรับโครงสร้างภาคการเกษตร รัฐบาลจะสนับสนุนการเพิ่มมูลค่าให้แก่สินค้าเกษตร โดยส่งเสริมด้านการวิจัยและพัฒนานวัตกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพควบคู่ไปกับภูมิปัญญาท้องถิ่น และกระบวนการบ่มเพาะวิสาหกิจชุมชนในการเพิ่มมูลค่าสินค้า โดยให้ความสำคัญในการสร้างความมั่นคงทางด้านอาหารและนำผลผลิตเกษตรไปผลิตเป็นพลังงานทดแทน เช่น ปาล์ม น้ำมัน อ้อย มันสำปะหลัง การผลิตสินค้าเกษตรที่มีศักยภาพทางการตลาดสูงและมีโอกาสเพิ่มมูลค่า เช่น ยางพารา ปศุสัตว์ การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง เป็นต้น และส่งเสริมการแปรรูปสินค้าเกษตรตามระบบมาตรฐานความปลอดภัยอาหาร โดยพัฒนาระบบการตรวจสอบคุณภาพมาตรฐานสินค้าเกษตร ทั้งการนำเข้าและส่งออกให้เป็นไปตามมาตรฐานโลก รวมทั้งส่งเสริมและสนับสนุนการเกษตรแบบยั่งยืนตามแนวทฤษฎีใหม่และเกษตรอินทรีย์ เพื่ออนุรักษ์ และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม

ในการขับเคลื่อนเกษตรอินทรีย์เป็นวาระแห่งชาติ ทุกภาคส่วนร่วมกันปฏิบัติอย่างจริงจังและต่อเนื่อง เพื่อให้มีการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตที่พึ่งพาการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีมาเป็นการพึ่งพาตนเองในการผลิตปุ๋ยอินทรีย์และสารชีวภาพ เพื่อใช้เองในประเทศตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง โดยคำนึงถึงมิติดังต่อไปนี้

- 2.1 มิติของอาหารปลอดภัย
- 2.2 มิติความปลอดภัยของเกษตรกร
- 2.3 มิติของการประหยัดค่าใช้จ่ายที่เป็นเงินตราต่างประเทศ
- 2.4 มิติแห่งการฟื้นฟูนิเวศของดินและทรัพยากรธรรมชาติ
- 2.5 มิติแห่งการสำนึกต่อผู้บริโภคของตัวเกษตรกรทุกๆ คน

ลิขสิทธิ์ของหนังสือพิมพ์นี้เป็นของสำนักงานพิมพ์

2.1 ความก้าวหน้าของการดำเนินงานขับเคลื่อนวาระแห่งชาติเกษตรอินทรีย์

(วาระแห่งชาติเกษตรอินทรีย์, ออนไลน์, 2555)

2.1.1 รัฐบาลได้ประกาศเจตนารมณ์อย่างชัดเจน ในการขับเคลื่อนเกษตรอินทรีย์ เป็นวาระแห่งชาติ โดยมีการจัดการประชุมสมัชชาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ เพื่อให้เกิดการขับเคลื่อนนโยบายสำคัญของรัฐบาลอย่างเป็นรูปธรรมและต่อเนื่องเป็นระยะ โดยจัดประชุมสมัชชาฯ จำนวน 3 วัน คือ วันที่ 24 - 26 ธันวาคม 2547 ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระเกียรติฯ อ.คลองหลวง จ.ปทุมธานี ทั้งนี้ ในวันที่ 24 ธันวาคม 2547 ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี (พันตำรวจโท ดร.ทักษิณ ชินวัตร) ได้ให้เกียรติมาเป็นประธานในพิธีเปิดการประชุม และพิธีลงนามปฏิญญาว่าด้วยเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ โดยมีผู้แทนจากภาครัฐ ภาคเอกชน และเครือข่ายเกษตรกร ร่วมลงนามเพื่อประกาศเจตนารมณ์ขับเคลื่อนเกษตรอินทรีย์เป็นวาระแห่งชาติ ซึ่งนายกรัฐมนตรีได้มอบหมายให้ทุกภาคส่วนร่วมกันปฏิบัติอย่างจริงจังและต่อเนื่อง เพื่อให้มีการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตที่พึ่งพาการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีมาเป็นการพึ่งพาตนเอง ในการผลิตปุ๋ยอินทรีย์และสารชีวภาพเพื่อใช้เองในประเทศ ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง โดยคำนึงถึงทุกมิติ ทั้งมิติของอาหารปลอดภัย มิติความปลอดภัยของเกษตรกร มิติของการประหยัดค่าใช้จ่ายที่เป็นเงินตราต่างประเทศ มิติแห่งการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม และทรัพยากรธรรมชาติ และมิติแห่งการสำนึกต่อผู้บริโภคของตัวเกษตรกรทุกๆ คน ซึ่งในการประชุมครั้งนี้ มีผู้เข้าร่วมประชุมจากทุกภาคส่วน ทั้งจากภาครัฐ ภาคเอกชน เกษตรกร เครือข่ายเกษตรอินทรีย์ และผู้สนใจทั่วไป รวมทั้งสิ้นจำนวน 15,030 คน และตั้งแต่ปี 2548 เป็นต้นมา หน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเครือข่ายเกษตรกรก็ได้มีการจัดการประชุมเพื่อรณรงค์ประชาสัมพันธ์ขับเคลื่อนวาระแห่งชาติเกษตรอินทรีย์เป็นระยะๆ อย่างต่อเนื่อง

2.1.2 การจัดทำแผนงบประมาณในเชิงบูรณาการประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2549 “การพัฒนาเกษตรอินทรีย์” กรมพัฒนาที่ดินในฐานะหน่วยงานเจ้าภาพ ได้ร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (6 กระทรวง 26 หน่วยงาน) ประชุมระดมความคิด จัดทำสรุปภาพรวมและรายละเอียดแผนงบประมาณในเชิงบูรณาการประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2549 “การพัฒนาเกษตรอินทรีย์” เสร็จเรียบร้อยแล้ว และผ่านการอนุมัติในหลักการตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 31 พฤษภาคม 2548 แล้ว ภายในวงเงินงบประมาณจำนวน 1,262.166 ล้านบาท โดยมีเป้าหมายและแนวทางการดำเนินงาน ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2548 - 2552 ดังนี้

1) เป้าหมายการดำเนินงาน

(1) จำนวนเกษตรกรที่มีการปรับเปลี่ยนใช้สารอินทรีย์ทดแทนสารเคมีทางการเกษตร 4.25 ล้านราย (ปี พ.ศ. 2549 จำนวนเกษตรกร 850,000 ราย)

(2) จำนวนพื้นที่ที่มีการปรับเปลี่ยนใช้สารอินทรีย์ทดแทนสารเคมีทางการเกษตรเนื้อที่ 85 ล้านไร่ (ปี พ.ศ. 2549 เนื้อที่ 17 ล้านไร่)

(3) ปริมาณการนำเข้าปุ๋ยเคมี และสารเคมีทางการเกษตร ลดลง 50% (ปี พ.ศ. 2549 ลดลง 5 %) คิดเป็นมูลค่า 2,220 ล้านบาท (คิดจากปีฐาน 2547)

(4) เกษตรกรมีรายได้สุทธิเพิ่มขึ้น 20 %

(5) ปริมาณและมูลค่าการส่งออกสินค้าเกษตรอินทรีย์เพิ่มขึ้น 100 % ต่อปี

2) แนวทางการดำเนินงาน

(1) รมรณรงค์ประชาสัมพันธ์ให้เกษตรกรทั่วประเทศรับรู้ถึงนโยบายและเจตนารมณ์ของรัฐบาลในเรื่องวาระแห่งชาติเกษตรอินทรีย์ รวมทั้งปลูกฝังและสร้างกระแสค่านิยมให้เกษตรกรหันมาใช้สารอินทรีย์ทดแทนสารเคมีทางการเกษตร ซึ่งเจ้าหน้าที่ของรัฐ เกษตรกรและประชาชนทุกคนจะต้องร่วมมือร่วมใจกันขับเคลื่อนวาระแห่งชาติเกษตรอินทรีย์ไปสู่เป้าหมายความสำเร็จให้ได้

(2) วิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีเกษตรอินทรีย์ ได้แก่ การวิจัยเทคนิคการผลิตปุ๋ยอินทรีย์คุณภาพสูง การนำขยะมาผลิตปุ๋ยอินทรีย์ การคิดค้นพัฒนานวัตกรรมใหม่ๆ ในการใช้สารอินทรีย์ทดแทนสารเคมี รวมทั้งพัฒนาเทคโนโลยีการบรรจุภัณฑ์และแปรรูปสินค้าเกษตรอินทรีย์

(3) การสร้างระบบเครือข่ายเกษตรกร โดยใช้วิธีการสร้างทีมแกนนำเกษตรกรเพื่อขยายฐานสมาชิก และการสร้างระบบติดตามประเมินผลเพื่อสนับสนุนทีมที่มีความเข้มแข็ง ทั้งนี้จะให้เครือข่ายเกษตรกร มูลนิธิ สถาบัน และองค์กรอิสระต่างๆ ที่ดำเนินงานฝึกอบรมเกษตรกรด้านการผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์ ตามแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งมีศูนย์ฝึกอบรมเกษตรกรอยู่แล้ว เป็นผู้ดำเนินฝึกอบรมและสร้างทีมแกนนำเกษตรกรขึ้น โดยจะต้องมีการประชุมเครือข่ายเกษตรกรทั้งหมด เพื่อกำหนดกรอบของหลักสูตรให้เป็นไปในทิศทางเดียวกันก่อนที่จะมีการจัดกิจกรรมดังกล่าวขึ้น

(4) การสร้างมูลค่าเพิ่มและพัฒนาตลาดสินค้าเกษตรอินทรีย์ โดยทางภาครัฐจะสนับสนุนในเรื่องของตลาดสินค้าเกษตรอินทรีย์ และผลักดันให้สินค้าเกษตรอินทรีย์มีมูลค่าสูงกว่าสินค้าปกติ ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่จะส่งเสริมให้เกษตรกรสนใจปรับเปลี่ยนเข้าสู่ระบบการผลิตสินค้าเกษตรอินทรีย์

2.1.3 การส่งเสริมการทำเกษตรอินทรีย์ : รับผิดชอบโดยคณะกรรมการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ โดยมีพลตรีจำลอง ศรีเมือง เป็นประธานคณะกรรมการ กรมวิชาการเกษตร และกรมพัฒนาที่ดิน เป็นฝ่ายเลขานุการฯ ความก้าวหน้าของการดำเนินงานมีดังนี้

1) ดำเนินการจังหวัดนำร่องโครงการเกษตรอินทรีย์ ในปี พ.ศ. 2548 จำนวน 23 จังหวัด ได้แก่ แม่ฮ่องสอน เชียงราย อุบลราชธานี นครพนม มุกดาหาร กาฬสินธุ์ สุพรรณบุรี นครราชสีมา สิงห์บุรี ศรีสะเกษ บัตตานี นราธิวาส พัทลุง สกลนคร จันทบุรี ชุมพร นครศรีธรรมราช สระแก้ว สุรินทร์ ยะลา ปทุมธานี กาญจนบุรี และพิษณุโลก

2) จัดทำคู่มือปฏิบัติการ โครงการเกษตรอินทรีย์ระดับจังหวัด เพื่อให้ส่วนราชการในระดับจังหวัดใช้เป็นคู่มือหรือแนวทางในการดำเนินงานในกิจกรรมเกษตรอินทรีย์ และยกระดับคุณภาพชีวิตของเกษตรกรไทยให้ดีขึ้น เป็นคู่มือการต่อประเทศชาติโดยรวมต่อไป

3) จัดประชุมเชิงปฏิบัติการ เรื่อง แนวทางการดำเนินงานโครงการเกษตรอินทรีย์ในวันที่ 21 - 23 มิถุนายน 2548 ณ ราชธานีโอโซน จังหวัดอุบลราชธานี จำนวนผู้เข้าร่วมประชุม 70 คน ประกอบด้วยผู้แทนจังหวัดนำร่องที่จะมาดำเนินงานขับเคลื่อนโครงการจังหวัดละ 2 คน และผู้แทนกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ที่ได้รับการมอบหมายให้รับผิดชอบแต่ละจังหวัดนำร่อง 23 คน

2.1.4 การส่งเสริมการใช้สารอินทรีย์ทดแทนสารเคมีทางการเกษตร สนับสนุนการขับเคลื่อนวาระแห่งชาติเกษตรอินทรีย์ : รับผิดชอบโดยคณะกรรมการส่งเสริมการใช้สารอินทรีย์ทดแทนสารเคมีทางการเกษตร โดยมีกรรมการผู้ช่วยรัฐมนตรีประจำกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (นายสุนัย เศรษฐบุญสร้าง) เป็นประธานคณะกรรมการ กรมพัฒนาที่ดินเป็นฝ่ายเลขานุการฯ ความก้าวหน้าการดำเนินงานมีดังนี้

1) แต่งตั้งคณะกรรมการส่งเสริมการใช้สารอินทรีย์ทดแทนสารเคมีทางการเกษตร เพื่อรับผิดชอบกำหนดนโยบายและแผนการดำเนินงานส่งเสริมการผลิตและใช้สารอินทรีย์ทดแทนสารเคมีทางการเกษตร ในการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตตามความเหมาะสมและความต้องการของท้องถิ่น สนับสนุนการขับเคลื่อนวาระแห่งชาติเกษตรอินทรีย์ รวมถึงการติดตามการดำเนินงานให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและบรรลุตามเป้าหมายที่กำหนด

2) จัดทำโครงการส่งเสริมการใช้สารอินทรีย์ทดแทนสารเคมีทางการเกษตร โดยขอรับการสนับสนุนงบประมาณของปี พ.ศ. 2548 เพื่อสนับสนุนการขับเคลื่อนวาระแห่งชาติเกษตรอินทรีย์ และรองรับการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องไปจนถึงปี 2549 ทั้งนี้ได้ขอรับการสนับสนุนงบประมาณรวมทั้งสิ้น 143,500 ล้านบาท โดยดำเนินงานด้านการรณรงค์ส่งเสริมการผลิตและใช้ปุ๋ยอินทรีย์ สารอินทรีย์ ทดแทนสารเคมีทางการเกษตร ได้มีการดำเนินงานอย่างกว้างขวางและเกิดผลในทางปฏิบัติอย่างยั่งยืน โดยเฉพาะเรื่องการจัดเตรียมเกษตรกรและชุมชนให้ได้รับการฝึกอบรม ถ่ายทอดเทคโนโลยีการผลิต การบริหารจัดการ และวิชาการด้านต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ในการรองรับการฟื้นฟูและจัดตั้งโรงงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์-ชีวภาพ ชุมชน ให้สามารถดำเนินการผลิตได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล จำนวน 1,500 ทีมๆ ละ 10 ราย รวม 15,000 ราย รวมทั้งเรื่องการรณรงค์

ประชาสัมพันธ์ และจัดมหกรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น ตามแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ เป็นแบบอย่างแก่เกษตรกรอื่นๆ อย่างกว้างขวาง

3) จัดทำรายละเอียดกรอบแนวทางการดำเนินงานเรื่อง การเตรียมความพร้อมของเกษตรกรและชุมชน รองรับการพัฒนาพื้นที่ฟูและจัดตั้ง โรงงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์-ชีวภาพ ชุมชน ซึ่งกรมพัฒนาที่ดินได้จัดทำเป็น โครงการเรียบร้อยแล้ว โดยมีแนวทางการดำเนินงานดังนี้

(1) สำรวจเตรียมความพร้อม และจัดทำคู่มือการคัดเลือกเกษตรกรและชุมชนเข้ารับการศึกษาอบรม เพื่อรองรับการพัฒนาพื้นที่ฟูและจัดตั้ง โรงงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์-ชีวภาพ ชุมชน ซึ่งในขณะนี้กรมพัฒนาที่ดินมีข้อมูล โรงงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์ที่จัดตั้งขึ้นแล้ว แต่ไม่ประสบความสำเร็จในการดำเนินงานรวมประมาณ 411 แห่ง ดังนี้

(1.1) ข้อมูลโรงงานปุ๋ยที่หยุดดำเนินการ หรือดำเนินการเป็นครั้งคราว จำนวน 299 แห่ง สำรวจโดยสำนักงานปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ซึ่งทางกรมพัฒนาที่ดินได้มอบหมายให้สถานีพัฒนาที่ดินดำเนินการคัดเลือกกลุ่มเกษตรกรในชุมชน เป้าหมายจากข้อมูลดังกล่าว เพื่อเข้ารับการศึกษาอบรมรองรับการพัฒนาพื้นที่ฟู โรงงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์ฯ 1 ทีม (10 ราย) ต่อ 1 โรงปุ๋ย

(1.2) โรงงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์คุณภาพสูงที่สร้างโดย วว. รวม 53 แห่ง โดยกรมพัฒนาที่ดินจะได้ประสานกับ วว. เพื่อแสดงเจตนารมณ์ร่วมกัน พัฒนาโรงงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์ฯ ดังกล่าวให้สามารถขับเคลื่อนได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุดต่อไป โดยขอให้คัดเลือกเกษตรกรแกนหลักที่บริหาร โรงงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์ฯ เข้ารับการศึกษาอบรม 1 ทีม (10 คน) ต่อ 1 โรงปุ๋ย

(1.3) ข้อมูล โรงงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์ที่ยังมีปัญหาค่าอุปสรรค การดำเนินงานและยังต้องการความช่วยเหลือ สนับสนุนการพัฒนาพื้นที่ฟู โรงปุ๋ยจากภาครัฐ จำนวน 59 แห่ง ซึ่งได้รับงบประมาณสนับสนุนการสร้างจากกรมส่งเสริมสหกรณ์ โดยกรมพัฒนาที่ดินจะได้ประสานงานกับกรมส่งเสริมสหกรณ์ให้ดำเนินการคัดเลือกกลุ่มเกษตรกรในชุมชนเป้าหมาย เพื่อเข้ารับการศึกษาอบรมรองรับการพัฒนาพื้นที่ฟู โรงงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์ 1 ทีม (10 ราย) ต่อ 1 โรงปุ๋ย

(2) จัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการ เรื่อง “แนวทางการจัดเตรียมเกษตรกรและชุมชน รองรับการพัฒนาพื้นที่ฟูและจัดตั้ง โรงงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์ - ชีวภาพ ชุมชน” ในวันที่ 28-30 มิถุนายน 2548 ณ วังริ้วสตอร์ท จังหวัดนครนายก มีกรรมการผู้ช่วยรัฐมนตรีประจำกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (นายสุนัย เศรษฐ์บุญสร้าง) เป็นประธานการประชุม ผู้เข้าร่วมประชุมรวม 80 คน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการระดมความคิดและความพร้อมของเครือข่ายสถาบันเกษตรกร ด้านเกษตรกรมยังยืน ซึ่งจะเข้ามารับผิดชอบการศึกษาอบรมเกษตรกรและชุมชน รองรับการพัฒนาพื้นที่ฟูและจัดตั้ง โรงงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์ - ชีวภาพ ชุมชน ตามนโยบายกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ โดยให้มีการจัดทำหลักสูตร

การฝึกอบรมที่เน้นเรื่องการแก้ปัญหาค้นคว้าด้วยปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และการบริหารจัดการ เทคนิควิธีการ เพื่อการฟื้นฟูและจัดตั้งโรงงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์-ชีวภาพ ชุมชน สรุปผลการประชุม ดังนี้

(2.1) มอบหมายเครือข่ายสถาบันเกษตรกรที่มีศูนย์ฝึกอบรมกระจายอยู่ทั่วประเทศประมาณ 35 ศูนย์ เป็นผู้รับผิดชอบฝึกอบรมเตรียมความพร้อมเกษตรกรรองรับการฟื้นฟูและจัดตั้งโรงงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์-ชีวภาพ ชุมชน

(2.2) กลุ่มเป้าหมายเกษตรกรแกนหลักที่จะคัดเลือกเข้ารับการฝึกอบรมตามแผนงานปีงบประมาณ พ.ศ.2548 รวม 1,500 ทีมๆ ละ 10 ราย รวมทั้งสิ้น 15,000 ราย ปี 2549 รวม 6,500 ทีมๆ ละ 10 ราย รวมทั้งสิ้น 65,000 ราย ทั้งนี้จะเร่งรัดดำเนินการฝึกอบรมเกษตรกรแกนหลักตามเป้าหมายแผนปี 2548 เป็นลำดับแรกก่อน ซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายเกษตรกรแกนหลักที่มีโรงงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์แล้วแต่ไม่ประสบผลสำเร็จ กลุ่มที่ต้องการเข้าร่วมโครงการจัดตั้งโรงงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์ฯ ที่จะสร้างใหม่ในปี 2548 และ 2549 ตามแผนงบประมาณบูรณาการจังหวัด รวมทั้งเกษตรกรแกนหลักที่ยากจนต้องการมีอาชีพเสริมเพิ่มรายได้ หรืออยู่ในพื้นที่วิกฤติมีการใช้สารเคมีจำนวนมาก ให้เสนอเข้ารับการฝึกอบรมได้ทีมละ 10 ราย หรือชุมชนละ 10 ราย และนำร่องพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้

การกำหนดหลักสูตรการฝึกอบรมได้ข้อสรุปว่า ให้ใช้หลักสูตรกลางที่มีหลักการไปในแนวทางเดียวกัน ประกอบด้วยขอบเขตของหลักสูตรที่เน้นการสร้างจิตสำนึก ส่งเสริมคุณธรรมวิถีชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง คุณธรรม 4 ประการ เพื่อแก้ไขปัญหาชีวิตและสังคม หลักธรรม บุญศรัทธา สីล การสร้างพลังชุมชน เครือข่าย หลักการบริหารจัดการ (ตนเอง ทูทางสังคม ทรัพยากรธรรมชาติ องค์กร) วิชากิจปุ๋ยอินทรีย์-ชีวภาพ (บริหาร โรงงาน เทคนิค วิธีการผลิต การเงินบัญชี ความรู้เกษตร ข้อมูลการใช้ปุ๋ยแต่ละพื้นที่ ผลผลิตอินทรีย์ทั้งทฤษฎีและปฏิบัติ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ โรงงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์) สำหรับรายละเอียดหลักสูตรของแต่ละเครือข่าย สถาบันเกษตรกรที่จะรับผิดชอบการฝึกอบรมให้สามารถยึดหยุ่นได้ตามความเหมาะสมกับวิถีชีวิตของเกษตรกร/ชุมชน ในแต่ละพื้นที่

2.1.5 การจัดทำคู่มือการจัดตั้งและบริหาร โรงงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์-ชีวภาพ ชุมชน

กรมพัฒนาที่ดินได้ร่วมประชุมกับหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ กรมส่งเสริมสหกรณ์ กรมส่งเสริมการเกษตร กรมวิชาการเกษตร สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เพื่อร่วมกันแก้ไขร่างคู่มือการจัดตั้งและบริหาร โรงงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์-ชีวภาพ ชุมชน ให้มีเนื้อหาครอบคลุมและมีความชัดเจนมากที่สุด โดยคู่มือฉบับร่างประกอบด้วยสาระสำคัญเรื่อง โครงการสร้างโรงงานฯ รายละเอียดของแบบโรงงานฯ เครื่องจักรและอุปกรณ์ภายในโรงงานฯ ศูนย์ข้อมูลเกษตรกรอินทรีย์และการควบคุมมาตรฐาน ข้อมูลชนิดและ

ปริมาณวัสดุเหลือใช้จากเกษตรกรรม ปริมาณธาตุอาหารของวัสดุเหลือใช้ทางการเกษตร แนวทางการบริหารจัดการและการจัดองค์กร ซึ่งขณะนี้ได้ดำเนินการเสร็จเรียบร้อยแล้ว อยู่ระหว่างรอการเสนอพิจารณาในคณะกรรมการส่งเสริมการใช้สารอินทรีย์ทดแทนสารเคมีทางการเกษตร และเมื่อได้คู่มือฉบับสมบูรณ์ที่ผ่านการเห็นชอบจากคณะกรรมการฯ เรียบร้อยแล้ว จะดำเนินการจัดพิมพ์แจกจ่ายให้กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่อไป

มตินโยบายส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ในฐานะวาระแห่งชาติ มีผลต่อการขยายเครือข่ายมูลนิธิ เนื่องจาก อาจารย์วิวัฒน์ ในฐานะผู้นำของมูลนิธิฯ ได้เข้าร่วมผลักดันนโยบายฉบับนี้ เพื่อรองรับการทำงานและขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงให้เป็นรูปธรรมของประเทศ

“ยุคหนึ่งนายกทักษิณ มาขึ้นข้างเราเต็มที่แล้วก็ประกาศวาระแห่งชาติปุ๋ยชีวภาพ พอประกาศเขาก็ตั้ง จาตุรงค์ ฉายแสงเป็นประธานขับเคลื่อน เขาก็ตั้งผมเป็นรองประธานขับเคลื่อน” (วิวัฒน์ ศัลยกำธร. สัมภาษณ์. 2556)

กล่าวคือ เมื่อรัฐบาลประกาศการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์เป็นนโยบายแห่งชาติแล้ว ย่อมจะต้องมีการจัดสรรทรัพยากรในการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ทั่วทั้งประเทศ เช่น งบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ หรือแม้แต่บุคลากรในการส่งเสริม เป็นต้น การส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ระดับนโยบาย ดังกล่าวถือว่าช่วยขยายภารกิจของมูลนิธิที่ทำงานด้านเกษตรอินทรีย์มาโดยตรง เช่น การเลี้ยงดิน ให้ดินเลี้ยงพืช การปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง การจัดการและการอนุรักษ์น้ำ นาข้าวอินทรีย์ ปั้นดินให้เป็นบ้าน ทางเลือกเพื่อพลังงานพอเพียง ถ่านคุณภาพและน้ำส้มควันไม้ การทำน้ำยาเอนกประสงค์ การทำน้ำหมัก ปุ๋ยอินทรีย์ เป็นต้น

บทที่ 5

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การนำเสนอผลการวิจัยในบทที่ 5 นี้ จะแบ่งหัวข้อการเสนอออกเป็น 4 หัวข้อใหญ่ๆ ดังต่อไปนี้

1. วัตถุประสงค์ของการวิจัย
2. สรุปผล
3. อภิปรายผล
4. ข้อเสนอแนะ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยเรื่องการก่อรูปและการขยายตัวขององค์กรประชาสังคมท้องถิ่นในภาคตะวันออก : กรณีศึกษามูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ มีวัตถุประสงค์ในการวิจัย ดังนี้

1. เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการก่อเกิดของมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติมาเบื้องต้น
2. เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการขยายตัวของมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติมาเบื้องต้น

สรุปผล

ข้อค้นพบข้อที่ 1 ตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 สามารถสรุปได้ว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการก่อเกิดมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ มี 3 ปัจจัย คือ วิกฤติเศรษฐกิจในปี 2540 วาทกรรมเศรษฐกิจพอเพียงและภาวะผู้นำในการขับเคลื่อน

วิกฤติเศรษฐกิจในปี 2540 ซึ่งส่งผลให้เกิดปัญหาการว่างงานจากการที่โรงงาน/บริษัทได้ปิดตัวลง คนที่เข้ามาทำงานในเมืองจึงต้องกลับถิ่นฐานเพื่อหาเลี้ยงชีพ คนเหล่านี้เมื่อได้กลับถิ่นฐานและหันไปประกอบอาชีพเกษตรกรรม รวมทั้งหาแนวทางในการทำเกษตรกรรมแบบลดต้นทุนให้ได้มากที่สุด

ปัจจัยอีกปัจจัยหนึ่ง คือ วาทกรรมเศรษฐกิจพอเพียง เป็นผลที่มาจากอุดมการณ์การพัฒนาที่ในหลวงได้นำเสนอให้แก่สังคมไทย ในการรองรับปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจ ในปี 2540 วาทกรรมเศรษฐกิจพอเพียงส่งเสริมให้มีการจัดตั้งชมรมกิจกรรมธรรมชาติ และมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ เนื่องจากข้อจำกัดของระบบราชการที่ไม่สามารถเป็นกลไกในการขับเคลื่อนอุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียงได้ จึงจำเป็นต้องสร้างกลไกใหม่ในรูปองค์กรประชาสังคมขึ้น

ปัจจัยสุดท้าย คือ บทบาทภาวะผู้นำในการขับเคลื่อน กล่าวคือ เน้นการขับเคลื่อนแบบ นักยุทธศาสตร์ นักปลุกระดมมวลชน ในการโน้มน้าวจิตใจให้ยอมรับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง รวมทั้งมีการปฏิบัติจริง และทำอย่างต่อเนื่องจนประสบผลสำเร็จในเรื่องของการพลิกฟื้นดิน จากดินเค็มกลายเป็นดินที่อุดมสมบูรณ์ เป็นปัจจัยสำคัญอีกปัจจัยหนึ่งที่ช่วยให้เกิดการก่อรูปมูลนิธิ กสิกรรมธรรมชาติ เนื่องจากความทุ่มเทของผู้นำจึงก่อให้เกิดการบอกต่อ มีการสื่อสารออกไปสู่สังคม จนเกิดการยอมรับในตัวผู้นำทั้งในส่วนของภาครัฐและเอกชน

ข้อค้นพบข้อที่ 2 ตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 สามารถสรุปได้ว่าปัจจัยสำคัญที่ทำให้มูลนิธิ กสิกรรมธรรมชาติเกิดการขยายตัวจนเป็นเครือข่ายขนาดใหญ่ได้นั้น คือ ความสำเร็จจากการอบรม นโยบายวาระแห่งชาติเกษตรอินทรีย์

ความสำเร็จจากการอบรม กล่าวคือ สามารถโน้มน้าวให้คนมีแนวคิดด้านเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งหลังจากการอบรมแล้วส่งผลให้สามารถนำไปปฏิบัติจริงตามแบบวิถีชีวิตของแต่ละบุคคล เป็นการช่วยลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน เช่น ทำเกษตรอินทรีย์ การผลิตน้ำยาเอนกประสงค์ ใช้ในครัวเรือน การทำน้ำหมักและปุ๋ยหมักชีวภาพ เป็นต้น ดังนั้นจึงนำไปสู่การพยายามที่จะเชื่อมโยง กับมูลนิธิกสิกรรมธรรมชาติ เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น แลกเปลี่ยนทรัพยากรในการทำเกษตรกรรม

ปัจจัยสุดท้ายที่ช่วยผลักดันให้เกิดเครือข่าย คือ นโยบายวาระแห่งชาติเกษตรอินทรีย์ กล่าวคือ หลังจากที่เกิดนโยบายนี้ขึ้นทำให้ภาครัฐและภาคประชาชนให้ความสำคัญกับการทำ เกษตรอินทรีย์มากขึ้น มูลนิธิกสิกรรมธรรมชาติซึ่งได้ผลักดันเรื่องเกษตรอินทรีย์เป็นทุนเดิม นั้น จึงเป็นที่รู้จักและเป็นที่ต้องการของกลุ่มคนที่อยากเข้าร่วมการฝึกอบรม การนำหลักแนวคิด ไปปฏิบัติใช้ รวมถึงมีการจัดสรรงบประมาณจากภาครัฐที่สนับสนุนให้มีการจัดอบรม โดยให้ ทางมูลนิธิกสิกรรมธรรมชาติไปเป็นวิทยากรในการฝึกอบรม

อภิปรายผล

ในการวิเคราะห์ถึงองค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการวิจัย ผู้วิจัยจะอภิปรายเปรียบเทียบระหว่าง ข้อค้นที่ได้จากการศึกษาและองค์ความรู้เดิมจากเนื้อหาบทที่ 2 ดังนี้

มูลนิธิกสิกรรมธรรมชาติได้เติบโตขึ้นในช่วงยุคก่อร่างสร้างเครือข่าย หรือการเกิดองค์กร ประชาสังคมในช่วงที่เจ็ด คือระหว่างปี พ.ศ. 2534 - 2541 ใช้การรวมกลุ่มกันทำงานโดยใช้รูปแบบ ของเครือข่าย และเป็นรูปแบบทางการ คือ มีการรองรับสถานะทางกฎหมายขององค์กรประชาสังคม ซึ่งเกิดจากการรวมตัวของกลุ่มคนที่มีอุดมการณ์เดียวกันร่วมกันขับเคลื่อนกิจกรรม เพื่อต้องการ ที่จะสร้างพื้นที่สาธารณะในการจัดการบริหารชุมชนอย่างมีส่วนร่วมด้วยตนเอง โดยมีองค์ประกอบ ที่สำคัญ คือ ใช้ค่านิยมประชาสังคม (Norm of Communication) การสร้างเครือข่าย นอกเหนือจาก มิโครงสร้างที่ผู้คนเกาะกลุ่มกันแล้ว ยังต้องมีทุนทางด้านค่านิยมด้วย คือ ความไว้วางใจ (Trust)

และสร้างความไว้วางใจ ในเครือข่ายภาคีของตน มีการสร้างเครือข่ายการสื่อสาร (Network of Communication) เป็นโครงสร้างที่เอื้อให้ผู้คนมีโอกาสสื่อสาร พูดคุยถึงปัญหาาร่วมกัน ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เป็นการสร้างเครือข่ายแห่งการเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อให้เกิดการยึดโยงความสามารถและพลังย่อยๆ ในแต่ละส่วนของสังคมเข้ามาเชื่อมต่อประสานกัน มีการพัฒนา การบ่มเพาะ และใช้เวลาเพื่อความสำเร็จ รวมทั้งการสร้างความสัมพันธ์บนความไม่เป็นทางการ เพราะการทำงานที่ไม่เป็นทางการ แต่อยู่บนความไว้นใจเชื่อใจกัน เกิดฉันทะที่จะทำ ทำงานแล้วเกิดปิติ และมีความยั่งยืน สร้างความเป็นชุมชน ไม่ยึดติดอยู่กับความเป็นชนบทหรือเมือง แต่ให้ความสำคัญกับ ความรัก ความผูกพัน ความเอื้ออาทร ความสนใจ หรือผลประโยชน์ร่วมกันบนสำนึกสาธารณะ จิตสำนึกเพื่อส่วนรวม (Public Consciousness) เป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้เกิดการเข้ามารับผิดชอบปัญหาสาธารณะร่วมกันบนสำนึกแห่งความเป็นพลเมือง (Citizenship) ซึ่งเป็นประชาธิปไตยขั้นพื้นฐาน มีกิจกรรมและความต่อเนื่อง หนทางที่จะทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันหรือเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ (Learning Society) นั่นก็ด้วยการเรียนรู้ที่มีการปฏิบัติการร่วมกัน (Interactive Learning Through Action) อย่างต่อเนื่อง

การขยายตัวของมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องที่สำคัญ 5 ปัจจัย คือ

1. จิตสำนึกประชาสังคม (Civic Consciousness) คือ สำนึกว่าตนเป็นเจ้าของปัญหาของชุมชนและมีเจตจำนงที่จะเข้าร่วมรับผิดชอบและร่วมแก้ไขปัญหาภัยต่างๆ ยอมรับในการรวมตัวและความคิดเห็นอย่างเท่าเทียมกัน ด้วยมิตรภาพในการเรียนรู้ร่วมกันหรือแก้ไขปัญหาที่เผชิญอยู่ให้ความสำคัญกับศักยภาพของปัจเจกชนในชุมชน ยอมรับและเห็นคุณค่าความแตกต่างหลากหลายของสมาชิกในชุมชนในการร่วมทำงานด้วยกัน การมีส่วนร่วมในกิจกรรมการแก้ปัญหาชุมชนเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดจิตสำนึกความเป็นชุมชน

2. ช่องทางสื่อสาร หมายถึง โครงสร้างที่เอื้อให้ผู้คนมีโอกาสสื่อสารพูดคุยถึงปัญหาาร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นการพูดคุยที่เป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ เวทีประชาคม (Civic Forum) ในรูปแบบต่างๆ จึงเป็นที่ที่สร้างความเป็นพลเมืองให้กับประชาชนในการร่วมมือกันแก้ไขปัญหาของชุมชนและสาธารณะ โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะ (Civic Infrastructure) แยกได้หลายระดับ พื้นฐานที่สุดก็คือ การพบปะของผู้คนเป็นบางครั้งบางคราว (Adhock Association) เช่น การติดตามเยี่ยมเยียนเครือข่ายในจังหวัดต่างๆ การรวมตัวเป็นกลุ่มงานด้านใดด้านหนึ่ง เช่น การจัดประชุมของเครือข่ายระดับสูงสุดคือ องค์กรร่ม (Umbrella Organization) ที่เชื่อมองค์กรสมาชิกและสมาชิกเข้าหากัน เป็นเครือข่ายชุมชน องค์กรต่างๆ ในประชาสังคมที่เข้มแข็ง การพบปะกันในเวทีประชาคมต้องขยายไปถึงการให้โอกาสคนแปลกหน้าที่สนใจในเรื่องเดียวกันด้วย ประชาชนมีโอกาสเข้าร่วม

ในการพูดถึงปัญหาความเป็นอยู่ของชุมชน ไม่เพียงในเวทีวงเล็ก แต่รวมไปถึงเวทีสาธารณะขนาดใหญ่ด้วย เช่น การจัดงานคืนชีวิตให้แผ่นดินในช่วงเดือนมีนาคมของทุกๆ ปี

3. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนและการตัดสินใจ การตัดสินใจในกิจกรรมสาธารณะจะต้องดำเนินการหลังกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งหมายถึง สิ่งที่ประชาชนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ผ่านการแลกเปลี่ยนข้อมูลความคิดกับคนในชุมชนสาธารณะ กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมิใช่การรับฟังข้อเสนอและข้อมูลเท่านั้น ประชาชนจะต้องพูดคุยถกเถียง แลกเปลี่ยนข้อมูลความคิดเห็นซึ่งกันและกัน เพราะไม่มีใครมีประสบการณ์เหมือนกันในเรื่องเดียวกัน ต่างคนต่างมีประสบการณ์และมองสิ่งเดียวกันจากมุมมอง และการให้คุณค่าที่แตกต่างกัน ชุมชนที่มีประชาสังคมเข้มแข็งจึงเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้

4. ภาวะการผู้นำและผู้นำชุมชน ลักษณะเด่นของชุมชนที่เป็นประชาสังคม มิได้เกิดจากจำนวนและแหล่งที่อยู่ของผู้นำ แต่อยู่ที่วิถีทางที่ผู้นำสัมพันธ์กับคนอื่น ผู้นำเช่นนี้จะทำหน้าที่เป็นผู้ให้โอกาสแก่ผู้อื่น เข้ามามีส่วนร่วมและริเริ่มสร้างสรรค์ และไม่ผูกขาดความคิดหรือการเป็นเจ้าของปัญหาหรือเจ้าของชุมชน ชุมชนจะเต็มไปด้วยภาวะการผู้นำจากผู้คนหลากหลายที่มีความสามารถต่างๆ กัน มีวิสัยทัศน์ก้าวไกล มองปัญหาชุมชนทั้งชุมชนอย่างเชื่อมโยง พร้อมทั้งจะเรียนรู้แลกเปลี่ยนข้อมูลความคิดเห็น ผู้นำที่หลากหลายเหล่านี้จะไม่ค่อยแตกต่างจากชาวบ้านคนอื่นคือไม่มีชนชั้นผู้นำที่แยกจากผู้ตามและคอยปกป้องฐานะของตนเอง รวมทั้งควบคุมการกระทำของคนอื่นอย่างเข้มงวด หากแต่จะเป็นผู้นำที่ฝึกตัวเองเข้ากับชุมชนอย่างแนบแน่น และร่วมทำประโยชน์เพื่อชุมชน การเข้าร่วมพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาสาธารณะในเวทีประชาคม และมีส่วนร่วมในกิจกรรมแก้ปัญหาของชุมชน จะทำให้ประชาชนจำนวนมากเกิดภาวะการผู้นำภายในตนเอง กลายเป็นผู้นำตามธรรมชาติที่หลากหลายในชุมชน

5. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสถาบัน ชุมชนที่เป็นประชาสังคมมักจะไม่นิ่งพาสถาบันของรัฐอย่างเดียว ตรงข้ามกับชุมชนที่ไม่เข้มแข็งมักจะพึ่งพารัฐ ส่งผลให้รัฐมีภาระรับผิดชอบชุมชนทุกด้าน จนไม่สามารถตอบสนองความต้องการได้ทั้งหมด นำมาซึ่งความไร้ประสิทธิภาพในที่สุด ในประชาสังคมความสัมพันธ์ของคนไม่ว่าจะเป็นรูปองค์กรหรือเครือข่าย ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ มักเป็นความสัมพันธ์ต่อกันในแนวระนาบ ในชุมชนที่ไม่เป็นประชาสังคมความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน และคนกับสถาบันทางสังคม เป็นความสัมพันธ์ในแนวตั้งหรือแบบอุปถัมภ์ ข้อมูลที่ไหลตามช่องทางความสัมพันธ์ในแนวตั้งมักเชื่อถือได้น้อย ความสัมพันธ์ในแนวตั้งก่อให้เกิดการปกครองแบบมาเฟียและเศรษฐกิจการเมืองล้าหลัง

ผลการศึกษาที่กล่าวมาข้างต้นจะสอดคล้องกับทฤษฎีองค์กรประชาสังคมแบบขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ในบริบทของความขัดแย้งด้านฐานทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ฯลฯ และการปรากฏตัว

ของการรวมตัวกันของเครือข่ายองค์กรชาวบ้าน เช่น สมัชชาคนจน สมัชชาเกษตรกรรายย่อย ฯลฯ รวมทั้งเครือข่ายองค์กรชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อม (กรณีท่อแก๊ซมาเลย์ กรณีโรงไฟฟ้าบ่อนอก-บ้านกรูด ฯลฯ) ปัญหาและข้อจำกัดของประชาธิปไตยแบบตัวแทนหรือการเมืองแบบปกติ ปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันและการใช้อำนาจรัฐโดยขาดฉันทานุมัติจากประชาชน และการปรากฏตัวของกลุ่มคนที่มีค่านิยมโลกชีวิตแบบใหม่ๆ ฯลฯ เหล่านี้ได้ทำให้เกิดการรวมตัวกันของกลุ่มคนในลักษณะที่ขัดแย้งกับรัฐ ต่อรองรัฐ จัดความสัมพันธ์ภาพรัฐ-สังคม ซึ่งมีวิธีการเคลื่อนไหวต่อสู้ทางการเมือง และพื้นที่ทางการเมืองเพื่อผลักดันวาระของตนเองที่แตกต่างไปจากองค์กรประชาสังคม 2 ประเภทแรก ซึ่งพลวัติสาธิต ชุมพล เรียกว่า “ประชาสังคมแบบขบวนการทางสังคมแบบใหม่” ซึ่งเป็นการขับเคลื่อนนอกกรอบระบบราชการ ที่เกิดจากการรวมกลุ่มคนที่มีแนวคิดและอุดมการณ์เดียวกัน จนเป็นมูลนิธีกิจกรรมธรรมชาติที่ขับเคลื่อนงานในฐานะประชาสังคม

การขยายตัวของเครือข่ายมูลนิธีกิจกรรมธรรมชาติจนเกิดเป็น “เครือข่ายกิจกรรมธรรมชาติ (คกช.)” ทุกภูมิภาคทั่วประเทศแล้ว ยังมีศูนย์กิจกรรมธรรมชาติกรังไพลิน ตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงประเทศกัมพูชาอีก 1 แห่ง ภายใต้ข้อตกลงความร่วมมือ (MOU) ระหว่างมูลนิธีกิจกรรมธรรมชาติกับผู้ว่าราชการจังหวัดไพลิน ประเทศกัมพูชา และในอนาคต มีแนวโน้มจะก่อตั้ง ศูนย์กิจกรรมธรรมชาติแห่งใหม่ ขึ้นอีกในประเทศกัมพูชา ขณะเดียวกันมีการประสานงานกับ เอกอัครราชทูตประเทศไทยในจอร์เจีย ประจำประเทศไทย และอดีตเอกอัครราชทูตไทยประจำประเทศในจอร์เจีย เพื่อจัดตั้งศูนย์ฝึกกิจกรรมธรรมชาติเพื่อเศรษฐกิจพอเพียง ในประเทศในจอร์เจีย ซึ่งการขยายตัวดังกล่าวอาจกล่าวได้ว่า เป็นประชาสังคมที่มีเครือข่ายระหว่างประเทศ อีกทั้งยังสอดคล้องกับทฤษฎีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ (New Social Movement) ซึ่งให้ความสำคัญเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคม (Civil Society Movement) ตามบริบทแห่งลักษณะสำคัญของขบวนการทางสังคมใหม่ 3 ประการ (ไชยรัตน์ เจริญสิน โอปาร. 2540 : 72) คือ

1. ขบวนการเหล่านี้ไม่ได้ตั้งอยู่บนฐานของชนชั้นเดียวเหมือนในอดีต แต่เป็นการตอบโต้กับปัญหาและความขัดแย้งใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคม ซึ่งวางอยู่บนฐานหลากหลายชนชั้น กล่าวคือ เครือข่ายกิจกรรมธรรมชาติ มีเครือข่ายทั้งอยู่ในภาคชุมชน ภาคเอกชน สถาบันการศึกษา ภาคอุตสาหกรรม ถ้าพิจารณาในรายละเอียดจะพบว่าครอบคลุมในหลายระดับ

2. เป็นขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องที่ไม่ผ่านกลไกทางการเมืองที่ดำรงอยู่ เช่น พรรคการเมือง นักการเมือง หรือหวังพึ่งกลไกรัฐ เนื่องจากความขัดแย้งใหม่เหล่านี้ มีความซับซ้อนเกินกว่าที่สถาบันทางการเมืองในระบบจะจัดการได้ กล่าวคือ มูลนิธีกิจกรรมธรรมชาติเป็นอิสระจากระบบราชการ ที่ขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงในฐานะประชาสังคมท้องถิ่น

3. ไม่ได้เป็นการเรียกร้องผลประโยชน์เฉพาะกลุ่ม เหมือนทฤษฎีกลุ่มผลประโยชน์ แต่ขบวนการทางสังคมใหม่นี้ต้องการสร้าง “กติกาหรือกฎเกณฑ์ชุดใหม่ในการดำรงชีวิต” อันเป็นการช่วงชิงการนำในการสร้างค่านิยม/ความหมายชุดใหม่ให้กับสิ่งที่ต่อสู้ หรือเป็นการเคลื่อนไหวเพื่อสร้างวาทกรรมชุดใหม่ในเรื่องนั้นๆ

นอกจากนี้ผลการศึกษาข้างสอดคล้องกับงานวิจัยเรื่อง การก่อรูปของภาคประชาชน ในจังหวัดตราด ในบริบทของพัฒนาการ โดยกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์เริ่มก่อรูปมาเป็นกลุ่มอย่างไม่เป็นทางการและพัฒนาเป็นทางการ โดยการจัดตั้งสมาคม ซึ่งกลุ่มที่เกิดขึ้นนั้นมาจากปัญหาภาวะหนี้สินของชาวบ้านในจังหวัดตราด เช่นเดียวกับการก่อรูปของมูลนิธิกสิกรรมธรรมชาติที่ก่อรูปมาจากชมรม โดยการก่อรูปชมรมนั้นก็เกิดปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจปี 2540 และพัฒนาเป็นมูลนิธิกสิกรรมธรรมชาติ

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากข้อค้นพบที่ได้จากการศึกษา ผู้วิจัยเห็นว่าควรมีข้อเสนอแนะที่เป็นนัยยะในเชิงนโยบายในการสร้างประชาสังคมแบบขบวนการเคลื่อนไหวนั้น โดยอาศัยจากประสบการณ์มูลนิธิฯ มีประเด็น ดังนี้

1. ในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงให้ยังคงดำรงอยู่ในสังคมไทยนั้น ควรอาศัยกลไกขององค์กรประชาสังคมที่ตั้งอยู่บนฐานของความสมัครใจจากอุดมการณ์เป็นกลไกหลัก เนื่องจากการใช้กลไกภาครัฐในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงที่ผ่านมาประสบความล้มเหลวโดยสิ้นเชิง แต่การใช้กลไกประชาสังคมเชื่อมร้อยเครือข่ายครอบครัวและชุมชนต่างๆ จะยังคงทำให้เศรษฐกิจพอเพียงมีพลังขับเคลื่อนอยู่ อันเนื่องมาจากการสอดคล้องกับวิถีชีวิตของครอบครัวและชุมชนในภาคตะวันออก

2. จากผลการศึกษาในภาคนี้พบว่าการสร้างขบวนการในการเคลื่อนไหวทางสังคม การสามารถพัฒนาขึ้นได้โดยการใช้วิกฤติเป็น โอกาส เช่น จากผลการศึกษาขบวนการของมูลนิธิกสิกรรมธรรมชาติ พัฒนาขึ้นมาจากการเกิดวิกฤติเศรษฐกิจของประเทศไทยในปี 2540 เป็นสำคัญ ดังนั้นในขบวนการทางสังคมรูปแบบอื่นก็สามารถนำบทเรียนดังกล่าวไปใช้ในการสร้างขบวนการได้ เช่น วิกฤติสิ่งแวดล้อมในมาบตาพุด วิกฤติน้ำท่วมใหญ่ในกรุงเทพฯ เป็นต้น

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

หลังจากที่ได้ดำเนินการวิจัยเรื่องการก่อรูปและการขยายตัวขององค์กรประชาสังคมท้องถิ่นในภาคตะวันออก : กรณีศึกษามูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ เป็นที่เรียบร้อยแล้ว ผู้วิจัยเห็นว่าควรมีการดำเนินวิจัยหลังจากนี้คือ

1. จากที่ได้ทำการศึกษาเรื่องการก่อรูปและการขยายตัวขององค์กรประชาสังคมท้องถิ่นภาคตะวันออก : กรณีศึกษามูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ พบว่าในการทำวิจัยครั้งต่อไปควรทำศึกษาเครือข่ายของมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติในภาคอื่นๆ ร่วมด้วย เพื่อหาปัจจัยแวดล้อมที่ส่งผลให้เครือข่ายขยายตัวทั่วภูมิภาค
2. เนื่องจากการศึกษาในครั้งนี้เป็นการศึกษาแนวคุณภาพเชิงประวัติศาสตร์ จะเน้นการเจาะลึกถึงปัจจัยที่ก่อเกิดและขยายตัวของมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ แต่ยังขาดภาพรวมทั้งมรดก ดังนั้นในการศึกษาครั้งต่อไปจึงควรทำการศึกษาแนวปริมาณควบคู่กันไปด้วย
3. นอกจากการศึกษามูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติแล้ว ยังมีองค์กรประชาสังคมในภาคตะวันออกที่เป็นองค์กรที่น่าสนใจ เช่น มูลนิธิวันเกษตร กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์เพื่อพัฒนาคุณธรรมครบวงจรชีวิต เพื่อมาศึกษาเปรียบเทียบการก่อเกิดและการขยายตัวของภาคประชาสังคมในภาคตะวันออก

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2481). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2367-2394) ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์. กรุงเทพฯ : โสภณพิพิธวรรณการ.
- กรรมชฎา พูนพนิช. (2541). ประวัติศาสตร์ขบวนการสหภาพแรงงานไทยยุคเริ่มต้นถึง พ.ศ. 2500. กรุงเทพฯ : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กฤษ เพิ่มทันจิตต์ และสุธี ประศาสนเศรษฐ์. (2530). พื้นที่สามจังหวัดชายฝั่งทะเลตะวันออกกับการพัฒนาที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างภูมิภาคและการพัฒนาแบบพึ่งพาของระบบเศรษฐกิจไทย. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- การนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย. (2533). ประชุมคณะกรรมการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก ครั้งที่ 5/2525. กรุงเทพฯ : การนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย.
- เกษม วัฒนชัย. (2554). การปฏิรูปพิเศษ เรื่อง แนวทางการสร้างมาตรฐานการศึกษาและฝึกอบรมเกี่ยวกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง “จากการปฏิบัติสู่มาตรฐาน”. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาประเทศตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง.
- เกษียร เตชะพีระ. (2540). จารีกร่วมสมัย. กรุงเทพฯ : แพรว.
- โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. (2555). การสร้างเครือข่ายและภาคีทางสุขภาพ. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://advisor.anamai.moph.go.th/health45/topic15.html>. 22 กรกฎาคม 2555.
- “การปฏิรูปโครงสร้างอำนาจ,” (2554). ข่าวชุมชน. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : http://www.codi.or.th/index.php?option=com_content&view=category&id=7. 19 พฤศจิกายน 2554.
- คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน (กป.อพช.). (2546). องค์กรพัฒนาเอกชนบนเส้นทางงานพัฒนา. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา.
- จตุรงค์ บุญรัตนสุนทร และมนัส โกมลทา. (2552). วิเคราะห์นโยบายรัฐในระดับต่างๆ รวมทั้งภาครัฐกิจเอกชนและภาคประชาสังคมจากปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง (พ.ศ. 2540 - 2549). กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ. (2528). ลัทธิเศรษฐกิจการเมือง. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.

- ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์. (2533). เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยการวางแผนครอบครัวของไทย : ศึกษาจากกระบวนการนโยบาย. วิทยานิพนธ์ รม. (รัฐศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- _____. (2555 ก). การบริหารจัดการประชาสังคมในท้องถิ่นไทย. (เอกสารประกอบการสอน) จันทบุรี : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- _____. (2555 ข). อดีต ปัจจุบัน และอนาคต รัฐวิสาหกิจไทย : การวิเคราะห์เชิงเศรษฐศาสตร์การเมืองเป็นความพยายามวิเคราะห์ปัญหาที่มีรากเหง้าจากอดีต และทางออกของการแปรรูปรัฐวิสาหกิจในปัจจุบัน. ชลบุรี : มหาวิทยาลัยบูรพา.
- ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และโอฬาร ถิ่นบางเตียว. (2549). รายงานวิจัยเรื่อง บทบาททางการเมืองของเจ้าพ่อท้องถิ่นในกระแสโลกาภิวัตน์: กรณีศึกษาจังหวัดหนึ่งทางภาคตะวันออก. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://www.bangkokbiznews.com/2006/special/izNes/chaiyot>. 22 กรกฎาคม 2555.
- ไชยรัตน์ เจริญสิน โอปาร. (2540). ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคมในต่างประเทศ. กรุงเทพฯ : ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก.
- ชเนศ อภรณ์สุวรรณ. (2546). ความเคลื่อนไหวของนักศึกษาไทยในยุคแรก. กรุงเทพฯ : สายธาร.
- ชวีช ปุณโณทก. (2549). วิวัฒนาการอักษรของชนชาติไทย. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธีระ วงษ์เจริญ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, จูฑารีย์ เกียวคุ้มภัย เป็นผู้สัมภาษณ์. (26 พฤศจิกายน 2555). ที่ศูนย์กิจกรรมธรรมชาติโป่งแรด จังหวัดจันทบุรี.
- นภาพร อติวานิชพงษ์. (2528). การศึกษาทฤษฎีมาร์กซิสต์ในทศวรรษ 2490 รากฐานภูมิปัญญาฝ่ายซ้ายไทย หลัง 14 ตุลาคม 2516. กรุงเทพฯ : สหพันธ์นิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย.
- _____. (2546). บทสำรวจ : วิวาทะว่าด้วยลัทธิมาร์กซ์ สังคมนิยมและสังคมไทย. (เอกสารประกอบคำบรรยาย). กรุงเทพฯ : คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- _____. (2547). สหภาพแรงงานกับการเป็นขบวนการทางสังคม. กรุงเทพฯ : ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2543). เหล้าพื้นบ้าน : ภูมิปัญญาไทและสิทธิอันชอบธรรมกับการแก้ปัญหาความยากจน. กรุงเทพฯ : สถาบันพัฒนาการเมือง.
- นิภา ส.ตุ่มรสุนทร และคณะ. (2532). โครงการพัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุในครอบครัวภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ ระยะที่ 2 การให้บริการผู้สูงอายุ อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี. (รายงานการวิจัย). กรุงเทพฯ : คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

- บุญมา พงษ์ไพบูลย์. (2537). **สังคมและวัฒนธรรมไทย**. ฉะเชิงเทรา : ภาควิชาสังคมวิทยา
 คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูฉะเชิงเทรา.
- เบ็ญจมาศ ศิริภัทร และสุรพล มุละดา. (2545). **เอ็นจีโอ นักพัฒนาระดับรากหญ้า พันธูที่สังคม
 ขาดไม่ได้**. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- ปจาร์ีย์ อ่อนสะอาด. (2553). การวิเคราะห์องค์ประกอบการสื่อสารที่สร้างความสำเร็จต่อ
 “วิธีการดำเนินชีวิตแบบพอเพียง” กรณีศึกษา ศูนย์การเรียนรู้วิถีกรรมธรรมชาติ
 มาบเอื้อง ตำบลหนองบอนแดง อำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี. (รายงานผลการวิจัย).
 กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.
- ประกาศ ปิ่นตบแต่ง. (2541). **การเมืองบนท้องถนน 99 วันสมัชชาคนจน**. กรุงเทพฯ :
 ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก.
- ประเวศ วะสี. (2538). **วัฒนธรรมกับการพัฒนาในโครงการสืบสานวัฒนธรรมไทยเรื่อง
 ภูมิปัญญาไทยมิติใหม่ในการพัฒนาที่ยั่งยืน**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ปิยะมิตร ลีลาธรรม. (เมษายน - มิถุนายน 2549). “ก้าวแห่งชัยชนะของการเคลื่อนไหวทางสังคม
 ที่ฝรั่งเศส,” *ฟ้าเดียวกัน*. 4 (2) : 84.
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2544). **ทฤษฎีขบวนการทางสังคมสำหรับประเทศกำลังพัฒนา**. กรุงเทพฯ :
 สถาบันวิถีทรรศน์.
- พฤทธิสถาน ชุมพล. (2546). **ระบบการเมือง : ความรู้เบื้องต้น**. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พิชญา อนันตวงศ์ และเดชรรัตน์ สุขกำเนิด. (2547). **รูปแบบและแนวทางการจัดการในการ
 ใช้ประโยชน์ทรัพยากรไม้ในพื้นที่ป่าชุมชนบ้านแม่ลานคำ ตำบลสะเมิงใต้ อำเภอสะเมิง
 จังหวัดเชียงใหม่**. วิทยานิพนธ์ วท.ม. (เทคโนโลยีการบริหารสิ่งแวดล้อม). กรุงเทพฯ :
 บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.
- เพ็ญโฉม แซ่ตั้ง และวลัยพร मुखสุวรรณ. (2546). “การประเมินผลกระทบทางสุขภาพ
 จากการพัฒนาอุตสาหกรรมมาบตาพุดและพื้นที่ใกล้เคียง,”
วิจัยระบบสุขภาพ. 3 (3) : 378-388.
- ไพโรจน์ จันทรมิต. (2531). **ทศวรรษมหัศจรรย์โทรคมนาคมไทย**. กรุงเทพฯ : เทเลคอม เจอร์นัล.
- ภัทรยมน รัตนางกูร (2553). **ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม มุมมองบริบททฤษฎีขบวนการ
 ทางสังคมใหม่ (New Social Movement –NSM)**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา :
<http://phatrasamon.blogspot.com/2010/01/new-social-movement-nsm.html>.
- 29 พฤศจิกายน 2554.

- ภูมิธรรม เวชยชัย. (2527). **องค์การพัฒนาเอกชนในประเทศไทย : สถานภาพ บทบาท และปัญหา**. กรุงเทพฯ : ม.ป.พ.
- มูลนิธิกสิกรรมธรรมชาติ. (2554 ก). **เครือข่ายสมาชิกมูลนิธิกสิกรรมธรรมชาติมาบเอื้อง**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://www.agrinature.or.th/node/1>. 17 พฤศจิกายน 2554.
- _____. (2554 ข). **ประวัติการก่อตั้งมูลนิธิกสิกรรมธรรมชาติมาบเอื้อง**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : https://docs.google.com/folder/d/0B_v3. 29 พฤศจิกายน 2554.
- มูลนิธิชุมชนท้องถิ่นพัฒนา. (2545). **โครงการส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียงและประชาคมจังหวัด พ.ศ. 2542**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิฯ.
- มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาประเทศตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง. (2555). **การปาฐกถาพิเศษ เรื่อง เศรษฐกิจพอเพียงกับการรวมพลังจากทุกภาคส่วนขับเคลื่อนประเทศไทยสู่ความยั่งยืน**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิฯ.
- เรือง สุขสวัสดิ์. (2540). **กลยุทธ์เกมสู้รุกในงานพัฒนา**. กรุงเทพฯ : โครงการส่งเสริมองค์กรพัฒนาเอกชนไทย.
- เรืองวิทย์ ลิ้มปนาท. (2545). **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกก่อน พ.ศ. 2525**. (รายงานการวิจัย). ชลบุรี : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.
- ลิขิต ธีรเวคิน. (2541). **วิวัฒนาการการเมืองการปกครองไทย**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วรลักษณ์ ไชยทัต และชัชวาลย์ ทองดีเลิศ. (2546). **พัฒนาการและขบวนการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนภาคเหนือ**. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา.
- วลีทิพย์ จันต๊ะ. (2553). **กระบวนการเสริมสร้างการเรียนรู้และพลังอำนาจแก่เกษตรกรไทยของเครือข่ายกสิกรรมธรรมชาติ**. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (การพัฒนาชุมชน). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธุ์. (2526). **รายงานวิจัยเรื่องประวัติศาสตร์สังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น : จีน-คนนอกระบบ**. ม.ป.พ.
- วาระแห่งชาติเกษตรอินทรีย์. (2555). (ออนไลน์). แหล่งที่มา : www.1dd.go.th/link_fertilizer/home.htm. 22 กรกฎาคม 2555.
- วิทยากร เชียงกุล. (2545). **อธิบายศัพท์เศรษฐศาสตร์การเมือง**. กรุงเทพฯ : สายธาร.
- วิวัฒน์ ศัลยกำธร เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พงษ์ ทองคำพันธ์ เป็นผู้สัมภาษณ์. 26 มกราคม 2556. **ที่ศูนย์กสิกรรมธรรมชาติ มาบเอื้อง จังหวัดชลบุรี**.

ศรีัญญา คันทาชีพ. (2540). พัฒนาการทางเศรษฐกิจลุ่มแม่น้ำบางปะกง พ.ศ. 2419-2475.

วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ศรีศักร วัลลิโภดม. (2522). มองอนาคต : บทวิเคราะห์เพื่อปรับเปลี่ยนทิศทางการสังคมไทย.

กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิปัญญา.

ศลิษา ศัลยกำธร เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ฐิติริย์ เกียวคุ้มภัย เป็นผู้สัมภาษณ์. (26 มกราคม 2556).

ที่ศูนย์กสิกรรมธรรมชาติ มาบเอื้อง จังหวัดชลบุรี.

ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. (2538). ความสัมพันธ์ของคนในสังคม : พื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมการเมืองไทย. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2546). องค์การสาธารณะประโยชน์ในประเทศไทย.

กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

สมพงษ์ สัญญาวิรัตน์. (2530). อุตสาหกรรมน้ำตาลในประเทศไทยระหว่างปีพ.ศ. 2453-2506.

ปริญญาานิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.

สังคม คุณคณากรสกุล. (2542). กระบวนการพัฒนาสังคมขององค์กรพัฒนาเอกชน : กรณีศึกษา

องค์กรพัฒนาเอกชนในกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (พัฒนาสังคม).

กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

สันติ วิลาสศักดิ์านนท์. (2546). นิคมอุตสาหกรรมกับความมั่นคงทางเศรษฐกิจของประเทศ.

กรุงเทพฯ : วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2546). กรอบแนวคิดทางทฤษฎี

เศรษฐศาสตร์ ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง. กรุงเทพฯ : สำนักงานฯ.

_____. (2554). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 พ.ศ. 2555 - 2559.

กรุงเทพฯ : สหมิตรพรีนติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

_____. (2555). ตามรอยพระราชดำริสู่ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง. กรุงเทพฯ : สำนักงานฯ.

สำนักงานจังหวัดระยอง. (2547). ข้อมูลอุตสาหกรรมมาบตาพุด. (ออนไลน์). แหล่งที่มา :

www.rayong.go.th. 19 พฤศจิกายน 2554.

สิตางค์ เจริญวงศ์. (2545). “การก่อรูปองค์กรของภาคประชาชนในจังหวัดตราด.”

วิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา. 18 (30) : 56.

สุธี ประศาสนเศรษฐกิจ. (2540). “แปดบัญญัติว่าด้วยสมัชชาคนจน,” เศรษฐศาสตร์การเมือง

เพื่อชุมชน. 1(4) : 94-101.

- สุนทรี ช่างกิ่ง. (2546). **องค์กรพัฒนาเอกชนภาคอีสานกับงานพัฒนา**. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา.
- สุเมธ ตันติเวชกุล. (2542). **ทฤษฎีใหม่และเศรษฐกิจพอเพียง**. กรุงเทพฯ : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- สุริชัย หวันแก้ว. (2549). **การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการบริหารการพัฒนา**. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- สุริชัย หวันแก้ว และคณะ. (2543). **การเรียนรู้เกี่ยวกับชนบทในมหาวิทยาลัยไทย**. กรุงเทพฯ : ศูนย์ศึกษาการพัฒนาระดับสูง.
- สุวิทย์ ไพบูลย์วัฒน์. (2527). **วัฒนธรรมเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2394-2475**. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เสน่ห์ จามริก. (2542). **เศรษฐกิจพอเพียงกับการพัฒนาที่ยั่งยืน**. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.
- “สาเหตุของวิกฤตเศรษฐกิจปี 2540,” (2551). **ฐานเศรษฐกิจ**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://www.doctorwe.com/variety/20120522/1279>. 19 พฤศจิกายน 2554.
- อนุชาติ พวงสำลี และคณะ. (2544). **การตอบสนองต่อภาวะวิกฤตเศรษฐกิจของภาคประชาสังคมไทย**. (เอกสารเสนอต่อที่ประชุมวิชาการของCivil Society Response to the Asian Crisis: Thailand). กรุงเทพฯ.
- อนุชาติ พวงสำลี และวิโรจน์ วิสารทสกุล. (2541). **ประชาสังคม**. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนพัฒนา.
- อนุก เหล่าธรรมทัศน์. (พฤษภาคม - สิงหาคม 2541). “ส่วนรวมที่มีไว้รัฐ : ความหมายของประชาสังคม,” **ธรรมศาสตร์**. 24 (2) : 124-151.
- _____. (2542). **ส่วนรวมมีไว้รัฐ ความหมายของประชาสังคม**. กรุงเทพฯ : โครงการวิจัยและพัฒนาประชาสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- อภิชัย พันธเสน. (2549). **สังเคราะห์องค์ความรู้เศรษฐกิจพอเพียง**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- อำพิกา สวัสดิ์วงศ์. (2545). **ถนนสุขุมวิทกับพัฒนาการทางเศรษฐกิจในภาคตะวันออกของประเทศไทย พ.ศ. 2477-2539**. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อนุก นาคะบุตร. (2540). **องค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในเชิงพหุภาคี**. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

- โอฬาร ถิ่นบางเตียว. (2554). การเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรไทยเป็นการทั่วไป พ.ศ. 2554. ม.ป.พ.
- Cohen, C. E. (1982). "Person categories and social perception: Testing some boundary conditions of the processing effects of prior knowledge," **Journal of Personality and Social Psychology**. 40 : 441-452.
- Frank, Gunder Andre and Fuentes, Marta. (1990). **Civil Democracy : Social Movement in Recent World History**. New York : Monthly Review.
- Kothari, Ashish. (1985). **People and Protected Areas: Towards Participatory Conservation in India**. New Delhi : Sage.
- Melucci, Alberto. (1985). "The Symbolic Challenge of Contemporary Movements," **Social Research**. 52 (4) : 789-816.
- Mokichi Okada. (2013). **Mokichi Okada Founder of Nature Farming. Kyusei Nature Farming**. (Online). Available : http://www.infrc.or.jp/english/INFRC_Web_2_draft/Nature_Farming.html. 19 November 2011.
- Offer, Daniel. (1984). **Patterns of Adolescent Self-image**. San Francisco : Jossey-Bass.
- Phillion, Stephen. (1998) . "Bridging the Gap between New Social Movement Theory and Class. Rethinking Marxism. 10(4) : 79-104.
- Putnam, Robert. (1993). **Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy**. Princeton : Princeton University.
- Riggs, Fred W. (1970). **Frontier of Development Administration**. North Carolina : Duke University.
- Rudolf, Steiner. (1972). **A Modern Art of Education**. London : Rudolf Steiner.
- Russell, James. (1980). **Marx-Engles Dictionary**. Connecticut : Greenwood.
- Scott, Alan. (1990). **Ideology and the New Social Movements**. London : Unwin Hyman.
- Steve, Diver. (2013). **Towards a Sustainable Agriculture**. (Online). Available : <http://www.ru.org>. 19 November 2011.

ภาคผนวก

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

ภาคผนวก ก
แนวการสัมภาษณ์

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

เรื่อง การก่อรูปและการขยายตัวขององค์กรประชาสังคมท้องถิ่นในภาคตะวันออก :

กรณีศึกษามูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติมาบเื้อง

1. ลักษณะของชมรมกิจกรรมธรรมชาติไทเป็นอย่างไร
2. ปัจจัยทางเศรษฐกิจมีผลต่อการก่อรูปชมรมกิจกรรมธรรมชาติไทหรือไม่ อย่างไร
3. ปัจจัยทางสังคมมีผลต่อการก่อรูปชมรมกิจกรรมธรรมชาติไทหรือไม่ อย่างไร
4. ปัจจัยทางการเมืองมีผลต่อการก่อรูปชมรมกิจกรรมธรรมชาติไทหรือไม่ อย่างไร
5. ลักษณะของมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติมาบเื้องเป็นอย่างไร
6. ปัจจัยทางเศรษฐกิจมีผลต่อการก่อรูปมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติมาบเื้องหรือไม่ อย่างไร
7. ปัจจัยทางสังคมมีผลต่อการก่อรูปมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติมาบเื้องหรือไม่ อย่างไร
8. ปัจจัยทางการเมืองมีผลต่อการก่อรูปมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติมาบเื้องหรือไม่ อย่างไร
9. มีการขยายตัวของมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติมาบเื้องอย่างไร
10. ปัจจัยทางเศรษฐกิจมีผลต่อการขยายตัวของมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติมาบเื้องหรือไม่ อย่างไร
11. ปัจจัยทางสังคมมีผลต่อการขยายตัวของมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติมาบเื้องหรือไม่ อย่างไร
12. ปัจจัยทางการเมืองมีผลต่อการขยายตัวของมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติมาบเื้องหรือไม่ อย่างไร

ประวัติย่อผู้วิจัย

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ-ชื่อสกุล	นางสาวจิตาธิษั เกี้ยวคุ้มภัย
วัน เดือน ปีเกิด	วันที่ 12 สิงหาคม 2526
สถานที่เกิด	โรงพยาบาลศิริราช กรุงเทพมหานคร
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	บ้านเลขที่ 502/558 ซอยเคหะดุจคะ 1 ถนนเคหะดุจคะ แขวงสีกัน เขตดอนเมือง กรุงเทพฯ
ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน	เจ้าหน้าที่ภาคสนาม มูลนิธิเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	มูลนิธิเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน 86 ซอยลาดพร้าว 110 (แยก2) ถนนลาดพร้าว เขตวังทองหลาง กรุงเทพฯ
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. 2541	มัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาพัฒนาการบางใหญ่
พ.ศ. 2544	มัธยมศึกษาตอนปลาย กรุงเทพฯ โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาพัฒนาการบางใหญ่ กรุงเทพฯ
พ.ศ. 2548	ครุศาสตรบัณฑิต ค.บ. (การศึกษาพิเศษ) มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต กรุงเทพฯ
พ.ศ. 2556	รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต รป.ม. (การปกครองท้องถิ่น) มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี จังหวัดจันทบุรี

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี